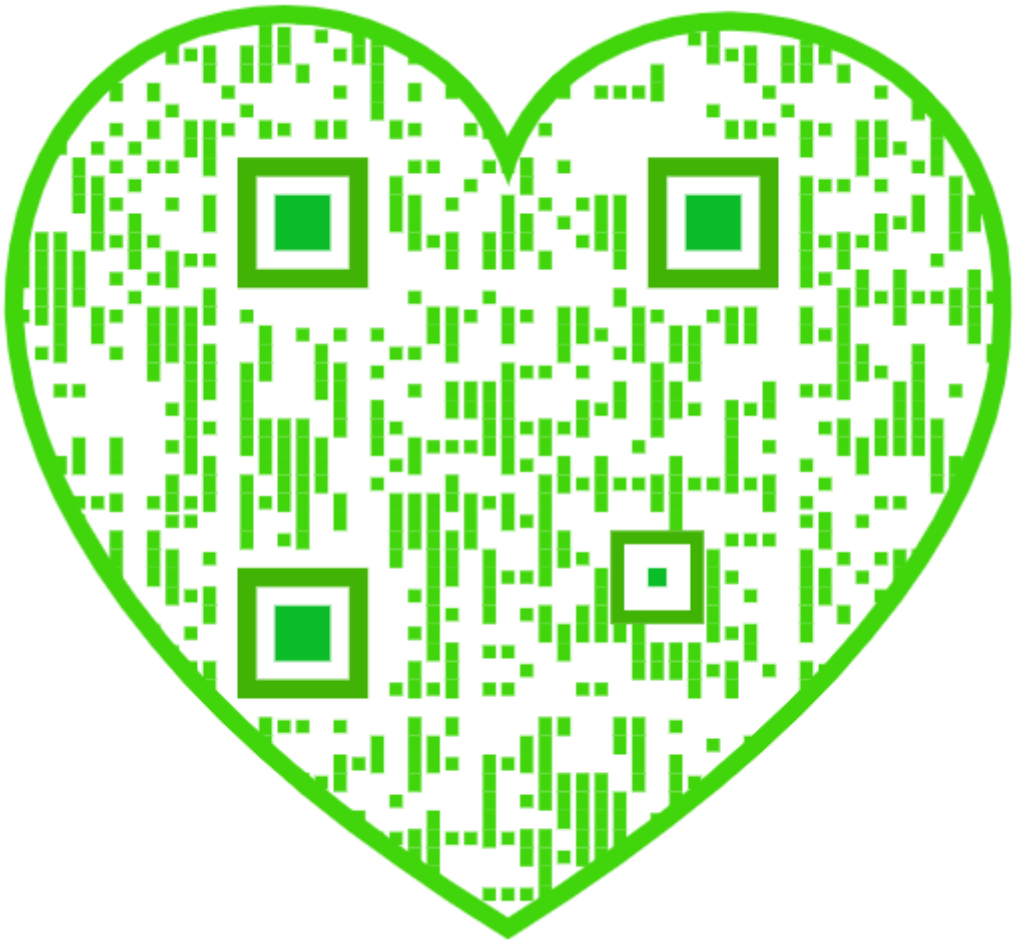

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DRIE EN DERTIGSTE DEEL.

1858.

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum.
I Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede,
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Het bijgeloof en de Katholieke Kerk der middeleeuwen. 1, 129
De omgekeerde wereld van het Protestantisme. 20
Een voorganger van Professor Hofstede de Groot. 23
Bloei der Katholieke Kerk. 65, 257
Nadere bepaling van het onderwerp. 66
Verhevenheid van het onderwerp en wijze van het te behandelen. 68
De Katholieke godsdienst is gave des Zoons en daarom onvergankelijk. 71
Nadere bevestiging van het voorgaande en overgang tot de beschouwing der godsdienst als Kerk. . . 82
1. De algemeene orde van het betoog. 258
2. Uit de natuur der godsdienst als gave volgt, dat zij Kerk is. 261
Pater Felix in Notre-Dame te Parijs. 155
Het aanvaarden der Pauselijke waardigheid door den H. Leo IX. 193

Bladz.
Het Protestantisme en de Liefdezusters. 217
Engelands hereeniging met de Katholieke Kerk. 320
Protestantsch getuigenis voor de zuivere zeden der Katholieken, als gevolg van de biecht. 335
Hoe men vóór duizend jaren leeraarde en leerde. 338

VERSCHEIDENHEDEN.

Varia en Curiosa. 44
Nieuwejaarsbegroeting der Hoogwaarde Synode. 58
De Remonstrans van Barcelona. 62
De heer Chantepie de la Saussaye over den H. Augustinus. 112
De laatste beoordeeling van den hoogleeraar H. Leo van Halle over Gregorius VII en Hendrik IV. 113
Kerkelijk leven onder de Protestanten van ons vaderland. . 115
Hoe Ds. J. H. Sonstral historische misstellingen verbetert. . 119
Nadere berigten over de Protestantsche zending in Engelsch Indië. 121
Bekeeringen van Protestanten in Indië. 123
Een boek van Jacobus Verheiden. 167
Een nalezing op het werk van een navorscher. 177
Een Protestantsch getuigenis ten gunste van Oostenrijk. . . 191
J. A. Möhler en „Waarheid in Liefde" over de Hervorming. 254
Nog iets over het werk van een navorscher. 358
Onderrigtingen over het H. Sacrament der Biecht. Een leer- en leesboek, door C. J. Mouriks, Pastoor te Poeldijk. . . 364
Godvruchtige overwegingen en gebeden van den Eerwaarden Thomas van Kempen, Priester en Regulier Kanunnik van den H. Augustinus. Uit het Latijn vertaald door P. van der Ploeg, Pr. 369
Vader Bruno, de kluizenaar van Overveen, door J. J. van der Horst, R. K. Pr. 371
De predikanten in de eerste dagen der Hervorming en de predikanten van onzen tijd. 372
Klagt over krachtsversnippering in de Protestantsche weldadigheid. 382

Bladz.

Sprokkelingen:

Bekeering van aanzienlijke personen in Engeland. 63
Eene zeldzaamheid. 123
Het Bijbelgenootschap voor zeevarenden en militairen. 124
Het Evangeliesch genootschap in België. . . . . —
Het Amerikaansch Buitenlandsch Zendelinggenootschap. 125
Twee Amerikaansche Baptistische zendingen. . . —
Genootschap tot bevordering der Christelijke kennis. 126
Nightingale-fonds. . . . . —
Eene vrome vereeniging in Polen. 192
Vijftiende algemeene vergadering der „Gustav-Adolf-Stiftung". . . . . —

LETTERLOOVER.

Klaagzang tot de Engelen en Heiligen in den hemel. (Uit het Latijn van Thomas van Kempen: *Cives coeli attendite.*) . 127

Berigt en Correspondentie. 64

HET BIJGELOOF

EN

DE KATHOLIEKE KERK

DER MIDDELEEUWEN.

Van der jeugd af aan zijn wij, Katholieken, het gewoon, de Protestanten te hooren uitvaren tegen de schandelijke duisternis, waarin 's menschen geest gedurende de middeleeuwen werd gevangen gehouden; bepaaldelijk dan tegen het schromelijk bijgeloof, dat er alom in die dagen heerschte, met de gewone lastering er bij: dat de Katholieke Kerk zelve in het belang harer magt dien als zoo bijzonder ellendig geschilderden toestand opzettelijk bevorderd en bestendigd heeft.

Tegen die deels zeer overdreven, deels volstrekt onware voorstelling komt Dr. Joseph Fehr te Tubingen in het aan 't hoofd dezes genoemde, niet groot maar zeer zakelijk geschrift [1]), met doorslaande tegenbewijzen op.

1) *Der Aberglaube und die Katholische Kirche des Mittelalters.* Ein Beitrag zur Kultur- und Sittengeschichte von Dr. Joseph Fehr, Privatdocenten der Geschichte an der Königlichen Universität Tübingen. — Stuttgart, Gebr. Scheitlin. 1857. — IV en 164 bl. kl. 8vo.

Hij werd namelijk bij de bewerking van zijn Handboek der Christelijke Algemeene geschiedenis van zelf op het bestuderen van de kerkelijke conciliën der middeleeuwen gewezen en vond, bij zijne nasporingen, de Kerk op zoo veelvuldige wijze tegen het bijgeloof dier dagen werkzaam, dat hij dadelijk besloot, het door hem te zamen gebragte, waarbij begrijpelijkerwijs niet *alle* bronnen nog geraadpleegd zijn, tot een geheel te vereenigen, en, als eene bijdrage tot de geschiedenis der beschaving en zeden, afzonderlijk uit te geven.

De geleerde schrijver heeft daarbij ten doel, den Protestanten te toonen, hoezeer de Kerk er zich ook in die zoo miskende eeuwen aan gelegen liet zijn, met allen ijver tegen het bijgeloof te kampen en het onvermoeid te keer te gaan. Hij loopt te dien einde elke eeuw, van de vestiging des Christendoms bij de Frankiesch-Germaansche volken tot het begin der XVIe eeuw, afzonderlijk door, en laat ons in de klaarste feiten zien, hoe de Kerk er onophoudelijk tegen gestreden en geijverd heeft. Het geheel is met veel vlijt te zamen gebragt en geregeld voorgesteld. Laat het aan diepte van behandeling wel wat te wenschen over, en is de derde of laatste afdeeling (van de XIVe eeuw tot de Hervorming) wat karig uitgevallen: het degelijk geschrift verdient niettemin aanbeveling en de reeds gunstig bekende schrijver daarvoor nieuwen lof.

We nemen uit zijne bladzijden „*Zur Orientirung*" wat ons voorloopig zijnen arbeid nader kenschetst, en geven vervolgens een beknopt verslag van zijn werk.

Naar eene helaas! nog vrij algemeen verbreide meening — zegt de schrijver — heeft er gedurende de Katholieke middeleeuwen eene zoodanige duisternis in de geesten ge-

heerscht, dat zij aan het tijdperk van de XVIe eeuw tot op onze dagen, hetwelk op zijne hooge verlichting zoo ontzettend groot gaat, letterlijk te tasten en met handen te grijpen schijnt. Wij voor ons twijfelen er niet aan, dat in de middeleeuwen, welke men het eerste groote tijdperk der Christelijke geschiedenis gelieft te noemen, het bijgeloof en bij bijzondere personen en onder gansche volksklassen op verschillende wijzen gehuisvest heeft; doch dáártegen hebben we gegrond bezwaar, dat het, gelijk men roept, algemeen zou geweest zijn. En bedenkelijker nog is ons de stoute bewering, dat van de zijde der Kerk, van hare hoogste bestuurders af, tot de minste rangen van geestelijken en monniken toe, het bijgeloof opzettelijk in de hand gewerkt is, en wel met het eenparig doel, om op die wijze het volk zijn tijdelijk goed afhandig te maken en den geestelijken stand te verrijken. Het kan niet in ons plan liggen, de velerlei boeken, waarin deze en dergelijke leugens neêrgeschreven, nagedrukt en altoos weder opgerakeld werden en nog worden, met name te vermelden. Evenmin willen we het juist thans weder als paddestoelen opschietend ongeloof in de verschillende streken van het beschaafde Europa aan eene kritiek onderwerpen of er nader opgave van doen. Van zelf begrijpt men, dat dit kwaad heden ten dage niet onbeduidend kan wezen; het *ongeloof* immers is ten allen tijde de vruchtbaarste moeder van het *bijgeloof* geweest [1]). De mensch is nu eenmaal voor geloof en godsdienst geschapen, en waagt hij het beiden vermetel te loochenen, hij zal zich

---

[1]) Naar het motto des schrijvers uit Lactantius: *Religio veri cultus est, superstitio falsi.*

noodzakelijkerwijs, ingevolge de wanorde die hem vermeestert en de leegte die hij ontwaart, aan schijn- en schaduwbeelden hechten.

Intusschen had in de tijden, waarvan we hier spreken, het bijgeloof, hoe verkeerd, eene zekere historische ver ontschuldiging; het was niet iets dat nu pas geworden of nieuw uitgedacht was: het wortelde geheel en al in de heidensch godsdienstige begrippen der Frankiesch-Germaansche volken, en dier natiën, welke met hen in verkeer en aanraking kwamen. Sedert het eerste oplichten van het Christendom in den nacht der Germaansche wouden tot de glorierijke dagen van den H. Gallus en Bonifacius, sedert de eerste verkondiging van de waarheden des heils door den mond van Romeinsche soldaten tot den roemruchtigen tijd van Karel Martel en de koningen Pepijn en Karel den Groote, sedert de eerste beginselen eener Christelijke beschaving bij de verschillende Germaansche volken tot de stichting der kloosterscholen van Fulda, Corvey, Hirsau, Reichenau en St. Gallen, wier invloed zoo groot en uitgebreid was, bleef nog altoos het heidendom, in spijt van alle onderrigting en bestrijding der Christelijke geloofshelden, iets nationaals vast houden, dat zich niet zoo gemakkelijk en op eens liet uitroeijen. Sinds het verkeer der Germaansche volken met het Romeinsche rijk voegde zich daar veel en velerlei vreemdsoortigs bij. Want dit wereldrijk had van liever lede alle godsdiensten erkend en dezer uitoefening in zijnen wijd uitgestrekten omvang toegelaten en geduld; en zoo kon het niet anders, of het bijgeloof der gansche, of althans van een zeer groot deel der oude wereld werd in omloop gebragt, over en weder medegedeeld en uitgebreid. Van 't oogenblik af dat de H. Bonifacius in het

jaar onzes Heeren 720 den eik van Thor had neêrgeworpen, verviel wel ook allengs de dienst van Odin in de eigenlijke Duitsche stamlanden: doch *alle* herinneringen daaraan konden uit de gedachtenis des volks niet worden uitgewischt. Wilde men aan de bevooroordeelde bestrijders der Kerk ook slechts het minste geloof schenken, dan zou men met hunne, voorzeker onbewijsbare, bewering moeten instemmen, dat reeds de Christelijke geloofsverkondigers zelven aan de Germanen een zeer bedorven Christendom bragten. 't Is intusschen een zeer in 't oog loopend verschijnsel onzes tijds, dat men zoo gaarne geneigd is, aan de zuiverheid der leer van een H. Gallus en Bonifacius te twijfelen, terwijl men daarentegen alles bereidvaardig voor onbetwistbare en loutere waarheid aanneemt, wat veel kranker woordvoerders in een stormachtigen tijd voor reine en onvervalschte leer van Christus hebben uitgegeven. Zoo ongunstig met dat al hebben de partijvoerders, door aanhoudend verdacht maken, in den loop des tijds de meening tegen Rome en de Opperherders der Katholieke Kerk gestemd, dat velen zich zelfs geregtigd wanen, kort en goed te mogen aannemen, dat er van oudsher van Rome niets anders dan onwaarheid en bedrog konden uitgaan. Slaat men hiermede ook de eerwaardige geschiedenis in het aangezigt, men bloost er evenwel niet voor, dezelfde smaadtaal gedurig te herhalen, en het vroegtijdig den jeugdigen gemoederen als onomstootelijke waarheid in te prenten. We willen dat slag van verkeerde en verdwaasde menschen niet verpligten, zelven het bewijs van hun onregt in de historische akten te zoeken — zich aldus te beschamen, zou van dezulken te veel gevergd zijn! — maar zij moesten ten minste voor 'tgeen er in den tegenwoordigen tijd geschiedt niet

oog en ooren sluiten. Sedert namelijk dwaasheden als de tafeldans, de klopgeesterij en dergelijk bedrijf veler hoofd aan 't dansen bragt, zijn die wanordelijkheden ook ter oore gekomen van den hoogsten wachter der zedelijkheid, van den H. Vader, den Paus van Rome; en hij liet, na herhaald onderzoek, een rondgaand schrijven van de Vergadering der Inquisitie aan al de bisschoppen der Katholieke Christenheid tegen het *Misbruik van 't Magnetisme* uitgaan, 'twelk daarin gebrandmerkt wordt als *zeker nieuw soort van bijgeloof* (*novum quoddam superstitionis genus*), en als *zeer schadelijk voor de zielen en de burgerlijke maatschappij zelve* (*magna cum animorum jactura, ipsiusque civilis societatis detrimento*). We gaven die nadere beslissing over het Magnetisme, den 30 Julij genomen, en den 3 Augustus 1856 uitgevaardigd, in onze eerste aflevering van 1857 [1]).

Zoo nu voelt, denkt, verordent men te Rome opzigtens *natuurwetenschappen*, wanneer zij tegen godsdienst en zeden en burgerlijke welvaart misbruikt worden. Men kan en durft daar openlijk, met waarschuwing en bedreiging, tegen een verdwaasd en verdwaasd makend geslacht optreden, en verkeerd heeten wat verkeerd is. Uit de stad der heilige Apostelen klinkt het woord tot alle bisschoppen over en rond, ten einde hunnen ijver tot uitroeijing van misbruiken en bijgeloof van welken aard ook, op te wekken en te verlevendigen. Doch ook

---

[1]) Den 6 Februarij 1857 is een 23-jarig meisje, Catharina Fanelli, te Sezze in den Kerkelijken Staat, bij vonnis van het H. Officie, wegens bedriegelijke voorwending van *bovennatuurlijke verschijningen en wijl zij de heilige speelde*, veroordeeld en dat vonnis openlijk aangeplakt. — Een nieuw bewijs, dat de Katholieke Kerk geen bedrog en bijgeloof duldt.

de bisschoppen weten wat hun heilige pligt is, en gelijk zij zich naar Rome gewend hebben, om in die aangelegenheid raad, inlichting en vaderlijke voorschriften te erlangen, zoo laten zij nu hunne herderlijke stem en teregtwijzing aan alle zielzorgers en priesters, ieder met inachtneming van plaatsen, personen en omstandigheden, toekomen, opdat zij de hun toevertrouwde kudde voor de gevaren van hun geestelijk en ligchamelijk welzijn waarschuwen en beschermen, en de verleiders ter welverdiende verantwoording en bestraffing roepen. Is dat niet een grootsch tooneel van aaneengesloten en diep ingrijpende werkzaamheid? Eene gansche hiërarchie, eene trouwe, wel uitgeruste en aan zijn pligt gewone heirschare, in gestadige dienst tot bestrijding van het bijgeloof en van de hieruit ontspruitende gevaren en schaden voor het geestelijk en ligchamelijk welzijn aller geloovigen, der geheele Katholieke Christenheid! Waarlijk, men moet geene oogen hebben om dat niet te zien en te bewonderen.

Hoe nu — vraagt de schrijver — gedraagt zich de beschaafde wereld opzigtens dergelijke verschijnselen als de Amerikaansche tafeldans en klopgeesten en dergelijke meer? Al die overzeesche waanzin, zegt hij, wordt juist door de moderne geleerdheid met open armen ontvangen en ingehaald. Lange nachten, de kostbaarste tijd, het zeldzaamst geduld en taaije volharding werden aan de proefneming gewijd, en het resultaat er van door de aanzienlijkste voorstanders der nieuwerwetsche beschaving, met een van vreugde stralend gelaat en verhoogd zelfbewustzijn, tegen kostbaar geld in de kolommen der meest gelezen dagbladen aan het minder beschaafde publiek kenbaar gemaakt. Ongetwijfeld is menigeen die er zich vroeger mede inliet, thans wijzer geworden en er van

teruggekomen: doch dit neemt niet weg, dat aanvankelijk, althans in Duitschland, deze dwaasheid van de hoogere kringen der maatschappij tot den middelstand, tot de lagere en alleronderste klassen afgedaald is, en er zich weldra zelfs eene soort van leer vormde over klopgeesterij, psychographie, en soortgelijk misbruik als waarvan in de aangevoerde encycliek gewag gemaakt wordt.

En wat nu — vraagt de schrijver verder — heeft het Protestantisme, dat de Katholieke Kerk voortdurend wegens bevordering van bijgeloof beschuldigt, tegen deze en dergelijke misbruiken gedaan en voorgeschreven? Daden en feiten wegen zwaar, zoowel bij de verdediging als bij den aanval. — Zooverre wij weten, kerkelijk - niets hoegenaamd! — 't Is zeer gemakkelijk, luide over 't bijgeloof der middeleeuwen te roepen en er zonder eenig bewijs de Kerk aansprakelijk voor te stellen; — doch men moest dan zeker niet verzuimen, eens in eigen boezem om te zien, en na te gaan, wat daar nog, gelijk vroeger, voor aller oog geschiedt. Maar blind voor zich zelve, heeft men enkel oogen voor anderen. Rettberg, bijv., veroorlooft zich deze bewering: „de massa van bijgeloof in de Germaansch-Christelijke wereld is op dien tijd alleen daardoor verklaarbaar, dat zij uit eene dubbele bron voortvloeide, eene heidensche en eene Christelijke [?], zoodat slechts de eerste soort door de Kerk bestreden, doch de andere door haar beschermd en zelfs verbreid werd" [1]). Hier zal hoogst waarschijnlijk ook aan de vereering der Heiligen en hunne overblijfselen gedacht zijn; en zoo we nu daaromtrent het gevoelen

---

1) *Kirchengeschichte Deutschlands.* Göttingen 1848. Bd. II, S. 766.

der Protestanten voor een oogenblik lieten gelden, is 't nog minder begrijpelijk, wat zij in datzelfde opzigt in 't volle licht der XIX eeuw durven doen. Hoe bijgeloovig vele Protestanten zijn, kan hier menig geestelijke bij eigen ondervinding getuigen. Dr. Fehr voert den Redacteur van een hem welbekend blad aan, die van regeringswege gedurig en duchtig tegen de opzettelijke dommakerij (*Verdummung*) van 't volk lostrok, maar zelf een droomboekje uitgaf, waarmeê hij de meisjesachtige en landelijke eenvoudigheid den laatsten penning uit de beurs wist te jagen, en alzoo de kas des volksverlichters te stijven. En op de relikwiën gekomen: men bespot de Katholieke vereering er van, en oefent zelf feitelijk eene Protestantsche uit. Hoeveel relikwiën bijv. heeft de gewaande rok van Jan Husz te Constans moeten afgeven! En over relikwiën van Luther hebben het vorige jaar (1856) de dagbladen menig berigt gegeven [1]).

---

1) Ze worden te Zittau, eene stad digt bij Hernnhut, in 't koninklijk Saksiesch *Kreisdirectionsbezirk* Bautzen, door koopman Naumann bewaard en werden door S. Brunner te Weenen aldus bezongen:

Trotz reiner Lehr und gutem Wandel
Auch noch ein kleiner Reliquienhandel!
Herr Naumann wäre am Ende kapabel
Und liesze küssen — *Messer* und *Gabel*,
Mit denen der grosze Luther gespeist,
Und die *Sanduhr*, mit der er gereist.
Auch *Daniel* in dem Löwenzwinger [a])
Und andere *wachserne Dinger*,
Kunstreich von Katharina gemacht,
Werden zur Verehrung hervorgebracht.
Die grosze welische Nusz ist das kostbarste Stück,
Sie aufzubeiszen hatte bis jetzt noch Keiner das Glück.

Zie Wiener, *Kirchenzeitung*, Jahrg. 1856, Nr. 65 (van den 12 Aug.). — Op de veste te Coburg worden aan de bezoekers allerlei merkwaardigheden getoond, waaronder eene zeer eerwaardige re-

a) Een werkje in was van Catharina Bora, Luther's bijzit.

Na deze voorafspraak komt de schrijver in de eerste afdeeling van zijn geschrift op het Christendom bij de Frankiesch-Germaansche volken, en op de werkzaamheid der Kerk tegen het bijgeloof tot den dood van Karel den Groote in 't jaar 814. Na een overzigt der Germaansche volken, beperkt hij zijn onderwerp, met uitsluiting der streken waar het Arianisme heerschte, tot de Katholieke bevolking van het gansche tegenwoordige Frankrijk, Duitschland, Engeland en Ierland, met het Italiaansche Schiereiland, waar zich het middenpunt der Katholieke eenheid in het zigtbaar Opperhoofd der Katholieke Kerk bevond. Hij begint met de vestiging van het Christendom bij de Franken onder Chlodwig in 496, en verhaalt zelf, wat bijgeloovigheid en om wat reden er zich aanvankelijk nog opdeed: als 't *orakel zoeken* in de H. Schrift; het *booze oog* of de *schadelijke blik*; het *achtslaan op de ontmoeting van menschen, dieren, vooral van vogelen*, wanneer men uit- of op reis ging, naar aloud gebruik der Germanen; het *hechten aan zekere onheilspellende teekenen*, en dergelijke. Doch, merkt hij aan, wanneer men verder gaat, en alle, ook door de Kerk als zoodanig er-

---

likwie, een ledikant van Luther! Bij zijn bezoek werd een heer door eene der aanwezige dames opmerkzaam gemaakt, dat hij voor zich een stukje hout van 't ledikant zou afsnijden; want als men tandpijn had, was er geen beter middel dan den splinter bij wijze van tandestoker te gebruiken!! De heer wendde zich nu tot den kastelein: „Geef mij een splinter hout, ik wil 'em voor mijn pastoor meênemen." Hierop kreeg hij de naïeve bekentenis: „Als gij 't voor u zelven hadt willen meênemen tot een gedachtenis aan Coburg, zou ik het u gaarne geven; daar het voor een ander bestemd is, wil ik u maar zeggen, dat dit reeds het derde ledikant is, twee hebben ze er ons reeds kort en klein gesneden." (Wiener, *Kirchenzeitung*, Jahrg. 1857, 3 März, Nr. 18, S. 142.)

kende, wonderen voor bijgeloof uitkrijt, moet men bedenken, dat wonderwerken het toegezegde teeken van Christus' Kerk zijn, en zij die van haar uitgingen en dat bewijs van waarheid ten eenenmale missen, te luider schreeuwen waar zij het bij ons vinden, ten einde alzoo hunne eigene armoede en beschaming te bedekken.

Hij stelt dan (bl. 31) de vraag: Wat heeft de Galliesch-Frankische Kerk ter handhaving van het zuivere geloof en ter uitroeijing van het bijgeloof gedaan? Uit het hierop gegeven antwoord nemen we de hoofdzaak verkort over.

Reeds had het tweede concilie van Arles in 452 voorschriften tegen verschillende bijgeloovigheden uitgevaardigd [1]), doch onder de regering van Chlodwig valt het *Concilium Agathense* van 506 in Gallië, hetwelk iederen geestelijke en leek buiten de Kerk sluit, die zich onder voorwendsel van godsdienst met voorzeggingen, door hen *Sortes Sanctorum* genoemd, inlaten, of de H. Schrift ter verkondiging van toekomstige dingen misbruiken [2]). In denzelfden geest ijvert het concilie van Orleans in 511, door meer dan dertig bisschoppen onderteekend, en het belegt allen die aan genoemde *Sortes Sanctorum* gelooven met den kerkelijken ban [3]). Datzelfde bepaalt het niet minder talrijke tweede concilie aldaar in 536, voor diegenen welke tot afgoderij vervallen, of van 't offervleesch der afgoden eten [4]). Op een later concilie te Orleans in 541, verheffen zich vijftig bisschoppen, met bedreiging van den

---

[1]) Mansi, *Sacr. conciliorum nova et amplissima collectio*, T. VII, Conc. Arelat. II, can. 23, p. 881.

[2]) Mansi, l. c. T. VIII, p. 332, can. 42.

[3]) Ibid., l. c. p. 356, can. 30.

[4]) Ib., p. 838, can. 20.

ban, tegen het bijgeloovig zweren bij heidensche namen [1]), zooals weder het concilie van Auxerre in 578 tegen het waarzeggen opkomt, en niet wil, dat men gedane geloften in de wouden of bij gewaande heilige boomen en bronnen, maar in de kerk zal volbrengen [2]), terwijl een weinig later het concilie van Narbonne in 589 alle waarzeggers en waarzegsters met bepaalde straffen bedreigt [3]).

Ziedaar reeds eenige afdoende bewijzen, hoe zoowel de Frankische als West-Gothische conciliën en synoden bijgeloovige gewoonten en misbruiken eenparig tegengaan, waarmeê zij ongetwijfeld vrij wat meer deden dan onze verlichte ongeloovigen met al hun wild en onbewezen geroep.

Na een woord over de godsoordeelen, ordaliën, treedt de auteur (bl. 37) naar het eigenlijke Duitschland over, en geeft een vlugtig overzigt van de vestiging des Christendoms in de voormalige stamlanden der Germaansche volken, van de II en III eeuw af, tot den tijd van hunnen grooten apostel Bonifacius [4]).

---

1) Mansi, T. IX, p. 115, can. 16.

2) Ib., p. 912, can. 3 en 4.

3) Ib., p. 1017, can. 16.

4) Zie dit en het verdere historische kort en kernig verhaald in de zoo welkome *Kerkelijke Geschiedenis voor Roomsch Katholieken*, bewerkt door H. J. Sonjee, Pastoor te Noordwijk. I Dl. — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1857. — Over menig hier aangeroerd of nog aan te roeren punt vindt men grondige toelichtingen in het zeer degelijke werk van Dr. Nuijens: *Het Katholicismus in betrekking met de beschaving van Europa*, waarvan nu (bij denzelfden uitgever) drie stukken verschenen zijn. — We verheugen ons, dat we hier gelegenheid vinden, om die beide in *de Katholiek* reeds gunstig aangekondigde werken andermaal met den meesten nadruk aan te bevelen. 't Mag een verblijdend teeken heeten, dat twee boekwerken van zulk een omvang niet alleen véél lezers vinden, maar zulke lezers ook, die door hetgeen zij ont-

Weder volgt de vraag (bl. 49), wat de Kerk in de Duitsche stamlanden tegen het bijgeloof deed.

En hij verwijst bij meer op het pauselijk onderrigt of dusgenoemde *Capitulare Gregorii II* van 15 Maart 715, waar o. a. art. VIII tegen droomen en waarzeggingen gerigt is, en art. IX zegt: „Ook zal men verfoeijen de tooverkrachten en verschillende gebruiken bij den aanvang des jaars [1]); hij verwijst verder op al wat Bonifacius omtrent een aantal bijgeloovige heidensche gebruiken deed, schreef, en raadpleegde bij de Pausen van zijnen tijd; — op het eerste Duitsche nationale concilie (*concilium Germanicum*) van 21 April 742, dat — wete men ook de plaats niet wáár — toch ontwijfelbaar zeker gehouden is [2]), en in het V^de^ hoofdstuk een aantal bijgeloovigheden streng verbiedt; op het concilie te Leptine den 1 Maart 743, dat de oude straffen tegen de heidensche gebruiken hernieuwt en in een aanhangsel *dertig* bijgeloovige of heidensche gebruiken optelt, welke de schrijver hier bl. 55—78 mededeelt en uit Binterim toelicht [3]).

Overeenkomstig die bepalingen der conciliën nu werkten de trouwe bisschoppen en priesters altoos voort. De heilige abt Pirminus vervaardigt een geschrift [4]), waarin hij de aangewezen en soortgelijke bijgeloovigheden en al wat van waarzeggerij, vogelwigchelarij, tooverkruid, tooverformu-

---

vingen en genoten, met een zeker ongeduld uitzien naar hetgeen zij van beide schrijvers nog te wachten hebben. Als beide werken voltooid zijn, komen we er op terug.

1) Hartzheim, *Conc. Germ.*, T. 1, p. 37.

2) Hefele, *Gesch. d. Einführung des Christenthums im südwestl. Deutschland.* Tüb. 1837, S. 357.

3) We denken die later bij verkorting te geven.

4) *De singulis libris canonicis scarapsus*, bij Mabillon, *Analect. vet.*, p. 69.

lieren, hekserij, duivelskunsten, enz. is, met allen nadruk bestrijdt.

Daarenboven, wat die conciliën gelastten, werd vaststaande regel voor allen die het volk leerden en bestuurden, en 't werd, door strafbepalingen bekrachtigd, in de verschillende *Poenitentialia* bestendigd, waar ieder nu dadelijk kon vinden, hoe in bijzondere gevallen te handelen; terwijl verder de bisschop door zijn kerkelijk bezoek de gegeven voorschriften hielp handhaven [1]). Hierbij kwam nog, dat hetgeen de conciliën voorschreven dikwerf ook door den staat voor burgerlijke wet werd aangenomen, zoodat Staat en Kerk beiden zich tegen bijgeloovige misbruiken vereenigden. Aldus geschiedde het bijv. met bepalingen van het concilie in 744 door den H. Bonifacius, onder medewerking der beide vorsten Carloman en Pepijn, te Soissons gehouden [2]), waarbij heidensche gebruiken aan het volk verboden, en *de Kruisjes van Adalbertus* ten vure verwezen werden (Can. VI en VII). Zoo werd zelfs dat hoogheilig teeken, en dat wel met bekrachtiging van Paus Zacharias, in zijn schrijven aan de Franken en Gallen des volgenden jaars, op dusdanige wijze voor schandelijk misbruik behoed. Want dát inderdaad had de reeds genoemde Adalbert er van gemaakt, door een aantal kruisjes met bijgeloovige plegtigheden te wijden en op verschillende vergaderplaatsen op te rigten. De *Statuten* van den H. Bonifacius zijn geheel in denzelfden geest, en te regt roept de beroemde Binterim hier uit: „Met welk eene zorg toch, met welk een ijver zochten de eerste evangelieboden, de bisschoppen en priesters van

---

[1]) Tom. II, *Suppl. Conc.* Mansi, in Append. fol. 156.

[2]) Zie de Akten bij Hartzheim, T. I, p. 57, en den brief van Bonifacius aan Paus Zacharias o. a. ook aldaar, p. 62.

Duitschland de reine geloofs- en zedeleer van Jesus, zuiver van alle smet des bijgeloofs, aan ons over te leveren. Draagt het juk niet met de ongeloovigen! spraken zij als de ware opvolgers van den grooten Paulus; want wat deel heeft de geregtigheid met de boosheid, of welke gemeenschap het licht met de duisternis? Onze Duitsche erfenis is dan de door onze vaderen aan ons rein en onbevlekt overgeleverde goddelijke waarheid; mogen wij haar evenzoo rein aan onze nakomelingen overleveren [1]!"

Zoo dan gedroeg zich de Kerk onder den invloed der Pausen, der Christelijke geloofsverkondigers, en in vereeniging met de eerste Carolingische vorsten tegenover het bijgeloof op eene wijze die haar tot de hoogste eere strekte en van den uitgebreidsten en zegenrijksten invloed op de volken was. Dat men, om nog van andere punten te gewagen, reeds toen niet onverschillig was omtrent de *vereering der Heiligen*, blijkt o. a. uit het nationale concilie in 794 te Frankfort gehouden, welks 42 canon bepaalt, dat men geene nieuwe maar alleen die Heiligen openlijk zal vereeren welke door de Kerk als Martelaars of Heiligen erkend zijn, al ware het ook dat zij door wonderen uitschenen [1]. — Desgelijks ijverde men tegen misbruiken bij *bedevaarten*, zooals het concilie van Chalons in 813, hetwelk allen streng berispt die met geene zuivere bedoelingen zekere plaatsen bezoeken, en wanen ongestraft te kunnen zondigen of gezondigd te hebben, omdat zij daar gaan bidden. De zoodanigen moeten de woorden van den H. Hieronymus bedenken: „Niet te Jerusalem geweest

---

[1]) Vgl. Mabillon, *de cultu Sanctorum ignot.*, en Baronius, praef. in *Martyr. Rom.*

te zijn maar aldaar goed geleefd te hebben, is lofwaardig" [1]). De 52e canon van hetzelfde concilie keurt het zeer af, dat men beweerde, slechts in drie talen (naar het opschrift van het kruis: in het Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch) te mogen bidden; en meer conciliën van dat tijdperk gelastten deswegens, dat men het volk het Onze Vader met de Geloofsbelijdenis, enz. in de volkstaal leeren, alsmede de vragen en afzweringen bij het Doopsel in de volkstaal doen zou. — In het synodaal dekreet der bisschoppen, op aanzoek van koning Karel in 799 gegeven, waren alweder in art. 15 streng onderzoek en straf bepaald opzigtens tooverij, bijgeloovige waarzeggerijen en voorteekenen, en hand aan hand met de besluiten der conciliën gaan *de Capitulariën van kerkelijken inhoud* van Karel den Groote.

Het eerste is van 769 en verordent o. a. cap. VII: „De bisschop zal jaarlijks zijn diocees bezoeken en de bijgeloovige gebruiken uitroeijen." Uit het Concilie van Soissons, en den 73n brief van den H. Bonifacius aan Cuthbertus [2]).

In de Capitulariën van Aken van 789 wordt cap XVI geboden, dat men *geen onbekende namen van engelen verdichten of noemen zal, maar alleen die welke in de heilige schrift vervat zijn*; en naar cap. XLII moeten geen valsche martelaars vereerd en geen onzekere gedachtenissen van Heiligen gevierd worden. Cap. XVIII is weder tegen toovenarij, enz., insgelijks cap. LXIV, dat ook alle bijgeloovige gebruiken bij bronnen en vloeden verbiedt. Cap. LXXVIII verklaart zich tegen alle valsche en

---

1) *Concilia antiqua Galliae*, Ed. Sirmondi, T. II, p. 318.
2) Binterim, *deutsche Nationalconcilien*, Bd. II, S. 231.

twijfelachtige geschriften, zooals er gezegd werden van den hemel gevallen te zijn: „Slechts de goddelijke schriften, de Katholieke traktaten en de boeken der H. Vaders geve men te lezen" [1]). — Twee andere Capitulariën van 'tzelfde jaar betreffen verschillende betrekkingen van Staat en Kerk. Het IVe kapittel verbiedt: de boeken der H. Schrift tot voorspelling of waarzeggerij te gebruiken. Wie namelijk inlichting over eenige verborgen zaak wilde hebben, of iets gewigtigs ondernemen, sloeg de schriftuur op en verklaarde de eerste zich voor hem opdoende plaats als eene goddelijke uitspraak. Reeds in de zesde eeuw, gelijk we zagen, werd dit bijgeloovig misbruik door meer conciliën van Gallië op straffe van excommunicatie verboden.

Niemand zal na het hier bij uittreksel aangevoerde, 'twelk ongetwijfeld met veel nog te vermeerderen was, kunnen ontkennen, dat de eerste zendelingen welke den Duitschen grond betraden en met hun bloed besproeiden, de leer door hen van de Katholieke Kerk ontvangen, rein zochten mede te deelen en te bewaren. Zij werden door de opvolgers van den H. Petrus, door de Pausen, gezonden en bleven met hen in de allernaauwste vereeniging. Men moge thans schier alles bijgeloof schelden wat die vroege evangeliegezanten op deugdelijke gronden voor geloofs- en zedeleer, of wat er althans op gevestigd of naauw meê verwant was, beschouwden: met die wufte aantijging alleen zijn zij daarom aan de zaak zelve nog niet schuldig, en zij ijverden er niet te minder om tegen al wat hun bijgeloof toescheen en het ook werkelijk was. Dat dit intusschen niet zoo spoedig verdween en telkens

1) Hartzheim, l. c. p. 265—284.

weder opkwam, is bij de vereeniging van zoodanige verschillende volken met zulke zeden, gewoonten, aloude heidensche gebruiken en overleveringen, is bij de onmogelijkheid van allen zoo spoedig te onderrigten, bij de naïeve kinderlijkheid van veler eerst geloof [1]) en zoo vele andere redenen ligtelijk te verklaren.

Wat de Kerk ook ter bestrijding van het bijgeloof door middel van het volksonderrigt deed, kunnen de bovenvermelde beroemde kloosterscholen getuigen. Wat Karel de Groote voor het opbloeijen der scholen en der gewijde zoowel als der ongewijde wetenschap, en daardoor voor de opvoeding en beschaving des volks heeft gedaan, is genoeg bekend, en 't heeft niet weinig gestrekt, om het heidensch bijgeloof te fnuiken. Zoo er in volgende conciliën reeds minder melding van geschiedt, is dit een verblijdend bewijs, dat het onderrigt op goede aarde viel en reeds vruchten droeg. Doch de bisschoppen en priesters worden toch nog onophoudelijk tot een onvermoeid voortzetten van hun leerambt, reeds zoo rijk aan zegen, opgewekt, zoowel in de conciliën als in de Capitulariën en Brieven van Karel den Groote. Het Capitularium van Aken bijv. van 't jaar 802 verordent nopens het volksonderrigt cap. XVI: „Men moet hen (alle Christenen) leeren, dat zij bloedschendige huwelijken volstrekt moeten vermijden, zich van ontucht, doodslag, dieverij, meineed, *tooverij*, *waarzeggerij*, heiligschennis, dronkenschap, schimptaal, roof, haat en nijd onthouden,

---

1) Een voorbeeld: Toen koning Chlodwig Christelijk onderrigt en het Doopsel ontvangen had, las men hem de lijdensgeschiedenis des Heeren voor, en hij riep onder de hand in heiligen toorn uit: „Zulk een smaad ware Hem niet bejegend, als ik er met mijn „Franken bij geweest was!„

en de H. Communie waardig ontvangen." — In de *capitula examinationis* heet het XI en XII: „Ook de leeken vraag ik, of zij hunne wet kennen en verstaan. Een ieder moet zijne kinderen naar de school zenden, om er onderwezen te worden, en zij zullen met alle zorgvuldigheid de scholen zoolang bezoeken, dat zij genoegzaam onderrigt zijn" [1]). Ja, nog het concilie van Mainz in Junij 813 gelastte can. 25: Is de bisschop soms niet te huis of ziek of om gewigtige redenen verhinderd, dan moet er op zon- en feestdagen nooit iemand ontbreken, die naar de vatbaarheid des volks (*juxta quod intelligere vulgus possit*) de preek houdt" [2]). Middelerwijl gelast een Capitularium van Karel den Groote, onzeker van welk jaar: „ De waarzeggers en teekenverklaarders en allen welke de maanden en tijden waarnemen en phylacteriën om den hals dragen, moeten opgespoord en tot het ontvangen der regtvaardige straf voor hem gebragt worden" [3]). Desgelijks beveelt het concilie van Tours in 813, can. 42: De priesters zullen het geloovige volk vermanen en het doen weten, dat geene magische kunsten en toovenarijen in staat zijn, eenige ziekte van menschen of dieren te genezen, maar dat dit valstrikken en belagingen van den ouden vijand zijn, waarmeê hij het menschelijk geslacht wil bedriegen [4]).

Het tot hiertoe behandelde geeft ons dan ten zeker resultaat: dat gelijk eerst de Kerk alleen, toen Kerk en Staat te zamen door onderlinge hulpverleening het bijgeloof uit alle kracht en naar alle zijden en met alle hun

---

1) Binterim, *deutsche Nationalconcilien*. Bd. II, S. 449 f.
2) Hartzheim, l. c. p. 410.
3) Ibid. p. 424.
4) *Concilia ant. Galliae*, Ed. Sirmondi. T. II, p. 303.

ten dienste staande middelen hebben te keer gegaan; gelukte het, merkt de schrijver (bl. 93) aan, evenwel aan hunne vereenigde krachten niet, dat kwaad met wortel en tak uit te roeijen: 't blijft ontegensprekelijk, dat men toch den goeden en ernstigen wil daartoe dankbaar en opregt erkennen en ook huldigen moet.

De nog overige twee gedeelten (bl. 94—164) van Dr. Fehr's geschrift zullen we, beknopt zamengevat, in een volgend nummer geven.

DE OMGEKEERDE WERELD

VAN HET

PROTESTANTISME.

In eene noot, die door den schrijver er van verworpen, ons gansch niet verwerpelijk scheen, vonden we het Protestantisme even nieuw als karakteristiek in enkele hoofdtrekken als eene verkeerde wereld gekenschetst. De lezer oordeele, of de schrijver regt had, het Protestantisme aldus te betitelen, en of wij wel deden, met die zinrijke regelen te bewaren en uwer overweging aan te bieden.

„Men zie toch die eerdienst, welk eene omgekeerde wereld! In plaats van actief te zijn is men passief; in plaats dat de handeling van beneden naar boven gaat,

gaat ze van boven naar beneden; in plaats dat eerdienst tot maatschappij vereent, bewerkt ze verschil van gevoelen. In plaats dat er de in 't *vleesch* verrezen Christus heerscht en de blijde bruiloft gevierd wordt, moet er al wat zinnelijk is verwijderd worden, terwijl men integendeel in de zelfvolmaking, waar de lijdende Christus behoorde nagevolgd te worden, en men het vleesch met Paulus moest kastijden, zich tevreden houdt met de overigens onbetwistbare waarheid te zeggen: wat in den mond gaat besmet den mensch niet.

De eerdienst is de voltooijing, de innige natuur eener godsdienst, en derhalve vindt men dienzelfden omkeer der orde overal. Wat is regtvaardigend geloof? Het omgekeerde van regtvaardigend geloof: Wanhoop, waardoor men volgens de zoo nadrukkelijke leer der hervormers, *vóór en zonder eenige liefde* Christus grijpt! De liefde komt slechts achteraan. Wat is deugd? Het omgekeerde van deugd; want het is *boven alle wet* of wil Gods het goede doen, alleen omdat men zelf wil, terwijl deugd bestaat in *gehoorzaamheid* aan Gods wil. Wat is Christus' kruisoffer? Het omgekeerde van een offer; want Christus *zwicht* slechts voor de wet en gehoorzaamt niet, maar verwint door wanhoop, door waarlijk in de hel te zijn [1]). Wat is verlossing? Het omgekeerde van verlossing: een ander betaalt aan den schuldeischer, terwijl de schuldige zondaar blijft en dus nog minder in betrekking met zijn schuldeischer en van Hem af is. Wat zijn Sakramenten? Het omgekeerde van Sakramenten, waarbij men niet ontvangt, maar van binnen uit naar buiten slechts belijdt. Wat is Kerk? Het omgekeerde van Kerk of maat-

---

) Zie *de Katholiek*, Dl. XXXI, Afl. van Febr. en Maart.

schappij; individuën die elkander volstrekt niet noodig hebben. Wat is Christus als Koning der Kerk? Het omgekeerde van een koning. Hij geeft geene wet: „*Christus is geen wetgever!*" - is het woord van Luther en een grondleer van het Protestantisme.

Men zegt: de Protestanten gelooven aan die oude leeringen niet meer. Neen, aan die aldus uitgedrukte beginselen niet, maar aan die beginselen in anderen vorm, en aan derzelver consequentiën. Gaan dan de Protestanten niet meer naar de preek om God te eeren? Drukker dan vroeger. Ziedaar nogtans de gansche zaak: het *abstracte* woord, dát geldt voor het oneindige, levende menschgeworden Woord Christus. Daarin is de grond van het geheele Protestantisme. Het subjectief denken geldt voor de reële waarheid; derhalve wordt de negatie en affirmatie van onzen geest toegeschreven aan de waarheid zelve, die bijgevolg zich zelve affirmeert en negeert, een strijd is, in plaats van eenheid. Zoo is dan Christus geworden tot eene tegenstrijdigheid, tot een mensch met volmaakt Godsbewustzijn, alzoo God, en alzoo geen God, en de H. Drievuldigheid tot een proces der geschiedenis, waarin God zich door een gevecht met zich zelven vernietigt!...."

EEN VOORGANGER

VAN

PROFESSOR HOFSTEDE DE GROOT.

Aan de Redaktie van *de Katholiek*.

De geëerde Redactie zal, hoop ik, mijne vrijpostige toezending van onderstaande regelen wel willen verschoonen: te meer, omdat ik het opnemen daarvan in *de Katholiek* volkomen overlaat aan hare beslissing.

In eene vroegere aflevering van uw tijdschrift [1]) werd ik bekend gemaakt met de zonderlinge handelwijze van den Groninger Professor Hofstede de Groot. Met verbazing las ik daar, hoe de Hoogleeraar had durven melden, dat de H. Thomas het gelooven als onnoodig ter zaligheid en als onvruchtbaar ter heiligmaking verklaard had: terwijl genoemde Heilige juist het tegendeel uitdrukkelijk bewijst; hoe Professor Hofstede de Groot om zijne bewering te staven, uit de *Summa* van den grooten Kerkleeraar woorden afschreef, die wel is waar genoemde stelling inhouden, maar die de H. Thomas slechts aanhaalt, om ze als valsche stellingen te wederleggen en te verwerpen. Waarlijk, het was eene wondere figuur die de Professor maakte, en hij bevond zich door zijne onvoorzigtigheid in eene min aangename positie.

---

[1]) Dl. XXX, December 1856, bl. 365—370.

Het verwonderde mij dan ook volstrekt niet, dat de Hoogleeraar, zooals ik vernam uit eene latere aflevering van *de Katholiek* 1), zich door eene stoute manoeuvre had trachten te redden; men mogt, zeide hij, noch kwade trouw, noch onkunde bij hem veronderstellen: hij had zich slechts vergist in den vorm zijner mededeeling: want de „edele" Thomas van Aquino, die met ronde woorden de valschheid van genoemde stellingen bewijst, was toch *in zijne ziel* van de waarheid dier stellingen overtuigd. Menig lezer werd welligt boos over deze verontschuldiging, die zoo onteerend was voor den grooten H. Thomas: bij mij echter was dit het geval niet, daar ik mij liever vrolijk maakte over de verregaande zielskennis van Professor Hofstede de Groot.

Reeds sedert geruimen tijd dacht ik niet meer aan de Professorale vergissing, toen zij mij onlangs op toevallige en onverwachte wijze weder voor den geest kwam. Het doorbladeren van oude controvers-schriften kan mij in ledige oogenblikken soms eene ware uitspanning verschaffen; niet zoozeer om de geduchte slagen, die de strijders van vroegere eeuwen elkander met volle hand toebrengen, als omdat hunne wel ouderwetsche maar niettemin duidelijke manier van redeneren voor mij iets aantrekkelijks heeft. Zoo was ik onlangs verdwaald geraakt in de „*Verhandeling van de Transsubstantiatie der Roomsche Kerke*, door Joan van den Honert, T. H. Soon, Doctor en Professor der Heilige Godgeleerdheid en Predicant, te Leiden 1738"; ik vergeleek daarmede het tegenschrift: „*De vaste gronden van het Catholijk Geloove wegens het H. Sacrament des Autaers*, beweert door L. Zeelander" (P. Verhulst), te

1) Dl. XXXII, Augustus 1857. bl. 74—85.

Gent „in den gulden Bijbel" uitgegeven in 1739; toen ik, bijna aan het einde dier boeken gekomen, plotseling uitriep: „Precies als Professor Hofstede de Groot!"

Inderdaad, in den Leidschen Professor Joan van den Honert vond ik een voorganger van den Groninger Hoogleeraar, wel te verstaan, een voorganger in het punt der vergissingen. Op dezelfde wijze, waarop de laatste zich had vergrepen aan den H. Thomas, had de Leidsche Professor zich vergist ten opzigte van eenen anderen beroemden Katholieken Godgeleerde, Joannes Duns Scotus (het hoofd der Scotistische school, gelijk Thomas het is der Thomisten), en de woorden, die ook deze schrijver alleen aanhaalt om ze nadrukkelijk te wederleggen, hem toegeschreven, alsof zij zijn eigen gevoelen behelsden. Waren nu de lezers van *de Katholiek* bekend gemaakt met de vergissing van den Groninger, zij mogten, meende ik, ook herinnerd worden aan de vergissing van den Leidschen Hoogleeraar; en ik besloot — altijd met eerbiediging van het oordeel der Redaktie — dit te doen, en wel zooveel mogelijk met de eigene woorden van van den Honert zoowel als van Zeelander.

Aan het einde dan zijner *Verhandeling* (bl. 533), zeide de heer van den Honert:

„Ook hebben vele voorname Mannen, in de Roomsche Kerk, „die sig gesettelik tot het beredeneren van dit stuk begaven, niet „kunnen nalaten, sig nu en dan sekere hartelike bewoordingen „te laten ontvallen, die tonen, dat sy dit stuk ten uytersten on„redelik en onmogelik vonden, en dat sy het enkel en alleen „beleden, om dat de Kerk, waar van sy Leden waren, het soo „begeerde."

En ten bewijze van dit zijn gezegde haalt hij de woorden aan van twee Katholieke godgeleerden, van Joannes Duns Scotus en den Kardinaal Cajetanus.

Zeelander achtte het onnoodig het Katholicisme van den beroemden Kardinaal aan te toonen; hij vraagt slechts, als in het voorbijgaan (*Bijhangsel*, bl. 542):

„Hoe zou men 't konnen denken..... van Cajetanus, die als „Gezant des Paus Leo X de eerste geweest is, die Lutherus tot „herroeping heeft veroordeelt!„

Met meer uitvoerigheid bespreekt hij de aangehaalde woorden van Scotus (bl. 543):

„Dog het aerdigste is hier, hoe de Hr. vanden Honert zyn „gezeg wegens Scotus gaet betoonen. Hy haelt vier plaetsen uit „dien Schryver aen, die hy in 't Nederlandsch vertaelt. Hy stelt „de Latynsche texten aen den kant; hy wyst zeer nouwkeuriglyk „aen, waer die texten by Scotus te vinden zyn. Tot daer toe gaet „alles wel. Een puntje ontbreekt' er maer. Hy brengt het als vier „stellingen van Scotus by; dog by ongeluk, 't zyn enkele op- „werpingen, die men by Scotus ter zelver plaets verworpen en „wederleit vind. De zaek was haest te merken, had de Hr. Pro- „fessor maer de moeite genomen van de heele *Questie* te lezen. „Scotus stelt' er drie gevoelens te neder, waer van hy het eene „omhelst, en de twee andere afkeurt. Volgens zyne gewoonte „stelt hy eerst de argumenten voor, die men zou konnen by- „brengen voor de gevoelens, die hy verwerpt; en hier uit is 't, „dat de vier plaetsen van den Hr. vanden Honert getrokken „zyn. Daernaer brengt hy de argumenten voor zyn gevoelen by; „en ten laetsten zegt hy; laet ons nu antwoorden op de argu- „menten van de andere gevoelens: *Ad argumenta pro prima opi- „nione et secunda.*„

Welke zijn nu de vier plaatsen van Scotus, die de Leidsche Hoogleeraar aanhaalde, om zijne stelling te bewijzen? Wij zullen ze hier afschrijven uit van den Honert en tevens het antwoord laten volgen van denzelfden Scotus, zooals dit ons door Zeelander wordt medegedeeld:

„Scotus, (schreef de Professor) die soo vermaard was onder de

„ Roomsgesinde Scholastiken, segt nadrukkelik: *de waarheid des „ Avondmaals kan behouden worden, sonder die transsubstantiatie* [1]). „ Hy laat sig ook dus horen: „ *de substantie van het brood, onder „ „ de specien, is meer voedsel, dan de toevalligheden. By gevolge, „ „ verbeeldt sy meer het Lighaam van Christus, ten aansien van „ „ het geestelik voedsel* „ „ [2]).

Waarlijk, deze taal was niet de taal van een Katholieken schrijver: maar ook juist daarom wederlegt Scotus deze tegenwerping: hooren wij hem spreken bij Zeelander:

„ Het antwoord van Scotus is dit: *Wanneer men zegt, dat de „ waerheid van het Sacrament kan behouden worden, al bleef'er „ brood, of zonder Transsubstantiatie; ik antwoorde, dat het Godt „ wel mogelyk zou geweest zyn het aldus in te stellen,.... dog dat'er „ nu de heele waerheid van het Sacrament op zulke wyze niet zou „ wezen, om dat het Godt op zulke wyze niet heeft ingestelt.* Nog „ breeder legt hy het zelve daer uit. Dog dit is overvloedig genoeg „ om zyne meininge te toonen „ [3]).

Duidelijk en Katholiek antwoord; men moet niet vragen, zegt Scotus, of God dit Sakrament op eene andere wijze had *kunnen* instellen, ook zonder Transsubstantiatie: men moet slechts zien, op welke wijze God dit gedaan heeft: en zonder Transsubstantiatie, dit weten wij, heeft God het niet ingesteld.

---

1) Vid. Scot. in IV Sent. Dist. XI. Quaest. III. Litt. B. Veritas Eucharistiae salvari potest sine ista transsubstantiatione.

2) Ibid. Substantia panis sub speciebus magis est nutrimentum, quam accidentia. Ergo magis repraesentat Corpus Christi in ratione nutrimenti spiritualis.

3) Zie hier den Latijnschen tekst van Scotus. Ad primum concedo quod etiam in creditis non sunt plura ponenda sine necessitate, nec plura miracula quam oportet: sed cum in minori dicitur, veritas Eucharistiae posset salvari manente pane, vel sine transsubstantiatione: dico quod bene fuisset Deo possibile, instituisse, quod corpus Christi vere esset praesens, substantia panis manente (eerste gevoelen dat hij verwerpt), vel cum accidentibus pane annihilato

„Ook staat hy (Scotus) ons vele dingen toe [zoo hernam Professor van den Honert], als hy segt: „*dog dit verstant, dat daar* „„*de substantie van' brood niet is, schynt moejeliker, om staande te* „„*houden: en op het selve volgen meer ongemakken, dan door te* „„*stellen, dat daar de substantie van het brood is*„„ [1]).

Op deze tweede tegenwerping, die Scotus zich stelt, geeft Zeelander ons te lezen het volgende

„Antwoord van Scotus. *Op het tweede, antwoorde ik: Dat men* „*een leerpunt wel niet behoort te bepaelen tot eenen zin, die moeielyk* „*is om begrypen, 't en zy, dat die zin de egte zin daer van zy.* „*Maer als het de egte zin is, en als men duidelyk bewyzen kan,* „*dat het de egte zin is, dan moet men dat leerpunt volgens dien zin* „*behouden..... Nu, uit de plaetsen, die wy aengehaelt hebben, blykt,* „*dat deze* (de Transsubstantiatie) *de egte zin is van dit leerpunt* „der tegenwoordigheid van Christus in het H. Sacrament„ [2]).

Wederom een duidelijk Katholiek en afdoend antwoord: Scotus beroept zich op de eeuwenoude, eenstemmige overlevering der van Christus ingestelde Kerk; dat gezag zegt hem, dat de leer der Transsubstantiatie eene waarheid is, en dit is hem voldoende; zich nu op zoodanig een gezag grondende, acht hij het verder onnoodig, de harmonische zijde van dit leerstuk te beschouwen; wij moeten, zegt hij, de leer der Transsubstantiatie gelooven,

---

(tweede gevoelen), et tunc fuisset veritas Eucharistiae, quia et signum verum, et signatum verum. Sed hic non est modo tota veritas Eucharistiae, non enim sic instituit, ut dicunt authoritates adductae.

1) Ibid. Iste autem intellectus, quod non sit ibi substantia panis, videtur difficilior ad sustinendum, et ad ipsum sequuntur plura inconvenientia, quam ponendo ibi esse substantiam panis.

2) Ad secundum dico quod non est aliquis articulus arctandus ad intellectum difficilem, nisi ille intellectus sit verus: sed si verus est et probatur evidenter esse verum, oportet, secundum illum intellectum tenere articulum..... Sic autem supponitur de intellectu hujus articuli, ex authoritatibus allegatis.

en wij hebben ons niet bezig te houden met al die schijnbare moeijelijkheden, die men er tegen zou willen inbrengen, omdat wij eenmaal weten dat die leer eene waarheid is.

Met de vermelding dezer drie plaatsen nog niet tevreden, ging de Leidsche Hoogleeraar aldus voort:

„ En nog eens, om niet alles op te halen, horen wy hem (Scotus) „ seggen: „ 't Schynt ook wonderlik; waarom in een Artikel, welke „ „ geen Hoofdartikel van het geloov is, sulk een verstand (of „ „ mening) moet gestaavt worden, door welke het geloov bloot „ „ staat voor de veragting van allen, die de reden volgen „ „ [1]).

Deze woorden van Scotus zijn ontleend aan de vorige of tweede tegenwerping, die hij zich maakt, en dus ook door hem reeds wederlegd in het daarop gegeven antwoord, dat wij zoo even vermeld hebben. Dewijl echter in dit gedeelte der tweede tegenwerping de Transsubstantiatie gezegd wordt, geen hoofdartikel van het geloof te zijn, heeft Zeelander het antwoord van Scotus op de derde tegenwerping hier laten volgen, om te doen zien, dat de regtzinnigheid van dien Katholieken godgeleerde boven allen twijfel verheven is. Hij zegt dan:

„ Antwoord van Scotus. *Op het derde, daer de meeste kragt op „ gemaekt word, moet men antwoorden, dat de Kerk verklaert heeft, „ dat deze zin eene waerheid des Geloofs is..... zoo moet men dan „ onderstellen, dat de Catholyke Kerk door den zelven Geest, die „ het Geloof heeft geopenbaert, den zin daer van uitlegt, aengezien „ zy bestiert word door den Geest der waerheid.* Dit legt hy daer „ nog breeder uit: maer wy mogen 't daer by laeten „ [2]).

---

1) Ibid. Et mirum videtur, quare in uno articulo, qui non est principalis articulus fidei, debeat talis intellectus adscri, propter quem fides pateat contemptui omnium sequentium rationem.

2) Et nunc ad tertium, ubi stat vis, dicendum, quod Ecclesia declaravit istum intellectum esse de veritate fidei in illo symbolo

Na aldus den Leidschen Hoogleeraar te hebben te regt gewezen, besluit Zeelander op de volgende wijze:

„Over zoo middagklaere zaek, willen wy geene verdere beden-
„kingen bybrengen; maer alleenlyk betuigen, dat ons inzigt niet
„is. dit aen eene vrywillige trouwloosheid van den Hr. vanden
„Honert toe te schryven. 't Kan zyn, dat hy dit enkelyk uit een
„andere Gereformeerd boek heeft naegeschreven. 't Kan ook zyn,
„dat hy 't in Scotus heeft naegezien; dog zonder de heele *Questie*
„te lezen. Maer in zaeken van zoo groote aengelegentheid moest
„hy nouwkeuriger te werk gaen: en het minste, dat men hier van
„zeggen kan, is, dat zulke misslagen geene groote eer bybrengen
„aen eenen Professor, die in heel zyn boek op eenen vry hoogen
„toon spreekt.„

Ieder, geloof ik, die het bovenstaande leest, zal begrijpen, hoe natuurlijk mijn uitroep was: „Precies als Professor Hofstede de Groot!" Gelijk deze de leer, die Thomas bestreed, als de leer van Thomas had voorgesteld, zoo stelde ook Professor van den Honert de leer, die Scotus verwierp, als de leer van Scotus voor. Maar, was de vergissing dezelfde, toch geloof ik een klein verschil tusschen beide Hoogleeraren te zien, betrekkelijk de oorzaak hunner vergissingen. De eerste veronderstelling van Zeelander, dat Professor van den Honert deze plaatsen van Scotus heeft ontleend aan andere Protestantsche schrij-

---

edito sub Innocentio III in Concilio Lateranensi, *Firmiter credimus etc.....* Et breviter quicquid ibi dicitur esse credendum, tenendum est esse de substantia fidei: et hoc post istam declarationem solemnem factam ab Ecclesia. Et si quaeras, quare voluit Ecclesia eligere istum intellectum..... Dico quod eo Spiritu expositae sunt scripturae quo conditae. Et ideo supponendum est quod Ecclesia Catholica eo Spiritu exposuit, quo tradita est nobis fides, Spiritu scilicet veritatis edocta; et ideo hunc intellectum eligit, quia verus est.

vers, komt mij uiterst waarschijnlijk voor; en ik geloof niet, dat de Leidsche Hoogleeraar zelf die woorden in Scotus gelezen heeft. Voor deze mijne meening heb ik twee redenen. *Vooreerst* is het zeker, dat deze valsche voorstelling der leer van Scotus meer dan eene eeuw vroeger reeds gegeven was door du Plessis Mornay; ook deze Protestantsche schrijver, wiens boek tegen de Mis vol is van vervalschingen, had de genoemde vier plaatsen van Scotus voorgesteld, alsof zij het gevoelen van dien Katholieken godgeleerde inhielden; hetwelk de Kardinaal du Perron hem dan ook met nadruk verweet in zijn geleerd werk: *Traitté du Sainct Sacrament de L'Eucharistie* [1]).

Moeijelijk nu is het te gelooven, dat twee Protestantsche schrijvers zich omtrent dezelfde woorden van Scotus op dezelfde wijze vergist zouden hebben, met het boek van Scotus in de hand: en veel waarschijnlijker, dat Professor van den Honert of du Plessis Mornay zelven, of diens uitschrijvers, heeft nageschreven. *Ten tweede* heeft Professor van den Honert in zijne *Verhandeling*, bl. 197, om de oudheid van de leer der Transsubstantiatie te wederleggen, zich beroepen op de woorden van Scotus, waarin deze zegt, dat de Kerk in het Concilie van Lateranen de Transsubstantiatie heeft verklaard als leerstuk des geloofs, welke woorden dezelfde waren, die wij hier-

---

1) Du Perron was Bisschop van Evreux, toen hij in tegenwoordigheid van Hendrik IV een openbaren redetwist hield met du Plessis Mornay, en dezen meesterlijk tot zwijgen bragt. Bij deze gelegenheid zeide de Koning tot Sully: „De Paus der Protestanten is verslagen"; waarop Sully geestig antwoordde; „Te regt, Sire! noemt gij Mornay Paus, want hij zal du Perron Kardinaal maken." Du Perron overleed in 1618.

boven als het derde antwoord van Scotus hebben vermeld. Dewijl derhalve Professor van den Honert én de stellingen, die Scotus verwerpt, én de bewijzen, die Scotus tegen die stellingen aanvoert, voordraagt als leer van Scotus, zoude hij, zoo hij zelf het boek van dien godgeleerde gezien en daaruit deze plaatsen had aangevoerd, moeijelijk van verregaande kwade trouw zijn vrij te pleiten. Om deze redenen dan geloof ik, dat de Leidsche Professor zich heeft vergist door het onvoorzigtig naschrijven van andere auteurs; daar echter eer dient gegeven te worden aan wien eere toekomt, moet ik openlijk erkennen, dat de vergissing van den Groninger Hoogleeraar niet aan domme navolging van anderen toe te schrijven is, maar aan eigen vinding.

Eenmaal begonnen zijnde, beide Hoogleeraren met elkander te vergelijken, konde ik mij niet tevreden stellen met het verkregen resultaat. Immers ik wist, hoe Professor Hofstede de Groot zich tegenover *de Katholiek* verdedigd of verantwoord had; ook Professor van den Honert, zoo dacht ik, zal zich omtrent zijne vergissing verantwoord hebben; maar op welke wijze? zoude hij welligt het in de zielkunde even ver hebben gebragt als onze Groninger Hoogleeraar, en ook in de ziel van Scotus het tegendeel gezien en gelezen hebben van hetgeen deze godgeleerde in zijne schriften betuigt? Verlangend om deze vragen te beantwoorden en mijne nieuwsgierigheid volkomen te voldoen, greep ik naar het „*Antwoord van Joan van den Honert, T. H. Soon*", in 1740 door hem te Leiden uitgegeven, om zijne „*Verhandeling van de Transsubstantiatie der Roomsche Kerke te verdedigen tegen een onlangs uytgekomen Boek, genaamt De vaste gronden..... beweert door L. Zeelander.*"

Het eerste, wat ik bij het doorbladeren daarvan al spoedig gewaar werd, was, dat de Hoogleeraar de beschuldiging gelezen had, welke Zeelander tegen hem inbragt over zijne valsche voorstelling der leer van Scotus. Reeds in het begin van het *Antwoord*, bl. 41, herhaalt hij zijne vroeger geuite bewering, dat voorname en verstandige Roomschgezinden betuigd hebben, de tegenwoordigheid des Heeren in het H. Sakrament te verstaan op eene wijze, waarin men volgens den Hoogleeraar de leer der Katholieke Kerk niet zoude kunnen herkennen, en schrijft dan het volgende:

„Eene betuyging, die selvs de Cardinaal Cajetanus gedaan heeft, „in die woorden, die ik in myne Verhandeling, pag. 535. heb op„gegeven, en op welke myn Tegenschryver, pag. 542. sonder dat „hy se onder het oog van synen Lezer heeft durven brengen, „niets anders segt, als *hoe soude men 't konnen denken van Caje„tanus, die, als Gesant van Paus Leo X. de eerste geweest is, die „Lutherus tot herroeping heeft veroordeelt?*„

Nogmaals worden dan die woorden van den Kardinaal door hem aan zijne lezers medegedeeld.

Dewijl nu Zeelander, alvorens over Cajetanus te handelen, zegt, dat hij „eenen zeer groven misslag" van den Professor vermelden zal, en onmiddellijk na die weinige regelen omtrent Cajetanus over Scotus spreekt en doet zien, hoe valschelijk de Hoogleeraar aan Scotus de aangehaalde woorden als de uitdrukking van diens gevoelen toeschrijft; was het mij duidelijk, dat van den Honert de beschuldiging van Zeelander had opgemerkt. Het bevreemdde mij echter, dat de Hoogleeraar op die plaats zweeg van Scotus. Had hij niet in zijne „*Verhandeling*" zich beroepen op de woorden én van Cajetanus én van Scotus? en zoo hij dan op deze plaats de woorden van Cajetanus herhaalde, waarom dan ook hier niet iets

ten opzigte van Scotus gemeld? Evenwel ik moest voortgaan met mijn onderzoek, en zien, of van den Honert in het vervolg van zijn antwoord eenige reden van verschooning aangevoerd, of eenig woord van bekentenis gesproken had.

Al voortlezende, hoewel niet vindende, hetgeen ik zocht, vorderde ik tot bl. 812, waar mijne hoop op eenen goeden uitslag van mijn zoeken zeer aan het wankelen werd gebragt door de volgende woorden van den Leidschen Professor:

„Ik heb nooit anders, dan waarheid en deugd, gesogt. En soo „ik in het gansche Werk van mynen Tegenschryver *een eenig* „*gryntjen* van het eene, of van het andere deser voortreffelikheden „gevonden hadde, *ik soude sulks erkent; mynen misslag verbetert;* „en Gode de eer gegeven hebben."

Zoude dan, zoo dacht ik, de heer van den Honert geenen misslag erkennen in het aanhalen der woorden van Scotus? zoude hij dan niet „*eenig gryntjvn van waarheid*" willen zien in de woorden, waarmede Zeelander hem dien misslag onder de oogen bragt? Maar van den anderen kant, zoo dacht ik tevens, mag ik niet voorbarig zijn; welligt vind ik nog iets, waardoor de Hoogleeraar zijne vergissing tracht te verschoonen, en wie weet, met welke ronde woorden hij zijnen misslag verbeteren en Gode de eere geven zal.

En waarlijk op bl. 1602 gaf hij mij het volgende te lezen:

„Maar wegens Scotus, meent hy my te kunnen beschamen. Dog „ik vraag hem, VOOREERST, heb ik iets op 's Mans rekening ge„stelt, dat by hem niet gevonden wordt? TEN TWEDEN, heb ik „desselvs mening niet voorgestelt met desselvs eige woorden, en „met aanwysing van de plaats, daar sy voorkomen? TEN DERDEN, „moet myn Tegenschryver selve niet bekennen, dat de hoofdsomme

„der sake, by Scotus, op het gesag der Kerke uytkome: als hy „ons het laatste antwoord van Scotus, waar in het slot der sake „is, pag. 545. dus opgeevt: *op het derde, daer de meeste kragt op „gemaekt word, moet men antwoorden, dat de Kerk verklaert heeft, „dat deze zin eene waerheid des Geloofs is..... zoo moet men dan „onderstellen, dat de Catholyke Kerk door de zelve Geest die het „Geloof heeft geopenbaert, de zin daer van uitlegt, aengezien zy „bestiert word door de Geest der waerheid.*"

Zoodanig antwoord voerde mijne verbazing ten top, en vervulde mij met diepe verontwaardiging; hoezeer ik mij ook sedert lang gewoon heb gemaakt, mij niet te ontstellen, als ik bij Protestantsche schrijvers onwaarheden, lasteringen of smaad tegen Katholieke schrijvers, ja zelfs tegen onze Kerk of ons geloof ontmoet, had ik toch bij het zien dezer schaamtelooze handelwijze van den Leidschen Hoogleeraar eenige oogenblikken moeite om van mijne gewoonte niet af te wijken. Had hij iets, zoo vraagt hij *ten eerste*, op rekening van Scotus gesteld, dat bij Scotus niet gevonden wordt? — Hoe is het mogelijk, dat te durven vragen? ja, de woorden die van den Honert aanhaalde, worden bij Scotus gevonden, maar gelijk men bij den H. Thomas vinden kan, dat er geen God bestaat, of dat het geloof ter zaligheid onnoodig is; dat wil dus zeggen: Scotus schreef die woorden, maar alleen om ze te wederleggen en als dwalingen te verwerpen; terwijl van den Honert die woorden aan Scotus had toegedicht, alsof Scotus daarin zijn eigen gevoelen had uitgesproken; en is het dan niet onbeschaamd, is het langer te goeder trouw, als de Hoogleeraar nog vragen durft, of hij iets op rekening van Scotus heeft gesteld, dat bij Scotus niet gevonden wordt?

Ten tweede vraagt hij: of hij de *eigene* meening van Scotus niet heeft voorgesteld met diens *eigene* woorden

en met aanwijzing der plaatsen, waar die woorden gevonden worden? Hij verbergt dus voor zijne lezers de valsche aanhaling, welke hem door Zeelander verweten was; hij verzwijgt, dat hij de tegenwerpingen, die Scotus bestreed, als de leer, als het gevoelen van Scotus had voorgedragen; ja hij durft nog vragen: of hij *de meening van Scotus* niet heeft voorgesteld? en dat dan door die woorden, welke die Scotus zoo uitdrukkelijk als dwalingen verworpen had!! Is er geen stalen voorhoofd noodig, om zulke onbeschaamdheid te durven toonen?

Eindelijk *ten derde* vraagt hij: of de hoofdzaak bij Scotus niet uitkomt op het gezag der Kerk? Maar vooreerst, wordt daardoor zijne vervalsching niet weggenomen of geregtvaardigd. En ten tweede was het de vraag niet, of Scotus het leerstuk der Transsubstantiatie aannam op het gezag der Kerk; had Scotus dit niet gedaan, hij zoude niet onder de Katholieke godgeleerden geteld worden. Maar van den Honert had beweerd, dat Scotus zich „*hartelike bewoordingen*" had laten ontvallen, die toonen, dat hij dat leerstuk „*ten uytersten onredelik en onmogelik*" vond, en dat hij het beleed, alleen omdat de Kerk zulks begeerde. Dat had hij willen bewijzen, door valschelijk de tegenwerpingen van Scotus als leer van dien schrijver voor te stellen. Die valschheid was hem verweten, maar hij erkent haar niet. Slechts vraagt hij, of Scotus zich in het laatste antwoord niet op het gezag der Kerk beroept. Hier ziet men, hoe hij, zoo ongemerkt mogelijk, zich afmaakt van de vroeger door hem aangevoerde woorden, of tegenwerpingen van Scotus, door nu het antwoord van Scotus voor te stellen, dat hem door Zeelander was medegedeeld. Maar waar blijven nu die „*hartelike bewoordingen*"? waar blijven die woorden,

waarmede Scotus de Transsubstantiatie „*ten uytersten onredelik en onmogelik*" vond? en als Scotus zich beroept op het gezag dier Kerk, die, zooals hij uitdrukkelijk zegt, „*bestuurd wordt door den Geest der waarheid*" en „*door denzelfden Geest, die het geloof heeft geopenbaard, den zin daarvan uitlegt*", zal dan nog iemand durven volhouden, dat Scotus een leerstuk, hetwelk hij aanneemt op het gezag dier Kerk, „*ten uytersten onredelik en onmogelik*" vond?

Ja, dat durfde Joan van den Honert, „Doctor der Heilige Godgeleerdheid; Professor in deselve Wetenschap, en in de Kerkelike Geschiedenissen, in de Hollandsche Universiteit; en Predikant in de Gemeente des HEEREN, te Leiden"; of hij daardoor „Gode eer" gegeven heeft, beoordeele ieder lezer: dat hij daardoor zijne *eigene* eer heeft willen ophouden, is zonneklaar.

Ik zoude nu nog zijne handelwijze kunnen vergelijken met de verdediging van Professor Hofstede de Groot, of het beroep van den Groninger Hoogleeraar op zijne zielkunde; en kunnen onderzoeken, welke overeenkomst of welk verschil er tusschen de verantwoording van beide Hoogleeraren bestaat; maar ook dit laat ik liever aan het oordeel der lezers over, waarom ik eindig met aan de geëerde Redaktie van *de Katholiek* de betuiging van ware hoogachting aan te bieden van

HAREN BESTENDIGEN LEZER.

Naschrift. — De heer van den Honert beriep zich in zijne *Verhandeling* ook op de woorden van den beroemden Kardinaal Cajetanus, en Zeelander, zooals ik mededeelde, antwoordde daarop slechts met de volgende vraag: „Hoe zou men 't konnen denken „van Cajetanus, die als Gezant des Paus Leo X de eerste ge„weest is, die Lutherus tot herroeping heeft veroordeelt!„; hier-

tegen nu bragt de heer van den Honert in, dat zoodanig ontwijkend antwoord niet kon bevredigen en herhaalde met ophef de woorden van den Kardinaal. Hieruit nu — te meer, daar ik insgelijks die woorden niet afschreef — zoude welligt eenige twijfel kunnen ontstaan aangaande het Katholicisme van Cajetanus; en dit meende ik, moest voorkomen worden; dit is de reden, waarom ik eenige bladzijden aan de voorgaande toevoeg, tot handhaving der eer van dien grooten Katholieken godgeleerde.

In zijne *Verhandeling* (bl. 535) schrijft van den Honert het volgende: „Ook heeft de Cardinaal Cajetanus gesegt: „*het is ten* „ „*hoogsten valsch, dat het Lighaam van Christus lighamelik genoten* „ „*wordt: om dat de Godgeleerden seggen, dat het, in het Avond-* „ „*maal, geestelikerwyse, en niet door gewaarwording, maar door* „ „*geloov, genoten wordt*" [1]).

Bij eene *oppervlakkige* beschouwing dezer woorden zoude men kunnen twijfelen, of inderdaad Cajetanus dit heilig leerstuk der Katholieke Kerk wel geloofde; immers het Concilie van Trente spreekt het anathema uit tegen hen die zeggen: „dat Christus in „de Eucharistie alleen op eene geestelijke wijze genuttigd wordt „en niet tevens op eene sakramentele en reële wijze" [2]). Daar echter het tegendeel reeds a priori ten hoogste onwaarschijnlijk is, zoude men de woorden van den Kardinaal in Katholieken zin moeten uitleggen, zoo daartoe slechts *eenige* mogelijkheid was; en nu bestaát hiertoe niet alleen eenige mogelijkheid, maar ik zal ontegensprekelijk toonen, dat het *onmogelijk* is, die woorden in eenen anderen dan in eenen Katholieken zin te verstaan.

Het valt dadelijk in het oog, voorcerst, dat het Concilie van Trente *het nuttigen op eene geestelijke wijze* niet uitsluit en alleen hen veroordeelt, die zeggen, dat het ligchaam des Heeren *alleen*

---

[1]) In de noot geeft van den Honert den Latijnschen tekst aldus: „Vide Cajetan. Opusc. Tom. II. Tract. II. Cap. III. Fal- „sissimum est, corpus Christi corporaliter sumi; quoniam spiri- „tualiter et non percipiendo, sed credendo, dicunt Theologi sumi „in Eucharistia."

[2]) Sess. XIII, can. 8. Si quis dixerit, Christum in Eucharistia exhibitum, spiritualiter tantum manducari, et non etiam sacramentaliter ac realiter: anathema sit.

op eene geestelijke wijze genuttigd wordt; en ten tweede, dat het Concilie *de geestelijke wijze* onderscheidt van *de sakramentele en reële wijze:* terwijl Cajetanus *de geestelijke wijze* onderscheidt van eene *ligchamelijke wijze.* Geeft dit reeds niet duidelijk te kennen, dat Cajetanus de woorden „op eene geestelijke wijze" verstaat in eenen zin, welke niet volkomen dezelfde is als die, waarin het Concilie deze woorden gebruikt?

Maar vervolgens de tekst van Cajetanus, zooals die wordt medegedeeld door den Hoogleeraar van den Honert, is op grove wijze verminkt; en de uitlatingen, die ik daar zie, staan vrij wel gelijk met vervalschingen.

Cajetanus geeft eerst de stelling, die hij als eene dwaling gaat wederleggen, aldus aan: „Het derde punt — de derde dwaling — „is, dat de godgeleerden beweren, dat het ligchaam van Christus „in de Eucharistie op ligchamelijke en merkbare wijze genuttigd „wordt: volgens de gedwongene belijdenis van Berengarius" [1]).

Onmiddellijk daarna wederspreekt hij deze dwaling en zegt: de godgeleerden beweren niet, dat het ligchaam van Christus op ligchamelijke en merkbare wijze genuttigd wordt, maar op eene geestelijke wijze; waarmede hij bedoelt: volgens de godgeleerden bemerkt, dat is, *ziet of gevoelt* men het ligchaam des Heeren niet, men kan het niet waarnemen met de oogen des ligchaams, ook niet met de oogen van het bloot verstand, maar alleen met de oogen des geloofs. Dat dit de duidelijke zin zijner woorden is, zal aanstonds overvloedig blijken: eerst toch moet de tekstvervalsching aangetoond worden. Hij zegt dan:

„Omtrent dit derde punt — deze derde dwaling — is het zeker, „dat het ten hoogste valsch is, *dat de godgeleerden zeggen*, dat „het ligchaam van Christus op ligchamelijke *en merkbare* wijze „genuttigd wordt: want zij zeggen, dat het ligchaam van Christus „in de Eucharistie én op geestelijke wijze én niet door het waar „te nemen (*hetzij met de zinnen, hetzij met het verstand*), maar

---

1) Tertium caput est, quod Theologi praetendunt corporaliter et perceptibiliter in Eucharistia sumi corpus Christi; juxta coactam confessionem Berengarii: de consecratione, distinct. 2. cap. Ego Berengarius.

„door het te gelooven, genuttigd wordt: *de sakramentele gedaanten „daarentegen worden op ligchamelijke en merkbare wijze genuttigd*“ [1]). Aldus luidt de niet verminkte tekst.

Voorcerst zie ik, dat de Hoogleeraar in zijne vertaling zoowel als in den door hem medegedeelden tekst heeft weggelaten de woorden: *dat de godgeleerden zeggen:* quod Theologi dicunt. Waren deze woorden aan hunne plaats gebleven, men had terstond gezien, dat Cajetanus niet *zijn bijzonder* gevoelen, maar de *algemeene leer* der Katholieke godgeleerden mededeelt en derhalve eene leer voorstelt, welke onmogelijk met die der Katholieke Kerk in strijd kan zijn.

Ten tweede, in de vertaling zoowel als in den tekst doet van den Honert Cajetanus alleen zeggen: *op ligchamelijke wijze.* Dit zoude nog zeer goed in Katholieken zin kunnen verstaan worden, maar toch ook kunnen doen denken, dat de Kardinaal het nuttigen van 's Heeren Ligchaam met den mond ontkend had; intusschen de Kardinaal bedoelde daarmede, dat wij dat heilig ligchaam met de zinnen van ons ligchaam niet zien of waarnemen, en had daarom niet bloot gezegd: *op ligchamelijke wijze*, maar: *op ligchamelijke en merkbare wijze*: corporaliter et perceptibiliter; welk laatste woord, *merkbare wijze*, de Leidsche Hoogleeraar voor zijne lezers verzweeg.

Ten derde, de Kardinaal verklaart, hoe hij die *merkbare* wijze verstaat, door een weinig verder aan dat woord dezen tusschenzin toe te voegen: *hetzij met de zinnen, hetzij met het verstand*: sive sensu, sive intellectu; hij zegt dus, dat wij het ligchaam des Heeren niet bemerken met onze oogen en ook niet met ons verstand, om aan te toonen, dat wij vol eerbied voor dit heilig geheim het nederig gelooven. Ook deze tusschenzin gaf wat te veel opheldering; — de heer van den Honert laat hem eenvoudig weg én in de vertaling én in den oorspronkelijken tekst.

---

[1]) Circa hoc caput constat falsissimum esse, *quod Theologi dicunt*, corpus Christi corporaliter *et perceptibiliter* sumi: quoniam et spiritualiter et non percipiendo (*sive sensu, sive intellectu*) sed credendo dicunt corpus Christi sumi in Eucharistia: *sacramentales autem species corporaliter et perceptibiliter sumuntur.*

Eindelijk ten vierde, zoekt men te vergeefs bij Professor van den Honert naar de woorden, waarmede Cajetanus zijnen volzin sluit: *de sakramentele gedaante* (species) *daarentegen worden op ligchamelijke en merkbare wijze genuttigd*: sacramentales autem species corporaliter et perceptibiliter sumuntur; door deze woorden toont de Kardinaal, welk verschil er bestaat tusschen het nuttigen van 's Heeren ligchaam en het nuttigen der sakramentele gedaante of species: wordt deze laatste op ligchamelijke en merkbare wijze genuttigd, is zij zigtbaar, voelbaar en tastbaar, niet alzoo het ligchaam des Heeren. Maar uit de voorstelling van dit verschil, ja reeds uit het gebruiken der benaming: *sakramentele species of gedaante*, die toch alleen te pas kan komen in de Katholieke leer, zoude te duidelijk gebleken zijn, hoe Katholiek Cajetanus was.

Met behulp van zoodanige uit- en aflatingen moest het niet moeijelijk zijn, eenen Katholieken Kardinaal den schijn ten minste van onkatholieke gevoelens te geven. Vraagt men nu, of dit aan kwade trouw van den Leidschen Hoogleeraar moet worden toegeschreven, dan beken ik rondborstig, zulks niet te gelooven. Immers de tekst van Cajetanus was meer dan eene eeuw vóór van den Honert op dezelfde wijze verminkt door du Plessis Mornay, en de Kardinaal du Perron had dezen vurigen Protestant bepaaldelijk die uitlatingen verweten, die ik op de tweede en derde plaats heb vermeld. Dit evenwel blijkt weder, dat de Protestantsche schrijvers, die zulken ophef maken van eigen onderzoek, en elk beroep der Katholieken op de overlevering en op waarachtige getuigenissen uit vroegere tijden met afschuw verwerpen, helaas maar al te dikwerf zonder eenig onderzoek vertrouwen op overleveringen van een zeker genre, dat ik liever niet kwalificeren wil.

Om thans de kroon op het werk te stellen, moet ik nog de woorden afschrijven, die Cajetanus onmiddellijk op gemelden volzin doet volgen, en waarin hij de tegenwerping wederlegt aan de belijdenis van Berengarius ontleend.

„Dewijl Berengarius", zegt hij, „de dwaalleer beleden had „(namelijk dat het vleesch van Christus zoude zijn in het Sakra„ment *als alleen in een teeken*, terwijl de Katholieke Kerk belijdt, „dat het vleesch van Christus niet [alleen] beteekend wordt, maar „*vervat is in dit Sakrament*), daarom hebben de Vaders, zulke „dwaling verfoeijende, in het Concilie van Berengarius de belijdenis

„gevorderd, dat het ligchaam van Christus op zinnelijke wijze „met de handen des Priesters aangeraakt en behandeld en met de „tanden gebroken wordt; opdat de Christenen door deze woorden „zouden verstaan, dat de geloovigen door het nuttigen der Eucha„ristie *niet alleen* het Sakrament nuttigen (dat wil zeggen, een „heilig teeken van het vleesch van Christus), *maar ook de ge„daante*, de species, *nuttigen*, *die het vleesch van Christus bevat*, „iets, dat deze ketters loochenen en bestrijden. Maar *de Vaders „verstonden daardoor niet*, *en wilden niet*, *dat er door verstaan „zoude worden*, *dat het vleesch van Christus* IN ZICH ZELF *gevoeld*, „*aangeraakt*, *of met de tanden gebroken wordt*: dit toch hebben de „geloovige Christenen nimmer gedroomd. Het verschil bestaat dus „hierin, dat hij [Berengarius], die vroeger beleed, dat Christus „gegeten werd *alleen in een teeken*, gedwongen werd, naar het „Katholiek geloof te belijden, dat het vleesch van Christus ge„geten wordt *niet bloot in een teeken*, maar, *in het Sakrament der „Eucharistie dat vleesch bevattende*" [1]).

Evenzoo zeggen ook wij nog dikwerf, dat wij het ligchaam van Christus met de tong aanraken, met welke uitdrukking wij niet bedoelen, dat wij dat ligchaam *in zich zelf* aanraken, maar dat

---

1) Verba autem confessionis Berengarii ex ratione dicendi interpretanda sunt. Quia enim Berengarius errorem, quem iste suscitare conatur, secutus est (scilicet quod in Sacramento Caro Christi erat *sicut in signo tantum*, et Ecclesia catholica fatetur carnem Christi non significari, *sed contineri* in hoc Sacramento) ideo Patres in concilio decreverunt in detestationem talis erroris, quod confiteretur Berengarius, Corpus Christi sensibiliter sumi manibus sacerdotum, tractari et dentibus conteri: ut intelligerent Christiani per haec verba, quod fideles sumendo Eucharistiam, sumunt non solum Sacramentum (hoc est sacrum signum carnis Christi) sed sumunt etiam *speciem continentem carnem Christi*, quod haeretici isti negant et impugnant. Et non intelligebant Patres nec volebant intelligi, quod caro Christi *in seipsa* sentitur, tangitur, conteritur dentibus, hoc enim nec somniant Christi fideles Tota itaque differentia in hoc consistit, quod qui prius confitebatur Christum manducari *in signo tantum*, coactus est a fide Catholica confiteri carnem Christi manducari *non solum in signo*, sed *in continente sacramento Eucharistiae*.

wij de gedaante van brood aanraken, die dat heilig Ligchaam bevat; en zoo ook antwoordt de eenvoudige Katechismus op de vraag: „Wordt, als de H. Hostie gebroken wordt, ook het lig-„chaam van Christus gebroken?" — „Neen, alleen de gedaante „van brood."

Aan het Katholicisme van Cajetanus kan derhalve niet getwijfeld worden: de beroemde Kardinaal was door en door Katholiek. Onnoodig is het te verwijzen naar de andere elf hoofdstukken van zijn tweede Traktaat; want ik geloof niet, dat eenig Protestant, die dit derde hoofdstuk leest, hetwelk ik hier in zijn geheel heb medegedeeld, en waaraan toch de Leidsche Hoogleeraar van den Honert zijn bewijs tegen de regtzinnigheid van Cajetanus ontleende, den geleerden Kardinaal van onkatholieke gevoelens zal durven verdenken.

VERSCHEIDENHEDEN.

VARIA EN CURIOSA.

We vangen aan met een paar vermakelijkheden uit het *Vaderlandsch woordenboek* van Jacobus Kok. Het is bekend, dat in vele oude oorkonden, in plaats van een eigenlijke dagteekening der akten of gebeurtenissen, een gelijktijdig kerkelijk feest wordt opgegeven (bijv. daags na St. Andries = 1 December). Onze Kok wilde voor ieder het herleiden van feestdagen tot datums gemakkelijk maken, en gaf daarom, aan 't eind van zijn eerste Deel, twee lijsten van "Vierdagen ... hebbende niet blotelijk de naamen van "die men in de R. Kerk voor Heiligen houd, opgegeven, maar "tevens een *Schets* uit hare *Legenden* er bijgevoegd, om die een "ieder te doen kennen." We laten hier eenige zijner "schetsen" en "legenden" volgen, en ligt zal men, in 't voorbijgaan, ook opmerken, hoe ruim de beteekenis dier beide woorden door hem is opgevat.

"Boodschap aan Maria, door eenen Engel bij de stad "Nazareth. . . . . 25 Maart.

"Jan Baptist, de voorlooper van Christus; zijn geboorte word "gevierd . . . . . 24 Junij.

Naast deze "legenden", wier meer volkomene "schets" men in de H. Schrift kan lezen, teekent de heer Kok aan, o. a.:

"Bonifacius, Bisschop van Mentz; deeze uit Britannië in Fries-"land komende, predikte daar het Euangelium onder de Heidensche "Friezen, en werd van hun met veele van de zijnen gedood. 5 Junij.

"St. Aacht, eene Jonkvrouw in Katanie bij Sicilien, werd ge-"marteld onder den Rechter Quintiaan; zij stierf na vele folte-"ringen, in den kerker. . . . . 5 Februarij.

Hier staat „legenden" weder gelijk met „eenparig getuigenis „van zoo veel eeuwen"; alleen zal de plaatsbepaling: „*in* Katanie, „*bij* Sicilien" aan de middeneeuwsche geographie zijn ontleend, wijl tegenwoordig de *stad* Catania (in den Romeinschen tijd: Catan*a*) *op* het eiland Sicilië voor de plaats van Agatha's marteling wordt gehouden.

„Clemens, die gezegd word de IV Paus na Petrus te zijn ge- „geweest, heeft het Vormzel na den Doop ingesteld. 23 November.

„Elisabeth, weduwe van den Landgraave van Thuringen; bij „zijn Leven *deed zij werken van barmhartigheid*, en weduwe zijnde, „*leidde zij een heilig leeven*, tot haaren dood, doende veele „Mirakelen. . . . . 19 November.

„Gallus, van geboorte een Schot, wordt *Abt en Confessor* [1]) in „Allemannie, sterft in Swaben. . . . . 16 October.

„Libbijn (of Lebuinus); zijn *verheffing* [2]) tot Priester en *Con-* „*fessor*. . . . . 25 Junij.

„Martijn, *Translatie*, Bisschop en *Confessor* te Tours, zijne „*verheffing tot Bisschop*. . . . . 4 Julij.

„Martijn, Bisschop *en Confessor* in Walschland, *was Patroon* [3]) „in dat Bisdom, stierf in 't jaar 400. . . . . 11 November.

Alzoo uit de geschiedenis van een en denzelfden Martinus verzint Kok twee „legenden" voor twee Martinussen: de een heet Bisschop te *Tours*, (in Frankrijk); de ander in *Walschland* (dat is Frankrijk), en in *dat* Bisdom (NB. Frankrijk) tegelijk Bisschop, Confessor en Patroon!!

---

[1]) Behalve de Apostelen en Evangelisten, viert de Kerk nog vele Heiligen als Martelaars, terwijl de overige den algemeenen naam van Confessores of Belijders dragen; evenals de heilige vrouwen onderscheiden worden in Martelaressen, Maagden, Weduwen, enz.; maar *Confessors* is in de Kalendaria niet een titel of waardigheid, iemand bij zijn leven toegekend.

[2]) *Translatio* en *elevatio* (verheffing) van een Heilige zijn feestdagen, ingesteld ter gedachtenis van het *overbrengen*, of eene bijzonder *plegtige vereering* zijner *relikwiën*.

[3]) Evenals *Confessor* houdt Kok ook *Patroon* voor eene of andere kerkelijke waardigheid.

„ Willebrord, [NB.] uit het klooster van Epternach, word „ Bisschop en *Confessor* te Utrecht A° 696. . . . 7 November.

„Olaf of Olaus. Hij was koning van Noorwegen *en koning der* „ *Martelaren* [NB. Rex Martyr]. a° 1028. . . . . 29 Julij.

„ Maria de moeder Gods; *deszelfs* geboorte word gevierd. 8 Sept.

„ Maria Lichtmis; *dit zegt* [NB.] dat zij haar kindeken den „ Heere offerde in den tempel . . . . . 2 Februarij.

Voor Maria Hemelvaart geeft hij tweemaal den 5ª Augustus (voor den 15ª), en voor S. Laurensdag in beide tafels den 8ª (voor den 10ª) op.

St. Vitus (15 Junij) verandert hij in Viti, in Sicilien gemarteld.

Op 1 Augustus stelt hij tweemaal: *Paulus* in banden te Rome, en neemt Paulus voor Petrus.

Den 22ª Februarij viert men den dag, waarop de H. Petrus, reeds lang het Hoofd der Algemeene Kerk, en reeds lang Bisschop zijnde, het bijzondere bestuur der Kerk van Antiochië op zich nam (*festum Cathedrae S. Petri Antiochiae*). Kok maakt er van: „ St. Pieters *verheffing* tot Bisschop, *in de plaats van Simon de* „ *Tovenaar*, in DE KATHEDRALE KERK te Antiochien, en *vervolgens* „ tot Paus. „

Nog fraaijer is zijne „ legende „ over den Aartsengel:

„ Michiel; deze *zoude begraven* zijn *in* den berg Garganus, alwaar ter zijner *gedachtenis* een kerk gebouwd is.„ 29 September.

Hetzelfde Eerste Deel, pag. 152, in voce: *Abt*: „ Onder hen „ (Abten) zijn er geweest, die niet alleen vrijheid hadden, om de „ kruinen te scheeren, maar zelfs om *plaatsen van minder orders* „ *te begeeven.*„

Hier begreep hij weinig van de Latijnsche uitdrukking: facultatem tonsuram et etiam *minores Ordines conferendi*, dat is: de magt, om de kruinschering en de *wijding* tot de dusgenoemde *Mindere Orden*, namelijk der *Ostiarii*, *Lectores*, *Exorcistae* en *Acolythi* te *verrigten*, of *toe te dienen.*

In Deel VI, bl. 426, verwondert zich Kok, dat Wagenaar heeft kunnen gewagen van een: *Gillis van den Berge*, Bisschop van Deventer, „ daar (zegt hij) men op de lijst der Bisschoppen „ van Deventer niemand gemeld vindt dan I. Joannes Mahusia

„[lees Mahusius]. II. Egidius del Monte [N. B.] en III. Gil„bertus Koeverin*ós* [lees Koevcrinks], die ook de laatste was; „*dus* geen Gillis van den Berge„!!

Ant. Matthaeus, *Analect.*, Tom. II, p. 12 beweert, dat de Katholieken hunne processiën op bepaalde plaatsen onderbreken, en het Allerheiligste alsdan eene wijle (op een altaar) nederstellen: „*alsof de hostie vermoeid ware*„, „*hostiam, quam circum„ferunt, perinde ac si fessam certis locis deponunt.*„

Pag. 325 vermeldt hij, dat oudtijds een hooger honorarium den Priester werd toegeschikt, als de H. Mis met meer dan gewone plegtigheid moest verrigt worden, en de hooggeleerde man onderbreekt zijne doodsche *Analecta* met den even gepasten als kieschen uitroep, waarvan wij het onbeschofte Latijn den lezer besparen zullen: „Geen wonder! zóó verkoopt zich de ontucht naar gelang „van den opschik.„

Tom. V, p. 457. Gevolgen van een Pauselijk interdikt. „Alsdan „geen *biecht*, geen oliesel, geen *ander doopsel dan de kinderdoop.* „Ook de *begrafenis* is dan verboden, en allen worden [NB.] „*eene prooi des duivels.*„ „*Nulla tum Sacramenta, nec confessio,* „*nec unctio, nec baptisatus quis nisi infans. Sepultura etiam pro„hibita. Diaboli praeda fiunt omnes.*„

Pag. 640. Op den tekst van een oud Chronicon: „Ende Coninck „David had uytverkoren Papen, die den dienst ende Sacrificy „Gods deden in den tabernakel„, stelt dezelfde Ant. Matthaeus de randglosse: „Dit woord (Papen) is uit de middeleeuwen, en in „Davids tijd nog onbekend geweest. David had zijne Priesters, „maar dit waren Levieten, geen Papen. Met de Papen der Paus„gezinden hadden zij niets gemeens.„ „*Vox haec mediae aetatis,* „*Davidis tempore nondum nota. Habuit David Sacerdotes, sed hi* „*Levitae erant, non Papae. Sed cum Papis Pontificiis commune his* „*prorsus nihil.*„

Te regt heeft Hoynck van Papendrecht, *Anal. Belg.*, Tom. III, parte I, pag. 298 over dien Matthaeus aangemerkt: „Haesi fateor „nonnunquam, et non sine stupore mecum reputavi, fieri qui „potuerit, ut vir liberalibus disciplinis et bonis litteris tam ex„cultus, tam illiberales voces, et tam non bona verba in Catho-

„licam religionem jacere, et e calamo suo potuerit extrudere: quo-„rum pudeat Acatholicos omnes qui viri probi sint.„

Arend, *Algemeene Gesch. des Vaderlands*, Deel I, bl. 341, geeft de volgende tijdsbepaling voor den dood des H. Bonifacius: „Bonifacius had *tegen Sakramentsdag* de nieuwlings gedoopten „bescheiden, om het vormsel te ontvangen, toen op den vroegen „morgen van dien dag eene groote menigte ongeloovige Friesen „opdaagde„ enz. Wijl nu de dood van den Heilige voorviel in 755 en de H. Sakramentsdag ongeveer vijfhonderd jaar later is ingesteld, is het waarschijnlijk, dat Arend eene vrije vertaling gemaakt heeft van de bekende woorden eens ouden Latijnschen schijvers, door hem als bron gebezigd: „Appropinquante die quo „*Sacramentum* Confirmationis regeneratis conferre statuerat„ enz.

Bladz. 343. „De zorg voor *eigen belang* en *eigen verheffing*, hem „(Bonifacius) te regt te laste gelegd, is *niet onverklaarbaar* in den „man, die meer dan iemand zijner tijdgenooten, *met onophoudelijk „gevaar en zelfopoffering*, de leer, welke hij voor Goddelijk er-„kende, predikte en die zich zelven meer dan anderen, geregtigd „kon achten, om lof, eer en giften te ontvangen. Men heeft hem „van *het jagen naar Vorstengunst* beschuldigd, doch niet begrepen, „dat hij de *magtige ondersteuning der Grooten behoefde*, om het „doel zijner zending en onvermoeide pogingen te bereiken. *Trotsch-„heid, heerschzucht, blinde ijver* voor het gezag van den Roomschen „Stoel en *bemoeizucht* werpen eene donkere schaduw op den „verlichtsten, welsprekendsten en geleerdsten geloofsverkondiger „zijner eeuw. Zijn *voorbeeldige ijver*, zijne *onverpoosde werkzaam-„heid*, zijne *zucht naar kennis*, zijn *onverwrikte moed* in het be-„strijden van het zedebederf, de onkunde, de boosheid en dwaal-„begrippen, zoowel der geestelijkheid als der ongeloovigen, wegen „ruim op tegen zijne gebreken en dwalingen.„ — Is het wel mogelijk, lezer! in zoo weinig regels meer bewijzen van opper-vlakkigheid en meer tegenstrijdigheden opeen te stapelen?

II D. bl. 135. „Burchard, bisschop van Utrecht, schijnt van „trotschheid en ijdelheid niet geheel vrij te pleiten, wanneer *hij „in zijne giftbrieven*, de *dienstmannen van St. Maarten opsomt*,

„ onder welke van de aanzienlijkste geslachten, te *wier overstaan* „ *deze giften geschied zijn.*" Eene echte opmerking der kleinburgerlijkheid!

Bl. 313. Bij gelegenheid van een kruistogt naar het H. Land, werd, volgens Arend, aan hen, die naar vermogen tot het heilige werk bijdroegen, door Mr. Olivier van Keulen „ een *zondenaflaat* „ verkondigd van tien dagen. Vijf van deze dagen mogten in de „ veertigdaagsche vasten en vijf in de jaarlijksche boete in reke- „ ning gebragt worden; doch van den aflaat van veertig dagen „ werden veertien gerekend tot de eerste, en de overigen tot de „ laatstgenoemde boete." — Het eenige, wat men uit deze verwarde voorstelling kan opmaken is, dat de ondersteuners van den kruistogt in dat jaar *in toto* minder dagen behoefden te vasten, doch of dit nu tien of veertig dagen waren, en hetgeen Arend over jaarlijksche boete, dan weder over de veertigdaagsche vasten revelt, is volmaakt onbegrijpelijk. Gelukkig heeft hij zijn auteur opgegeven, en daar kan men beter te regt. Het berigt is namelijk ontleend aan de Latijnsche Kronijk van Emo, Abt te Wittewerum, een tijdgenoot van Mr. Olivier. Op de aangehaalde plaats nu leest men (p. 65): „ *Sacerdotes darent indulgentias decem dierum* „ *iis qui secundum facultates offerrent, et de his quinque in cari-* „ *nam computarent, et quinque in annalem poenitentiam. De indul-* „ *gentia vero quadraginta dierum quatuordecim dies computarent ad* „ *carinam, reliquos in annuam poenitentiam.*" — Om met het laatste aan te vangen, *poenitentia annua* of *annalis* beteekent niet *jaarlijksche boetpleging*, maar *boete, die een jaar lang duurt.* Zoo ook is *carina* (of quadragena) niet *de veertigdaagsche vaste*, maar iedere *veertig dagen*, volgens kerkelijke tuchtregels in boete doorgebragt. Ten derde *computare in* of *ad* is niet: *in rekening brengen*, of *aftellen op iets*, maar *in waarde gelijk stellen met iets.* Ten laatste is eene *indulgentia decem* of *quadraginta dierum*, hier niet een aflaat van 10 of 40 dagen; het drukt hier niet uit, hoe groot eigenlijk de verleende aflaat was (den *valor indulgentiae*) maar het geeft alleen te kennen, hoe lang het tijdsverloop (het *stadium poenitentiae*) moest duren, hetwelk door den boeteling achtervolgens, naar kanonieke wijze in vasten en onthouding doorgebragt, hem, in aanmerking van zijne hoogst verdienstelijke aal-

moes, bij wijze van aflaat zou worden toegerekend, als hadde hij veel langer in zulk eene boetpleging volhard. Hem, die naar vermogen tot den heiligen togt bijdroeg, en tevens tien dagen de gewone boetewerken verrigtte, zouden de eerste vijf dagen gelden ieder voor een veertigtal (*in carinam*); de vijf overige dagen ieder voor een jaar (*in annalem poenitentiam*).

Wanneer men, óf uit noodzakelijkheid, óf uit devotie, persoonlijk meer voldoening voor vroegere schuld wilde aanbrengen en derhalve niet het stadium van tien, maar van veertig achtervolgende boetedagen verkoos (*de indulgentia vero quadraginta dierum*), en behoorlijke bijdrage stortte, verkreeg men ook ruimere kwijtschelding; want dan gold ieder der eerste veertien dagen voor eene gansche quadrageen en de overige ieder voor een geheel jaar. Dat in deze bepalingen ieder dag afzonderlijk die verhoogde waarde verkreeg, blijkt duidelijk, wijl in het tegenovergestelde geval hij die *tien* boetedagen hield, evenveel zou verworven hebben als die er zich *veertig* wilde getroosten, hetwelk zich zelve wederlegt.

Bladz. 530. „Er stonden mannen op, die *moeds* genoeg bezaten „zich openlijk tegen de godsdienstleer van hunnen tijd te ver„zetten. Onder hen behoort Tanchelin in de eerste helft der twaalfde „eeuw. Zooveel *blijkt*, dat hij een dweeper was, in wien groote „gaven van den geest door lage driften, buitensporige daden en „krankzinnige stellingen ontluisterd werden.„ Welk een man en welk een moed!

II D. 2e st., bl. 339. Over Floris van Wevelinchoven, Bisschop van Utrecht. „Dagelijks las hij *zielmissen* (Vigiliën), en op de vraag, „waarom hij zich daarmede vermoeide, was het antwoord: „„Moet „„dan een goed herder niet voor zijne schapen zorgen?„„

De waarheid is dat: *Vigilias legere* niet beteekent: *zielmissen lezen.*

2. Dat overledenen geen *schapen* meer zijn van een Bisschop, maar

3. dat Floris veel bad en, daarover bemoeijelijkt, antwoordde: „waarom noemt gij het in mij eene dwaasheid veel te bidden. „daar ik vele schapen heb.„

4. Dat als nadere bijzonderheid (waar het antwoord niet op slaat)

vermeld wordt, hoe deze Bisschop (behalve het overige) nog dagelijks de getijden (VIGILIAS) voor de overledenen bad [1]).

Deel II, 5de stuk, bl. 42. „*Onder de regtsgeleerden* begreep men destijds (1568) *over het algemeen*, dat de koning regt had, Vlies-„ridders wegens beschuldiging van hoogverraad of hoogheidschennis „voor eene andere vierschaar dan het kapittel der Orde zelf te „regt te stellen." — En daarop volgt een paar bladzijden verder: „de algemeene meening achtte door de inhechtenisneming der beide „Graven (Egmond en Hoorne N. B. ingsgelijks 1568) de voor-„regten der Vliesorde verkracht." — Men vraagt, of hier ook tegenspraak bestaat, of dat men soms van de *algemeene meening* moet aftrekken die der regtsgeleerden *over het algemeen*, dat is, de meest, of schier de eenig geldige getuige bij zulk een onderwerp.

Bl. 63 (Even voor hij op het schavot onthalsd werd) „knielde „de graaf van Egmond op een der kussens, vereenigde zich toen met den Bisschop (van Yperen) in den gebede, en, na het hem „toegereikte kruisbeeld gekust te hebben: ONTVING HIJ HET LAATSTE „OLIESEL."

D. IV., 5de st., bl. 172: „Den volgenden morgen (na de inname van den Briel) „zag men de meesten (der Watergeuzen) in „monnikspijen gehuld, daartoe welligt minder uit spotzucht, dan „door de noodzakelijkheid gedreven, want zij waren berooide vrij-„buiters, welken het vaak aan de noodige kleederen ontbrak."

Er was echter (dunkt ons) reeds genoeg gevrijbuit, om zich ten minste van het noodige te voorzien; daarbij zullen monnikspijen, kasuifelen en kappen, zooals zij o. a. den 20 Mei aantrokken (Bor, VI B. bl. 370), in den regel geen verkieslijke dragt zijn, noch ook geschikt voor het dagelijksch werk van zulke zeerabaauwen als waaruit deze door Oranje gepatenteerde schuimbende bestond, het gemeenste matrozen- en soldaten-gehoefte.

---

[1]) Van Heussen zegt het duidelijk: „Vir erat Florentius hic, teste „Barlando, nulli superiorum Antistitum secundus precandi ardore, ut „velut insanus a quibusdam fuerit increpitus; quibus ipse reponebat: „„Quid vobis insanire videor, si, quum oves multas habeam, multum „„orem."" — „Vigiliae pro vitâ functis ab eo lectae quotidie." *Bat. Sacr.*, Part. I, p. 203.

C. van Alkemade, *Beschrijving van Briele*. D. I, bl. 52: „Het „stigten van Vicaryen, in deze Landen, is omtrent de jaaren 1400 „en de volgende, tot aan de tijden der Hervorminge, zoo alge„meen en gebruikelijk geweest, dat zeer veele, ja meest alle ver„mogende luiden dezelve ingesteld, bekostigd, en met rijkelijke „inkomsten en renten begiftigd hebben; *ten einde* de Priesters en „Kapellanen, voor hun, hunne ouderen en bloedverwanten 't zij „dagelijks, wekelijks, maandelijks of jaarlijks, naarmaate van be„looninge, zouden doen de Zielmissen en graf-bezoeken, voor de „rust der afgestorvenen, naar 't gebruik, en geloof van die tijden; „*waarom* de zelve, en de inkomsten, tot de zelve geschikt, „*niet* [??!!] *onder de Geestelijke of Kerkelijke goederen gerekent* „*wierden*; en, bij het aanslaan, of verbeurt verklaren van dien, „in haar geheel zijn gelaten aan, en gebleven in *het geslagt der* „*Stigteren die tot onzen tijd toe de zelve behouden.*"

De *kerkelijke* goederen alzoo kwamen aan de Protestanten: en de Vikariën, als *niet* tot de kerkelijke goederen *gerekend*, schoon bovengemeld doel en instelling ze al vrij kerkelijk deden *zijn*, kwamen aan het geslacht der „Stigteren", wel te verstaan, als zij Protestanten waren, en dus niet voldoen konden aan de voorwaarden, door de „Stigteren" aan het bezit der Vikariën verbonden, en van der Schelling verklaart zulks in de noot: „Volgens „een bijzonder regt, in Holland aangenomen, versterven de Vi„caryen doorgaans als een vry erfleen, uitgezonderd dat ze over„gaan op den naasten van den eersten insteller, niet van den „laatsten bezitter: *of wel naar bijzonderen inhoud der instellinge.* „En *waardoor* de begifting, *niet door den Bisschop*, als wel eer, „*maar* door de Staaten van den Lande gestadigd word. — De uitlegging is zulk eene regtsbedeeling overwaardig!

Een „liefhebber en kenner der Nederlandsche Oudheden" [1], schoon alles behalve Katholiek-gezind [2], drukt aldus zijne meening

---

[1]) *Beschrijving der Stadt Delft*, bij Reinier Boitet, 1729, bl. 435 vv.

[2]) Als blijkt o. a. bl. 1: „de plechtige tempelgebruiken, zyn sedert „als een nevel, toen het gulde licht der hervorming begon te ont„luiken, met al haar priesters en kerkgereetschappen verdwenen, om

uit, over de handelwijze der „dappere vaderen" jegens de Roomschen, in het begin van den zoogenaamden vrijheidsoorlog:

„Vooreerst dienden de meeste soldaten op hoop van in kerken en kloosters „buit te maken, aan de andere kant meenden zy dan groote voorstanders van den gereformeerden godsdienst te zyn, als zy met geestelyken op zulk een goddeloze wyze omsprongen, denkende dat zy tot ambten en waardigheden beter verheven stonden te worden gelyk sommigen heel wel gelukten. 'T was ook waar aan de andere zyde, zoo de prins of de staten van den lande bevelen (tegen het geweld) hadden willen werkstellig maken, dat zy by veele predikanten: en vooral by het gemeene volkie dat toen met roven en plunderen zich verrykte, aanstonds een quade naam zoude hebben gekregen, en men hun wel voor papisten en landverraders zou gescholden hebben, gelyk in die tyden zeer gemeen was; want hoe getrouwen voorstander iemand was, zoo hy dezen handel slechts tegensprak, aanstonds was hy een vuile papist en landverrader, en was 't een rykaart, flux stond hy in gevaar van goed en bloed te verliezen, gelyk ons den deftigen historieschryver Hooft vertoont XVI B. bladz. 576, alwaar hy aldus schryft: „die van matigheydt en discretie sprack, moest voor een papist, „of derzelver goedvinder, huichelaar en verrader van 't vaderland „gescholden worden, end' aller onbescheydenste krijters, wierden als „de meeste ijveraars van de religie en vrijheit geprezen."

„Dat het graauw en gemeene volk van zodanigen inborst was, quam uit zijn koker niet; want veele predikanten in dien tyd waren dag en nacht bezig met het gemeene volk in te boezemen, dat men het zwaard tegens Spanje had opgevat om den godsdienst, vervolgens [= bijgevolg] moest men zijne party te vuur en te zwaard verdelgen waar het mogelyk was..... Teffens nam men alle brave luiden van kennis en oordeel, die 't land hielpen bestieren, 't roer uit de hand, daar deze palinuren in dit onstuimig onweder nodig waren om 't schip van staat door hunnen yver en goede bestiering te redden, want hunne plaatsen wierden veelsints met loshoofden en onervare lieden vervult. 'T was genoeg als men maar met een onbezonnen yver de reformatie trachtte voor te staan. De helden wierden dan flux door eenige predikanten op het kussen gezet; en dat ik hier inne niet mistaste, blykt uit den def-

„plaats te maken voor de hervormde geloofsbelyders, die Godt met „geen zwarm van kerkgebaren maar met een blank geweten trachten „te dienen."

tigen historieschrijver E. van Reyd, die bladz. 134 aldus schryft: "Welcke uytneming van persoonen in de Nederlandtsche troubelen "veel quaats heeft gedaan; dewyl er dickwils onbequame en onervarene, "alleenlyck om haeren yver in de Religie, tot magistraten zyn ver-"kooren, en bequame en politycke luiden, alleenlyck daarom syn verworpen geweest, dat ze niet geheel en al de gereformeerde Religie aanhingen" " enz.

Bladz. 437 Over de Wederdoopers heeft dezelfde schrijver beginselen geuit, voor uitgebreider toepassing vatbaar:

"Iemand van zijne vorige geloofsbelydenis afwykende, omdat zijn gemoed in dezelve niet gerust, of anders overtuigt is, en ondertusschen als een vreedzaam burger zich getrouw, en onderdanig aan 's lands wetten gedragende, dunkt my dat uit de maatschappy der kristenen, niet behoorde uitgemonstert te worden; maar iemant alle buitensporigheden en malle inbeeldingen involgende, en niets anders in den zin hebbende als alles t' onderste boven te keeren, goddelijke en wereldlyke wetten met den voet schoppende, en niet uit is dan om overal twist en tweedragt aan te rechten, zulke menschen meen ik dat in een bevredigde burgerstaat als pesten moeten aangemerkt worden, vooral zoo zy, doof voor alle vermaningen en waarschouwingen, noch in hunne oproerigheid voortgaan: zelf oordeel ik dat zy in deze gevallen van de overigheden der landen behoorden gestraft te worden.

Dr. H. J. Broers, *Losse volksblaadjes*, no. 3, verhaalt, hoe de Bisschop van Munster, terwijl hij in 1672 Groningen belegerde, "alle mogelijke middelen te baat nam, om de stad te krijgen, "en daar hij zag, dat gewone bommen en granaten niet hielpen, "gebruikte hij andere middelen, die slimme man! Zoo liet hij b. v. "tooverformulieren in de bommen stoppen. Onder anderen vond men "op een koper plaatje een zulker bezweringen:

PATER ET Prici
pium sapiencia
filius un spirit
us et sancti et sira
nus mto § bedeme
einus de dcdoe
opehoprtgkhnap
Amen.

„Niemand, zegt Broers, kon er den zin van begrijpen"; en Kok (*Vad. Woordenb.*, D. XVIII, bl. 651) meldt van „*al* [?] „die plaatjes met wonderlijke letters en Characters, zeer onder- „scheidenlijk door de Schrijvers opgegeven: niemand wist dezelve „te ontcijferen." Zonderling genoeg, weet echter Broers met al de zekerheid eener baker of Moeder de Gans aan ons „volk" te vertellen, dat „het tooverformulieren waren", en dat „de „Bisschop ze in de bommen liet stoppen", die slimme man!

Een der Statuten van het Provinciaal Concilie van Utrecht, gehouden in 1565, onder den Aartsbisschop Schenck, is met de clausule voorzien, dat de bevoegde Officialen op de overtreders der bepaling de kanonieke straffen zullen toepassen en de geheele zaak zullen afdoen, ook zonder dat ze zich te houden hebben aan de gewone wettelijkheden en regtsvormen: „*ut procedant ad poenas* „*canonicas ... simpliciter et de plano, sine strepitu et figura judicii*" (*Bat. Sacr.*, Par. 11, pag. 37). Van Rijn (D. I, bl. 377, *Kerkelijke Hist. en Oudh.* enz.) vertaalt deze menigmaal voorkomende termen aldus: „dat ze de kerkelijke straffen in 't werk zullen „hebben te stellen ... alles *voor de vuist* en *knaphandig af*, zonder „het *gerammel* en de *form* der regtsbanken." !!!

In het *Kort verhaal* van de invoering der Bisdommen in Nederland in 1559, door van Groningen (1853), wil de schrijver een ongunstig licht verspreiden over Wilhelmus van der Linden, eersten Bisschop van Roermond. Daartoe bezigt ZED. (bl. 49) een brief van Joachim Hoppers aan Viglius, twee tijdgenooten des Bisschops, doch heeft het ongeluk van één phrase diens briefs vrij onjuist te vertalen, en een ander gedeelte aanmerkelijk te vervalschen. Van der Linden moest na zijne wijding (1562) om de tijdsomstandigheden nog zeven jaar wachten (1569), eer hij bezit van zijn bisdom bekwam. Zoo vertoefde hij middelerwijl in 1563 te Antwerpen, alwaar hij, volgens van Groningen (die op het Latijn van Hopperus verwijst) *met zijn ledigen tijd geen raad wetende, de boekverkoopers kwelde.* De Latijnsche uitdrukking is als volgt: (*Lindanus noster*) ... *adhuc hic est* ... QUI CUM NON HABEAT QUOD AGAT IN SUO EPISCOPATU, *hic librarios exagitat.* — Het

woord *Episcopatus* beteekent hier niet: bisschoppelijke bediening en veel minder, de werkelooze waardigheid van Lindanus; maar (zooals ontelbare malen) *bisdom*, *diocees*. Het bijgevoegde *suo* maakt duidelijk eene tegenstelling met het volgende *hic*. „Van „der Linden in *zijn eigen* diocees niets kunnende uitrigten, be„moeijelijkt *hier* de boekverkoopers." Hoppers wil niet afkeuren, dat v. d. Linden zich, bij gebrek aan werk, met het narijden van boekverkoopers bezig hield, maar slechts, dat hij, in regtmatig opgewekten, evenwel niet voorzigtigen ijver, zich met bemoeijingen inliet, waartoe hij, buiten zijn bisdom, niet ambtshalve gehouden was: onnoodig zou dit zijnen persoon hatelijk maken zoowel te Antwerpen als te Roermond zelf, en derhalve zijne aanvaarding en inhuldiging slechts in den weg staan. „Hij doet (vervolgt Hopperus) „zulks wel niet ten onregte, want, naar hetgeen ik „zie, neemt hunne (der boekverkoopers) stoutheid te veel toe, „doch ik acht het niet voorzigtig, want hij maakt zich niet alleen „hier, maar ook bij de zijnen gehaat."

Dat hij, wiens huisgenooten onder zijn toezigt niet van ledigen tijd wisten [1]), ook voor zich zelven daar wel raad mede wist, kan worden opgemaakt uit: „Zijne groote menigte godgeleerde „werken, zoowel in 't latijn als in het nederduitsch uitgegeven", waarover van Groningen zelf gewaagt bl. 50. De lange lijst dier schriften is te vinden bij Val. Andr. pag. 324—327. Overigens is het bekend, hoe v. d. Linden, zelfs afkeerig van den middagslaap [2]), ook zijn gewone dagelijksche wandeling aan studie plagt toe te wijden; daartoe bezigde hij [3]) oningebonden boeken, die hij bij losse katernen met zich droeg en eerst later met zijne kantteekeningen voorzien, liet inbinden en in de bibliotheek plaatsen.

Nu vervolgt van Groningen aldus, en neemt (door de citatie: Hopp. Ep. ad Vigl. pag. 57) den schijn aan, of hij ook *dit* letterlijk in den brief van Hoppers heeft gevonden: „hoewel Hop-

---

[1]) „Neminem in sua domo unquam otiosum patiebatur A. Havensius, *de erect nov. Episc.* pag. 91.

[2]) A somno pomeridiano... sibi studiose cavebat, et subinde obrepentem, crinium et aurium vellicatione excutiebat. Ibid. pag. 92.

[3]) Volgens den genoemden Havensius, pag 93.

„perus hem (v. d. Linden) ried, dit na te laten (het twisten met „de boekverkoopers), hij had *te veel lust in zijn aanbrengerswerk*, „en meldde dadelijk aan het hof, wat hij zag dat niet was zooals „het behoorde.„ Het vervalschen van den Latijnschen tekst door van Groningen bewijst alweder, hoe spoedig men iets leest, wat men gaarne te lezen zou vinden. Er staat: „*Admonui ut rixas cum „librariis*... missas *faciat:* si quid vero non recte videat fieri, ejus „curiam faciat certiorem, ut per eam remedium quod oportet, ad „hibeatur.„ Dat is: „*ik heb hem aangeraden*, het getwist met „de boekverkoopers te laten varen, en als hij iets verkeerd ziet „geschieden, *er ten hove kennis van te geven*, opdat men *daar* „de behoorlijke maatregelen neme.„ Een goede *raad* van Hoppers wordt alzoo door van Groningen herschapen in een bemoeizieke *daad* van Lindanus.

Verder hooren we uit van Groningen: „Lindanus was anders „voor *die dagen*, en *de school*, *Leuven*, waarin hij zijne geleerd- „heid had opgedaan, een man die betere dingen [?] kende.„ — Deze uitermate schrale en zelfs vrij bedenkelijke lofspraak wordt bl. 50 vervangen door het volgende getuigenis: „De Kardinal Baronius „had zooveel op met (Lindanus') geleerdheid, dat hij zijne (des „Kardinaals) aanteekeningen op het Martyrologium Romanum niet „wilde uitgeven, tenzij ze door Lindanus waren nagezien en goed- „gekeurd.„ Wie zou nu beter over het gehalte der Leuvensche geleerdheid van Lindanus hebben geoordeeld, hij, dien men sinds drie eeuwen Baronius noemt, of wel zekere A. P. van Groningen, in 1853 Predikant te Ridderkerk? Het beste wat men van dergelijke vertalingen en opmerkingen moet denken is, dat ze immers op de wandeling (voor de meesten een tijd van verstrooijing) of op den slaapstoel vervaardigd worden, en welligt moeten ze verloorloofd blijven aan mannen die „met hun ledigen tijd geen beteren raad weten„ dan Aprilboekjes te schrijven.

(*Wordt vervolgd.*)

NIEUWEJAARSBEGROETING DER HOOGWAARDE SYNODE.

In het Januarij-nummer der *Vereeniging* vraagt Ds. O. G. Heldring, ter gelegenheid van het pas ingetreden jaar: Zoo dit jaar, lezer! het laatste eens ware van onze Synode zooals zij nu bestaat, zou dat verschrikkelijk zijn?

Maar van het jaar 1618 tot 1816 was er geene Synode nationaal, en zag het er toen dan zoo ontzettend uit? De geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk levert, meen ik, slechts bewijzen van het schadelijke, nimmer van het nut der nationale Synode op. Onze Hervormde Kerk is uit haren aard en wording eene reeks van vrije gemeenten, „die zich slechts in gemeenschappelijke belangen te zamen voegen, tot handhaving der tucht en der orde, maar voorts nimmer mogen afzien van hare zich zelve beheerschende gemeentelijke regten." Predikant, Ouderling, diaken, (gaat de leeraar van Hemmen voort) „zij zijn alle gelijk"; hij wil zelfs geene *besturen*, noch *reglementen:* want, hoe zacht het woord ook zij: bij *besturen* is er altijd een die heerscht en een die gehoorzaamt, en bij *reglementen*, hoe matig de beteekenis van het woord ook luide, „wordt een gehoorzamen of schorsen of afzetten vastgesteld."

Dat Ds. Heldring bij zoodanige beginselen van geen Synode wil weten, kan niet verwonderen en is zeer gevolgelijk. Wat hij intusschen ten haren laste heeft, verdient onze aandacht, en 't zijn waarlijk geene streelende woorden, waarmede hij de Hoogwaarde Synode bij de intrede des jaars begroet.

Zou dan (vraagt hij), als de Synode dit jaar ophield te bestaan, dat verlies zoo groot wezen? Laat ons ter beantwoording dezer vraag nagaan, in welke zaken wij haar *niet*, en in welke wij haar *wél* zouden missen.

1. „*Wij zouden haar niet missen in de handhaving der gemeenten in onze Oost-Indische bezittingen.*" Want op de Sangir-eilanden, alwaar (volgens Ds. Heldring) in 1855 nog 30,000 tot 40,000 Hervormde Christenen gevonden werden, is sedert 1821 geen predikant geweest. Bovendien zijn er nog 200,000 tot 300,000

Christenen in de Molukken. — Wat heeft de Synode voor die gemeenten gedaan? Ik meen niets! Zij had te veel met hare reglementen te doen, om daaraan te kunnen denken.

2. *„Wij zouden haar niet missen in het stichten van nieuwe gemeenten in ons eigen vaderland.„* Er zijn hier landstreken, alwaar in ruim eene halve eeuw van drie gemeenten slechts één of twee overgebleven zijn. Vraag in Noord-Braband en Gelderland naar zoo menig dorp, dat vroeger op de lijst der gemeenten stond: ze zijn in *deze* eeuw bezweken! In 1857 had de Synode het met hare geldleening goed voor; 't zou een fonds zijn tot stichting van nieuwe gemeenten; een lang verzuim zou ingehaald worden, maar zij had — *geen vertrouwen bij de gemeente!* Zouden we zulk eene Synode missen, als zij ten onder ging?...

3. *„Zouden wij haar missen in de handhaving van het regt der Gemeenten op eigene Seminariën?„* Zij heeft daarvoor nog niets gedaan. Het onderwijs der toekomstige predikanten geeft zij over aan hoogleeraren door den Staat benoemd, en denkt er niet over, dat zoowel als de Lutherschen, Doopsgezinden, Remonstranten naast de Akademiën hunne Seminariën hebben, de Hervormden óók hunne eigene Seminariën behooren te hebben. En wie de reglementen op de examens der kandidaten leest, moet immers uitroepen: Zoo ooit, is thans door de Synode de vestiging van Seminariën onmogelijk gemaakt! — Om vrije Seminariën te stichten, kunnen we geen ligchaam in onze Kerk zoo geheel missen als juist de Synode!

4. *„Voorts zouden wij de Synode ganschelijk niet missen, wanneer het onze roeping wordt kerkelijke scholen alom in het leven te roepen.„* Onder haar bewind toch zijn schier alle kerkelijke scholen gemeentescholen geworden. — Zij die tot heden toe niets voor de vrije kosterij-school deed, wat zou zij thans doen?

5. *„Wij zullen de Synode niet missen, wanneer het er op aankomt dolingen op het gebied der waarheid te bestrijden, in den boezem der Kerk.„* O neen, verre van daar! Zij handhaaft de leervrijheid zoodanig, dat er voor leerwillekeur noch grens noch muur meer bestaat. Alleen in het orthodoxisme heeft zij bezwaar, en in hare beantwoording van de brieven der buitenlandsche Synode, klaagt zij enkel over hen die onrust en wantrouwen

stoken. — „De overigen alle zijn in hare oogen intact." Waarlijk! voor de handhaving der leervrijheid en de bestrijding der leerwillekeur — de heiligste roeping van onzen tijd! — is ons oog niet op de Synode, maar op de Gemeente.

6. „*Wij kunnen de Synode zeer goed missen bij de ontwikkeling van het kerkelijk leven.*" Wat zijn ten deze de 40-jarige resultaten der Synode? Helaas! afval, scheuring, tweedragt overal. Nergens vastheid, bloei, ontwikkeling. Wat ware er zonder de uit haren slaap ontwaakte Gemeente, wat ware er van onze Kerk geworden? Maar dáár was nog eene kracht, nog eene oude waarheid, nog eene trouw, die elke vervolging, door de Synode in het leven geroepen, verduurd en verdragen heeft. Waarlijk alweder, ook voor de ontwikkeling van het kerkelijk leven hebben we de Synode niet noodig.

Hier besluit Ds. Heldring zijn antwoord op de eerst gedane vraag, en laat het anderen over, hem aan te wijzen, dat de Synode in ééne van al die zaken ook maar eenigzins zou gemist worden.

Doch waarin — was de tweede vraag — zouden we de Synode *wél* missen?

1. „*In het scheppen van reglementen*". Ontzettend vruchtbaar is zij daarin. 't Is in de laatste jaren reglement op reglement. Er is geen gebied wat niet met reglementen wordt overstroomd, terwijl nu de tijd gekomen is, dat zij ook zullen gehandhaafd worden; immers niemand der Besturen zal toch rekenen, dat zij zijn „*nullius momenti*"! Wij verwachten er nog méér. En wat het voornaamste is, wij verwachten ontzettende verwarring ten gevolge van al die reglementen. Wie kent ze van buiten? Wie zal ze alle kunnen waarnemen? Wie heeft lust in een reglementen-leven, dat toch allen geest en kracht vernietigt?"

2. Ja, de Synode zullen we missen, „beide in het scheppen en in het *handhaven* van die reglementen, die zij als zoo gewigtig beschouwt. Bijv. dat men bij de openbare Godsdienst steeds eenmaal gezangen moet laten zingen; voorts de vier avondmaalsvragen de Gemeente ter beantwoording voorleggen, en ja, wat nog meer is, dat geen kandidaat des Zondags morgens mag prediken, enz. enz. In deze dingen zullen wij de Synode zeer missen!"

3. „Voorts? — Ik weet het niet! *Die dikke bundel van synodale handelingen*, alle jaren in kwarto, wat zegt hij met veel woorden weinig!„

Maar wat dan — vraagt gij — wat moet er dan komen?

Welnu, waren de *Classis plenairs* dan zoo onhandig in het handhaven van de belangen der Gemeenten gedurende twee à drie eeuwen, dat we die moesten opgeven? Is het na dien tijd zooveel beter geworden?

Nu verklaart Ds. Heldring wat hij dan bepaaldelijk wil. Wij hebben, zegt hij, een Ministerie van Eeredienst; dat dit Ministerie handhave alle uiterlijke belangen der Kerk, hare fondsen en bezittingen, hare regten. Dit keuren wij goed. Voorts zeggen wij, de Gemeente heeft er niet bij gewonnen, dat zij hare zelfsregering overgegeven heeft aan Besturen, en haar eigen beheer aan reglementen onderwierp.

De Classis plenair, tezamengesteld uit predikanten en ouderlingen, is de kracht der zelfsregering der Hervormde Gemeenten. Wij wenschen haar terug. Wij zien eerst dán, wanneer deze herleeft, en allen arbeid met alle regering tot zich trekt, niet op tegen eene Synode, die zich eenmaal 'sjaars vereenigt, of ook om de vijf of tien jaren te zamen komt. Doch ze zij noch wetgevend, noch beheerschend ligchaam, maar alleen de vereeniging, die de hoogste belangen der Gemeente volgens hare lastbrieven behartigt.

Wij zien de Nederlandsche Hervormde Kerk ook nog in dezen tijd bij haren ouden regeringsvorm in Zuid-Afrika bloeijen. Wij vragen, waarom kwijnt zij in Nederland?

Wij missen overal de Classis plenair. Wij vragen, zoo deze hare regten terugontving, zouden wij dan de Synode missen?

Men gelieve aan 't einde dezer mededeeling te gedenken, dat Ds. Heldring, de oud-orthodoxe predikant van Hemmen, hier in naam van vele duizenden sprak die het volkomen met hem eens zijn. Nadat hij nu deze zoetigheden had uitgebragt, nam hij met eene hoog ernstige, plegtige buiging en verruimd gemoed afscheid van de Hoogwaarde Synode, zonder verder eenig antwoord van haar af te wachten.

Of ook zij sedert van meening is geworden, dat zij zeer wel te missen is, en zich gereed maakt te gaan, hebben we nog niet vernomen; maar juist onder het afdrukken dezes lezen we, dat Ds. O. G. Heldring tot ridder benoemd is der orde van den Nederlandschen Leeuw.

DE REMONSTRANS VAN BARCELONA.

De *Espana catolica* geeft van dit prachtig kunststuk de volgende beschrijving:

De remonstrans, waarmede men op H. Sakramentsdag het Allerheiligste door de straten van Barcelona draagt, is van massief goud in Gothischen stijl, en met uitgelezen pracht en ontzaggelijken rijkdom versierd. De voetstal is een stoel van zuiver goud en dezelfde welke aan koning Don Martinus I van Arragon tot troonstoel diende, en waarop Don Juan II van Navarre en Arragon, na zijne overwinning op de Franschen bij Perpignan, in triomf Barcelona binnentrok [1]). Ook deze is Gothiesch gewerkt. Roudom het tabernakel en den stoel loopt een in goud gewerkte band, waarop zulk een massa paarlen is aangebragt, dat men het goud alleen op den achterkant ziet. De aan den remonstrans zelven gebruikte edelgesteenten zijn ontelbaar en van enorme waarde. We noemen uit die menigte slechts een ongeslepen robijn van de grootte van een duivenei, een smaragd ter waarde van 1500 dukaten, een zwarte diamant van omvang als de Lancy in Frankrijk van ontzaggelijke waarde, en vijf Oostersche saffieren. Alles te zamen zijn er aan den remonstrans en het tabernakel 1206 diamanten, over de 2000 paarlen, 115 Oostersche opalen, en niet te tellen turkooizen, behalve de reeds genoemde edelgesteenten, aangebragt. Van de geschenken die verdeeld over den stoel hangen, gedenken

---

[1]) Die stoel is diensvolgens vier eeuwen oud, daar Juan II in 1479 overleed.

we een grooten gouden ketting rijk met paarlen versierd; een dergelijken met robijnen getooid en op 2300 duro's [1]) geschat; eenige andere gouden kettingen waarvan elke schakel een ons = 40 gulden, waarde heeft; zes rozekransen van paarlen en Syrische granaten; een palmtak van Oostersche opalen ter waarde van 4000 duro's, een geschenk van Philibert van Savoye, en eindelijk een op het tabernakel vonkelend kruis van 66 diamanten. De glans, van die tallooze edelgesteenten uitstralend, is voor het menschelijke oog schier niet te verdragen — eene waardige versiering voor het Ligchaam en Bloed onzes Zaligmakers, van wiens hemelschen stralenluister deze remonstrans eene aardsche afbeelding geeft. Zeker is het kostbaar stuk een bewijs der hooge godsvrucht van weleer, welke altoos het beste aan den Heer schonk, en in onwrikbaar geloof met nimmer verkoelenden ijver ter verheerlijking des Verlossers en uit dankbaarheid die ongeloofelijke werken volbragt, welke voor een gedeelte nog in de prachtige kerken tot op onze tijden, als eene luide vermaning, bewaard gebleven zijn.

SPROKKELING.

BEKEERING VAN AANZIENLIJKE PERSONEN IN ENGELAND. — Aan het Protestantsche dagblad van New-York *The Observer*, wordt door diens correspondent uit Engeland geschreven:

„Onder de personen van de hoogere klasse die in de laatste jaren het Katholicisme omhelsd hebben, telt men drie hertoginnen, eene markiezin, twee gravinnen, vier burggravinnen, acht *most honourable ladies*, tien baronets, twee aartsdiakens, vijf en tachtig predikanten en twee honderd twee en zeventig aanzienlijke personaadjen onder de aristocratie. Volgens Dr. Crolly van Walbrook zijn er thans meer dan twee honderd Priesters van de Roomsche Kerk die Anglikaansche predikanten geweest zijn.„

---

[1]) Een duro is omstreeks zooveel als onze oude Zeeuwsche rijksdaalder.

BERIGT EN CORRESPONDENTIE.

Om het regtmatig ongeduld onzer Lezers niet langer op de proef te stellen, zien we ons verpligt, in deze eerste aflevering artikelen te geven welke voor de tweede plaats of een later nummer bestemd waren. De schrijver van het eerste vrij uitvoerige hoofdartikel heeft het wegens ongesteldheid nog niet kunnen voltooijen. Ongaarne plaatsten wij het later, en wachtten daarom zoo lang, wijl het onderwerp, als eene beschouwing over den *bloei der Katholieke Kerk* naar aanleiding van het Nieuwjaar, meer in onze eerste aflevering had gepast. Bij verhoopt herstel zal het nu, althans voor een gedeelte, in een verder nummer volgen.

Tevens wordt aan de vele belangstellenden berigt, dat het wederschrijven van den heer Diest Lorgion [1]) op het vroeger artikelsgewijze in dit maandschrift verschenen en later afzonderlijk uitgegeven werk: *De terugkeer van Hugo de Groot tot het Katholiek geloof* door den schrijver, zoodra hem daartoe gezondheid en tijd zullen verleend zijn, zal beantwoord worden.

---

[1]) *Het Catholicisme van Hugo de Groot.*

BLOEI DER KATHOLIEKE KERK.

Herhaaldelijk vermaant de H. Paulus de geloovigen, dat zij zich verheugen, altijd verheugen zullen: zulks is Gods wil. Philipp. IV, 4; Rom. XII, 12; I Thess. V, 16. En daar die vreugde even maatschappelijk of kerkelijk is, als de waarheid en liefde waaruit zij spruit, zij genoten gave is van den Geest der eenheid, Rom. XIV, 17; I Thess. I, 6: zoo is het wel duidelijk, en zien we 't ook door het voorbeeld van den Apostel bevestigd, dat er eene bijzondere reden van vreugde voor ons zijn moet in de zegepraal dier waarheid, in den bloei der godsdienst, zelfs in lijden, in vervolging, zoo slechts de eere Gods en 't heil der zielen er door bevorderd wordt. Rom. XVI, 19; II Cor. VII, 4 vv.; Philipp. I, 18, en meer andere plaatsen. „*Hem*, Gode, *zij eer in de Kerk en in Christus Jesus door alle geslachten van eeuwigheid tot eeuwigheid*", Eph. III, 21: ziedaar de hoogste wensch dien wij in ons hebben te vormen!

Wij zullen dan wel in den geest des Apostels handelen, indien we bij de intrede van dit jaar den toestand der Kerk bespreken als ruime stof gevend tot geestelijke troost en verblijding. Want, gewis, de Kerk is in bloei, ontwikkelt zich in hooger leven, en we aarzelen niet te zeggen, dat weinig tijkperken harer geschiedenis in dit opzigt met het tegenwoordige kunnen vergeleken worden.

Nadere bepaling van het onderwerp.

Dat de Katholieke Kerk ook heden gehoond en vervolgd wordt, behoeft wel niet gezegd. Zulks behoort, in de nu eenmaal bestaande orde, tot haar verheven natuur, en is dienovereenkomstig haar begin en nog meer haar einde in den tijd. Immers zij is onder de hevigste vervolgingen gevestigd, en nog veel vreeselijker zullen naar de voorzegging des Zaligmakers zelven de vervolgingen der laatste dagen zijn. Mt. XXIV, 21. De Kerk kan geen ander lot hebben dan haar Hoofd; want zij is het ligchaam, de voltooijing van Hem die alles, in allen voltooit. Eph. I, 23. Zij stelt onophoudelijk zijn dood en verrijzenis voor oogen; zij is als ter dood bestemd, want haar ondergang wordt onophoudelijk gezocht en voorspeld: zij is een de wereld vervullend schouwspel voor God, voor de Engelen en menschen, en beurtelings verwacht men van haar wonderen en omhangt haar met het spotkleed der dwaasheid; maar zij zwicht niet, zij staat en verwint, en met den Apostel kan zij uitroepen: wij die leven worden ter dood geleverd, II Cor. IV, 11; en: wij zijn als stervende en ziet wij leven, VI, 9. Neen, er is in deze wereld niets, dat tegelijk

zoo magtig en zoo zwak is, zoo wordt bewonderd en toch zoo verguisd, zoo wordt begiftigd en weder zoo beroofd, zoo onophoudelijk moet lijden om ter heerlijkheid in te gaan, zoo in de zegepraal zelve nog wonden behoudt en met verheerlijkte smarte verschijnt.

Echter is in die geschiedenis eene wisseling. Moge de vreugde en het lijden steeds wonderbaar zijn gemengd, er is een tijd van voorspoed en vreugd, die uit een tijd van lijden en vervolging ontstaat, een meer zigtbaar verrijzen na een meer zigtbaar sterven.

Buiten de Kerk is er nog geene wending in de geschiedenis gekomen; de revolutionaire beginselen werken altijd voort. Na de Duitsche en materialistische omwenteling waarin de Maistre het einde meende te zien, en die ook werkelijk een einde was, is de veel dieper, bedaarder, met meer plan voortgaande pantheïstische gevolgd, en reeds tot zulk een uiterste gedreven dat zij tot Materialisme overslaat, 'twelk in Duitschland met meer wetenschap dan ooit wordt gepredikt. Maar dat belet niet, dat in de geschiedenis der Kerk zekere wending ten goede is ontstaan, die bijzonder van de groote omwenteling van 89 dagteekent Niet geheel kon zich een zoo geloovige en groote geest als die van de Maistre bedriegen; of liever hij heeft zich niet bedrogen, en slechts met die onvolkomenheid geoordeeld die den menschelijken geest, wanneer het de toekomst betreft, altijd aankleeft. Er is toen een tijd van voorspoed, van vrijheid en ontwikkeling voor de Kerk begonnen, welke in onze dagen slechts duidelijker geworden is. De Kerk is die wereld vooruit, die zij slechts schijnt te volgen, omdat zij er zich op eene wonderbare wijze naar schikt. En het is ook volkomen in de orde,

dat de wending ten goede in haar en door haar begint.

Wij zullen hier echter in dat verleden niet terugzien, niet eenen vorigen toestand met den tegenwoordigen vergelijken, noch van de wegen en middelen spreken waardoor het goddelijk bestier ook buiten de Kerk de gebeurtenissen ten haren behoeve leidt en beheerscht. Ongetwijfeld zouden uit een dergelijk overzigt en vergelijking van omstandigheden haar voortgang en bloei nog te bepaalder blijken. Maar zoo zigtbaar en duidelijk komt ons die bloei voor, dat wij zulks onnoodig achten: we zullen van de Kerk zelve, en van haren tegenwoordigen toestand spreken, niet van 'tgeen buiten haar gebeurt.

Verhevenheid van het onderwerp en wijze van het te behandelen.

Schooner, verhevener, verrukkelijker schouwspel dan de Kerk van Christus, bestaat er in deze wereld niet.

Wat immers zoekt de menschelijke geest, wat zoekt het genie? Eenheid, levende concrete eenheid! en slechts in zoover is het genie, als het meer de natuur bezit des geestes en naar hoogere eenheid streeft. Het genie zou alle boeken willen maken tot één enkel boek, alle volzinnen tot éénen enkelen volzin, alle woorden tot één enkel woord. Is dat mogelijk? Is zulk eene eenheid, zulk eene verrukkelijke harmonie immer uit te denken? Neen zulks is niet mogelijk. Wanneer de mensch die eenheid door zich zelven bereiken wil, ontstaat eene valsche poëzie en wordt juist die hooge aanleg voor hem bron van dwaling. Hij meent dan de waarheid te baren, de maatschappij voort te brengen, en alles wordt *kunst*. Zoo ooit die streving en hare ijdelheid zigtbaar is geworden, het is in onze dagen.

Maar die eenheid, zij bestaat! Ja de mensch zou er niet naar zoeken, indien ze niet bestond en hij haren invloed niet reeds lang had ondergaan.

Dat Woord der woorden, die eenheid, uitdrukking niet dezer of gener orde, maar *Der* Orde, door iedere orde nagebootst, is het Woord, dat was in den beginne, Joan. I, 1, dat heerlijk was vóór de grondlegging der wereld, Joan. XVII, 24, maar dat voor ons is vleesch geworden: Jesus Christus, buiten wien de Apostel niets beweerde noch verlangde te weten, omdat Hij de Alpha is en de Omega, de eerste en de laatste, door en in wien alles is geschapen, alles wordt hersteld, alles moet worden zaâmgevat en verheerlijkt. Apoc. XXII, 13; Joan. I, 3. Eph. I, 10.

Die zamenvatting in een enkel Woord is de eenheid der Kerk, is hetgeen haar Katholiek maakt; en wat verheven en verrukkelijk schouwspel daarom de Kerk biedt, zegt ons de schriftuur op zeer nadrukkelijke wijze. De H. Paulus getuigt van zich, dat hij de ordening des van eeuwigheid in God verborgen geheims verkondigt: „opdat aan de opperheerschappijen en magten in den „hemel de menigvuldige wijsheid Gods kenbaar worde „*door de Kerk.*" Eph. III, 10: En de H. Petrus zegt van die verkondiging, van die orde door den H. Geest bewerkt: dat de heerschappijen en magten des hemels, de „Engelen zich verlustigen haar te beschouwen." I Pet. I, 12.

Moge al de eenheid waarin die hooge geesten met zulke begeerige blikken dringen (ἐπιθυμοῦσιν παρακύψαι), niet van ons *aanschouwd* worden als door hen, zij is toch zigtbaar, zeer zigtbaar. De Kerk is de verheerlijking van Christus, Hem door den Vader geschonken [1]), en niet alleen zegt Hij

[1]) De stem Joan. XII. 28: Ik heb verheerlijkt en zal verheerlijken, is ook in de Kerk vervuld.

van zijne Hem omringende apostelen, van zijne nog wordende Kerk, dat Hij in hen verheerlijkt is, Joan. XVII, maar doet het altijd van den Vader verhoord gebed, dat zij, en degenen die door hen gelooven zullen, eene zoodanige eenheid of maatschappij uitmaken, dat daaraan de wereld erkenne, dat Hij waarlijk van den Vader gezonden, waarlijk dat vleesch geworden, alles herstellende Woord is.

Dan wat nu volgt daaruit voor ons die van den toestand der Kerk willen spreken?

Kunnen we van Hem zwijgen, waar we zulk eenen Hem verkondigenden luister zien?

Kunnen we den toestand der Kerk begrijpen, indien we de Kerk niet begrijpen, en in haar Christus niet herkennen?

Bovendien: we willen tot dankbare blijdschap, tot lof opwekken van den grondlegger en voltrekker onzes geloofs, van Hem die de grondslag en het Hoofd der Kerk is; we willen naar het voorschrift des Apostels ons verblijden *in den Heer.*

Op Christus zullen we dus het oog hebben te vestigen; Hem zullen we, gelijk de Apostel zegt, met onthuld aangezigt, dat is, in 't licht der volkomen openbaring beschouwen, Hem erkennen als eenigen grondslag en Hoofd der Kerk, en derhalve als bewerker van dien bloei, waarover we ons verheugen.

Overeenkomstig ons onderwerp zullen we daarbij vrij en blij te werk gaan. We zoeken de waarheid niet, we kennen haar; wij strijden hier niet voor haar, we verheugen ons in haar, en zoo we nogtans veel zullen uitleggen en bewijzen, zal dat het krachtig licht der voorgestelde waarheid zelve zijn.

We zullen uitgaan van het maatschappelijkste en dus

van het grondigst idee, van de zich gevende liefde, en ons plan zal zich daaruit zoo duidelijk ontwikkelen, dat we 't niet vooraf hebben voor te stellen.

De Katholieke godsdienst is gave des Zoons en daarom onvergankelijk.

God is liefde, zegt de H. Joannes, en wij kunnen van de Katholieke godsdienst, eenheid van God en menschen en menschen onder elkander in Christus, waarin alles bewerkt wordt door den bij uitstek Gave (*donum*) genoemden H. Geest — wel geen omvattender en tegelijk grondiger idee vormen dan door haar op te vatten als *gave*.

Eene goede gave heeft drie eigenschappen of voorwaarden die, in de orde, zooveel volmaakter zijn en zooveel meer in de gave zelve liggen als deze meer volmaakt is.

1. Eigenlijke gave wordt van 't eigene bezit, met volle vrijheid en dus uit vrije *goedheid* gegeven aan een ander. Als dit eenigermate ontbreekt, bestaat de eigenlijke gave niet.

2. Tot de waarheid en volkomenheid eener gave behoort, dat zij *geschikt* zij voor dengene aan wien zij geschonken wordt. Zij is in denzelfden graad meer gave als zij meer geschikt is, terwijl ze ongeschikt zijnde vreemd blijft aan dengene wien zij is toegedacht; zij gaat hem niet aan.

3. Eindelijk zij moet waarlijk verkregen en in *eigendom* bezeten worden, of zij is eene wreede teleurstelling. Eene gave, die, hoe groot en geschikt, niet in onze magt komt, is eene tegenspraak, is eene gave die niet waarlijk gegeven wordt.

Welnu wat schenkt ons God? Zich zelven! Niet eene nabootsing, neen Hij zelf zal het voorwerp zijn van ons geluk. Hij wil dat wij Hem van aangezigt tot aangezigt zullen aanschouwen, Hem zien gelijk Hij is, Hem kennen gelijk wij van Hem gekend worden, I Cor. XIII, 12; I Joan. III, 2. Alzoo dat wij Hem aanschouwen in zijn eigen oneindig Woord, Joan. XIV, 9, Hem beminnen door zijne oneindige Liefde en gelukkig zijn.

De gave is oneindig! De voorwaarden waarin zij zich vervult kunnen derhalve slechts drie groote geheimen zijn, geheim van *vrije goedheid*, geheim van *geschiktheid*, geheim van *eigendom*.

1. In den hoogsten zin geeft God van het zijne. Wien toch wil, wien bezit, wien geniet Hij meer dan zich zelven? En toch Hij schenkt zich aan ons!

Daarin ook ligt, dat de gave met volstrekte vrijheid en onafhankelijkheid, en alleen uit goedheid geschiedt. Of is God niet oneindig vrije meester van zich zelven?

Men kan 't is waar ook de geschapen of redelijke natuur gave noemen, maar niet in volstrekten zin, dewijl zij geen oneindige liefdedaad veronderstelt. Immers zij is slechts eindig, bestaat uit vele woorden, vele dingen, die niet dan nabootsingen van God, maar geenszins God zelf zijn. En schoon de rede rust in de gedachte van eenen oneindigen God, welke, ons vrij geschapen hebbend, ons beloonen zal in een ander onvergankelijk leven: dat loonend geluk zou toch eindig of beperkt in zijn voorwerp, zou eene nabootsing van God, niet God zelf zijn.

Ten andere is geschapen worden niet eigenlijk ontvangen; want die geschapen wordt is onbewust, en kan de gave niet verwerpen door zich te vernietigen. Maar de

bovennatuurlijke gave geschiedt *aan* den denkenden vrijen mensch, tot wiens natuur zij zoo gewis niet behoort, en daarom zoo gewis vrij gegeven en aangenomen wordt, als het oneindige niet behoort tot het eindige en de Zoon des Vaders waarlijk oneindig God is [1]).

Dan hoeveel meer heeft God ons zijne oneindige goedheid getoond! Want nadat de gave door de zonde was verbeurd, en de eenheid of Kerk van het Paradijs zich had opgelost, heeft God op nieuw zijn Woord en zijne Liefde geschonken, is de Zoon Gods op aarde gekomen om ons weder naar dat oneindig goed te geleiden, en gelijk de H. Irenaeus zegt, in den schoot des Vaders te vergaderen. Adv. Haeres. V, 2. § 1. Zoo heeft God de wereld bemind, dat Hij zijn eeniggeboren Zoon heeft gegeven, Joan. III, 16. En die Zoon is waarlijk oneindige gave, waarlijk God, en geeft daarom met oneindige vrijheid zich zelven. Ps. XXXIX, 7, 8.

Niemand is goed dan God alleen, zegt Christus; Hij alleen is volkomen, is oneindig goed. Wij zien het, maar we zullen het nog duidelijker zien.

2. Indien onze gedachten zich verliezen in de oneindigheid der gave en der oneindig vrije liefde waarmede ze geschonken wordt, niet minder, en het is een noodzakelijk gevolg, gaat de geschiktheid der gave onze begrippen te boven.

God omhult zich niet met iets wat aan onze natuur

---

1) Een der menigvuldige redenen waarom het Protestantisme de Godheid van Christus moest loocheneu, en werkelijk loochent, is de bewering dat de *bovennatuurlijke* openbaring tot 's menschen natuur behoorde. Immers de verwarring van het Woord met de woorden der rede of natuur moest er noodzakelijk uit volgen.

beantwoordt. Hij zou dan niet *zich zelven* aan ons schenken; maar God *zelf* wordt mensch; de Zoon vereenigt in zijn *Persoon* de menschelijke natuur met de goddelijke. Hoe volkomen is de geschiktheid, want niets gelijkt meer op den mensch dan de mensch.

God wordt een kind! Een *kind* is ons *geboren*, een *zoon* is ons geschonken, op wiens schouderen heerschappij rust. Is. IX, 6. Daarin ligt eindeloos barmhartige erkenning der menschelijke natuur, en een begin dat op een wonderbaar proces van barmhartigheid verwijst.

Niet volmaakter dan in dat kind dat man wordt en sterft, kan het oneindige in 't eindige, het goddelijke in en door middel onzer sterfelijke menschelijke natuur worden uitgedrukt. Hij wordt in alles beproefd naar (onze) gelijkenis, Hebr. IV, 15, en duldt zelfs dat Satan het bedrijf van alle kwaad van Hem vrage! Hij verkondigt de oneindige waarheid en daaruit volgende pligten, niet alleen met woorden maar door voorbeelden en daden die wonderbaar en allernatuurlijkst zijn. Hij sticht een Kerk en zendt gelijk Hij gezonden is. Joan. XVII, 18, om door menschen zich aan menschen te geven, en verbindt zijne te geven genade voor den zinnelijken mensch aan zinnelijke middelen.

Hoe eindelijk volbrengt Hij de verzoening? Door twee daden die er met elkander slechts één uitmaken, en waarin Hij op aanbiddelijke en voor ons ondoorgrondelijke wijze handelt als God en mensch, en zich schikt naar onze natuur!

De mensch door bemiddeling van het stof geboren, kan niets verrigten zonder het ligchaam en volmaakt zich slechts door uitwendige in het vleesch verrigte daad. Dienovereenkomstig gebeurt ook de innigste vereeniging van

den mensch met den mensch door 't huwelijk, en is de grootste daad des menschen met vrijheid zijn zinnelijk of ligchamelijk leven te geven.

Welaan! Hij die op eene bruiloft zijne zending begint, schikt zich geheel naar die orde, en ten einde toe beminnend vereenigt Hij zich door 't vleesch met den mensch, en stelt in 't laatste Avondmaal het geheim in, waarbij Hij zich aan ons geeft in de volheid van zijn leven, dat is, van zijn offer, en ons spijst met zijn ligchaam en bloed. En na aldus in zijne apostelen zijne Kerk met zich vereenigd te hebben, opdat al zijne verdienste de hare worde, en de H. Geest op haar nederdale, volbrengt Hij zijne daden in bij uitstek zinnelijke daad, in vreeselijk smartelijken dood, in het vleesch. Eph. II, 14, Col. I, 22, en hoe dikwerf wordt door de Schriftuur de verlossing gesteld in zijn bloed!

Nog eene andere geschiktheid ligt er in dezen ligchamelijken dood. In hetgeen we van 's menschen natuur gezegd hebben is de grond waarom na den val de prikkel tot zonde bijzonder is in het vleesch; weshalve ook het woord van vleesch, ofschoon dit slechts stof en in zedelijken zin noch goed noch kwaad is, in de schriftuur voor zonde gebruikt wordt.

Om ons alzoo het vleesch te leeren kruisigen, en de genade te verwerven diens aanvechting te overwinnen, heeft Hij zijn daad in 't vleesch volbragt. Rom. VIII, 3.

Dan niet de lijdelijke, sterfelijke, maar de verrezene, en in zijn daad verheerlijkte eeuwige hoogepriester is de volkomen Christus, is de oneindige gave met welke ons alles gegeven wordt.

Nadat Hij derhalve is overgeleverd voor onze misdaden, begint een ander proces van handelingen waarin de vorige

haar doel bereiken, en Hij zich schenkt in zijne heerlijkheid: Hij verrijst ter onzer regtvaardiging, Rom. IV, 25, dat wil zeggen, om zijne verdienste op ons toe te passen. Niet alleen is de verrijzenis het groote feitelijk bewijs waarop het geloof rust, maar in dat feit is het geheele Christendom uitgedrukt, I Cor. XV, 14, en van den in 't vleesch verheerlijkten Christus gaat nu alles uit. Gelijk in zijne geboorte het begin en de aanduiding is van al hetgeen Hij voor ons lijden en verdienen zal, zoo is in 't feit zijner verrijzenis reeds alles aangeduid wat Hij ons schenken zal, en al wat Hij doen zal om ons dat te schenken 1). Alle magt van den Vader ontvangen hebbende, Mt. XXVIII, 18, bespreekt en regelt Hij het rijk zijner Kerk, Akt. I, 3, vervult Hij zijne belofte: deelt Hij goddelijke magt aan zijne apostelen mede, Joan. XX, 21, 22, 23, vervult ook de belofte aan Petrus gedaan en stelt hem tot hoofd zijner Kerk, Joan. XXI, 15, 16, 17; geeft den aldus met magt uitgerusten en maatschappelijk vereenigden apostelen het bevel, alle volken de waarheid te verkondigen,

---

1) De verrijzenis is als eene geboorte uit den moederschoot der aarde, *inferiores partes terrae*, Eph. IV, 9. Zie Grotius op Psalm 139 of 138; maar eene geboorte die niets lijdelijks heeft, die geschiedt in de volheid van eigen kracht. Daarom *vergelijkt* haar de Apostel niet alleen bij de eeuwige geboorte des Zoons uit den Vader, maar toont in die gelijkenis welke de verrijzenis heeft de *bevestiging* der waarheid, dat Hij de eeniggeboren Zoon Gods is. Akt, XIII. 33. De verrijzenis waarmede de toepassing der verdiensten begint, is om dezelfde reden de geboorte des Christendoms. Zij is niet een vreemd, *wonderlijk* feit, maar een *wonder*, dat wil zeggen: iets waarin niet enkel goddelijke *kracht* maar Goddelijke *waarheid* is. De verrijzenis is het geboren wordende Christendom zelf, en onuitputtelijk aan zin en beteekenis. Het is met de verrijzenis gelegen als met de geboorte uit eene Maagd. Gelijk wij namelijk Maria als type beschouwende, gezegd hebben, dat *maagdelijk moederschap* de innigste natuur te kennen geeft der nieuwe orde die begint.

hun zijne genade mede te deelen en te leeren onderhouden al wat Hij hun in last gegeven had, nog eenmaal belovende met hen te zullen zijn tot aan het einde der eeuwen, Mt. XXVIII, 19, 20. Eindelijk ten hemel geklommen zendt Hij met den Vader den H. Geest die, door Hem verdiend, noodwendig naar zijne gelijkenis en zijne instellingen werkt, zoodat de geheele godsdienst toepassing, mededeeling, gave is des verrezenen en eeuwig verheerlijkten hoogepriesters Jesus Christus.

3. Maar de gave, dit is de derde onmisbare voorwaarde, moet de *onze* worden en de reeks van wonderen is niet ten eind.

De gave gaat tot ons over door de verdienste van Christus, en zoo groot is de liefde Gods, dat zij niet alleen niet tegen de regtvaardigheid strijdt, maar regtvaardigheid tevens is, namelijk volstrekt regtvaardig door Christus voor ons verdiend. Dienovereenkomstig is ook Hij die nederdaalt, die door Christus verdiende Liefde, de H. Geest, waarachtig God. Oneindig is de verdienste, oneindig de vrucht!

Die Liefde zou de Liefde niet zijn, indien zij de gave niet op de volkomenste wijze maakte tot de onze.

Wat dan is het volkomenst, wat bij uitstek het onze? Onze wil, dat wat wij willen, dat waarvan wij oorzaak zijn. Het beginsel van eigendom is wil, is oorzakelijkheid, en niets is meer het onze dan ons werk. Zulks moet zich in de volkomen orde der godsdienst noodzakelijk vervullen, en kan zich daar niet anders vervullen dan dat God zelf onze belooning is. Dat en dat alleen beantwoordt aan de oneindige goedheid waarmede God zich schenkt, aan de oneindige verdienste van Christus waarlijk God en mensch, aan de

kracht van den H. Geest, waarlijk God zoowel als de Vader en de Zoon. En indien God reeds tot Abraham zegt: Ik zal uw overgroot loon zijn, Gen. XV, 1 [1]): hoeveel te meer zal door de volbragte overwinning van Christus dat bezit van God eene kroon van geregtigheid zijn ons door een regtvaardig regter toegereikt. II Tim. IV, 8.

Hoe is zulks mogelijk?

De vraag is niet, hoe wij door onze verdienste geregtvaardigd of geheiligd worden. Dat is volstrekt onmogelijk. Maar hoe wij geheiligd zijnde door de genade, nadat geloof hoop en liefde zijn ingestort, Gal. III, 26, 27 [2]), zulk een heil als de aanschouwing van God kunnen verkrijgen als een belooning

We kunnen er met een woord op antwoorden: door te handelen naar het koninklijk priesterschap dat wij door Christus hebben verkregen.

Reeds in bloot natuurlijke orde staat de door 't maatschappelijk gezag geschonken belooning in evenredigheid tot de goede daad, als de volkomen ontwikkeling tot het beginsel, als een oogst tot weinige zaden, als een blijvende staat of toestand tot een voorbijgaande handeling. Want de maatschappelijke orde bestaat niet uit regtvaardigheid alleen, maar ook uit welwillendheid en liefde, en voltooit

---

1) „Ik ben uw beschermer en uw overgroot loon"; het Ego of אָנֹכִי moet in den tekst als herhaald verstaan worden. Ook van de Levieten als bijzonder aan God gewijd, wordt gezegd, dat God hun deel of erfdeel is, Num. XVIII, 20, Deut. XVIII, 2.

2) Het geloof ons door den doop ingestort en levend door de liefde.

zich dus niet in strikte regtvaardigheid [1]); daarom ook voegt het beloonend gezag altijd iets ten overvloede toe.

Dus zou in bloot natuurlijke godsdienst om den ontzettenden afstand van het maatschappelijk rapport van den eindigen mensch tot God, de belooning reeds overgroot zijn. Echter hoe groot wij die denken, zij zou niet God *zelf* zijn.

Voor die goddelijke belooning wordt een goddelijk beginsel in ons gevorderd. Het is de genade, de kracht Gods, de H. Geest, die naar 't opperste voorbeeld waarnaar Hij werkzaam is, namelijk der vereeniging van Godheid en menschheid in Christus, zijne werking huwt aan de onze, zijn licht aan het licht onzer rede, zijn kracht aan de kracht van onzen wil, ons gelijkvormig aan Christus, ons tot kinderen Gods, tot koninklijke priesters maakt. Rom. VIII, 15; Gal IV, 6; I Pet. II, 9. En nu gaat de belooning van de kinderen des rijks alle begrippen te boven!

Maar ook dat moet nader verklaard worden.

Hoe snelt onze daad den oneindigen afstand door? Wat hebben we te doen en op wat wijze (kennis en gelegenheid verondersteld) wordt onze daad volkomen priesterlijk?

Ieder onzer daden, zelfverwinning, naastenliefde, enz. verkrijgt iets van eeredienst, en wordt in zooverre priesterlijk als wij die tot Gods eer verrigten. Echter is daarmede ons priesterschap en de werking van den H. Geest niet voltooid. Dat is nog geen eigenlijk priesterschap.

Slechts door bemiddeling eener daad van eigenlijke eerdienst, en wel van een volkomen eerdienst worden alle onze daden Gode opgedragen.

---

[1]) Belooning is niet justitia commutativa maar distributiva! Slechts de belooning van Christus is volstrekt regtvaardig, omdat in Hem als *God* die zich offert regtvaardigheid en liefde volkomen één zijn.

Bovendien is die volkomen eerdienst zelve en onafhankelijk van de daden die we door hare bemiddeling Gode moeten opdragen, pligt, strenge pligt en daarin ligt de volkomenheid des Christendoms, en de voltooijing van ons priesterschap. Wij moeten maatschappelijk, dat wil zeggen: zooveel mogelijk, *dadelijk* aandeel nemen aan de eeuwige offerdaad van Christus, den zich offerenden offeraar mede aanbieden, medeofferen in de H. Eucharistie. Zoo voltooit zich de liefde die ons priesters maakt, zoo de werking van den H. Geest, die Christus heeft gezalfd, en om zijnentwil de Kerk heeft gezalfd, zoo bereiken wij God.

Ja, eerst door dat groot onzigtbaar geheim, wordt het begrijpelijk, dat ons kortstondig, oogenblikkelijk lijden voor God eene alles te boven gaande heerlijkheid in ons bewerkt, II Cor. IV, 17. Eerst daar is de groote daad onzer vrijheid [1]) waarin zich alle onze daden voltrekken, sluit zij zich aan de daad van Christus aan, wordt ons deze volkomen toegeëigend in de H. Communie, en ten volle verklaard, hoe het bezit van God zelven belooning kan zijn van den eindigen mensch.

In de Eucharistie waarin zich de Katholieke godsdienst, de orde van 't Rijk der hemelen, voltrekt, zien we dienovereenkomstig ook ten duidelijkste de waarheden schitteren waarvan we zijn uitgegaan; daar is de eeuwige daad

---

1) Ieder waarlijk door genade verrigt werk wijst op de H. Mis als op het volkomen werk. Het Protestantisme, 'twelk van de verloochening van 's menschen vrijheid uitgaat, heeft dientengevolge geene eerdienst, maar slechts een preek en verlossend bijbelwoord. Zij die den vrijen wil aannemend logiesch genoeg zijn om ook de goede werken aan te nemen, gevoelen wel, dat eene preek hooren geene eerdienst is. Maar wat er voor in de plaats gesteld?

des Vaders die zijnen eenigen Zoon geeft, daar de eeuwige daad des Zoons die zich voor ons en aan ons geeft, daar de eeuwige daad van den H. Geest, die dat wonder bewerkend en uitstroomend over de Kerk, haar op de dadelijkste wijze Christus doet verkrijgen en bezitten, en het eeuwige huwelijk met Hem sluit, waardoor ze niet ophoudt Hem kinderen te baren.

Zal het dan nog noodig zijn, met vele woorden het besluit te bevestigen, dat de Katholieke godsdienst als in Christus op God zelven gegrond, *onvergankelijk*, eeuwig is?

Zij is oneindige, dubbel vrije gave, want ze wordt aan zondaren geschonken: de Vader geeft zijnen Zoon en geeft Hem ten offer voor 't leven der wereld. Kon dat offer door menschen verdiend worden, of hing het van menschen af, de gave zou onzeker zijn als de mensch. Maar zij is oneindig, derhalve volstrekt onafhankelijk en vrij, derhalve zonder berouw. Indien alle gaven Gods zonder berouw zijn, is deze gave daarvan tot diepsten grond gesteld, en zij vooral gedaald van den Vader des lichts, bij wien geen schaduw van verandering bestaat. Want *vrijwillig* heeft Hij ons voortgebragt door het woord zijner waarheid, Jac. I, 17, 18. Hoe dikwerf heeft daarom God in 't Oud Verbond verzekerd, dat wat er gebeuren mogt, Hij 't plan zijner barmhartigheid zou vervullen en 't Hem nimmer berouwen, Ps. LXXXVIII. De Heer heeft tot mijnen Heer gezegd en het zal Hem niet berouwen: Gij zijt priester in der eeuwigheid naar de orde van Melchisedech, Ps. CIX. Die onafhankelijke en daarom onfeilbare belofte droeg de wereld en deed God telkens tusschenbeide komen, door Henoch, Noach, Abraham, Moses en de profeten.

En nu die bemiddeling der vaderen en profeten vervuld is, en God tot ons spreekt in zijnen Zoon, Hebr. I, 1, 2, nu Hij derhalve gekomen is die waarlijk God zijnde tusschen zich en God geen middelaars heeft, Gal. III, 20, nu aan ons zondaren de gave geschonken, Christus voor ons gestorven is en wij door Hem verzoend zijn — hoeveel te meer zullen we nu als verzoenden zalig worden in zijn leven. Rom. V, 10.

Wat meer is: de gave is waarlijk tot ons overgegaan, waarlijk in onze magt gesteld. Want niet alleen worden door Christus onze zonden vergeven, maar wij beroemen ons door Hem in God (V, 11), die zelf ons loon zal zijn in den hemel.

In 't kort, de godsdienst, van God uitgegaan en ons God ten doel gevend, rust niet op eene algemeene natuurwet welke haar bestaan heeft in voorbijgaande dingen. Zij rust op *De* Wet. Zij rust op God zelven, die, zegt de H. Irenaeus, „geheel wet" is. Zij rust in en door den zich offerenden Christus op den Vader, den Zoon en den H. Geest, wier onoplosbare eenheid de maatschappij van God en menschen onoplosbaar maakt.

Nadere bevestiging van het voorgaande en overgang tot de beschouwing der godsdienst als Kerk.

We hebben doorgetast tot op den grond, tot op den onwrikbaren rotsgrond die Christus is, en in zekeren zin kunnen we zeggen, dat wij zijne glorie gezien hebben vol genade en waarheid, want alles komt daarop neêr, dat de eeniggeboren Zoon van Maria de eeniggeboren Zoon is van den levenden God.

Dan ofschoon we in de Godheid van Christus den

grond van de volkomenheid, de onveranderlijkheid, en den onwankelbaren duur der godsdienst herkend hebben, onze voorstelling is nog onvolledig - nog niet genoeg ontwikkeld; of liever: we hebben in datgene wat we gezien hebben nog dieper blik te slaan, en duidelijker te begrijpen, dat de Katholieke godsdienst geen bloot redelijke, vooral geen *abstracte* waarheid tot grond heeft. Het is een zeer *levend* Jerusalem, van *levende* steenen gebouwd, en de God, die naar den profeet Zacharias midden in dat nieuwe Sion woont (II, 10, 11), een God der levenden, niet der dooden. Zeer zeker we hebben er nadrukkelijk heengewezen en konden niet anders beginnen; niettemin: *gave*, *vrije goedheid*, *geschiktheid*, *eigendom* zijn nog te algemeene, te *abstracte* opvattingen, en schoon we daarmede niet gephilosopheerd maar getheologiseerd hebben, gaat daarin de diepte niet open der Katholieke theologie.

Wat dan, vragen we, om het zooveel mogelijk te verduidelijken, wat dan is het diepste? Het *abstracte*? Helaas in dien onbewusten waan zijn onze dolende broeders, de Protestanten. Neen, het algemeene, abstracte is slechts het *subjectieve*, is de vorm van onzen eindigen geest, welks woorden altijd algemeen zijn, en al wie daarin het diepste, de realiteit zelve meent te grijpen, hij neemt zijne algemeene gedachte, zijn onbepaald *ik* voor God, hij neemt abstractie voor „geest en leven"; hij verwerpt daarom het *leven* en zelfs zijn eigen persoonlijkheid [1]); hij verwerpt daarom de *bemiddeling* of de orde, want bemiddeling is het leven der orde; hij verwerpt daarom den *Middelaar*, want deze is de grond aller bemiddeling of levende orde; hij ver-

1) *Prorsus est abjicienda persona.* Luther.

werpt daarom de H. *Drievuldigheid*, want deze is de oneindige type aller bemiddeling.

En wat treedt er voor al die waarheden in de plaats? Helaas, die geheimvolle harmoniën veranderen *noodzakelijk* in zich vernietigende tegenstrijdigheden. De openbare, algemeene, altijddurende, zich onophoudelijk herhalende verschijnselen wijzen het ons ten duidelijkst aan. Waarom dan zijn de Protestanten oneenig, altijd oneenig? Beminnen zij de eenheid niet? O ze beminnen die hartstogtelijk! Van waar dan die tweespalt? Van de innige tegenstrijdigheid die er ligt in hun beginsel, waarnaar zij onbewust *subjectieve abstractie* en de logische oppositie van *ja* en *neen*, voor de levende harmonische oppositie der waarheid zelve houden. Al kenden wij hunne leeringen niet, al wisten wij van het Protestantisme niets anders dan dat de Protestanten drie eeuwen lang overal en altijd met elkander twisten, zouden we met noodzakelijkheid besluiten: daar ligt eene diepe tegenstrijdigheid ten grond, en slaat de voor eenheid geschapene geesten uiteen.

Onze smart waarschuwt ons dat wij afwijken van ons doel. Waarlijk onze smart, want wil men zich overtuigen tot hoever in het Protestantisme de dwaling is doorgedrongen, dat niet *bemiddeling* maar *doodstrijd* het leven der waarheid is? men geeft die oneenigheid uit voor levende ontwikkeling! voor eenheid en verscheidenheid! en veroordeelt de Katholieke Kerk als den eentoonigen dood! Als dood! en waarom dood? Omdat het in dat Jerusalem altijd dag is, en dezelfde Zon der regtvaardigheid, het geslagte Lam er alles, alles verlicht!

Maar genoeg; het is hier de plaats niet, om ons in dat valsch supernaturalisme te verdiepen.

Neen, duizendmaal neen! abstractie is niet het diepste;

zij is slechts gaze vleugel van den geest, slechts schaduwbeeld der werkelijke voorwerpen, op den muur van onzen aardschen kerker geworpen, maar niet het licht, niet de waarheid zelf.

Wat dan is het diepste? Zelfstandigheid, substantie, realiteit! Wat is het diepst in de zelfstandigheid? Het leven! Wat eindelijk is het diepst in het leven? Persoonlijkheid! *Persoon*, ziedaar het levendst en diepst wat er bestaat.

De menschelijke rede, die tot de zelfstandigheid niet kan doordringen, vat dien ten gevolge het persoonlijke het minst van al. Een bepaald persoon wordt niet begrepen maar slechts aangewezen met een eigennaam, die juist dan het meest eigennaam is als hij geen verstandelijken zin aanbiedt.

En toch dat meest levende heeft God ons van zich geopenbaard; het geloof leert ons in *Persoon* oneindige *waarheid* denken, het zegt ons, voor zooveel op aarde mogelijk is, wat zelfstandigheid, wat leven zij; en daarin eigenlijk bestaat de bovennatuurlijke openbaring: het wegnemen van den sluijer der natuur nog rustend op Moses' aangezigt.

Één God in drie Personen. De Vader eeuwig den Zoon barend, de Zoon eeuwig uit den Vader geboren wordend, de H. Geest eeuwig uit beiden voortkomend, dat is de bij uitstek Katholieke waarheid, waar 't bovennatuurlijk geloof in rust, gelijk de rede in het idee van een oneindig God.

Om de Katholieke godsdienst niet van buiten af, maar in haar innig wezen te leeren kennen, zich hare levendige werkzaamheid, hare onverwrikbare orde, hare even vermogende als zachte kracht te verklaren, moet men

dat groot ons in Christns geopenbaard geheim beschouwen, en het met geloof, het herhaaldelijk, het met diepe aandachtigheid beschouwen. Men kan van alle geheimen des geloofs zeggen, dat zij om hunne levende concrete natuur beter besproken dan beschreven, en nog beter beschouwd dan besproken kunnen worden. Zij zijn in dit opzigt te vergelijken met levendige voorwerpen die de knnstenaar door ze af te malen beter dan de schrijver voor oogen stelt, maar die ook hij op het doek niet kan laten bewegen. Zoo moeten de waarheden des geloofs door ons zelven als gezien worden. Maar bijzonder geldt zulks van het groot geheim waarin alle andere hunnen grond hebben, van 't geheim der H. Drievuldigheid. Dat is leven, oneindig leven! zich zelve bewegende waarheid!

Slechts door dat klaarste der geheimen verkrijgt men een klaar begrip van de Katholieke godsdienst. We hebben er ook reeds nadrukkelijk heen gewezen. Doch wij konden dat aanstonds niet genoegzaam doen, dewijl we niet te gelijk de godsdienst in hare algemeene natuur en in haar persoonlijk leven konden beschouwen. Maar wil men zien, hoeveel krachtiger, duidelijker en grondiger die waarheden blijken die wij hebben nagegaan, hoe inzonderheid de Godheid van Christus schittert, als zijnde de medededeeling en toepassing van het geheim der Drievuldigheid, zonder wiens Godheid derhalve de H. Drievuldigheid *voor ons* niet bestaan zou, en de bovennatuurlijke godsdienst er niet zijn — zoo laat ons het gezegde nog eens kortelijk herhalen.

We hebben gezegd, dat God zich *zelven* schonk ten voorwerp van ons geluk.

Maar slechts door 't geheim der H. Drievuldigheid begrijpen we wat het aanschouwen van God *zelven* zij, van

God in zijn eigen *persoonlijk* leven in tegenoverstelling van eindige nabootsing, van het zien in een spiegel, gelijk de Apostel het noemt.

Onze rede is slechts abstract, al onze woorden zijn slechts algemeen, we kennen de *zelfstandigheid*, het *leven*, de *oorzaak* niet, en kunnen dus de *menigvuldigheid* door de oorzaak voortgebragt niet anders denken dan in eene abstracte *algemeenheid*, waarbij het individueel onderscheid voor de gedachte verloren gaat. Iedere eeuw stelt zich de vraag: hoe kan het werkelijk *vele* in het *één* zijn? Iedere eeuw levert haar onbeantwoord aan de volgende, en in dezelfde mate als de geest minder berust in het geheim des geloofs, slingert de maatschappij tusschen de ordelooze *veelheid* der democratie, en het alverzwelgend *één* van het despotisme. Want de groote kudde moge de vraag niet kennen en lagchen als zij die hoort herhalen, zij slaat niettemin den weg in dien ze door den geest wordt opgejaagd.

Maar het Woord des Vaders is, gelijk ons de Kerk leert, *medezelfstandig*; het is, gelijk de H. Hilarius zegt, *levende* beeldtenis van den *levenden* Vader [1]), en in dien zin verklaart die verheven kerkvader het zeggen des Zaligmakers: „Philippus, wie Mij ziet, ziet mijnen Vader." Joan. XIV. Dat Woord alzoo dat *zelfstandig* is, dat het leven *in zich* heeft, dat God is, — doet God, doet zelfstandigheid, doet leven, oneindige oorzaak, en de volkomen veelheid in de volkomen eenheid aanschouwen.

---

1) *Viventis vivens imago est, et ex eo natus, non habet naturae diversitatem, et, in nullo diversus, tenet naturae ejus, in qua non diversus est, potestatem.* — De Trin. Lib. VII.

Daarin is het bovennatuurlijke eigenlijk gelegen, en wie dus de Godheid des Zoons ontkent, hij ontkent het bovennatuurlijke, moest van *Openbaring* niet meer spreken, want wat dan openbaring beteekent is niet meer te begrijpen [1])

We hebben vervolgens de gave zeer ordelijk, dat is, naar de drie betrekkingen der orde beschouwd; 1. naar die van *oorzaak*, 2. naar die van *gelijkenis* en 3. naar die van *doel*.

1. Naar de betrekking van oorzaak was zij *vrije* uit louter goedheid gegeven gave.

Maar hoeveel duidelijker blijkt zulks als we bedenken, dat de oorzaak der gave niet eene of andere oorzaak, niet een of andere gever, niet iemand is die geeft, maar dat het de Vader, het oneindig model der maatschappelijke oorzaken en bijgevolg van alle oorzaken (Eph. III, 15), *De Gever in Persoon* is, Hij die „*gelijk Hij het leven in zich zelven heeft*, dat is, door zich zelven bestaat, God is, — „*zoo den Zoon geeft het leven in zich te hebben*", door zich te bestaan, God te zijn, Joan. V, 26.

Wij zien hier, waarom de H. Jacobus bijzonder den Vader des lichts den gever van alle goede gaven noemt; maar wij zien ook ten duidelijkste, dat de schepping,

---

1) Er heerscht onder de Protestanten te dien opzigte eene schromelijke verwarring. Dan verstaat men onder openbaring hetgeen slechts de manifestatie van God en zijne eigenschappen in de natuur is en wat in zekeren zin ook openbaring kan genoemd worden, ofschoon het van de eigenlijke openbaring *generiesch* verschilt; dan weder pantheïstische emamatie van 't eindige uit het oneindige; dan iets nog dwazers, eene openbaring die boven de rede, een Christus die meer dan mensch en toch geen God is.

openbaring en verlossing volkomen vrije, op geene wijze hoegenaamd gevorderde daden Gods zijn. Tot geene van die gaven werd God genoopt. De Vader geeft den Zoon God te zijn! Om gever, om volkomen gever te zijn, en zijn eigen leven te genieten, behoeft God dus niets te geven. Waarom zou Hij nog geven, die alles, die 't oneindige gegeven heeft? Waarom het bestaan geven aan de wereld? Waarom aan die wereld zijne gave mededeelen, tenzij uit volstrekte onafhankelijke goedheid alleen?

Slechts wie de Godheid des Zoons loochent, en Hem derhalve tot iets eindigs maakt, kan de vrijheid der schepping en openbaring ontkennen.

2. Naar de betrekking van gelijkenis was de gave volkomen gelijkend of geschikt, want de geschiktheid ligt in de gelijkenis, en van eene zaak die we voor ons geschikt achten, en gaarne hadden, is ons gemeenzaam maar diepzinnig zeggen: dat lijkt of gelijkt mij.

Hoedanig is dan de geschiktheid of gelijkenis der gave wanneer we den blik slaan in het geheim? Zij is niet slechts geschikt, slechts gelijkend, maar zij is *de Gelijkenis in Persoon* [1]), de glorie van 's Vaders heerlijkheid, het evenbeeld van diens Wezen, het Woord, door wien alles en bijzonder de mensch naar Gods gelijkenis is geschapen.

De geschiktheid of het gelijken der gave is derhalve zoo volkomen, dat zij onze begrippen te boven gaat. Hoe toch zou de Gelijkenis zelve niet gelijken? niet gelijkend handelen? niet overeenkomstig het oneindig wezen Gods en al wat dat wezen in het eindige nabootst te werk gaan?

---

[1]) Filius generatur per similitudinem. S. Thomas.

Ook hier, en nergens meer dan hier is het van 't hoogste gewigt, tot het waarachtig levende, tot het Persoonlijke op te klimmen, om overeenkomstig de behoefte des tijds de diepte der Katholieke waarheid in te zien.

De groote vraag onder de Protestantsche theologen is ook heden niet slechts, of Christus God of mensch, God en mensch, maar bepaalder: welke zijne *persoonlijkheid* is. Tusschen het Panthëisme, waarin alle persoonlijkheid vergaat, en het oppervlakkig Rationalisme, 'twelk van Christus slechts een gewoon historiesch menschelijk persoon maakt, zoeken zij een midden [1]), en staan, om dus

---

1) De Hoogleeraar Ullmann, wiens denkwijs veel overeenkomst heeft met onze Groninger school, en als deze van eene zijde meer aan de Katholieke Kerk nabij komt, heeft zeer goed gezien, dat het om het *persoonlijke* te doen is. Hij dringt daar in zijn „*Wesen des Christenthums*" bijzonder op aan, en meent dat er ten laatste niet overblijft dan „het groot alternatief tusschen Pantheïsme en Christendom". „Het Christendom", zegt hij, „is door en door *Personalismus.*" Zeer waar! maar 't is als door zeker dichterlijk gevoel, dat hij zulk eene diepe waarheid uitspreekt. Want de gevolgen blijven weg, en maar al te duidelijk blijkt, dat hij, van de Protestantsche beginselen overheerscht, aan zich zelven niet duidelijk is, en in 't onbepaalde blijft hangen. Ten bewijze hoe onbepaald dat idee van persoonlijkheid bij hem is, zal 't wel genoeg zijn aan te voeren wat hij van de Openbaring zegt: „Indien „God een persoonlijk levend (iemand) is, zoo is Hij noodzakelijk „ook een zich mededeelend openbarend (iemand), en is Hij een „het wereldbestaan doorwerkend", enz. enz. S. 134. Alzoo is schepping en openbaring, die hier geïdentificëerd worden, *noodzakelijk* en het Pantheïsme, waartegen hij zegt te ijveren, niet te vermijden. De *persoonlijkheid* van Christus is diensvolgens bij Hem een *mengsel* van goddelijk en menschelijk. We weten het niet anders uit te drukken.

Eene soortgelijke onbepaaldheid vindt men bij Dörner: „*Die Lehre von der Person Christi.*" We zeggen eene soortgelijke; want welke voortdenkende Protestant moet niet in 't onbepaalde vervallen. Dörner zal in de geschiedenis zoeken en aantoonen, hoe het idee van den Persoon van Christus zich heeft ontwikkeld. Men

te spreken, maar helaas zonder het te weten, voor den drempel der Katholieke Kerk, welke alleen die uitersten doet vermijden. Altijd voortgaande naar het Protestantsch beginsel, 'twelk 's menschen persoonlijkheid, derhalve de maatschappelijke orde of bemiddeling van personen, en de ware bemiddeling van Christus ontkende, hebben ze de oneindige bemiddeling, de H. Drievuldigheid verworpen, en kunnen derhalve den Persoon van Christus

---

zou van die historische methode veel verwachten, maar wat baat het als men historie naar vooraf eigen gemaakte ideën beschouwt en beoordeelt? Naar Dörner is het Christendom de vervulling of de waarheid welke van de eene zijde het Jodendom, en van de andere zijde het Heidendom zocht. Beiden zijn onvolledig: het Heidendom versmelt God te zeer met den mensch, en het Jodendom scheidt Hem te zeer van den mensch. Uit deze onchristelijke Hegeliaansche opvatting der geschiedenis laat zich reeds opmaken, dat het bij Dörner, zoowel als bij Ullmann, op miskenning van Christus' Godheid uitloopt.

„Indem — zoo heet het reeds bladzij 83 — er (Christus) so die „Gottes- und Menschensohnschaft in sich vereinigt, hat er letztere „durch die erstere; aber so, dasz erst in der letztere die erstere „ihrem eigenen Begriffe genügt. Aber dadurch dasz er beiden ist, „Gottes und des Menschensohn, ist er *der Sohn* schlechthin, ist „die Sohnschaft in ihm volkommen und ans Licht gebracht.“ Alzoo weêr een *mengsel* van eindig en oneindig en het voorbestaan van den Zoon niet erkend. Waarom maar niet liever met Strausz „*Leben Jesu*“ gezegd: „das ist der Schlüssel der ganzen Christologie, dasz als Subject der Praedicate, welche die Kirche Christo beilegt, statt eines Individuums eine Idee, aber eine reele gesetzt wird. In einem Individuum, einem Gottmenschen gedacht, widersprechen sich die Eigenschaften und Functionen, welche die Kirchenlehre Christo zuschreibt, in der Idee der *Gattung* stimmen sie susammen. Die *Menschheit* ist die Vereinigung der beiden Naturen, der menschgewordene Gott.“ — Dat is ten minste consequent, en ten einde het leven te vatten, de algemeenheid, *Gattung*, gehypostasiëerd. De *persoon* zelf kan immers niet tegelijk *oneindig* en *eindig* zijn, wel een oneindige *persoon* eene eindige natuur aannemen.

niet blijven belijden. Persoon is te gelijk het meest zelfstandige en het meest betrekkelijke, want niets zoo levend. zoo *proprium* en *incommunicabel* als persoon, en wederom niets dat zoo *betrekkelijk* is, en andere levende personen veronderstelt. Wie persoon zegt, hij zegt maatschappij of orde van personen. Derhalve: zoo er geene Drievuldigheid, geen absoluut volkomen veelheid van personen bestaat, is Christus geen *oneindig* Persoon, en schiet er niet anders over dan óf rationalistiesch Christus tot bloot menschelijk Persoon te maken, óf indien men nog eene mededeeling wil van God *zelven*, het oneindige met het eindige te verwarren, en Christus' persoonlijkheid te ontkennen, óf wat eigenlijk geene keuze is voor iemand die nadenkt, van eene *persoonlijkheid* van Christus te spreken die zoowel eindig als oneindig is [1]).

Blijven we bij ons onderwerp, en zeggen we: uit de oneindige Persoonlijkheid van Christus volgt, dat de gave allergeschiktst is, en het goddelijke in het menschelijke volkomen is uitgedrukt.

Omdat het een Oneindig bepaald Persoon is, die de menschelijke natuur aanneemt, is God bepaaldelijk *één* mensch geworden en niet *vele* menschen, en bij gevolg het goddelijke in het menschelijke volkomen uitgedrukt, verstaanbaar en toepasselijk gemaakt. Want is Christus geen Oneindig Persoon, dan is het onmogelijk eene enkele persoonlijkheid tot middelpunt van 't Christendom te maken, drukt het oneindige zich slechts in *vele* menschen, derhalve in ieder dezer niet dan onvolkomen uit, en is men verpligt de volkomenheid te stellen in de zamen-

---

1) Dit laatste doet Dörner en Ullmann en al degenen wier theologie door Schwarz met regt *Schwebetheologie* genoemd wordt.

vatting dier velen, in eene *algemeenheid*, eene *abstractie*, hetgeen zooveel is als haar ontkennen.

Omdat het een Persoon is die mensch wordt, is niet alleen in dien Godmensch, in diens lijden en verheerlijking het oneindige zoo overstelpend uitgedrukt, voor ons geschikt, gelijkend gemaakt, maar verkrijgt overeenkomstig onze behoefte, de wereld eene goddelijke gelijkenis. Want naar de natuur staan slechts de menschen of staat de algemeen gedachte mensch, niet bepaaldelijk één mensch, één persoon aan 't hoofd; de eindige natuur begint en eindigt niet met één; maar nu heeft de Vader Christus gegeven tot Hoofd over de geheele Kerk (Eph. IV, 15); over die Kerk waartoe alle volken geroepen zijn, is één enkel mensch, één Persoon, Jesus Christus het middelpunt der geschapen dingen.

Omdat een oneindig Persoon mensch wordt, is de godsdienst bij uitstek historiesch, dat wil zeggen, bij uitstek geschikt voor den mensch, die van alle geschapene wezens alleen eene historische natuur heeft. Want nu treedt God door de menschwording des Zoons persoonlijk op, handelt als een historiesch persoon, sticht als historiesch Persoon, stelt bepaalde personen tot zijne dienaren aan, en doet eene bij uitstek persoonlijke orde of maatschappij van zich uitgaan.

Omdat een oneindig Persoon mensch wordt, is alzoo, gelijk we zagen, één Persoon het middelpunt der dingen, en is dat middelpunt niet een bloot staand mathematiesch punt, maar levend, werkend, albezielend, gaat er, gelijk we het laatst opmerkten, eene historie daarvan uit: thans voegen wij er bij, dat om diezelfde reden, omdat namelijk een oneindig Persoon mensch wordt, die historische orde *alomvattend* en niettemin *allerbepaaldst* is. Want het

is de Gelijkenis des Vaders, het Woord Gods dat mensch wordt, en dientengevolge wordt de eenheid en de bepaalde onderscheiding der H. Drievuldigheid zoo uitgedrukt in de wereldorde, dat, gelijk de apostel zegt, de menschen de glorie Gods weêrspiegelen (II Cor. III, 18), zij één zijn gelijk de Vader en Zoon één zijn, Joan. XVII; opdat de gave *volkomen geschikt* zoude wezen, en wij, historiesch als wij zijn, in de historie met vrijheid den Zoon zouden erkennen, die van den Vader in de wereld gezonden is, Joan. XVII. Ja de historie die van Christus uitgaat, is eene orde, eene levende bemiddeling, zoo één en toch zoo vol persoonlijk onderscheid dat de natuur er boven zich zelve verheven, de eenheid doet schitteren van den Vader, den Zoon en den H. Geest.

Vraagt men waar? We antwoorden: overal; in 't geheel en in ieder der deelen. De H. Paulus geeft er ons een enkel voorbeeld van als hij de wonderkrachten toeschrijft aan den Vader, de hiërarchische orde aan den Zoon, en de geestesgaven aan den H. Geest. Van die gaven sprekende, begint Hij met den H. Geest en zegt: „Er „zijn verscheidene gaven maar slechts één Geest, er zijn „verscheidene ambten, maar slechts één Heer, en ver„schillende werkingen (ἐνεργήματα), maar slechts één „God die alles in allen werkt, (de oorzaak bij uitstek) [1]), I Cor. XII, 4—6. De H. Paulus zelf is een voorbeeld, hoe 't licht van de oneindige orde der H. Drievuldigheid, in den geest des geloovigen wederspiegelt. Dat is de grond van de verhevenheid zijner schriften. Want alles in het éénige menschgeworden Woord Christus ziende, is zijne

---

[1]) Als het principp der eenheid, wordt de Vader in de schrifttuur bijzonder God genoemd.

gedachte alomvattend, zet zij zich in oppositiën uitéén zoo krachtig dat zij soms strijd schijnen, en vat ze zich nogtans in de innigste eenheid zamen. Wie niet van die opperste eenheid doordrongen, niet Katholiek is, kan een Paulus niet verstaan, en het voegde wel aan den eersten Paus te zeggen, wat alle eeuwen, en daaronder de onze, hebben bewaarheid, dat sommigen de schriften des Apostels ten eigen ondergang misduiden. II Petr. III, 16.

Laat ons weder den grond der zaak zeggen en waarin al het vorige begrepen is: de gave is daarom zoo gelijkend en geschikt, omdat Christus niet een abstract algemeen, noch een particulier woord of waarheid, maar het Woord des Vaders, de levende Waarheid, de Gelijkenis in *Persoon* is, die zich in dat PERSOONLIJK leven, door bemiddeling der menschelijke natuur, tegen ons als personen overstelt. Meer kan onze eindige vrije *persoonlijkheid* en bijgevolg ook onze geheele natuur, niet erkend, ontzien, en om dus te spreken, van God gehuldigd worden.

Voorzeker de gave des Zoons is geschikt, is gelijkend, omdat Hij de menschelijke natuur aanneemt, en dienovereenkomstig, al zijne woorden, daden en instellingen ook menschelijk zijn gelijk wij. Maar dat is de diepste grond niet. Deze is in het *Persoonlijke*. Want waarom, indien we 't bij wijze van vraag voorstellen, heeft de Zoon onze natuur aangenomen, is Hij ons gelijkend geworden?

---

1) We zullen het later zoo noodig wel meer ophelderen. Kracht is geen geweld, want geweld is zwakheid; de hoogste kracht is de zachtheid, de inschikkelijkheid zelve. Niets zoo krachtig als waarheid, want zij is de orde der wet, niets zoo zacht als de waarheid, want zij is gelijkenis, maar wat dan als die waarheid levend Persoon is!

Omdat Hij *Persoonlijke* Gelijkenis zijnde, als persoon handelt, en de persoonlijke werking van God oneindig zacht en geschikt is; want die werking is God zelf, is God in zijn eigen oneindig *leven*, en de harmonie, de zachtheid en zoetheid van die kracht gaat al onze gedachten te boven. De Heer is zoet (I Petr. II, 3), omdat Hij de kracht en wijsheid zelve is (I Cor. II, 2—4).

Van onze menschelijke zijde zal men het gemakkelijker begrijpen. Waarom wordt de Zoon Gods mensch, en is het Christendom ook bij uitstek zinnelijk? Omdat wij zinnelijke menschen zijn. Maar waarom schikt God zich zoozeer naar onze zinnelijke natuur? Om onze eindige vrije *persoonlijkheid* niet te kwetsen. In 't kort, de oneindige, de goddelijke kracht des Christendoms, en derhalve de oneindige zachtheid, zoetheid, geschiktheid des Christendoms ligt ten laatste daarin: dat de Gelijkenis in *Persoon* zich door middel der menschelijke natuur als *Persoon* tegen ons overstelt, en ons derhalve op de volkomenste wijze als *personen* behandelt en erkent. Daarheen gaat het bekende woord van den H. Augustinus: God die ons geschapen heeft zonder ons, wil ons zonder ons niet zalig maken.

Het voert ons tot de wederopvatting van de derde voorwaarde der gave: dat zij waarlijk de onze wordt.

3. Wij hebben gezegd, dat de godsdienstgave dubbel gave is. Want niet alleen hadden we haar door de zonde verloren, maar zij behoorde niet tot de eindige natuur; hetwelk te beweren verloochening is van de Godheid van Christus.

Er volgde daaruit, dat zij onmogelijk kon verdiend worden, gelijk de H. Paulus het zoo nadrukkelijk leert, niet alleen omdat de bekeerde Joden zich zooveel lieten

voorstaan boven de bekeerde heidenen, maar omdat dit de eigenlijke *godlelijke* of *bovennatuurlijke* grond des Christendoms is.

Doch daaruit volgde weder, dat eene gave die zoo volkomen gave is, ook op de volkomenste wijze de onze moet worden, terwijl anders de oneindige goedheid zich zoude tegenspreken.

Daar nu onze wil en hetgeen wij willen eigenlijk het onze is, zoo was het klaar, dat wij door Christus weder in 't Paradijs der Kerk of eenheid met God gesteld zijnde, dat Paradijs het onze moeten maken door vrije, uit genade verrigte, uit de ingestorte liefde voortkomende daad. Bloot geloof zonder liefde regtvaardigt niet, en met geloof alleen is alles niet gedaan als hadde het geloof geen *doel* te bewerken; integendeel, de H. Petrus leert het ons, geloof heeft *doel*: het heil onzer ziel. I Petr. I, 9. Van dat heil, van die aanschouwing Gods, zijn wij derhalve door en met hulp der genade *oorzaak*, en onze wil heeft loon. I Cor. IX, 17. Moses, de bijzondere type van Christus, verkoos diens schande, omdat hij 't oog had op de belooning. Hebr. XI, 26.

Hoe verder onze uit genade verrigte daad in evenredigheid kan zijn tot dat loon, en naar de leer des Apostels een ligt en kortstondig lijden eene boven alle maat gaande, eeuwige, alles overtreffende heerlijkheid, in ons bewerkt (II Cor. IV, 17), hebben we daardoor verklaard, dat het een van een bovennatuurlijk beginsel uitgaand zich ontwikkelend progres is naar een doel dat wij hebben in 't eeuwige onzigtbare (Ibid. 18), en wij bij ons streven in de loopbaan ons aansluiten aan het lijden van Christus (I Cor. IX, 27; Col. I, 23); hetwelk eerst dan volkomen geschiedt als we deel nemen aan het offer

van Christus, en het ons geheel toeëigenen door van zijn altaar te eten, Hebr. XIII, 10. In de woorden des Zaligmakers zelven hebben we de bevestiging onzer voor stelling, hoe ons geestelijk leven zich slechts voltooijen kan en zich voltooijen moet door het zijne: „Voorwaar, voorwaar Ik zeg u, indien gij het vleesch van den Zoon des menschen niet eet en zijn blood niet drinkt, zult gij het leven in u niet hebben." Joan. VI, 54.

Dat vermogen, dat ons geschonken wordt en niettemin waarlijk het onze is, zoodat we vrij en verdienstelijk handelen, hebben we verklaard door de werking van den H. Geest. En gewis alleen een God kan zóó volkomen geven, kan zoo onzen wil bewegen zonder diens vrijheid te kwetsen.

Maar ook dit wordt ons nadrukkelijker en, in wel begrepen, zin duidelijker geleerd, wanneer wij weder tot de hoogste waarheid, tot het *persoonlijke* opklimmen.

Christus is oneindig persoon, en van dat zoo persoonlijk beginsel, indien we 't zoo noemen mogen, gaat ook een kracht uit die onze persoonlijkheid bereikt: de H. Geest die van den Vader en den Zoon voortkomt, van den Vader en den Zoon de Godheid ontvangt (Joan. XVI, 14), derhalve God is als Zij, en tot wien zoowel als tot den Vader en den Zoon het vrij besluit behoort ons te verlossen.

Die Geest ontvangt alles. Van wien? Van den Vader welke alles *geeft* aan den Zoon *zonder iets te verliezen*, en van den Zoon die alles *ontvangt* van den Vader en het nogtans *heeft als het zijne*. Die Geest is dus bij uitstek de geschonken gave en het bezit, is De Eigenaar, is De Liefde in Persoon, en *geeft* ons naar de mate en de verordening van Christus eene kracht die we als *de onze*

bezitten en nogtans door dat bezit niet ophouden te *ontvangen* zoodat het altijd gave blijft.

Dat ook is de diepe zin der woorden der kerkvergadering van Trente, als zij, na de verdienstelijkheid der goede werken te hebben gehandhaafd, er achter voegt: „Verre „zij het echter dat de Christen op zich zelven betrouwe, „of op zich zelven roeme, niet in en op den Heer „(I Cor. I in fine, II Cor. X, Gal VI, Jer. IX), „wiens goedheid zoo groot is jegens alle menschen, dat „Hij wil, *dat zijne gaven hunne verdiensten zijn.* Epist. „Coelest. I, c. 12." Juist daarin is het bovennatuurlijke, daarin des Christens hoogere persoonlijkheid, zijne hoogere gelijkenis met den Zoon, zijn kindschap Gods gelegen, dat hij uit den Geest geboren, niet onbewust en zonder medewerking als bij zijne geboorte uit het vleesch, maar met bewustzijn en vrijheid de gave des levens ontvangt uit Gods hand. De natuur verbergt overal haren oorsprong in het duister, maar in het bovennatuurlijke is de oorsprong *licht*, naar de gelijkenis van Hem die licht is uit licht 1).

De godsdienst, zoo hoogst persoonlijk in haar beginsel, is dus ook bovennatuurlijk persoonlijk in hare voltooijing in den mensch, en niet eene bloote toerekening of ons blind voortdrijvend *fatum*. We worden een *nieuwe mensch*, een *nieuw schepsel*, we worden — sterker kan onze persoonlijkheid naauwelijks blijken — *herboren* uit het water en den H. Geest (Joan. III, 3); vandaar dat de door Christus verkregen gave voor de menschen (Ps. LXVII; Eph. IV)

---

1) Hetzelfde heeft plaats ten opzigte onzer kennis der waarheid. Want de Openbaring verhaalt ons de schepping der dingen, zegt ons het voor de natuur verborgen begin, Genesis, en daarom ook het voor de natuur verborgen einde, Apocalyps.

verschillend zijn, niet alleen in zooverre verschillend ambt en waardigheid aan dezen en niet aan genen geschonken wordt, en niet allen apostelen, leeraren of profeten zijn (I Cor. XII, 28, 29; Eph. IV, 11), maar ook in dien zin, dat aan den een boven den ander hooger roep en hooger deugd wordt geschonken (I Cor. VII, 7); zoodat, wat alweder ter bevestiging van het gezegde strekt, niet allen denzelfden graad van heerlijkheid zullen deelachtig worden (I Cor. XV, 41). Uit die verscheidenheid, als gevolg van het persoonlijk onderscheid en de verscheidenheid van het eindige wezen, blijkt het, om van geene andere bewijzen te spreken, ten duidelijkste, dat de menschelijke *persoon* waarlijk geheiligd wordt, en de godsdienst, we kunnen het niet genoeg herhalen, van persoonlijk beginsel uitgaande, zich in persoonlijkheid voltrekt.

Laat ons eindelijk, om zooveel mogelijk dat levende, werkdadige, persoonlijke van de godsdienst te zien, haar weder met onze gedachte daar zamenvatten, waar zij is zaamgevat door God, en den blik vestigen op de eeredienst, het middelpunt der geheele openbaring.

Het geheim der H. Drievuldigheid: geheim van leven, van werkzaamheid, van oneindig persoonlijke daad: geheim van eeuwig baren, van eeuwig geboren worden, van eeuwig voortkomen — dat is de zich bewegende waarheid, dat de kring die opengaat, de orde die zich mededeelt en toepast, de God, die naar den H. Joannes (Apoc. XXI, 22) voor de zaligen, maar toch ook reeds voor ons de tempel is waarin wij wonen. Onbegrijpelijk geheim! Is het echter zoo, is de geopenbaarde godsdienst van zoo levenden aard, hoe werkzaam, hoe maatschappelijk en vol persoonlijke daad zal dan het alomvattend

middelpunt dezer godsdienst zijn! Maar stellen we meer bepaalde vragen:

1. De godsdienst gaat uit van den *Gever in persoon*, van den almagtigen Vader, aan wien de Apostel de wonderkrachten toeschrijft, en die de geheele wereldgeschiedenis van zijne wonderen vervult om ons den Zoon te schenken.

Welk zal derhalve het *levende wonder* zijn, waarin zich de ontzettende reeks dier wonderen voltooit?

2. De godsdienst is allergeschiktst voor ons, is volkomen gelijkenis. Want zij heeft tot grond en hoofd de *gelijkenis in persoon*, den Zoon des Vaders die ons is gelijk geworden, en de geschiedenis des menschdoms op zich gelijken doet, om ieder onzer aan zich gelijkvormig te maken.

Welke zal derhalve de *gelijkenis* zijn, tot welke die eeuwige wijsheid zich aflaat, om haar wereldwerk te voltrekken?

3. De godsdienst is waarlijk dienst van God, is onze daad, is vrije wil, waardoor we verkrijgen en bezitten; want Hij die bij uitstek gave en bezit is, de *Liefde in Persoon*, geeft ons priesters te zijn, dat wil zeggen, maakt ons ook in de orde des heils tot meest vrije oorzaken.

Maar welk zal dan onze *daad* zijn en welk ons *bezit*?

„De ingewijden weten het" - zeiden de Vaders, als ze spraken over het dierbaarst geheim der liefde, om het voor den laster der heidenen, of het nog zwak geloof der ongedoopten te verbergen. We zeggen het hun na: „de ingewijden weten het"; niet omdat wij het bekende willen verbergen, maar omdat er weten en weten is, en we hier op de drie gedane vragen slechts kort moeten antwoorden.

De H. Eucharistie is het grootste wonder van Gods almagt, is het diepste geheim van gelijkenis, en de levendigste vereeniging van God en menschen in Christus.

1. De H. Eucharistie, zegt Thomas van Aquine, is het grootste wonder, en dienovereenkomstig het moeijelijkst om te geloo en. Voor wie is dat niet duidelijk? Letten wij slechts op dat levende *persoonlijke*, waarin het wonder eigenlijk gelegen is. Het wonderbare is de levende God zelf, en de van Hem bewerkte verheffing der natuur, welke dient ter inleiding van Hem zelven in deze wereld. Van het eene zoowel als van het ander: van Gods *persoonlijke* tegenwoordigheid, en van de verheffing der natuur is de Eucharistie de volkomenheid De Zoon Gods komt in *persoon* onder ons; en hoe? Als bij zijne menschelijke geboorte? Neen, gelijk Hij de wonderen van zijne geboorte, van zijn leven en dood, van zijne verrijzenis, hemelvaart en verheerlijking in zich voltooid heeft; en met dat geheel wonderbare wezen, vat Hij de orde niet slechts der stoffelijke, maar der zedelijke wereld in zich op. Want de Eucharistie is niet enkel een wonder van magt over het stof, maar een allermaatschappelijkst wonder van oneindige wijsheid en liefde voor de menschen. Christus stelt zich tegenwoordig met zijne persoonlijke, alles dragende, alles verheerlijkende daad, met zijne eeuwige hoogepriesterlijke daad, welke de levende wet en vereeniging is van hemel en van aarde, en waardoor Hij de volheid zijner wonderbare genade mededeelt aan de zijnen. En dewijl die daad wet, blijvende wet, alomvattende wet is, zoo gebeurt dat wonder overal en immer in de Kerk, is het de bewerking harer verheerlijking, de vereeuwiging der geschiedenis in het Woord, de in zijne ledematen groeijende Christus. De H. Eucharistie is

alzoo niet *een* wonder, maar *het* wonder, omdat zij het wonder is der Persoonlijkheid, der zich vervullende persoonlijke omgang en maatschappij van God en menschen.

2. Maar juist daarom is dat wonder eene alle begrip te boven gaande - wat zullen we zeggen? inschikkelijkheid Gods? ja inschikkelijkheid! mits men niet vergete, dat God zich niet schikt door de orde ter zijde te stellen, maar door haar op de volkomenste wijze te vervullen. In de Eucharistie is Christus de levende gelijkenis der gelijkenissen. *Levende*: omdat Hij met der daad zoo geschikt, zoo gelijkend wordt, en zoo gelijkend maakt; *gelijkenis der gelijkenissen*: omdat daar, in Hem, den grond der dingen, alles in hooger eenheid zaamgevat en verheerlijkt wordt. Want daar is de vereeniging van geest en van stof, van ziel en van ligchaam, van de maatschappij als huwelijk, als koningrijk en zelfs als een eenig ligchaam, van de strengste regtvaardigheid en de barmhartigste liefde, van goddelijke heerlijkheid en belijdenis des doods, van alomvattende wet en persoonlijke daad, van plaats en oneindigheid, van tijd en eeuwigheid, en, opdat wij aan dat Woord der woorden zouden deelachtig worden, van de drie op elkander slaande geheimen der natuur: van huwelijk, van spijziging en van spraak [1]).

3. Eindelijk in de H. Eucharistie is de voltooijing van onze maatschappij met den Vader door zijn Zoon Jesus Christus (I Joan. I, 3), waarin Christus zijne heerlijkheid en belooning heeft, en wij, door de hoogste daad die wij kunnen verrigten, ons eeuwig geluk vinden.

„Zich de vreugde voorstellende, zegt de apostel, stond „Hij het kruis door". Hebr. XII, 2. Welk was die zoo

---

1) Ook physiologiesch biedt de natuur daar treffende analogiën aan.

groote vreugd, die Christus aan zijn kruis zich voorstelde als zijne belooning [1]? Wij lezen het in den XXI[en] Psalm. Zij is de vereeuwiging van zijn offer of eigenlijke verlossingsdaad, zij is eeuwig den Vader te verheerlijken, eeuwig in de groote vergadering der Kerk zijne offergelofte te betalen, en ons die arm zijn, die onbegrijpelijke behoefte hebben aan God, met dien God te verzadigen. Ook in den CIX[n] Psalm en Hebr. VII, wordt zijn priesterschap naar de orde van Melchisedech voorgesteld als zijne verheerlijking. Hij zal, zegt de profeet Zacharias, den Heer den tempel (der Kerk) bouwen, Hij zal de heerlijkheid dragen en zitten en heerschen op zijnen troon, en *priester zijn op zijnen troon* (Zach. VI, 13) [2].

Ook wij vinden in de opdragt van dat Offer onze hoogste persoonlijke ontwikkeling. Meer eigen godgewijde werkzaamheid is in den mensch niet denkbaar. Indien hij die tot God wil naderen moet gelooven, dat Hij is

---

1) ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς wordt ook wel anders verklaard; doch het woord πρόκειμαι is gebruikelijk van voorgesteld doel, van de voorgestelde belooning of kampprijs; die opvatting komt ook meer met den contekst overeen, dewijl Christus ons door den Apostel wordt voorgesteld als voorbeeld van kampen, en zijne glorie vindt aan de regterhand des Vaders.

2) Iedere belooning strekt uit haren aard ter vereeuwiging van de daad welker belooning zij is, en zulks zooveel te meer als zij meer het ordelijk gevolg is dat in de daad zelve ligt. De belooning nu van Christus is zoo volstrekt regtvaardig verdiend en ligt zoo in zijne daad, dat zij niet anders kan zijn dan die verheerlijkte en genoten daad zelve. Dit ligt ook in het algemeen gevoelen dat Hij in zijne heerlijkheid zijne wonden behoudt; en vandaar, dat de H. Ambrosius in het kruis zelf den hemel ziet. Bleef Hij niet eeuwig Hoogepriester, dan ware Hij in den hemel en in de Kerk minder groot, en wél beschouwd, minder heerlijk dan op Golgotha aan 't Kruis.

(Hebr. XI, 6), waar dan wordt krachtiger, heldhaftiger, hooger boven de zinnen uitgaand geloof van ons gevorderd, en vinden we meer al de waarheden onzes geloofs bijeen? Indien wij niet alleen gelooven moeten, maar doen, den wil des hemelschen Vaders doen (Mt. VII, 21), wat dan is meer de wil des hemelschen Vaders, dan het offer waardoor alles werd volbragt (Joan. XIX, 30), en wat meer dien wil doen dan aandeel nemen aan dat offer, door die *daad* bij uitstek, welke Christus heeft geboden (Luc. XII, 19, I Cor. XI, 24)? En indien eindelijk in de maatschappij de hoogste ontwikkeling is van ons leven en onze daad, wat is maatschappelijker dan dat offer 'twelk Christus door de dienst des priesters voor en met zijne Kerk opdraagt, en 'twelk ons in het levendigst verkeer stelt met den hemel en diens heilige bewoners?

Maar waar ook is meer het gevolg van de daad: het bezit? is Christus meer de onze, meer in onze magt, en herkennen we zoo duidelijk het werk der Liefde die gave is en bezit?

Hoe meer men dat geheim beschouwt, des te meer blijkt het te beantwoorden aan het levende wezen Gods en zijne openbaring. Eene onbegrijpelijke vrijheid en persoonlijkheid des menschen lag er dáárin, dat God aan Adam het lot der wereld in handen gaf om er naar zijne keuze over te beslissen. Er was nog een dieper aflating, nog onbegrijpelijker erkenning van 's menschen persoonlijkheid daarin, dat de daad der verlossing volbragt werd door middel van 's menschen zonde, en de Zoon Gods zich overleverde aan zijne beulen. Zal Hij zich minder overleveren aan zijne Kerk die Hem bemint? Zal de gave niet grooter zijn dan de schuld? Zal de vrijheid die

Hij voor ons verdiende, de daad des ons geschonken levens minder zijn, minder werkelijk aandeel hebben, minder dienstbaar zijn aan het offer eeuwig door Hem opgedragen? Gewis niet; Hij heeft bemind ten einde toe, en zoodanig ja! is de magt op zijn ligchaam, zoodanig het regt op zijne omhelzingen, 'twelk de Bruidegom heeft geschonken aan zijne bruid, zoo groot het huwelijksgeheim van Christus en zijne Kerk!

We zouden sidderen voor die nabijheid Gods, indien niet de liefde de vrees verjoeg, en die nabijheid tevens zulke blijken droeg van grondelooze goedheid: „Wij zijn „niet genaderd tot den berg" die een Moses zelven deed beven, maar tot „den berg Sion, de stad van den „*levenden* God, het *hemelsch* Jerusalem, en de verga„dering van vele duizenden engelen, tot de Kerk der „eerstelingen, die opgeschreven zijn in den hemel, tot „God den regter van allen, tot de geesten der vol„eindigde regtvaardigen, *tot den Middelaar van het nieuw* „*verbond Jesus, en de besprenging van het bloed dat beter* „*spreekt dan dat van Abel.*" Hebr. XII, 22, 23, 24.

In de laatste woorden des Apostels: dat wij tot den Middelaar genaderd zijn, is de grond van al de voorgaande. Omdat die altijd levende Hoogepriester onder onder ons tegenwoordig is, daarom is de Kerk een hemelsch Jerusalem, is zij de stad van den *levenden* God, waarin die God, dien wij het verst af denken, wanneer wij Hem als regter denken, zelf ten troon zit, en regeert. Daarom ook zijn wij niet slechts in maatschappij met elkander, maar met de eerstelingen, de aartsvaders, profeten en Apostelen, met de Heiligen, de geesten die hier hunne taak volbragt hebben, maar niet ophouden in ons lot te deelen.

En hier, waar wij den cirkel der godsdienstige waarheid weder zijn rondgegaan, zouden we om het heilige, niet met onze maar met heilige woorden te prijzen, het *Te Deum* willen uitschrijven. We hebben hetzelfde gezien wat we vroeger zagen, maar we hebben het beter, duidelijker, dieper gezien, we hebben ons niet bepaald met de godsdienst te beschouwen als harmoniesch, als eene eindig en oneindig omvattende natuur, als in God onwrikbaar vaststaande wet der liefde, maar haar leeren kennen als levende, zich bewegende orde van hoogst persoonlijke, goddelijke en menschelijke daden, waaruit eene veel grootere glorie van Christus straalt, dan wij nog hebben gehuldigd, namelijk dat de godsdienst *Kerk* en derhalve niet alleen onvergankelijk maar *heilig* is.

De Katholieke godsdienst is onvergankelijk, dit was ons eerste besluit. Gewis, dat onverwrikbaar alle eeuwen voortdurend, geen einde hebbend bestaan is aanbiddelijk, is goddelijk groot, en wij hadden reden om de liefde van Christus te prijzen als sterker dan de dood, als onvergankelijken grond waarop de bovennatuurlijke orde gebouwd is, als de rots en den steen, gelijk Hij in 't Oude en Nieuwe Testament genoemd wordt.

Maar is het de oneindige liefde genoegzaam prijzen als wij haar rots en steen noemen? Neen, zoo noemt Christus zich zelven niet. Hij zegt, 't is waar, dat Hij bedoeld is met den steen, waarvan in de Psalmen en door den profeet Isaias gesproken wordt (Mt. XXI, 42; Ps. CXVII, 22; Is. XVIII, 16); maar hoeveel teederder, liefelijker en meer daad aanduidende namen geeft Hij zich zelven: Hij is de wijnstok waaruit de ranken groeijen, Joan. XV, 5; de Bruidegom, om wiens tegenwoordigheid zijne vrienden zich verblijden, Matth. IX, 15; de Koning

van een geestelijk rijk, niet staand of verdedigd door het zwaard, Joan. XVIII, 33—36; de goede Herder, die zijn leven geeft voor zijne schapen, Joan. X, 13; en als Hij Petrus naar zijne belofte tot rots maakt en na zijne verrijzenis aanstelt tot hoofd zijner Kerk, toont Hij op nieuw wat dat *rots zijn* beteekent, dat het namelijk eene onvergankelijke kracht is, maar de kracht is der liefde. Op de nadrukkelijkste wijze leert Hij aan den uitverkoren Apostel, welke liefde Hem ten pligt wordt gemaakt om aan zijn ambt van Stedehouder te beantwoorden. Hij vraagt liefde bij uitstek, grootere liefde dan van de andere apostelen, en vraagt dat driemalen. En niet alleen geeft Hij hem te kennen, dat hij herder moet zijn in zijne plaats en de geheele dierbare kudde, lammeren en schapen, hoeden, maar dat hij, gelijk het den eerste van alle stedehouders betaamde, ook voor 't geloof, voor den Opperherder en zijne kudde eens het leven geven zal, en na Hem te hebben vertegenwoordigd gedurende dat leven, hem ook zal vertegenwoordigen in zijnen dood aan het kruis. Joan. XXI.

Groote, goddelijke daad! aldus eene eeuwige geschiedenis te stichten, en zulk eene rots als Petrus is te stellen in de wereld; maar daad tevens van de teederste alvoorzienende liefde. Petrus zal eene rots zijn, zal de wereld bestieren, en dat rots zijn, dat bestier zal bestaan in herder te zijn van lammeren en schapen! Waar dan blijkt meer de glorie van eenen God?

Petrus, wien de H. Geest bijzonder aan die woorden zijner aanstelling moest herinneren, spreekt daarom zoo van den Herder der zielen tot wien de Romeinen zich bekeerd hebben, I Petr. II, 25; vermaant daarom zoo nadrukkelijk, dat indien de leeken moeten gehoorzamen, de priesters

der Kerk uit liefde en met liefde de kudde Gods moeten hoeden en daaraan het voorbeeld geven, om eens van den Oppersten Herder beloond te worden (V, 1—5); zegt daarom juist dat wat wij willen doen begrijpen en gevoelen: dat Christus *levende* steen is, en wij als *levende* steenen daarop moeten worden opgebouwd tot een geestelijk huis. I Petr. II, 4, 5.

De godsdienst is een levend Jerusalem, — dat hebben we zoo grondig mogelijk getoond — niet zekere algemeene wet waardoor we onbewust en onvrij bewogen worden, maar eene hoogst levende, vrije *persoonlijke* orde, alzoo maatschappij bij uitstek, dat is *Kerk*.

De godsdienst is geene waarheid die slechts in den bijbel staat, en niet in 's menschen geest opgenomen en daarvan uitgesproken wordt; niet eene wet welke niemand kan of behoeft na te leven; niet eene deugd welke nergens wordt beoefend; niet eene orde waarnaar we vergeefs streven; zij ware dan noch waarheid, noch wet, noch deugd, noch iets goeds hoegenaamd; zij ware eene ijdele hersenschim. Maar zij is eene wet, eene waarheid, eene liefde levend en werkelijk in Goddelijke en menschelijke *personen*, derhalve *eene heilige Kerk*. Godsdienst heeft haar bestaan slechts in Kerk of orde en daad van personen, en dewijl die orde en daad, gelijk wij gezien hebben, de hoogste, levendste en meest vrije is, zoo is de Kerk van nature heilig, en eene Kerk die niet heilig is eene ondenkbare tegenspraak.

In een volgend hoofdstuk zullen we de godsdienst nog bepaalder als Kerk beschouwen, en dus ook hare heiligheid nader kunnen omschrijven. Maar we hebben er hier den grond voorgelegd en uit het innige wezen der godsdienst aangetoond, dat zij van bij uitstek persoonlijke, levende

vrije natuur is en van God zelven gedaald noodzakelijke eene heilige Kerk moet zijn.

Wij kunnen dus ook hier reeds besluiten, dat zij altijd bloeit en dat die bloei niet slechts bestaat in onvergankelijken, door geen magt der wereld of hel te overwinnen duur, maar dat die duur, die onvergankelijkheid van zedelijken aard, goede en vrije wil van God en menschen, *heiligheid* is. Daarin bestaat de glorie van Christus, die als de regtvaardige, de Heilige der heiligen door de profeten voorspeld werd (Sap. II, 15; Is. XLV, 8; LI, 4; LIII, 11; LXII, 1, 2; Jerem. XXIII, 5, 6: Zach. IX, 9; Ps. IV, 4; XV, 10; Is. XII, 6; Dan. IX, 24); wiens naam Verlosser is, omdat Hij 't volk Gods van zonden verlost (Mt. I, 21), en die niet gekomen is om wetenschap te leeren, om kunst te volmaken, om staten te regelen, maar om de menschen te heiligen. Tit. II, 14.

O men versta toch wel wat die glorie van Christus, die kracht zij der Kerk, en lette er op, dat die vrije zedelijke kracht welke de Kerk onvergankelijk maakt, niet bloot natuurlijke goede daad is, maar heilige daad des Vaders, heilige daad des menschgeworden Zoons, heilige daad des zich uitstortenden heiligen Geestes, heilige daad der menschen, die hunne rede niet kunnen afwerpen, maar die met vrijheid kunnen gelooven of niet gelooven, beminnen of niet beminnen, en wier vrije liefde nogtans zoozeer tot het wezen der Kerk behoort, dat indien er geene menschen meer waren die God bovenal beminden, de Kerk zou ophouden te bestaan. Maar daarom zelf, en dit is de goddelijke glorie! daarom zelf is de Kerk onverwinnelijker, onvergankelijker, sterker dan de natuur, omdat zij vrijer en levendiger is dan natuur, omdat zij *heilige daad* is. Heiligheid is kracht, is leven, is niet bloot ter toewijding ge-

vorderde vlekkeloosheid, dat is slechts het negatieve; maar is het zedelijk, het gewilde goede, en wel het goddelijk goede, derhalve iets wat onbegrijpelijk *bewegend*, *levend*, *werkzaam* is. De Kerk is heilig, omdat Vader, Zoon en heilige Geest in haar wonen, omdat zij de tempel, of gelijk Tertulliaan zegt, het ligchaam is der H. Drievuldigheid. Maar van 'tgeen dat beteekent, van dat *heilige* heeft men het volle begrip niet, tenzij men die H. Drievuldigheid denke als oneindig *levende* en *bewegende* orde, en als dat leven mededeelend aan de Kerk. Eeuwig baart de Vader den Zoon, eeuwig wordt de Zoon uit den Vader geboren, eeuwig komt de H. Geest uit beide voort en die eeuwig omgaande, zich bewegende kring des oneindigen levens is voor ons opengegaan, heeft zich aan dien des eindigen levens aangesloten, heeft dien derhalve omvat. En de voltooijing daarvan, we hebben het gezien, is in de eeredienst, in het op alle plaatsen en alle dagen gevierde offer van Christus. Eerst daar spreekt in den volsten zin de Vader tot ons in zijnen Zoon, spreekt de Zoon voor ons tot den Vader, spreekt om diens Zoons wille de heilige Geest in onze harten, opdat wij door en met den Zoon spreken tot den Vader. Dat is de immer zich bewegende maatschappij, de persoonlijke omgang van God en menschen, dat het leven van God in de menschen en van de menschen in God, dat de eeuwig omgaande kring van goddelijk leven en glorie, waarbij op aarde hetzelfde Heilig, heilig, heilig! klinkt door den profeet uit den hemel vernomen.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE HEER CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE OVER DEN H. AUGUSTINUS.

Bovengenoemde predikant heeft onlangs beweerd, dat de H. Augustinus zooveel als de vader van het Prostestantisme was. 't Is meer gezegd, maar ook even dikwerf wederlegd, en behoort tot een dier Protestantsche tradities, welke ten voorbeeld kunnen genomen worden van de magt die de leugen verkrijgt over den menschelijken geest. Reeds de hervormers beriepen zich op Augustinus. Melanchthon schreef in de Augsburgsche geloofsbelijdenis: „en dat in de leer van het geloof geen nieuwe zin is ingevoerd, „kan men uit Augustinus bewijzen, die deze stoffe naarstig be„handelt, en ook aldus leert: dat wij door het geloof aan Christus „genade verkrijgen, en voor God geregtvaardigd worden en niet „door werken, gelijk zijn geheele boek *de spiritu et litera* getuigt." We laten de valschheid van Melanchthon's woorden ter zijde, die te kennen geven dat naar Katholieke leer de mensch niet door de genade geregtvaardigd wordt. Maar was Melanchthon zelf in den waan, dat de Protestantsche regtvaardiging door geloof *alleen* reeds bij Augustinus te vinden was, en door de hervormers dienaangaande niets nieuws was verkondigd? Men zou daaraan niet durven twijfelen, dewijl Melanchthon zich aldus uitliet in een geschrift, 'twelk niet alleen bij uitstek openbaar, maar eene *geloofsbelijdenis* was, waarin men, met reden, de grootste opregtheid en gemoedelijkheid verwachten moest. Niettemin Melanchthon loog en bedroog voorbedachtelijk, en schreef terzelfder tijd aan zijnen vriend en medehervormer Johannes Brenz:

„Augustinus is *in de verbeelding*, dat wij geregtvaardigd geacht

„ worden om die *vervulling der wet*, welke de H. Geest in ons be-
„ werkt. — En ook ik haal Augustinus aan als *geheel met ons overeen-*
„ *stemmend* om de openbare meening over hem, middelerwijl hij echter
„ de regtvaardigheid door 't geloof niet genoeg uitlegt. Geloof mij,
„ mijn Brentius, de regtvaardigheid door 't geloof is een groot en
„ duister twistpunt. Doch gij zult haar (de regtvaardigheid) slechts
„ dan goed verstaan, als gij het oog geheel en al afwendt van de
„ wet en van Augustinus' verbeelding van de vervulling der wet, en
„ uwen geest gansch en al verdiept in de om niet gegeven belofte. „

„ *Augustinus imaginatur nos justos reputari propter hanc impleti-*
onem legis, quam efficit in nobis spiritus sanctus. — Et ego cito
Augustinum tanquam prorsus ὁμόψηφον propter publicam de eo persu-
asionem, cum tamen non satis explicet fidei justitiam. Crede mihi,
mi Brenti, magna et obscura controversia est de justitia fidei, quam
tamen ita recte intelliges, si in totum removeris oculos a lege et ima-
ginatione Augustini de impletione legis, et defixeris animum prorsus
in gratuita promissione. „ — Corpus reform. II, 501. 2.

Dus werd die Protestantsche traditie over Augustinus volgehouden en voortgejaagd. De golven van den stroom slaan Dominé Chantepie over 't hoofd, en hij wentelt er onder voort.

DE LAATSTE BEOORDEELING VAN DEN HOOGLEERAAR H. LEO VAN HALLE OVER GREGORIUS VII EN HENDRIK IV.

Het is nu reeds lang, dat de aanzienlijkste Protestantsche geleerden het gedrag der middeleeuwsche Pausen jegens de vorsten, inzonderheid de Duitsche keizers gehouden, met veel gunstiger oog beschouwen, dan zelfs vele zeer oppervlakkige Katholieken. Zij hebben erkend, dat aan dien zoo magtigen invloed der Pausen de zeden hare verbetering, de koningen hun gezag, de volken hunne vrijheid, Europa zijne eenheid verschuldigd zijn, en zonder hunne tusschenkomst de geest zou hebben moeten bukken voor het stoffelijk geweld. Ook zoo verstandig is men eindelijk geworden om in te zien, dat geen persoonlijke heerschzucht, maar slechts de

ontwikkeling van een beginsel, waaraan de Pausen getrouw bleven, dergelijke historische verschijnselen kon voortbrengen.

Van het gebeurde te Canossa tusschen Hendrik IV en Gregorius VII, had reeds voor bijna dertig jaren de Duitsche hoogleeraar Leo gezegd: „bij de beschouwing van het voorval te Canossa „moet [bij ons] het belang des geestes meer gelden dan het „nationaal belang; dat voorval is een triumf welke door eene „geniale kracht, die magten schept waar ze niet zijn, gevierd „werd over eenen tirannieken bloodaard, die de stoffelijke magt „waarmede hij uitgerust was, niet eens wist te bewaren." Leo stelt de misdaden diens vorsten in het licht, en eindigt aldus zijne voorstelling van Gregorius VII: „zijne laatste woorden: *„ik heb „de regtvaardigheid bemind en de onregtvaardigheid gehaat, en „daarom sterf ik in ballingschap*" - zijn eene heerlijke uitspraak „over zijn leven, en een passend grafschrift voor nagenoeg alle „helden der wereldgeschiedenis, van de verst verleden tot de „jongste tijden."

Echter heerscht in die beoordeeling, hoe gunstig, nog zekere koude onzijdigheid. Zij is die van eenen philosoof, niet die van eenen Christen. Met reden heeft daarom een Katholiek blad opmerkzaam gemaakt op hetgeen dezelfde beroemde geschiedschrijver over hetzelfde voorval gezegd heeft in zijn jongste werk: „*Vorlesungen über die Geschichte des deutschen Volks und Reichs.* Halle 1857. Wat te Canossa gebeurde „was niet meer dan eene vol„doening gegeven aan de Kerk van Jesus Christus, eene ver„nedering, die wel verre van afbreuk te doen aan het keizerlijk „gezag, slechts kon dienen om daaraan zijnen luister terug te geven. „Die boete, ware hij opregt geweest, zou de zegepraal van God, „en de terugkeer eener ziel tot zijne liefde geweest zijn. — Wij „zullen dus de vereering van dien nieuwen heilige [Hendrik IV, door sommige Protestanten zoo gevierd] aan diegenen overlaten „voor welke het woord *Kerk* slechts een klein pasmuntje is, dienstig „in het uiterlijk verkeer, maar wij zullen de regtvaardigheid Gods „verheerlijken welke aldus eenen man wist te bereiken, die, schoon „uiterlijk koning, en zoon eens konings, innerlijk boos en be„dorven was."

KERKELIJK LEVEN ONDER DE PROTESTANTEN VAN ONS VADERLAND.

De Tijdspiegel geeft ons in het laatste nummer eenige staaltjes van genoemd kerkelijk leven, bij gelegenheid eener beoordeeling van een werkje, dat de predikant van Berkum onlangs over het avondmaal heeft uitgegeven. Wij lezen daar op bladz. 186 de volgende vraag: „Is de belangstelling in de viering van het avondmaal vermeerderd of verminderd?" en krijgen dan de volgende wetenswaardige bijzonderheden ten antwoord:

„Als gij op den tijd der avondmaalsviering de gemeenten van „een ring bezoekt, dan zult gij u op de eene plaats verwonderen „over het groot getal van lidmaten, die zich aan de tafel des „Heeren zetten, op de andere u bedroeven, omdat gij slechts twee „a drie menschen in eene anders tamelijk *groote* en *goedgevulde* „kerk ziet opstaan op de uitnoodiging des leeraars.

„Ik zou een dorp kunnen noemen van ruim 700 zielen, waar „in den herfst van het vorige jaar slechts *één lidmaat* aan de „avondmaalstafel plaats nam. Gaat het in die gemeente zoo voort, „blijft zij leeraren behouden, die òf zelven het brood en den wijn „niet gebruiken, òf het anderen ontraden, dan zal de viering van „het avondmaal daar weldra ophouden." [Zeer natuurlijke gevolgtrekking: er was immers slechts één avondmaalganger, en er zijn zoodanige leeraren.] „Is het dan nog eene Christelijke gemeente, „waar de avondmaalsviering niet wordt gewaardeerd, of waar de „leden zich *voortdurend onwaardig verklaren*, om aan des Heeren „tafel te zitten? Waar men het eene sacrament niet acht, zou „daar het andere kunnen blijven? Zou men dan ook niet met „*doopen* moeten ophouden? Kunnen mannen in den Kerkeraad „plaats nemen, die zich zelven *onwaardig* oordeelen, om aan het „avondmaal plaats te nemen?

„Voor eenigen tijd moest een predikant prediken en het avond„maal bedienen in eene vacante gemeente, waar men ook zoo ge„zind was. Toen hij zijne prediking geëindigd had, las hij het „formulier en deed de gebruikelijke voorbereidingsvragen. Hij ver„zocht allen, die het avondmaal wilden vieren, op te staan en te „antwoorden. *Niemand bewoog zich.* Toen sprak hij: „Vermits de

„ „ gemeente zich onwaardig oordeelt, om het heilige sacrament te „ „ ontvangen, zullen wij met dankzegging onze godsdienstoefening „ „ besluiten.„

„ Onlangs bij lidmaten van eene dergelijke gemeente huisbezoek „ doende, werd mij door den man op mijne toespraak geantwoord: „ „ Ja, dat is een stuk, maar ik gevoel mij *onwaardig om gemeen-* „ „ *schap te oefenen met Christus.* „ — Hij zat juist aan tafel. Ik „ vroeg hem of hij ook gebeden had, voordat hij begon te eten. „ Hij antwoordde, verwonderd over die vraag: „ Zeer zeker.„ Ik „ vroeg vervolgens hoe het mogelijk was, dat hij zich zelven waardig „ kon achten, om gemeenschap te oefenen met den Vader, terwijl „ hij zich zelven onwaardig achtte in gemeenschap met den Zoon „ te zijn, daar niemand tot den Vader komt dan door den Zoon. „ Hij antwoordde oogenblikkelijk: „ Ja, maar wij moeten toch „ „ bidden.„ En op mijne vraag of hij de tafel des Heeren mogt „ voorbijgaan, bleef hij het antwoord schuldig.„ [Van bekeering schijnt niet veel gekomen te zijn.]

„ Een ander verzekerde mij, dat hij het avondmaal altijd ver- „ zuimde, wanneer het bediend werd door mannen, die niet gere- „ formeerd waren en de *souvereine genade* ontkenden.„

Het is onnoodig in eenige beoordeeling te treden: de feiten zelve spreken luide genoeg. Alleen moeten wij er bijvoegen, dat de verhaler ook verblijdende verschijnselen ziet, daar op menige plaats „ het avondmaal drukker dan ooit bezocht „ wordt, en „ zeer velen nu nog op meer gevorderden leeftijd lidmaten der gemeente „ worden.

Evenwel ook met dit laatste punt staat het niet bijzonder gunstig; blijkens hetzelfde opstel zijn er nog al eenige personen, wien het minder noodig schijnt, belijdenis te doen. Men oordeele:

„ Men gaat tegenwoordig ter kerk waar de persoonlijkheid des „ leeraars trekt. Lutherschen gaan bij Gereformeerden, of Gerefor- „ meerden bij Lutherschen en Remonstranten ter kerk. En als men „ zich nu gaarne frank en vrij beweegt op het grondgebied der „ kerk, nu eens op het eene dan op het andere terrein de tenten „ opslaat, dan wordt men *schroomvallig om zich aan eene vaste* „ *woonplaats te binden.* Het schijnt velen tegenwoordig minder nood- „ zakelijk belijdenis te doen, omdat *naar hun gevoelen* de belijdenis „ altijd is de *belofte van trouw aan de leer* van een bepaald kerk-

„genootschap, waaraan zij zich niet willen binden en, zoo zij het „doen, beschouwen zij de belijdenis als *een vorm.*" [Hoe dit laatste nu met *hun gevoelen* overeenstemt, is moeijelijk te begrijpen: wij zullen echter aanstonds zien, hoe de heer van Berkum de belijdenis tot een vorm weet te maken.] „Zoo geeft de afscheiding in onze „Gereformeerde Kerk aanleiding, dat velen niet alleen weigeren, „lidmaat te worden; maar ook het onderwijs op de catechisatiën „verzuimen, omdat zij nu eens bij ons dan bij de afgescheidenen „ter kerk gaan, naarmate de leeraar, die predikt, hen trekt. O zij „hebben zooveel kwaads gedaan, die de neiging tot afscheiding in „onze Kerk hebben opgewekt of aangemoedigd. Menige jongeling, „die geen lust heeft om de catechisatie te bezoeken, weigert de „meest dringende uitnoodiging om onderwezen te worden, zeggende „dat hij het met den leeraar niet eens is. En zoo blijven tegenwoordig „velen, die zich toch ook niet afscheiden willen, geheel van gods-„dienstig onderwijs verstoken. En tegen dat woord: „*Ik ben het „met u niet eens*" helpt geene redenering. Dat is een magtwoord, „waarmede zij hun geweten gerust stellen."

Waarom of nu dat woord: „*Ik ben het met u niet eens*" een magtwoord is in den mond van hen die Protestanten heeten, zal wel een raadsel blijven. Intusschen zien wij, dat velen weigeren belijdenis te doen; eenigen, omdat zij niet gebonden willen zijn; anderen, omdat zij het met de leeraren niet eens zijn, of ten minste zulks voorgeven. Beiden evenwel redeneren zeer onverstandig, dewijl de belijdenis die men aflegt, niet bindt, en er daartoe volstrekt geene eenstemmigheid in de leer gevorderd wordt. Dit blijkt overvloedig uit de verklaring welke de heer van Berkum geeft ten opzigte der vragen, die bij de openbare bevestiging tot lid der gemeente gedaan worden:

„Gelooft gij van harte de leer die gij beleden hebt?" zoo luidt de eerste vraag. „Door die vraag wordt niet bedoeld", zegt van Berkum volgens *de Tijdspiegel*, „of gij eene verzameling van „leerstellingen aangenomen hebt, want het geloof is toch iets meer — [beteekent dat ook: *iets minder*?] — dan vaste overtuiging „van de waarheid die gij beleden hebt. Die vraag beduidt dus: „*Gelooft gij van harte in Christus, zoo als gij hem beleden hebt?*"

„Hebt gij u voorgenomen *bij deze leer te blijven*, de zonde te

„verzaken en een Christelijk leven te leiden?" aldus de tweede vraag. „Nogmaals herhalen wij", zegt van Berkum, „met dat „woord *leer* wordt niet bedoeld *een stelsel van leeringen.* — De „Christen mag zich aan geen leerstelsel binden, en geen kerkge„nootschap mag de conscientiën zijner leden binden aan menschen„woord. Of, wanneer gij na *beter onderzoek* helderder inzigten ver„kreegt in de waarheden des Christendoms, zoudt gij dan die „helderder inzigten mogen, ja kunnen verloochenen, daar gij door „uw woord aan de dwaling gebonden waart. Die vraag beteekent „dus: *Hebt gij voorgenomen bij Christus te blijven?*"

Men ziet dus, dat het zeer gemakkelijk is, die vragen toestemmend te beantwoorden, als zij slechts op behoorlijke (wij zouden haast zeggen op zoogenaamd jesuïetische) wijze verstaan worden. Daar evenwel menigeen zoo dikwerf heeft hooren uitvaren tegen het gebruiken van *restrictiones mentales*, zou het ons niet verwonderen, zoo de heer van Berkum op deze verklaring ten antwoord kreeg: „*Ik ben het met u niet eens.*"

Ten slotte nog ééne kuriositeit. — De heer van Berkum verzekert, dat „het denkbeeld van Calvinus" [over het avondmaal] nimmer grooten aanhang gevonden heeft"; integendeel: „In de Nederlandsche Hervormde Kerk heeft altijd de beschouwingswijze van Zwingli geheerscht." De heer D.—L. in *de Tijdspiegel* kan zich hiermede niet vereenigen en betoogt, dat de beschouwingswijze van Zwingli niet altijd geheerscht heeft in de Nederlandsche Hervormde Kerk. „In onzen tijd", voegt hij er aan toe, „schijnt de „beschouwing van de beteekenis des avondmaals *te zweven* tusschen „Calvijn en Zwingli, terwijl de meer ontwikkelde meer naar „Zwingli, de meer pietistisch gezinde naar Calvijn overhelt."

Die zwevende beschouwing van de beteekenis des avondmaals moge ons, Katholieken, vreemd schijnen: zij is niet vreemd voor Protestanten. Voor dezen immers is het genoeg „in Christus te gelooven" en „in Christus te blijven"!

HOE Ds. J. H. SONSTRAL HISTORISCHE MISSTELLINGEN VERBETERT.

Zweeg *de Katholiek* sedert geruimen tijd over Ds. J. H. Sonstral, het stilzwijgen van den Helderschen predikant was er de reden niet van. Integendeel, deze ging onvermoeid voort met zijne boekaankondigingen, die recensiën moesten heeten, omdat zij in den regel gepaard waren aan eene niet altijd even „geleidelijke" opgave van den inhoud der aangekondigde boekwerken: alsmede aan ettelijke orakelachtige volzinnen, die door hun stooten en springen weinig getuigden voor het „geleidelijk" denken van Dominé. Nog onlangs vergastte ons N°. 3 van *de Nieuwe Recensent* weder op drie zijner pennevruchten, te zamen beslaande eene ruimte van wel vijf bladzijden druks. Aan „*Gustaaf Adolf, Koning van Zweden*, door Johs. Hilman", op de derde plaats door hem aangekondigd, viel geene gunstige beoordeeling ten deel immers Domine kon geene „geleidelijke opgave van den inhoud" geven en moest het bovendien bejammeren, „*dat zoo menige historische misstelling den goeden indruk benadeelt.*" Wij zullen één der proeven mededeelen, waarmede de heer Sonstral deze maal zijne bewering wilde staven; ten einde de historische zoowel als de andere misstellingen aan te wijzen, die zijne eigene pen ontvloeiden. Hij schrijft dan op bladzijde 127:

„Bl. 164. Kent de S. den oorsprong van den beruchten avond-
„maalsbul, waarmede Rome jaarlijks zijne gal uitstort, aan Leo X
„toe, Bonifacius VIII heeft haar vervaardigd, terwijl Urbanus V
„in de veertiende eeuw, later Julius II, Paulus III en Grego-
„rius XIII haar meer en meer uitgewerkt hebben, tot dat zij den
„vorm heeft aangenomen, waarop zij nog op elken Groenen
„Donderdag te Rome door den Paus wordt uitgesproken, als
„een amen op zijnen hoogepriesterlijken zegen: Urbi et Orbi."

Zoo beknopt mogelijk deelen wij onze aanmerkingen mede op dezen liefelijken volzin, die onmiskenbaar van Ds. Sonstral is.

Ten eerste begaat hij eene slordige taalfout, door in denzelfden volzin te zeggen van *den* beruchten avondmaalsbul, dat Bonifacius VIII *haar* heeft vervaardigd.

Ten tweede, spreekt hij van de *avondmaalsbul.* Bulla, dacht

Dominé, beteekent bul; coenae, van het avondmaal; dus Bulla Coenae, bul van het avondmaal; avondmaalsbul; — op het letterlijke der vertaling is niets af te wijzen.

Ware men te Rome gewoon geweest, het hier bedoelde Pauselijk stuk op den feestdag van Kersmis af te kondigen en het daarom Bulla *Nativitatis* te noemen: in plaats van Bulla *Coenae Domini*, of Bulla *Coenae*, zooals wij het nu noemen naar den dag der afkondiging, den Donderdag vóór Paschen, [feria quinta in Coena Domini, waarop de Kerk de gedachtenis van 's Heeren laatste avondmaal viert]; — Domine zoude alsdan zeker hebben weten te praten over de *Geboortebul!*

Ten derde, merkt hij te regt aan, dat de oorsprong der Bulla Coenae niet aan Leo X moet worden toegekend. Maar, om deze misstelling te verbeteren, beweert hij stoutweg, dat Bonifacius VIII haar vervaardigd en Urbanus V in de veertiende eeuw haar meer en meer uitgewerkt heeft. Tot dusverre was de vervaardiger dezer Bulla niet met zekerheid bekend. Zeer velen stelden haren oorsprong onder Martinus V in het jaar 1420, zoodat volgens dit gevoelen de meerdere uitwerking door Urbanus V, die vijftig jaren vroeger regeerde, al vrij onaannemelijk zou zijn; anderen noemden als maker Clemens V; en wederom anderen Bonifacius VIII. Na de orakeltaal van Ds. J. H. Sonstral is alle onzekerheid dienaangaande opgeheven, en mag de waarheid van het laatste gevoelen niet langer betwijfeld worden.

Ten vierde, maakt Dominé door zijnen „*Groenen*" Donderdag zich belagchelijk bij iederen Katholieken Nederlander. Hij verraadt daardoor den Duitschen oorsprong zijner kennis te dezer zake en tevens zijne onbekendheid met het taalgebruik zijner landgenooten. Wij verwijzen hem ter bekoming van nadere inlichtingen naar den Enkhuizer almanak.

Ten vijfde, schrijft hij, dat „zij *nog* op elken Groenen Donderdag te Rome door den Paus wordt uitgesproken." Intusschen, sedert de Pauselijke regering van Clemens XIV, derhalve sedert meer dan tachtig jaren, geschiedt die afkondiging te Rome niet: „Nunc, a Clemente XIV, nec Romae publicatur", schrijft de Bisschop van Mans, Mgr. Bouvier, wiens getuigenis men bij andere Katholieke schrijvers van den jongsten tijd bevestigd kan vinden.

Eindelijk *ten zesde*, karakteriseert onze predikant op zijne wijze de Bulla Coena als: „den beruchten avondmaalsbul, *waarmede Rome jaarlijks zijne gal uitstort.*" Wie kan na zulk berigt zonder afgrijzen aan dat Pauselijk voortbrengsel denken! waarlijk het moet afschuwelijk wezen; vooral voor Ds. Sonstral, die — uit dezen tienregeligen volzin alleen — eene duive zonder gal blijkt te zijn.

Overwinnen wij echter voor een oogenblik onzen afkeer. Wat is de inhoud der Bulla Coenae? De kerkelijke ban wordt er in uitgesproken tegen verschillende soorten van personen, en wel op de eerste plaats tegen alle ketters en scheurmakers. Vindt Domine daar welligt zoo groote bitterheid in? zoude hij er soms prijs op stellen, tot de gemeenschap der Roomsche Kerk te behooren? 't is nog al onwaarschijnlijk; — maar waarom dan derwijze eene handeling van Rome gehekeld, die hem sluit buiten eene gemeenschap, buiten welke hij immers zelf wenscht gesloten te blijven?

Vervolgens het kerkelijk banvonnis wordt daarin uitgesproken onder anderen: tegen hen, die de naar Rome trekkende pelgrims dooden, wonden of van hunne goederen berooven; tegen vervalschers der Apostolische Brieven; tegen zeeschuimers en zeeroovers; tegen plunderaars van gestrande schepen en hen die zich de goederen toeëigenen, welke na eene schipbreuk door de zee worden opgeworpen. Alles waarlijk anders niet dan gal, dan loutere bittere gal van het gallige Rome!

Zoude de Redaktie van *de Nieuwe Recensent* niet wél handelen, met een verbeter-blaadje te geven voor pagina 127? 't zou een waarschuwend voorbeeld voor Recensenten als Dominé Sonstral en in het belang der waarheid tevens zijn.

NADERE BERIGTEN OVER DE PROTESTANTSCHE ZENDING IN ENGELSCH INDIE.

Bij 'tgeen we in onze aflevering van October jl. over de Protestantsche zending in Engelsch Indië naar officiële opgaven meer in 't algemeen vermeldden, zullen we nu ettelijke bijzonderheden

voegen, welke weder nader bevestigen, hoe weinig het Protestantisme voor dat onmetelijke rijk in meer dan eene eeuw tijds heeft gedaan en uitgerigt. We vonden over dat punt onlangs in *de Vereeniging* op klagenden toon het volgende medegedeeld „Het Londensche Genootschap ter verbreiding van het Evangelie heeft een verslag uitgegeven, waaruit blijkt, dat in Britsch-Indië het aantal zendelingen van de Engelsche Kerk slechts 161 bedraagt, zoodat deze Kerk voor *elk millioen* nog niet *één* geordend zendeling levert. Voegt men bij de Anglikaansche nog de andere, zoo Amerikaansche als Europesche zendelingen, dan telt men op 100,000 inwoners één zendeling. Maar deze zendelingen zijn niet gelijkelijk over het geheele land verdeeld; en zoo zijn er groote provinciën, waar millioenen inboorlingen verre van iederen christelijken post verwijderd zijn. B. v. in de provinciën Rajpoetna en Malwa, zoo groot als Groot-Brittanje zelf, met 17 millioen inwoners, is geen zendeling. In het uitgestrekte gebied *bezuiden het Himalaya-gebergte*, tusschen Punjaub ten westen en Assam ten oosten, geen. In het koningrijk Oude, bijna half zoo groot als Engeland, met 3 millioen inwoners, ook geen. In de provincie Hyderabad, 95,000 vierkante mijlen groot, met 10 millioen inwoners, andermaal geen. Ook vele der voornaamste steden hebben geen enkelen zendeling, zoo als: Lucknow, Midnapore, Bareilly, Suratte, Ahmedabad, enz.; andere slechts één, zoo als Pathah en Poenah; en ontelbaar zijn de kleinere steden van 5 à 30,000 zielen, die van alle christelijke opleiding geheel verstoken zijn. Meer dan eene eeuw is Hindostan reeds in het bezit van Engeland, en nog telt men er op [ruim] 180 millioen inwoners slechts 115,000 Christenen.„

En om het gewigt van dit jammerlijk resultaat beter te gevoelen, herinnere men zich, dat het Protestantisme er, des verkiezende, overal de handen vrij had, om zooveel het slechts wilde het zendingswerk te bevorderen. En het bragt in ruim eene eeuw, op ruim 180 millioen (180,884,300) inwoners, slechts 115,000 Christenen voort! — Men vergelijke hiermeê, wat de Katholieke Zending, in spijt van alle tegenwerking en vervolging, in weinige jaren, in een gedeelte van datzelfde rijk heeft uitgewerkt. De gevolgtrekking make de lezer zelf.

BEKEERINGEN VAN PROTESTANTEN IN INDIË.

De *Catolic Directory* voor 1858 behelst eene belangrijke tabel, die den tegenwoordigen toestand van het Katholicisme in de eenige provinciën van Indië aanwijst, en hoofdzakelijk de bekeeringen van Protestanten, welke daar in de laatste jaren hebben plaats gehad. (Zie *de Tijd* van 27 Januarij jl.)

	Katholieke bevolking.								Bekeeringen.		
	Bisschoppen.	Priesters.	Statiën.	Seminariën.	Kloosters.	Inboorlingen.	Europeërs.	Totaal.	Inboorlingen.	Protestanten.	Totaal.
Bombay	1	33	29	1	1	11800	5200	17000	88	55	143
									Van 1852 tot 1854.		
Madras	1	18	105	1	1	〃	〃	〃	2630	1013	3643
									Van 1840 tot 1856.		
Hyderabad	1	6	15	1	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Agra	1	24	27	1	1	〃	〃	〃	27	89	116
									Van 1849 tot 1855.		
Patna	1	10	11	〃	2	〃	〃	〃	10	13	23
West-Beng.	1	16	7	〃	1	〃	〃	10000	121	306	327
									Van 1844 tot 1855.		
Oost-Beng.	1	〃	4	〃	2	〃	〃	13000	〃	〃	〃
Ava en Pegu	1	12	〃	〃	1	〃	〃	5320	〃	〃	〃

SPROKKELINGEN.

EENE ZELDZAAMHEID. — Verdraagzame Katholieken worden door Protestanten dikwerf gewenscht, maar uiterst zeldzaam gevonden, en daarom verdient het opmerking, als deze of gene het geluk heeft, zulke wondermenschen aan te treffen. Aan den heer H. G. Janssen is het bijzonder voorregt te beurt gevallen, zoodanige

Katholieken te vinden in een tijdperk, waarin hun bestaan bijna onmogelijk schijnt: in de tijden der Hervorming! Van het door hem uitgegeven werk: „*De Kerkhervorming te Brugge*", zeggen de *Letteroefeningen* voor November N. 14: „Met bijzondere zorg heeft hij" (de heer Janssen) „er zich op toegelegd om helder te „doen uitkomen, niet slechts hoe mild en toegevend zich het „stadsbestuur steeds jegens de partij der Hervormden heeft ge„dragen, maar ook en vooral welk eene heerlijke *gematigd Katho„lieke* partij er destijds te Brugge bestond, terwijl aan de onver„draagzaamheid der Hervormden veel van het droevig verval der „gemeente is te wijten geweest." De *Letteroefeningen* besluiten dan ook, dat er uit dat werk veel te leeren is voor „*ijverige* Katholieken" en voor „*onverdraagzame* Protestanten". (Vroeger schreef men altijd „*onverdraagzame* Katholieken" en „*ijverige* Protestanten".) — Wat zoude wel meer tot de zeldzaamheden behooren: het bestaan van verdraagzame Katholieken, of de erkenning hunner verdraagzaamheid door Protestanten?

HET BIJBELGENOOTSCHAP VOOR ZEEVARENDEN EN MILITAIREN. — Dit genootschap, hetwelk door *de Vereeniging* gezegd wordt, sedert 1780 in Engeland te bestaan, heeft het laatste jaar (1857) „onder matrozen en zeesoldaten gratis verspreid 979 bijbels en 961 Nieuwe Testamenten. Het heeft den algemeenen kapellaan 6923 bijbels tegen verminderden prijs afgestaan; 571 bijbels en 1596 N. T. aan soldaten verkocht en aan zijne verschillende agenten, om gratis in het leger uit te deelen, 2418 bijbels en 1617 N. T. gezonden. In 't geheel heeft dus dat genootschap gedurende het laatste jaar in omloop gebragt 10,891 bijbels en 4174 Nieuwe Testamenten."

We maken te dezer gelegenheid nogmaals opmerkzaam op den *Gids voor R. K. Militairen*, door Pater Pijpers, een allernuttigst werkje, vooral den lotelingen meê te geven, en 'twelk we verder onder onzen achtbaren krijgsmansstand algemeen verspreid wenschen.

HET EVANGELIESCH GENOOTSCHAP IN BELGIE. — Dezelfde *Vereeniging* geeft eenige mededeelingen uit het 19e verslag van gezegd genootschap, dat weldra ook in het Nederlandsch zal verschijnen.

We hebben alsnog niet kunnen nagaan, in hoeverre we aan die berigten kunnen hechten. Van vroegere gunstige opgaven is de ontzaggelijke overdrijving met de cijfers aangetoond. Aangaande vermeld genootschap leest men dan: „Van jaar tot jaar breidt het zijne werkzaamheden uit. „Zelden, schrijft de berigtgever zelf, was het ons gegeven overvloediger te zaaijen en meer verblijdende vruchten op onzen arbeid te zien.„ De heftige strijd van de klerikale partij tegen het gouvernement, de lasteringen [?!] van priesters en bisschoppen, alles heeft de gemoederen genoopt aan de zaak der godsdienst hunne aandacht te wijden. Overal zijn de kolporteurs goed ontvangen, overal vonden de predikanten hoorders.„

Na die algemeenheden, blijkbaar niet zonder eenige opgewondenheid uitgebragt, komen de volgende bepaalde cijfers: „Het genootschap telt tegenwoordig 16 gemeenten of standplaatsen, 13 Evangeliedienaars, 8 Evangelisten, 5 kolporteurs, 11 onderwijzers, 800 kinderen in de scholen, bijna 1000 avondmaalgangers en 5000 vaste hoorders. Van 38,431 exemplaren der door het genootschap verspreide geschriften zijn 17,021 gratis afgegeven. De ontvangsten van 88,362 frs. 90 cs. waren bij het sluiten van het boekjaar nog wel niet allen uitgegeven, maar thans heeft de kas dringend ondersteuning noodig. Wij vestigen bijzonder de aandacht op dit verslag — aldus eindigt het berigt — dat men met dankgevoel lezen zal.„

Het amerikaansch buitenlandsch zendelinggenootschap. — Dit genootschap telt tegenwoordig „29 verschillende zendingen op 206 posten, in Europa, Azië, Afrika en Australië. Daaraan arbeiden 395 zendelingen met 445 inlandsche helpers, te zamen 840 agenten. Het genootschap bezit 6 drukkerijen, die ten vorigen jare meer dan 32 millioen bladzijden druks godsdienstige lektuur hebben geleverd. Daarenboven heeft het 144 gemeenten, die 26,978 leden tellen; alleen in het laatste jaar zijn er 1894 avondmaalgangers aan haar toegevoegd. Voorts bezit het nog 704 seminariën of scholen met 10,286 leerlingen. De ontvangsten van het laatste jaar bedroegen 400,000 dollars of een millioen gulden, een vierde meer dan in 't vorige.„

Twee amerikaansche baptistische zendingen. — De twee

grootste Amerikaansche zendeling-genootschappen der Baptisten hebben (ook naar genoemd maandschrift) gedurende het laatste jaar ($185^6/_7$) eene som van meer dan ƒ 350,000 voor de buitenlandsche zendingen ontvangen en door den doop 3110 Heidenen der Christelijke Kerk mogen inlijven."

GENOOTSCHAP TOT BEVORDERING DER CHRISTELIJKE KENNIS. — In het laatste jaar heeft dit Engelsch genootschap "verspreid 223,651 bijbels en Nieuwe Testamenten, 301,846 gebedenboeken en 3,974,469 andere godsdienstige boeken en traktaatjes.

Gelijk bekend is, blijven mede de Protestanten ten onzent niet achter, en verspreiden zij een magt van allerlei boeken en geschriften, ook onder Katholieken. Het moge ons allen, en hen vooral die daartoe geroepen zijn, meer en meer aanzetten, om én tegen dien Protestantschen invloed te waken, én desgelijks van onze zijde met milde hand goede boeken en geschriften onder de onzen te verspreiden.

NIGHTINGALE-FONDS. — De opbrengst der inschrijving welke ten doel had, aan Miss Florence Nightingale een openlijk blijk van dankbaarheid te geven voor de edele zelfopoffering door haar in de Krim getoond, is, gelijk men weet, op haar eigen verlangen bestemd, om daarvan eene inrigting ter vorming van ziekenverplegers en -verpleegsters tot stand te brengen. Het comité, dat belast was met deze giften te ontvangen, heeft rekening gedaan, en aan Miss Nightingale de aanzienlijke som van omstreeks ƒ 500,000 ter hand gesteld.

LETTERLOOVER.

KLAAGZANG

TOT DE

ENGELEN EN HEILIGEN IN DEN HEMEL

(Uit het Latijn van Thomas van Kempen: *Cives coeli attendite.*)

Hoort, 'shemels Burgers! hoort mij aan
Wilt, Eng'len Gods! mijn stem verstaan;
Hebt met een balling medelij',
Staat in dit tranendal hem bij.

Gij reeds in eeuw'ge vreugd vergaârd,
Ik nog in ballingschap op aard':
Bedenkt bij 't lijden wat ik draag,
Of 't wonder is dat ik hier klaag.

Zoolang te leven nog misschien,
En Christus' aangezigt niet zien:
O dat is voor de ziel te hard
Die wegkwijnt in haar liefdesmart.

Te middag zoekt de Bruid vol angst
Haar Bruidegom van zielsverlangst,
En zij, moog Hij omsluijerd staan,
Bidt in 't Geloofsgeheim Hem aan.

Geloof en Hoop en Liefde zaâm,
Zij roepen Jesus' zoeten naam:
Waar woont Gij, Meester? waar-, waarheen
Wat doet Ge, als wilt Ge verder treên?

— „O ziel! om mijne afwezigheid
„Hier neen! zoo bitter niet geschreid!
„'t Is, dat te meer uw liefde ontbrand'
„Naar Mij in 't eeuwig vaderland.

„Hier troost' den balling in zijn rouw
„Mijn drupp'lende genadedauw,
„Alsmeê der broed'ren hulpbetoon
„En 't voor de smart bereide loon.

„Ik keer tot mijnen Vader weêr,
„En zend met Hem den Trooster neêr,
„Dat ge ook u in den Zoon verblijdt,
„Zoolang gij in de wereld zijt."

HET BIJGELOOF

EN

DE KATHOLIEKE KERK

DER MIDDELEEUWEN.

(Vervolg en slot van bladz. 20.)

In het tweede gedeelte van zijn bovengenoemd geschrift gaat Dr. Fehr na, wat de Kerk van de IXe tot de XIVe eeuw tegen het bijgeloof heeft gedaan. Hare verordeningen daartegen zijn thans niet zoo veelvuldig als vroeger; doch hieruit mag men niet besluiten, dat de Kerk nu minder voor het heil harer ledematen waakte, maar veeleer dat het misbruik reeds verminderd, niet meer zoo algemeen en in 't oog loopend was. Evenwel vernemen we ook in die tijden meermalen hare moederlijke vermaningen en de vaderlijke stemmen der bisschoppen, dat de geloovigen zich van alle werken der duisternis zouden onthouden en versterkt worden in het ware geloof.

Omstreeks het jaar 811 vermaant Haito of Hetto, bisschop van Basel, zijne priesters in een herderlijk schrijven (cap. I) aldus: „Allereerst is het geloof der priesters

te onderzoeken, hoe zij gelooven en anderen leeren gelooven; waarbij ook voorbeelden voor te houden zijn, in hoeverre de Schepper uit het schepsel, ofschoon zeer duister, kan erkend worden" [1]).

Een zeer krachtig behoedmiddel tegen bijgeloof is ongetwijfeld de onderrigting en vordering in het ware geloof; het menschelijk hart toch vindt geen rust dan in God en het ware geloof in Hem. Voorschriften nu van dien aard worden in vele der genoemde conciliën gegeven, om door het verlevendigen des geloofs het bijgeloof tegen te gaan. En inderdaad kan men, zonder vrees van door de geschiedenis gelogenstraft te worden, vrijelijk beweren, dat in de eeuwen van geloof het minste, en in die van ongeloof het meeste bijgeloof heerscht; dit geldt zoowel in 't algemeen als van ieder in 't bijzonder. 't Is waar, dat de vijand altoos waakt, en onkruid onder de tarwe poogt te zaaijen; doch vandaar ook dat de Kerk en de haar besturende bisschoppen gedurig ernstige vermaningen aan de geloovigen doen uitgaan, om hen tot waakzaamheid in 't geloof op te wekken. Daarom gelast het XIXe hoofdstuk van genoemd herderlijk schrijven: „In de kerk moet niets anders gelezen of gezongen worden dan hetgeen door het gezag der H. Schrift en der Kerkvaders bekrachtigd is. Zoo moet men ook geen valsche engelen eeren, maar alleen die aannemen, welke de profeten en evangeliën noemen, dat is: Michael, Gabriël, Raphael" [2]). Men ziet hieruit, hoe zich de moederlijke waakzaamheid der Kerk tot in het bijzondere uitstrekt, en hoe de bisschop zijne kudde herinnert, wat de conciliën opzigtens de leer aan-

---

1) Binterim, *deutsche Nationalconcilien*, Bd. II, S. 472.
2) Hartzheim, *Conc. Germ.*, T. II, p. 19.

gaande de engelen hebben vastgesteld. Waarbij tevens op te merken is, hoe bijkans alle kerkvergaderingen in genoemden tijd van alle bisschoppen en priesters de vereischte kennissen vorderen, om het volk met vrucht op het stuk des geloofs te kunnen onderrigten. Het concilie, onder Lodewijk den Vrome in 816 te Aken gehouden, zegt (can. 20): De kerkelijke leeraar moet zoowel in de leer en wetenschap (*doctrina*) als in zijn wandel uitschijnen; de prediking des priesters moet door werken bekrachtigd worden." — „ Bij allen echter is niet een en hetzelfde onderrigt te gebruiken: maar naar gelang van de zeden zal ook de vermaning des leeraars verschillend zijn" (can. 23). En hierover volgen dan zeer doelmatige voorschriften. Die vorst zelf, een ijverige voorstander van de belangen der Kerk, werkte met haar ook in het bestrijden van het bijgeloof mede, en verbood zijnen onderhoorigen graven de „koudwaterproef" [1]). — Inmiddels wil het vierde concilie van Parijs in 829 de H Mis niet in de huizen en hoven opgedragen hebben [2]), waarschijnlijk niet enkel om den eerbied, aan het H. Offer toekomend, maar ook uit vreeze, dat men er bijgeloovigheden mede paren en het alzoo op het schandelijkst onteeren zou.

Nu zien we eenen man optreden, die, als het toonbeeld van een leeraar en bisschop dier tijden, den grootsten invloed had op anderen en ijverig deel nam aan de uitroeijing van het bijgeloof. Rhabanus Maurus, die uitstekende leerling van Alcuinus, werd, na den dood van den aartsbisschop Otgar in 847, door de gunst van den vorst des Frankischen volks en de eenstemmige keuze

---

1) Hartzheim, l. c. p. 49. — Sirmond, *Conc. ant. Gall.*, T. II, p. 471. 2) Sirmond, l. c. p. 514.

van geestelijkheid en volk op den aartsbisschoppelijken zetel van Mainz verheven. Nog als abt van het klooster Fulda was hem door een vriend de vraag voorgelegd: *Wat van diegenen te houden is, welke de menschen door magische krachten of duivelsche tooverzangen zouden misleiden en in een anderen toestand verplaatsen.* Bij het beantwoorden dier vraag begint hij dadelijk met de wetten van het Oud Verbond tegen de toovenaars aan te voeren; hij verdeelt hen verder in verschillende klassen, waarbij hij van *magie* en *waarzeggerij* en beider onderscheidene, door hem opgetelde soorten handelt. Als abt ook maakte Rhabanus eene verzameling van homiliën, en zocht, door de leeraars van het volk goed te vormen, op het volk zelf te werken, bijzonder op de Slaven, onder welke er zich velen bevonden, die niet van ganscher harte tot het Christendom bekeerd, en nog zeer aan heidensche gebruiken en dwaalbegrippen gehecht waren. Hij waarschuwt de geloovigen tegen den gevaarlijken omgang met de heidenen en het deelnemen aan hunne gastmalen. Opmerkelijk is het, wat hij in eene dier homiliën meldt. Tegen den nacht had hij, er op nadenkende, hoe de zijnen het best te onderrigten, een vervaarlijk geschreeuw en geraas van het volk gehoord, zoo geweldig of men het tot in den hoogen hemel wilde doen doordringen. Op zijne vraag naar de reden van dat woest getier, kreeg hij ten antwoord, dat het was, *om de afnemende maan te hulp te komen*; en den volgenden morgen werd hem berigt, dat men op hoorns had geblazen als om ten strijde op te wekken, pijlen en werpschichten naar de maan opgeschoten, en vuur tegen den hemel geworpen had, met het doel om de maan te ondersteunen; want eenige onbekende monsters wilden haar verscheuren, en zouden haar,

bleef zij zonder hulp, geheel verslinden. Rhabanus verklaart hun dan, dat er van die monsters hoegenaamd niets aan is, en *de afneming der maan door de schaduw der aarde ontstaat.*

In eene andere homilie geeft hij aan de geloovigen zijne bezorgdheid te kennen, dat het zamenwonen met de heidenen hun ligt ten verderve konde zijn, als zij dezer heillooze gebruiken navolgden; — men ziet hieruit, dat te dien tijde het bijgeloof bij de Christenen zelven aldaar genoegzaam uitgeroeid was — en hij waarschuwt hen tegen de teekenverklaarders (*coragii*), waarzeggers (*sortilegi*) en toovenaars (*incantatores*). Christenen moeten noch de vlugt der vogelen waarnemen, noch op hun gezang acht geven, om daaruit waarzeggingen te doen; noch zich bij het begin eener reis zekere dagen kiezen om uit en terug te gaan; want ieder dag is door God geschapen en God heeft alles wél gemaakt. Evenmin moeten zij op eenig ander belagchelijk en verwerpelijk teeken acht slaan, maar hunne reis met het teeken des kruises en gebed beginnen.

Indien nu Rhabanus reeds als leermeester en abt van het klooster te Fulda het orakel was van zijnen tijd; als er van alle kanten monniken in die kloosterschool zamenstroomden om het onderrigt des grooten meesters te genieten; als hij met de uitstekendste bisschoppen, abten en geleerden dier dagen in vertrouwelijke briefwisseling, in vriend- en wetenschappelijk verkeer was; als zijne schriften van klooster tot klooster rondgingen; zijne homiliën den geestelijken voor modellen golden; als eindelijk zijn hoog aanzien en gezag in 't wetenschappelijke door de aartsbisschoppelijke waardigheid als bekrachtigd werd: kan men ongetwijfeld uit al deze omstandigheden met

het volste regt opmaken, dat het bijgeloof, onder wat vorm het zich ook opdeed, in het toenmalige Duitsche rijk met allen nadruk en volharding zal bestreden zijn. In den brief bijv. dien hij aan Heribald, bisschop van Auxerre rigt, wijst hij voor verschillende bijgeloovigheden de gevorderde boetestraffen aan; herinnert aan de besluiten van het concilie van Ancyra en aan het Gallische concilie van Agatha, en verklaart, dat de welverdiende straf op den schuldige, hij zij geestelijk of leek, moet toegepast worden. Uit zijn traktaat over de magische kunsten [1]), uit zijn geschrift *De Universo*, bepaaldelijk in het vijftiende boek, blijkt verder, hoe hij tegen al wat bijgeloof was opkwam [2]), terwijl hij nogtans in twijfelachtige gevallen met de meeste omzigtigheid te werk ging.

Middelerwijl een man van dat aanzien als de aartsbisschop Rhabanus Maurus aldus tegen het bijgeloof kampte, liet ook de opperherder der Kerk, Paus Leo IV in 849 eene vaderlijke vermaning *aan alle bisschoppen van het Britsche volk* over datzelfde onderwerp toekomen, en verwijst hen op den canon dienaangaande van 't zooeven genoemde concilie van Ancyra, welke aldus luidt: „Wie wigchelarijen (*auguria*, *auspicia*), droomverklaring of eenige andere waarzeggerij naar heidensch gebruik te baat neemt, of zulk slag van menschen inhaalt, opdat zij dergelijke booze dingen onderzoeken, moet, als hij van den geestelijken stand is, er van ontzet worden, in 't andere geval vijf jaren boete doen. Als iemand offerspijze eet en dit biecht, moet de priester den persoon, zijne jaren, graad van beschaving en de toedragt der zaak in aan-

---

1) Hartzheim, l. c. p. 233—43.
2) *Opp.* ed Colven. T. I, p. 41—272

merking nemen Bij een zieke echter zal de priesterlijke magt gematigd, en dit over 't geheel bij elke boete en biecht onder Gods hulp met alle zorg in 't oog gehouden worden" [1]). — Op dezelfde wijze wil hij de *Sortes Sanctorum*, welke hij voor waarzeggerijen en *maleficia* houdt, behandeld hebben, en geeft zijn uitdrukkelijk verlangen te kennen, dat ze voortaan onder de Christenen niet meer genoemd, en op straffe van den ban zullen uitgeroeid worden [2]).

Met dat al - zegt Dr. Fehr - geven we gaarne toe, dat men destijds zeer geneigd was, natuurlijke gebeurtenissen als bovennatuurlijke en groote voorteekenen te beschouwen; doch hierbij moet ook bedacht, dat het in menig geval zeer betwistbaar was, of het tot het gebied van 't bijgeloof behoorde, al dan niet. Doch waar klaarblijkelijk bedrog of wanbegrip bestond, bij geestelijken of bij leeken, daar ging men zulk bedrijf ten strengste te keer; gelijk bijv. de synode te Mainz in 867, door welke twee onwaardige priesters uit Saksen, die met hunne gewaande goddelijke wondergaven en hemelsche visioenen het volk misleidden, ontmaskerd en van hunne waardigheid beroofd werden [3]).

In de X^de^ eeuw, te midden van alle krijg, verwoesting, verwarring en soms woeste regeringloosheid, is het in gansch Europa met Duitschland nog het gelukkigste gesteld, in zooverre hier, ondanks den druk des oorlogs, de wetenschap in de talrijke kloosters voortleefde en onophoudelijk haren invloed over het volksleven deed uitgaan.

---

1) Hartzheim, T. II, p. 209, cap. 30.
2) Sirmond, *Concilia ant. Galliae*, T. III, p. 73, c. IV.
3) *Annal. Xantens.* ad ann. 867.

Ook werden er vele conciliën gehouden, deels om de belangen der Duitsche Kerk te verdedigen, deels om het Christendom in de veroverde Slavische landen uit te breiden en daar de laatste overblijfselen van heidendom en bijgeloof uit te roeijen.

Toen Leo VII de Kerk bestuurde (936—39), rigtte hij een dringend schrijven aan de koningen, vorsten, bisschoppen, abten, graven, alsmede aan de Hoogwaardige bisschoppen Egiloph van Salzburg, Isingrin van Regensburg, Lantbert van Freisingen, Wisund van Seben en de overige in Beijeren (Gallië, Germanië, Alemannië) verblijvende kerkprelaten [1]), waarin de Heilige Vader, naar aanleiding van hetgeen Gerard, aartsbisschop van Lorch, hem met droefheid berigt had, over de in hunne landstreken nog heerschende bijgeloovige gebruiken en gewoonten handelt. Dat zoodanige misbruiken nog bestonden, moet minder bevreemden van gewesten als Beijeren, welke zoo digt aan nog heidensche landen grensden. Opzigtens de waarzeggers en toovenaars beslist het Hoofd der Kerk in 't algemeen: „dat men hen tot eene opregte boetvaardigheid moet zoeken te brengen; kan dit niet geschieden, dan moet men hen aan de wereldlijke strafwetten overlaten." De Paus stelde tevens den aartsbisschop Gerard tot Apostoliesch vikaris over die gansche provincie aan, en wil dat al de andere bisschoppen hem ondergeschikt en behulpzaam zullen wezen, opdat door hunne eenparige zamenwerking de kerkelijke vrijheid en de reine Christelijke godsdienst door den bijstand Gods onder de voorspraak van den H. Apostel Petrus mogten hersteld worden.

---

1) Mansi, *Conc.*, T. XVIII, p. 378.

In Engeland vinden we in de kerkelijke wetgeving van koning Edgar des jaars 967 desgelijks bepaalde straffen tegen toovenarij gesteld [1]); gelijk ook de wetten der priesters van Northumberland uit de X^de^ eeuw dezulken met straf bedreigen welke zich met waarzeggerijen uit de loten der boomtakken afgeven [2]), en dengene op wiens goed eene bijgeloovige bijeenkomst rondom een steen, boom of bron plaats vindt, zoowel strafschuldig verklaren als hem die zoodanige bijgeloovigheden deed uitrigten [3]).

Gaan we van Engeland naar Frankrijk over, daar werd in 990 in eene synode te Ansa bij Lyon met allen nadruk tegen toovenarij, waarzeggerij en voorspellingen gewaarschuwd [4]). — Eene verzameling van voorschriften, door Atto, bisschop van Vercelli, uit het einde der X^e^ of het begin der XIe eeuw, gelast overeenkomstig een synodaal besluit van Toledo dit volgende: Wanneer een priester, diaken of ander geestelijke overtuigd wordt, dat hij toovenaars, waarzeggers of voorspellers of dezulken welke voorgeven dergelijke kunsten te verstaan, geraadpleegd heeft, moet hij van zijne waardigheid ontzet en in een klooster gestuurd worden om boete te doen. Over bezweerders van dooden wordt de ban uitgesproken, gelijk ook tegen hen, die onder voorwendsel van godsdienst boomen vereeren of bronnen bezoeken. Niemand moet met zulke menschen omgaan [5]).

Zoo ziet men het bijgeloof in alle landen door de Kerk bestreden, zelfs te midden van de gruwelen des oorlogs en de inwendige verwarring der staten. En hieraan ook: dat

---

[1]) Mansi, l. c. p. 522, N. 41.
[2]) Mansi, T. XIX, p. 69, N. 48. [3]) Ib. N. 54.
[4]) Ib. p. 102, N. 6. [5]) Ib. p. 253, N. 48.

de Kerk bij zoodanige omstandigheden aan vele andere dringende belangen te denken had, is het toe te schrijven, dat er betrekkelijkerwijs op de vele conciliën en synoden minder bepalingen tegen het bijgeloof en wat er meê zamenhangt gegeven zijn. Doch ieder onbevooroordeelde zal moeten bekennen, dat zij mede ten dezen haren pligt niet heeft voorbijgezien; en zoo bevinden het ook in de XIe eeuw.

Omstreeks het jaar 1009 gelast het Engelsche concilie van Aenham: de heksen, toovenaars en voorspellers, die zich niet willen verbeteren, het land uit te wijzen [1]). En hoezeer tegen alle bijgeloovig misbruik werd gewaakt, bewijst verder het Duitsche concilie van Seligenstadt in 1022, dat onder de strengste strafbedreiging verbiedt, het *corporale* in 't vuur te werpen, om daarmeê een brand te blusschen, gelijk er door zekere priesters gedaan was.

Doch de rijkste bron — zegt de schrijver — voor de de kennis der zeden in Duitschland in het eerste vierde gedeelte der XIe eeuw, is wel het *Magnum Decretorum volumen*, hetwelk Richard, bisschop van Worms, in 1025 gestorven, in twintig boeken bijeengebragt heeft. Daarin is het *volks-* en *bijgeloof* uitvoerig behandeld. Bij de optelling der zonden, aan welker uitroeijing bisschoppen en priesters vooral moeten werken, neemt het artikel over *heidensche gebruiken en bijgeloovige meeningen* eene aanzienlijke plaats in. Bijkans het geheele tiende boek is er aan gewijd, en al onderrigtend, dwaalbegrippen bestrijdend, de bepaalde straffen tegen de overtreders herinnerend, gaat het van 't algemeene tot vele bijzonderheden voort, met beroep op het gezag der schrift, der conciliën en

---

1) Ib. p. 300 en p. 306, N. IV.

der kerkvaders, bijzonder van den H. Augustinus. Het vijfde hoofdstuk van het negentiende boek handelt in eene bijzondere afdeeling over de tooverkunst (*de arte magica*), en geeft de vragen aan, welke op dat punt aan de *biechtelingen* moeten gedaan worden. Dr. Fehr geeft van een en ander (bl. 114—125) breedvoerige uittreksels, waarin we hem niet kunnen volgen [1]); maar we stappen

---

[1]) Slechts van de vragen aan de biechtelingen te doen, nemen we het volgende over, als eene kurieuse bijdrage tevens over de zeden diens tijds, en ten bewijze, tot hoeverre de zorg der Kerk voor 't heil der zielen ging:

„Hebt gij toovenaars om raad gevraagd en in uw huis gebragt, om daar iets door tooverkracht te verzoenen, of om van hen toekomstige dingen te weten, of hebt gij tot datzelfde doel waarzeggers opgenomen? Hebt gij heidensche gebruiken onderhouden, welke de vaderen genoegzaam als een erfregt des duivels tot op deze dagen toe aan hunne zonen hebben achtergelaten, dat is: dat gij elementen of de maan en de zon, den loop der gesternten, de nieuwe maan, de afnemende maan vereert, opdat gij haren glans door uw geschreeuw en uwe hulp mogt herstellen, of opdat de elementen u zouden helpen? of hebt gij op de nieuwe maan gewacht, om een huis te bouwen of te huwen? Hebt gij op nieuwjaarsdag uwe tafel met fakkels en spijzen bereid, of op de wegen en straten gedanst en gezongen, of met het zwaard omgord, u op het dak of op een ossenhuid aan een kruisweg geplaatst, om te zien wat u in het begonnen jaar zou overkomen? Of hebt gij in dien nacht brood voor u laten bakken, om als het in de hoogte hing, daaraan uw geluk te kennen? Hebt gij banden (voor tooverspreuken, *ligaturas*) gemaakt en tooverijen en hekserijen verrigt, gelijk die veroordeelenswaardige herders en jagers doen, als zij duivelsche gedichten over brood, kruiden en zekere verwerpelijke banden spreken, en die dan in een boom verbergen of op een twee- of driesprong werpen, opdat hunne dieren of honden van ziekte, pest en dood bevrijd blijven, en die van anderen daarentegen er door omkomen? Hebt gij die onzinnigheid bijgewoond of er in toegestemd, welke vrouwen bij haar wolwerk plegen te begaan? Hebt gij geneeskruiden met tooverformulieren verzameld, in plaats van dit met het gebed des geloofs en het Onze Vader te doen? Zijt gij om te bidden naar eene andere plaats gegaan

met hem over naar Engeland, alwaar koning Knud, in overeenstemming met zijnen raad, in 1032 verordeningen tegen toovenarij en alle afgodische gebruiken [1]) uitvaardigt; waarmede desgelijks de bepalingen der Angelsaksische wet overeenkomen, zoodat in dit Katholiek eilandenrijk Kerk en Staat tot heil des volks verblijdend te zamen werkten.

Ten tijde van den grooten Paus Gregorius VII (1073—85), had de Kerk een ontzettenden strijd te voeren tegen groote misbruiken van binnen en magtige aanvallen van buiten; dit belette echter niet, dat zij ook op verkeerdheden als waarvan wij spreken, het oog gevestigd hield. Het concilie van Londen in 1075 gelast, dat niemand zich met verklaring van teekens, waarzeggerij of dergelijke duivelsche werken zal ophouden; ook zal niemand het gebeente van doode dieren ophangen in den

---

dan in de kerk, of ergens anders dan uw bisschop of priester u heeft aangewezen, bijv. aan eene bron, bij steenen, kruiswegen? Of hebt gij een licht ontstoken ter vereering van die plaats? of brood of iets anders ten offer derwaarts gebragt, dat het u naar ligchaam en ziel van nut zoude zijn? Hebt gij boeken of het psalmboek of de evangeliën nageslagen tot waarzeggerij? Hebt gij geloofd, wat eenigen voorgeven, dat zij onweders kunnen verwekken of de gemoederen der menschen veranderen? Hebt gij geloofd, dat er vrouwen zijn, die de gemoederen der menschen door tooverkunsten kunnen veranderen, haat in liefde en liefde in haat verkeeren, of door hare tooverijen de goederen der menschen kunnen beschadigen of stelen? Hebt gij geloofd, wat eenige goddelooze, door den duivel verblinde vrouwspersonen voorgeven, dat zij te nacht met de gewaande godin Holda en eene groote menigte vrouwen op dieren rijden, haar als eener vrouw gehoorzamen en in andere nachten tot hare dienst geroepen worden?"

Werd eenige vraag door den biechteling met ja beantwoord, dan was daarbij voor elk bijgeloovig bedrijf de gevorderde boete aangegeven.

[1]) Mansi, l. c. p. 561, N. 4 en 5.

waan, dat men daarmede een veepest afweren kan [1]). Dit alles is door de heilige canons verboden, en de overtreders vervallen in den kerkelijken ban. Eene andere Engelsche synode van 1080 verbiedt het raadplegen van dooden en over 't geheel alle soort van toovenarij [2]). — Gelijkerwijze spreekt de Kerk in Hongarije tegen het bijgeloof, op eene concilie te Szabolch in 1092 gehouden.

Ofschoon de conciliën en synoden der XIIe eeuw over 't geheel minder melding maken van bijgeloof en er meê zamenhangende misbruiken — waaruit men met grond mag besluiten, dat dit kwaad zeldzamer was geworden — ontbreekt het echter niet aan bijzondere bepalingen daartegen; hetwelk vooral het geval is met die landen en streken, waar het Christendom sedert kort ingevoerd en nog niet genoeg doorgedrongen was, om geest en zin der nieuwe geloovigen geheel te herscheppen. Zoo verordenen de kerkelijke constituties van den Hongaarschen koning Colman (omstreeks 1103), dat toovenaars, die door toedoen van den aartsdiaken of graaf worden ontdekt, door hen gevonnisd moeten worden [3]). Zeker men moet toegeven, dat ligtgeloovigheid een gebrek was van dien tijd; dat men aan zekere dagen, als gunstig voor eenige onderneming, aan andere als ongunstig, hechtte; aan edelgesteenten bijzondere kracht, aan gesternten invloed op 's menschen lot toekende; de hun nog onbekende werking van sommige natuurkrachten door geheimzinnige magten verklaarde: 't was evenwel weder een simpele monnik, welke die dwaalbegrippen met eenvoudige woorden beschaamde, als hij zegt: „*Staat God ons ter zij, dan*

---

[1]) Ib. p. 454. [2]) Ib. p. 563, N. 34. [3]) Ib. p. 1172.

hebben wij van Mars, Saturnus en Jupiter niets te vreezen " [1]). En we mogen hierbij de treffende opmerkingen van een man van gezag wel gedachtig zijn. „Men zou soms zeggen — schrijft Hurter [2]) — dat in de kerkelijke gebruiken, in die vereering der Heiligen en hunner overblijfselen, in dat geloof aan wonderen en die vrees voor de duivelen het geestelijke der godsdienst geheel in het ligchamelijke opgegaan, en het spiritualisme voor het materialisme geweken is. Doch vatten wij den tijd in zijnen zamenhang op; hooren wij de getuigenissen, welke van toen tot ons gekomen zijn; behouden wij de behoorlijke stemming om ze te waarderen, dan zullen we moeten toegeven: dat destijds het geloof meer levend en bewust de gemoederen vervuld had, dan daar, waar bij het streven om de godsdienst gansch ligchaamloos te maken, alles al meer en meer vervliegt. Beschouwen wij de gebruiken; gaan we zooveler duizenden leven na in worstelen en onthouding, in bestrijden en ontbering, in rouw en boete; slaan wij de boeken op: alles spreekt ons van de levendige, vaste overtuiging aangaande het naauw verband van hemel en van aarde, van de erkenbare, verneembare, in alles blijkbare werking Gods op heel het geslacht en op ieder in 't bijzonder. Allerwege, ten allen tijde, aan allen worden wenken gegeven; zegeningen en rampen, uitreddingen en ongevallen hebben allen hetzelfde doel: om te waarschuwen, tot boete te wekken, te bekeeren. Wat allen aangaat, moet op ieder in 't bijzonder, wat den eene betreft op allen terugwerken; en 't heeft bijkans den

---

1) Monach. Patav. in Murat. SS. 698, 705.

2) *Geschichte Papst Innocenz des Dritten und seiner Zeitgenossen.* Bd. 1, S. 548.

schijn, als had het geschiedverhaal uit die tijden, met de opvattingen en de aan alles ingeprente rigting dier dagen te boek te stellen, deels een doorloopend bewijs willen leveren voor het woord des Apostels: Wij weten dat dengenen die God beminnen, alle dingen ten beste dienen, en deels eene Theodicee geven, niet op redebewijzen, maar op feiten gegrond."

De schrijver maakt hier melding van het ergerlijk, bijgeloovig, afgodiesch en godslasterlijk schandbedrijf van Tanchelin of Tanchelm, een Hollander, zegt hij, of Vries van geboorte, die in 't begin der twaalfde eeuw in de kuststreken van Duitschland velen verleidde en zich goddelijke eer liet geven; doch eindelijk met drie zijner aanhangers door Frederik, aartsbisschop van Keulen, in 1112 of 1113 in hechtenis werd genomen. De bedrieger wist te ontsnappen, maar werd op zijne vlugt om 't leven gebragt. — Verder voert hij aan, wat nu in Pruissen en Pommeren door den heiligen Otto, bisschop van Bamberg, met zijne medehelpers tegen afgoderij en bijgeloof werd uitgerigt; vermeldt de voorschriften van tucht door hem gegeven, welke ons door Conrad, abt van Lichtenau, een tijdgenoot, in zijn *Chronicon Uspergense* bewaard zijn. Daar lezen we o. a., dat de Christenen spijzen en dergelijken heidenschen onzin van de graven moeten weglaten, tot geen waarzegsters gaan, en niet bijgeloovig moeten wezen.

En komen we in de XIIIe eeuw, wij zien de Kerk te Rome alweder, gelijk altoos, misbruiken en bijgeloof bestrijden. Het algemeene concilie van Laterane, in November 1215 onder Paus Innocentius III gehouden, gelast (c. 18): „*dat geen geestelijke heet of koud water of gloeijend ijzer voor een godsoordeel wijde.*" Een voorschrift

dat te meer opmerking verdient, wijl de bepalingen dezer kerkvergadering als de grondslagen zijn der volgende Duitsche conciliën; gelijk inderdaad op het provinciale concilie, te Trier onder den aartsbisschop Theoderik te zamengekomen, datzelfde voorschrift herhaald is [1]). — Ook tegen andere misbruiken liet zich datzelfde concilie van Laterane hooren, als (c. 62) tegen het *verkoopen van relikwiën*, waaromtrent het verder voorschrijft: „*Nieuwe relikwiën* mogen niet zonder vergunning des Pausen vertoond of ter vereering uitgesteld worden; ook de *aflaten* moeten beperkt, opdat de magt der sleutelen niet door de al te groote aflaten in minachting kome en de boetetucht ontzenuwd worde." Zoo zijn de Pausen zelven de eersten welke tegen het misbruik omtrent de aflaten opkwamen, waarbij men tegelijk bedenke, dat er, zooals de geleerde Papebrock bewijst, door slechte menschen een aantal valsche aflaten in omloop waren gebragt, welke nooit van de Kerk zijn uitgegaan.

De schrijver gedenkt vervolgens, hoe de Kerk in Duitschland zich insgelijks sedert het begin der XIIIe eeuw tegen de ontelbare sekten en sektetjes met hun on- en bijgeloof verzette, en voert tot een voorbeeld de zedelooze en heiligschendende afschuwelijkheden der Luciferianen aan, zooals die door een tijdgenoot, op het jaar 1223 [2]) vermeld, en door Paus Gregorius IX overeenkomstig het berigt der Inquisitie in zijn schrijven van 13 Junij 1233, aan den aartsbisschop van Mainz en andere

---

[1]) Binterim, *deutsche Conciliengeschichte*, Bd. 4, S. 501.

[2]) Alberici trium fontium Monachi *Chron.* ad ann. 1223, T. II. Access. hist. Leibnitzii. — *Magnum Chronicon belgicum*, T. III. *Script. Germ.* Pistorii, p. 255.

belanghebbende personen opgegeven zijn [1]). Het is inderdaad opmerkelijk, hoe het aanvankelijk bedrijf dier vereerders en beschermelingen van den gevallen Lucifer in menig punt de grootste overeenkomst met de tegenwoordige klopgeesterij aanbiedt. Op 's Pausen aanmaning werden diegenen welke van hunne schandelijkheden niet wilden afzien, geregtelijk vervolgd en hunne monsterachtige ontucht, heiligschennerij en duivelskunstenarij ten strengste bestreden. — Voorts vinden we in verschillende conciliën van dezen tijd nieuwe verordeningen tegen alle bijgeloof. Het tweede provinciale concilie te Trier onder den aartsbisschop Theoderik in 1227 vergaderd, gelast o. a., dat men, om wille van het bijgeloovig misbruik, het doopwater, chrisma en de H. Olie goed moet wegsluiten [2]). Een ander concilie onder denzelfden aartsbisschop in 1238, verbiedt met strafbedreiging bijgeloovige bezweringen [3]). In het concilie te Fritslar in 1244, wordt bepaald, dat de priesters belijders van grootere zonden, als *betooverinq* in zekere gevallen, en *waarzeggerij* naar den bisschop zullen verwijzen [4]). Het provinciale concilie te Mainz in 1261 zegt (c. 30): „Wij excommuniceren en anathematiseren alle *waarzeggers*, en zij zullen door niemand anders dan door hun bisschop kunnen ontbonden worden, tenzij soms in 't uur des doods (*nisi forsan in mortis articulo*); wij willen, dat deze excommunicatie alle zon- en feestdagen door de priesters in de kerken en kapellen bekend worde gemaakt" [5]). In het diocesaan concilie onder Siffrid in 1279, wordt

---

1) Binterim, l. c. bl. 360. 2) Binterim, l. c. bl. 484.
3) Hartzheim, l. c. T. III, p. 561. Binterim, l. c. bl. 517.
4) Hartzheim, l. c. p. 573. Hij geeft het jaartal 1246, doch Binterim (t. a. p. bl. 519) het jaar 1244.
5) Hartzheim, l. c. p. 604.

desgelijks de *waarzeggerij* onder de den bisschop voorbehouden gevallen aangevoerd [1]). Niet anders luiden verschillende andere bisschoppelijke bepalingen uit dien tijd [2]). Aldus ook het concilie te Breslau van 1290, dat de waarzeggers en die hen bezoeken alleen door den bisschop wil behandeld hebben [3]). De diocesaan synode van Wurzburg in 1298 telt onder de zonden, waarover de biechtvader een' onbedreven biechteling moet ondervragen, ook de vereering van vreemde goden, en gelast, hem omtrent het eerste der tien geboden te vragen: Hebt gij geene toovenarijen, bezweringen, of om iets te vinden, geen waarzeggerij, teekenverklaring, of vogelenbeschouwingen beproefd? En bij de intrede van de XIVe eeuw [4]) vinden we in de statuten van Frederik, bisschop van Straatsburg, welke tot de synode van het jaar 1300 behooren, c. 15 voorgeschreven: De Christen geloovigen zullen zich met geen waarzeggerij of tooverij ophouden; en wie zich hieraan pligtig bevindt, moet opregte boete plegen [5]).

En daarmede gaat de schrijver tot het derde korter gedeelte van zijn geschrift over, waar hij opgeeft, hoe de Kerk ook in de XIVe eeuw tot aan de tijden der hervorming tegen het bijgeloof heeft gewaakt. En ook hier, zegt hij, vinden we overal hare zelfde moederlijke zorgvuldigheid terug, om verdoolden en verleiden tot de ware kennis terug te voeren en voor herval en alle gevaren te behoeden.

Het concilie van Trier in 1310 geeft verschillende

---

1) Ib. p. 664.

2) Zie bijv. de *Statuta synodalia Joannis episcopi Leodiensis* van het jaar 1287, bij Hartzheim, T. III, p. 687, c. XI.

3) Hartzheim, l. c. p. 740. 4) Hartzheim, T. IV, p. 33.

5) Binterim, l. c. Bd. 6, S. 70.

verordeningen tegen waarzeggerij, voorspellingen en andere bijgeloovige middelen, hetzij ze in aanroepingen en bezweringen, of in zekere teekenen, of in dingen bestaan die aan den hals of ergens anders gehangen of gebonden worden; tegen tooverformulieren, sterrezienerij, en 't bijgeloovig acht geven op de hemelteekenen, enz.; bepaaldelijk (c. 82) tegen de zoogenaamde *Egyptische dagen* [1]); tegen het raadplegen van de vlugt of het geschreeuw der vogelen en dergelijke. Alle zondagen moeten de priesters dit verbod in de hoogmis afkondigen; en hun die er dan nog tegen doen, zullen de kerk en de sakramenten ontzegd, en des noods zullen zij zelfs met den ban en andere straffen door de plaatselijke kerkoversten getroffen worden.

Zoo zien wij in eene eeuw dat de astronomische kennissen nog gering, en de middelen om die te verkrijgen onvoldoende waren, de Kerk tegen bijgeloovige toepassing en misbruik er van opkomen; zij verheft zich het eerst boven de vooroordeelen des tijds, en maakt van iedere gelegenheid gebruik, om haren heilrijken invloed uit te breiden. Het provinciale concilie in 'tzelfde jaar 1310 te Mainz gehouden, verklaart de waarzeggers in den ban, en zij kunnen, behalve in gevaar van sterven, alleen door den bisschop ontbonden worden [2]). Het concilie van Utrecht in 1310 telt tooverij onder de gewetensgevallen

---

[1]) *Dies egyptici*, *aegyptiaci*, twee dagen in elke maand, welke als ongunstig werden beschouwd, dus genoemd naar astrologen in Egypte, die ze 't eerst zouden aangewezen hebben. — Durand, *Rationale div. Off.*, Lib. VIII, cap. 4, die eene uitvoerige verklaring van die dagen geeft.

[2]) Hartzheim, T. IV, p. 21 sq.

den bisschop voorbehouden [1]); aldus ook de synode te Utrecht van 1343 [2]), de statuten van het bisdom Augsburg van 1355 [3]) en der synode van Wurzburg van 1329 [4]). En wilde men al de statuten, besluiten en verordeningen der conciliën en synoden dezer tijden nagaan, men zou er overal eenige bestrijding van het bijgeloof in aantreffen, en de Kerk er gedurig op zien terugkomen. Joannes, bisschop van Raumburg, geeft in 1350 aan al zijne geestelijken een streng bevel, geen duivelskunstenaars of toovenaars zonder zijne vergunning kerkelijk te begraven, en sluit hen met moordenaars en andere groote misdadigers buiten de gemeenschap der Kerk [5]). Een weinig later, in 1354, gelast Berthold, bisschop van Eichstädt, dat de vrijspraak van waarzeggerij en tooverij hem voorbehouden blijft. [6]).

Dat voorbehoud van het hooger geestelijk geregtshof doet, gelijk ieder ligtelijk begrijpt, de grootheid der misdaad meer uitkomen; en de bisschop, als 't middenpunt van heel het kerkelijk leven zijns bisdoms, als de meerdere in waardigheid, ondervinding, wetenschap, die daarenboven zijne raadslieden heeft van rijpe kennis en beproefde deugd, hij is en wordt op die wijze steeds meer en meer en het beste met de groote behoeften, aangelegenheden en den toestand zijner gezamentlijke onderhoorigen bekend, ten einde die maatregelen te beramen en ten uitvoer te leggen, welke ter afdoende bestrijding van zoodanige grootere misdrijven worden gevorderd. Wie nu niet door een eeuwenoud vooroordeel verblind is, zal

---

1) Hartzheim, p. 158. 2) Ib. p. 344.
3) Binterim, l. c. Bd. IV, S. 306. 4) Ib. S. 347.
5) Hartzheim, l. c. p. 357. 6) Ibid.

bij zoodanige voorschriften de daarin gelegen wijsheid en kracht wel niet kunnen miskennen. Wat het concilie te Mainz in 1310 tegen het bijgeloof vaststelde, is later door een aantal andere conciliën herhaald, of ten grondslag van verdere bepalingen genomen. Hooren we bijv. de boetestraffen in het concilie van Maagdenburg in 1370 voorgeschreven: --- „Worden er gevonden, die opregt in den schoot der Kerk willen terugkeeren, blijken van boetvaardigheid geven en door den bisschop of zijn plaatsvervanger de vrijspraak hebben ontvangen: zoo willen wij desniettemin - wijl zij God, onzen Schepper, veracht en afgoderij gepleegd hebben -: dat zij vier zondagen barrevoets gedurende de processie buiten de kerk vóór het kruis en vaan gaan, blootshoofds na den afloop der processie vóór de kerkdeur blijven staan, en eerst nadat de geloovigen zijn binnengetreden, ook ingaan, zich naar het koor begeven en daar barrevoets, niet verre van den priester, blootshoofds, het koord om den hals, de gansche Mis ten teeken van waarachtige boetvaardigheid bijwonen" [1]).

Inderdaad zulk eene straf was wel geschikt om van dat misdrijf af te schrikken; en insgelijks wat de synode te Keulen in 1356 voorschreef: dat de zoodanigen buiten de gemeenschap der geloovigen gesloten en hunne namen alle zon- en feestdagen in hun eigen kerk moesten afgelezen worden, opdat geen Christen geloovige door hen tot afgoderij worde verleid [2]). Met denzelfden nadruk liet zich Raban, bisschop van Spiers, hooren, dringt op het onderhouden der reeds genoemde provinciale statuten van

---

1) Hartzheim, l. c. T. IV, p. 425.
2) Ibid. l. c. p. 490.

Mainz aan, en maakt ze op eene synode in 1399 ten grondslag van zijne verordeningen.

In denzelfden geest, slechts met eenige wijziging in de boetestraffen, spreken in de XVe eeuw de statuten der synode van Meissen in 1413 [1]); het concilie van Lubeck in 1420 [2]); het concilie van Straatsburg in 1430: dat al wie zich met tooverformulieren, waarzeggerij of dergelijk duivelsch wanbedrijf ophoudt, of er in toestemt, of er hulp bij verleent (*ipso facto*) in den ban zijn [3]). Men vergelijke verder de synode van Breslau in 1445 [4]); die van Wurzburg 1446 [5]); het concilie van Eichstädt in 1447 [6]), in 1453 [7]), en weder in 1465 [8]), gelijk nogmaals de synode van Breslau in 1475 [9]); die van Eichstädt in 1484 [10]). — Met deze synode komt nagenoeg woordelijk die van Bamberg in 1491 overeen, waar men o. a. vindt, dat zij aan alle Christen geloovigen van beiderlei geslacht in het diocees Bamberg, en inzonderheid aan geestelijke personen verbiedt alle waarzeggerij, verkeerde gebeden en elke soort van tooverij, en over allen die daaraan gelooven of er gebruik van maken, den ban uitspreekt [11]). Men kan hier nog de synode van Schwerin in 1492 [12]), en die van Barmen in 1497 [13]) bijvoegen.

Waarlijk bewijzen genoeg, dat de Kerk in Duitsch land tijdens de XVe eeuw het bijgeloof niet werkeloos

---

1) Hartzheim, T. V, p. 36.
2) Ib. pag. 166.
3) Ib. p. 246, N. 52.
4) Ibid. p. 299.
5) Ib. p. 347.
6) Ib. p. 363.
7) Ibid. p. 434, *quarto*.
8) Ib. p. 471.
9) Ib. p. 499.
10) Ibid. p. 567.
11) Ibid. p. 623, tit. 45 en 50.
12) Ib. p. 651.
13) Ib. p. 667.

aangezien, maar als eene trouwe moeder hare kinderen gedurig tegen alle bedrog en misbruik gewaarschuwd heeft; wat we evenzeer van de Kerk in de XVIe eeuw kunnen toonen, waarmede we dan ons onderzoek zullen eindigen.

Zien we de statuten der synode van Basel in 1505, daar lezen we Tit. I: Wijl het Katholieke geloof de grondslag der gansche Christelijke godsdienst is, willen wij, dat de voorlang verschenen kanonieke bepalingen tegen den vloekwaardigen gruwel der afgodendienst, tegen de schrikkelijke lasteringen van God en de Heiligen, tegen het bijgeloof, waarzeggerij, tooverij, tegen de openbaringen der Pythons en Pythonissen door al onze onderhoorigen allerzorgvuldigst onderhouden worden. Ook willen wij, dat er over zulke zonden en al wat tegen het Christelijke geloof aandruischt, in *de biecht* een zorgvuldig onderzoek worde gedaan, en de rouwmoedigen en aan die dingen schuldigen tot het afzien er van aangemaand, en des noods door ons gezag gedrongen worden [1]). En in Tit. IV lezen we: Wijl er blijkens ingesteld onderzoek menige bedevaart en dikwerf een zamenloop van volk geschiedt bij zekere beelden, of aan eenige ongewijde, op bergen en in wouden gelegen plaatsen, naar aanleiding niet van werkelijke visioenen, maar veeleer van ijdele droomen, voorspiegelingen eener gekrenkte verbeelding, welke, gelijk zij een ijdel, onwis begin hadden, ook een belagchelijk uiteinde nemen: zoo gelasten wij, opdat voortaan in ons diocees het eenvoudige volk niet meer door zijne ligtgeloovigheid verleid, door verdichte of bijgeloovige wonderen verbijsterd, te vergeefs vermoeid, of

---

[1]) Hartzheim, T. VII, p. 3.

met onnoodige reiskosten bezwaard, of tot de dwaling van afgoderij gebragt worde, op straffe van den ban: dat, waar ergens zulk een ongeregelde oploop van volk plaats hebbe, dit ons door den er in betrokken herder en deken berigt, of intusschen, waar het doenlijk is, die zamenloop op eene verstandige en bescheiden wijze verhinderd worde, en men geen wonderen meer dan die te voren door ons onderzocht en bekrachtigd zijn, van den kansel afkondige. Ook zijn bij Tit. 33 die zonden van bijgeloof den bisschop voorbehouden [1]), hetwelk mede door de statuten der synode van Maagdenburg in 1505 geschiedt [2]), terwijl die der synode van Regensburg in 1512 geheel met het zoo even aangevoerde statuut overeenstemmen [3]).

Hetzelfde wat we in Duitschland hebben nagewezen, had in andere landen plaats, waar wij soms letterlijk dezelfde besluiten aantreffen. We hebben ze om die reden niet aan te voeren, en kunnen hier onze nasporingen besluiten. — Doch hoe, hoor ik zeggen - merkt de schrijver aan - kunnen de *heksenprocessen* met stilzwijgen voorbijgegaan worden? Hij dacht: ja! Of - vraagt hij - heeft zich de Katholieke Kerk op dat punt tegenover het Protestantisme te verdedigen? Zijn dat helaas! geene gebeurtenissen, welke Katholieken en Protestanten beiden opregt moeten betreuren? En heeft de Katholieke Kerk voor zich niet dien troost althans, dat begaafde mannen uit haren schoot zich het eerst daartegen hebben verzet? En heeft — mogen we er bijvoegen — niet veeleer het Protestantisme zich te verdedigen, dat, toen die wreede processen reeds voorlang door Katholieken, als Corn. Loos te Mainz (in 1593 gestorven), door de

---

1) Hartzheim, l. c. p. 28. 2) Ib. p. 64, N. 21. 3) Ib. p. 105.

Jesuiëten Tanner, Fr. Spee, en anderen met allen nadruk werden tegengegaan, Protestanten er nog voor ijverden, als bijv. een Bened. Carpzovius te Leipzig, dien men als Saksens wetgever hoog verhief, en Joh. Heinr. Pott, beroemd hoogleeraar aan de universiteit te Jena, die aldaar nog in 1689 een er op betrekking hebbend geschrift liet drukken (*de nefando Lamiarum cum diabolo coitu*) [1])?

't Is dan overvloedig gebleken, hoe de Katholieke Kerk in de middeleeuwen gedurig tegen elke soort van bijgeloof met alle haar ten dienste staande middelen geijverd heeft; hoe ongegrond diensvolgens de aloude en erfelijke verwijten der Protestanten zijn, als hadde zij, wel verre van het bijgeloof te bestrijden, dit integendeel in 't belang harer magt van alle kanten bevorderd. Die valsche Protestantsche traditie is nu eenmaal gemaakt; en 't moge thans, om niets anders te zeggen, weinig wetenschappelijk, onregtvaardig, onedel zijn, haar, gelijk zoo menige andere onwaarheid, nog voort te planten: het geschiedt niettemin, en op zoo hoogen toon, als alleen de onkunde, welke tot onbeschaamdheid klimt, weet aan te slaan. Tot een enkel staaltje geven we zonder verdere aanmerking ten slotte eene plaats uit J. J. L. Ten Kate's *Italië* of *Reisherinneringen*. Daar schrijft zelfs een begaafd en beschaafd man, van wien we zulke taal wel het minste zouden verwacht hebben, (bl. 304—305) de volgende dwaasheden: Italië is *physiek* en *zedelijk* alleen door het Protestantisme van een wissen ondergang te redden; maar 't zal er niet doordringen, zeker niet o. a. - „zoo lang men *systematiesch* [Ten Kate legt zelf den nadruk op dit woord!] bij het volk een schroomelijk *Bijgeloof*

---

[1]) Alzog, *Universalgeschichte der christl. Kirche*, § 353 en 376.

aankweekt, dat in traagheid des geestes, werkheiligheid en vleeschgezindheid een drietal maar al te gewillige bondgenooten vindt, en dat, waar het zich bij enkelen als de droom eener kranke verbeelding verbannen laat, maar al te licht ook het *Geloof* des reinen gemoeds met zich mederukt, nu eenmaal het vertrouwen in de bron van het autoriteitsgeloof, de Kerk, verloren ging." — De schrijver, die in zijne *Reisherinneringen* veel van hooren zeggen, en niet van eigen bevinding, en daarom heel veel wat onwaar of onjuist is mededeelt [1]), voert voor al dat fraais een welbekenden zegsman aan, en noemt in eene noot „Dr. Heinrich Gelzers *Protestantsche Brieven*, bldz. 300 en volg." — Dit nog moet hierbij gevoegd, dat, gelijk te verwachten was, reeds menig Protestantsch tijdschrift zich, zeer eigenaardig! met een soort van vervoering over dien arbeid van den orthodoxen Middelburger predikant heeft uitgelaten!

---

1) We verwachten, dat een der geachte medearbeiders aan ons maandschrift dit te gelegener tijde met eenige kurieuse voorbeelden zal in 't licht zetten.

PATER FELIX

IN

NOTRE-DAME TE PARIJS.

Gelijk in vroegere jaren [1]) willen we ook nu een enkele bladzijde uit de Conferentiën van dezen beroemden pater Jesuïet mededeelen. Men zal er weder het eigenaardige, het gansch op den tijd en 't gehoor berekende zijner welsprekendheid in erkennen. Zonder buitengemeene diepte van gedachte, zonder die geweldige slagen van stouter geesten, is evenwel zijne met zorg bewerkte rede goed gegrond, overtuigend, overredend, en grijpt ze ook meermalen met een verrassend beeld, of innemende openhartigheid van gevoel den hoorder in 't gemoed; hetwelk zich daarenboven te gewilliger voor des redenaars gekleurde en bezielde taal ontsluit, als er blijkbaar tusschen hem en zijn gehoor voorlang eene wederkeerige vertrouwelijkheid en gemeenzaamheid is aangeknoopt.

We kiezen een tweetal plaatsen uit zijne derde Conferentie van dit jaar. Naar het betoogde in de twee vorige Conferentiën staat het dan als beginsel vast: dat de Heiligen de waarachtige meesters van den vooruitgang zijn; zij

1) Zie Dl. XXVII, bl. 122 vv. en Dl. XXIX, bl. 166 vv. — De Conferentiën van 1856 zijn onlangs (bij Le Clere, te Parijs) uitgekomen onder den titel: *Le progrès par le Christianisme*, en die van 1857 staan als ter perse aangekondigd met den titel: *L'industrie sans le progrès moral.*

zijn het - vervolgt nu de redenaar - wijl er van hen eene heilzame tegenwerking uitgaat van de begeerlijkheid, welke een beletsel voor allen vooruitgang en oorzaak van alle verval is. Om te beter te doen begrijpen, hoe het leven der Heiligen door zijne tegenwerking van de begeerlijkheid, het beletsel voor den vooruitgang te niet doet, en van het verval terugvoert, begint hij op de eerste plaats te toonen, wat hier het meest tot den grond doortast en meest beslissend is, de terugwerking namelijk van de nederigheid tegen den hoogmoed, hetwelk een waarachtigen vooruitgang aanbrengt.

I. Satan drijft de zijnen onder zijne banier tot rijkdom, eer en vermaken voort; dat is zijn vooruitgang. Maar is dat tevens zijn einddoel? Neen! langs die drie wegen voert hij hen voorwaarts, om hen aan 't eind in den afgrond des hoogmoeds neêr te storten.

Daartegenover ontplooit zich in de wereld eene andere banier, die des Heeren, welke de armen, de kuischen en de kleinen vergadert. Waarop moeten die armoede, die verstorvenheid en verachting uitloopen, zullen zij den wil des Meesters volbrengen en haar doel bereiken? Op het hoogste eindpunt van alle waar Christendom: op de nederigheid.

Tegenover het woord dat het eerste oproer en den eersten val voorafging, het *ascendam* der heidensche eeuwen, moeten de Christen eeuwen ten herstel zich vestigen en bewegen op het woord des Meesters: *recumbe in novissimo loco*: daal zelfs tot den laatsten rang toe af. 't Is die gang, die rigting, die beweging, welke de wereld veranderen en den vooruitgang der menschheid inwijden moet. Nu vervolgt de redenaar:

„De vooruitgang der menschheid kan naar het reeds

gezegde niet anders dan het gevolg zijn der navolging van God door den mensch. Het eerste doel van 't herstel was de verlossing van den mensch door God; het tweede was de navolging van God door den mensch. Doch de navolging van God, welke het beginsel van den vooruitgang is, kon met af te dolen een beginsel van verval, het verval zelf worden. Dat is in den hemel en op aarde geschied. Twee malen heeft het schepsel, met de grootheid Gods te willen navolgen, zich nedergestort. „Ik zal gelijk zijn aan den Allerhoogste", *similis ero Altissimo*: dat woord was de val van Satan en der engelen die deel namen in zijnen opstand. „Gij zult als goden zijn", *eritis sicut Dii:* dat woord was de val van den mensch en de nakomelingschap, deelgenoot in zijn ongeluk. Twee malen dus heeft zich het schepsel, met God te willen navolgen, door dwaze zelfverheffing ter nedergestort. Wat zal God ter genezing van dit erfkwaad doen? Hij gaat ons nog de navolging van Hem zelven vragen, maar — de navolging zijner eigene vernedering!

„Ziedaar het plan van 's menschen herstel, het plan van 's menschen vooruitgang, zooals het in de gedachte Gods gevormd en door zijne liefde aangenomen werd.

„En ziet nu, Mijne Heeren, de uitvoering: blikt hoog! ziet vanwaar die beweging uitgaat, welke den gang der wereld en de voorwaarden des levens veranderen zal; en ziet vervolgens waar zij aankomt, om den vooruitgang te doen geboren worden, en de groote tijdrekening der nieuwe eeuwen te openen. „In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God, en het Woord was God. En het Woord is vleesch geworden en heeft onder ons gewoond: *et verbum caro factum est, et habitavit in nobis!*" Gelooft gij het, Christenen? Ja, wij

gelooven het. Wel nu! gaat dan en zoekt het Woord van God, den Hersteller der wereld; zoekt waar het nederkomt, om dien vooruitgang in te wijden. Waar hebt gij Hem ontmoet? in wat paleizen, op wat troon, onder wat purper, in wat wieg, een' menschgeworden God waardig? *Transeamus usque ad Bethlehem! parvulus natus est nobis!*... Ja, te Bethlehem, de kleinste der steden, van het kleinste der rijken, en in de laagste plaats van die geringste der steden, in een stal, in de krib van den stal, en op het stroo van die krib: dáár is Hij geboren, *parvulus natus est*, dáár zult gij Hem vinden klein, klein als een kind, *invenietis infantem*... Hij is het, Hij de Hersteller, wij hebben Hem gevonden: Zie, *daar is Hij!* En sinds: - al de volkeren zijn toegetreden, zij hebben Hem gezien, Hem bemind, Hem aangebeden, God in een krib nedergekomen: en bij het licht aan deze krib ontsprongen door ruimte en eeuwen heen, om aan elk verstand de openbaring zijner Godheid te doen, hebben de volken den herstellenden God erkend. Voor al wie dit geheim gelooft, is alles gezegd; en zelfs voor al wie het niet gelooft, is alles in 't geheim van den Christelijken vooruitgang ontsluijerd. De Christelijke vooruitgang gaat uit van de diepten Gods, om tot de diepten der menschheid te komen. Uit den schoot van het oneindige daalt het Woord te Bethlehem neder: tusschen die twee uitersten, tusschen dat punt van uitgang en dat punt van aankomst, ontrolt zich een afhellend vlak, hetwelk aan 't eene einde Gods oneindige volmaaktheid, aan het andere 's menschen oneindige ellende heeft. Aldus wordt de Christelijke vooruitgang geboren: evenals Christus, die hem persoonlijkt, wordt hij klein geboren: *parvulus natus est.*

O geheim, o geheim der nederigheid! duizend malen

heb ik u overwogen: heb ik u ten minste begrepen? O Bethlehem, o kribbe! waar in zijn niet de waarachtige God rust dien ik aanbid! hoe menigwerf heeft mijne gedachte u bezocht, hoe menigwerf mijn hart zich voor u uitgestort! en hoe menigmalen heb ik mij voor u ter aarde nedergeworpen! Maar, o God van Bethlehem! heb ik na zooveel bezoeken, waarbij mijn geloof in uwe schaduw het geheim der toekomst zocht; na zooveel uitstortingen mijner liefde vóór die wieg, waar mij uwe liefde verscheen; na zooveel aanbiddingen, waarbij ik de diepte uwer afdalingen met de diepte mijner nederwerpingen had willen nastreven, heb ik, mijn God! één woord, al was het ook slechts één enkel woord van dit onuitsprekelijk geheim begrepen, en zal het mij gegeven zijn, dat ééne woord in mijne taal te doen verstaan? Ach! in mijn onvermogen van te verstaan en te spreken, is mij eene openbaring gegeven: Door die oneindige diepten heen, heb ik - schitterend als de ster, welke de Wijzen geleidde, in die stilte, die afdaling en die duisterheid eene waarheid zien ontrijzen, gansch zuiver van alle schaduw: heb ik het woord van 't raadsel dat mijne gedachten folterde, en als eene stem meenen te hooren welke in mijne ziel zong: De vooruitgang! zie hier het begin, de vooruitgang is de *nederigheid.*"

Na deze treffende schildering schetst Pater Félix vlugtig des Herstellers altoos diepere afdalingen, en hoe Hij zich tegenover die andere menschenmenigte, welke altoos, altoos klimmen wil, sedert achttien eeuwen een volk van nederigen vergadert, hetwelk met eene heilige drift dien zoo diep afgedaalden God nastreeft.

Die nederigheid is diensvolgens ook de ware verheffing: Christus daalt af, om de Hem volgende menschheid met

zich meê en op te voeren: „dat kind, van die oneindige afdaling uitgegaan, zal groot worden in die windselen, opgroeijen tot de volheid van den volkomen man; dan, zich zelven door tijd en ruimte heen in zijn geheimzinnig ligchaam uitbreidend, zal Hij de menschheid, met Hem ingelijfd, in zijnen goddelijken wasdom medevoeren."

Dat is het geheim, dat de grondwaarheid en de grondslag des Christendoms, dat zijn de eerste beginselen, en helaas! ze zijn thans schier geheel vergeten.

II. Na de aanwijzing dezer grondwaarheid wordt in het volgend gedeelte nader en bepaalder getoond, *hoe* de Christelijke nederigheid voor ons het eerste beginsel van den vooruitgang is, wijl van haar allereerst onze grootheid en magt ontspruit. 't Is onze meening niet, een volledig verslag dezer Conferentie, maar er slechts eenige meer welsprekende plaatsen uit te geven; wij geleiden enkel naar de bedoelde trekken, welke, na den pas voorafgeganen moordaanslag op den Keizer van Frankrijk, tegelijk al het slaande van het juiste oogenblik hebben.

Pater Félix laat dan eerst zien, hoe van den grond der nederigheid de volmaking van den mensch en de vruchtbaarheid zijner werken uitgaat, en bewijst vervolgens, hoe ook zij de eenstemmigheid in de maatschappij voortbrengt.

„De maatschappelijke eenstemmigheid, zegt hij, is het raadsel van dezen tijd, en de handhaving der orde in den waren zin des woords is de vraag van den dag. Iedereen voelt het heden, van het eene einde van Europa tot het andere; de maatschappelijke eenstemmigheid is geschokt, de orde wordt bedreigd. Van dit maatschappelijk kwaad, dat de wereld doorwoelt, zijn vele oorzaken: maar eene is er, welke mij het diepste, het algemeenste en werk-

zaamste schijnt te wezen. Wat dan? de afschuw van te gehoorzamen. Een satanische geest heeft op nieuw onze hedendaagsche maatschappij aangegrepen; die geest laat zich alom aan hetzelfde teeken erkennen: aan den afschuw van te gehoorzamen; geen afhankelijkheid meer, geen onderwerping meer, geen gehoorzaamheid meer, dus geen gezag meer! — dat is de doffe maar onderscheidbare stem, welke er door al het gedruisch van onzen tijd henengaat. Het kan voor ons geen geheim meer zijn; en niemand kan 't verkeerd vinden, dat wij van de hoogte dezes kansels dien togt van Satans geest midden door de bevolkingen heen welke nog het teeken van Jesus op het voorhoofd dragen, openlijk aankondigen. Men heeft het op 't *gezag* gemunt, omdat het gezag de afhankelijkheid baart. Men heeft het op 't gezag gemunt, niet omdat het gezag *dezen* naam draagt, *die* banier opsteekt, *dat* bevel oplegt, *die* fout beging: men heeft het op 't gezag gemunt, omdat het - *gezag* is.

„Alles dan ook wat in de tegenwoordige maatschappij de magt heeft om de orde te stichten; al wat in zich het gezag verpersoonlijkt, wordt door dien onverzoenbaren haat vervolgd, en juist in die mate vervolgd als het gezag er door vertegenwoordigd wordt. Om het des te zekerder te dooden, mikt men op het hart of op het hoofd: en indien God onder het bereik der boozen was, God zelven zouden zij treffen. Ja! als God zich in dit oogenblik op een zigtbaren troon vertoonde met een schepter in de hand, gereed om zelf het bestuur der menschelijke maatschappij uit te oefenen, dan, ik verzeker het, dan zou men om dien troon van God de menschen zien zamenzweren, zou de hel tegen dien Koning des hemels, gekomen om de aarde te regeren, hare werk-

tuigen doen uitbarsten! Die Godsregering, de volmaaktste welke men kan uitdenken, zou voor kinderen dezer wereld de onverdragelijkste aller regeringen zijn, omdat die regering de wijsheid, de orde en de regtvaardigheid in de hoogste magt zoude wezen. Daarom dan ook heeft die regering welke het meest aan die van God op aarde gelijkt, omdat zij er de hoogste openbaring van is, daarom heeft de pauselijke regering het onmededeelbaar voorregt van Satans vollen haat. Zoo gij wist wat al woede er in zekere harten tegen den opvolger van Petrus woelt, gij zoudt er van terugschrikken... Maar niets mag u in dien haat verbazen... Satan is tegen God, en de vertegenwoordigers van Satan zijn uit kracht der dingen tegen de vertegenwoordigers van God gewapend. Rome, het groot middenpunt van gezag, Rome, het hoogste, het duurzaamste en algemeenste gezag, is 't voorwerp ook van den hoogsten, duurzaamsten en algemeensten haat: en dat onderrigt u niet?....

„Dit is de grond van 't maatschappelijk kwaad; en al wie onder u de roeping tot uitoefening van eenig deel des gezags had, hem kan het niet meer onbekend wezen. Vorst, priester, overheid, beambte, wat naam hij drage, de haat staat van alle kanten tegen hem gereed, en hij voelt dien ademtogt der hel over zich henengaan welke den haat tegen het gezag in de zielen blaast; ja Mijne Heeren! de zamenzwering tegen het gezag, de zamenzwering in den nacht, en de zamenzwering bij de volle zon, de zamenzwering diep in de zielen, en de zamenzwering boven aan de oppervlakte. En in die groote zamenzwering tegen het gezag - van alle kanten een trotsch zoeken van eigen persoon, eene monsterachtige zelfzucht, welke in gesprekken, in boeken wordt overgebragt, en

dat met woorden, de hel waardig die ze ingaf: *Onafhankelijkheid of de dood!*

„Dit is het kwaad, Mijne Heeren! Waarom het geheel te verbergen, of half te omsluijeren? .... Wilt gij een geneesmiddel tegen dat kwaad; niet een geneesmiddel, dat u oogenblikkelijk, maar dat onfeilbaar geneest? Ja, dat willen wij. — Wat zal dat geneesmiddel zijn? Mijne Heeren, maakt u niet bevreesd: ik zal aan het geweld 't geheim der maatschappelijke eenstemmigheid niet vragen, noch aan de heerschappij der stoffelijke kracht de zedelijke wanorde te onderdrukken... Wat ik u vraag, Mijne Heeren, en wat u genezen moet, en wat gij mij allen kunt toestaan, dat is de Christelijke terugwerking tegen het kwaad van den hoogmoed, hetwelk alleen dat satanische kwaad der onafhankelijkheid baart; en de terugwerking tegen den hoogmoed is de *nederigheid.* O nederigheid, moeder der eenstemmigheid, van het geluk en den vrede! kom, daal onder ons neder, breng voor 't kwaad dat ons verteert, uw goddelijk heilmiddel aan."

De redenaar zet nu uiteen, op wat wijze de nederigheid een krachtdadig geneesmiddel is tegen het maatschappelijk kwaad: zij is en leert vrijwillige onderdanigheid en eerbiedige afhankelijkheid; maar zij leert ook het gezag beminnen: zij dan — luidt het laatste gedeelte der rede — brengt alom en altijd gehoorzaamheid, eerbied, liefde voort: „en in den boezem dier drie dingen doet zij de geurige bloem der broederliefde ontluiken en de edele vrucht der maatschappelijke orde, die de geslachten gelukkig maakt en de volken doet vooruitgaan."

„O God des vredes, oorsprong der orde en middenpunt der eenstemmigheid, ach! laat mij vóór ik sterven ga, een beeld althans zien van 'tgeen ik in een schemer

aanschouwde, als ik aan den voet van Calvarië in het licht van uw aangezigt de maatschappij der nederigen op aarde overwoog! O onderdanigheid, o eerbied, o liefde, o eenheid, o eenstemmigheid, o ideaal! hetwelk Christus ons in dit woord aanwees: *Leert van Mij, dat ik zachtmoedig en nederig van harte ben*, — en dat altoos voor onze oogen ontvlugt, verduisterd als het wordt door de wolken welke de hoogmoed om ons heen doet opgaan; och! bedek mij die maatschappijen aan den geest van Satan overgeleverd, ten prooi aan den demon des hoogmoeds, waar ik niet dan menschen zie, die vlammen om elkaâr te verachten, te haten; en toon mij, om door de hoop der toekomst mij te troosten, toon mij onder de menschen, in die mate ten minste als de aarde het gedoogt, het maatschappelijk ideaal, 'twelk het Christendom alleen ons heeft kunnen openbaren en dat ook het Christendom alleen onder ons kan verwezenlijken. O! wat is zij schoon die maatschappij der nederigen: o! wat zijn de vorsten daar gansch aan hunne volken gewijd, en de onderdanen er onderworpen; wat is de meester er zacht en de dienaar gehoorzaam; wat is de rijke er broederlievend en de arme gelaten; wat is er alles op zijne plaats; hoe raakt wat van boven staat in zachte overeenstemming aan hetgeen in 't midden is; en hoe vereenigt zich wat zich in 't midden bevindt, zonder het te kwetsen, met hetgeen beneden is: o! in die maatschappij, waar de hoogmoed zich uit verwijderd heeft, en waar de nederigheid als opperheerscheresse regeert, o hoe is daar alles orde, regtvaardigheid, goedheid, gelatenheid, geduld, liefde, broedermin!

„Ach! mijn God, is 't geen droom dien ik vorm? en waarom dat gezigt, hetwelk langs mijne ziele zweeft, en mij in 't voorbijgaan dien groet van meêgevoelige

liefde ontrukt? Ach! Mijne Heeren, ik hoor u stil in uwe zielen fluisteren: begoocheling, begoocheling! Dat gezigt hetwelk uwe verrukte oogen voorbijgaat, die maatschappij welke gij schildert met de kleuren die uwe liefde er aan leent, dat is de aarde niet, dat is de hemel!.... Ja, dat is zoo: die opperheerschappij der nederigheid onder de menschen, hare volkomen, voortdurende, algemeene heerschappij - dat zou de maatschappij des hemels zijn!.... ja, maar van dien hemel toch kan, zoo wij willen, een weerglans op aarde schijnen; als de Christelijke nederigheid ten eenigen dage weder algemeen bemind kan worden, zal de maatschappelijke hel van ons wegvlugten en ons eenige schaduw van de maatschappij der hemelen laten. Ik weet niet wat er gebeuren moet, maar een onverwinnelijk voorgevoel zegt mij, dat de tegenwoordige maatschappij door de kleinen zal behouden worden. De hoovaardigen hebben ons in 't verderf gestort, de nederigen zullen ons redden. Dat is ons geloof, dat onze hoop, en dat de droom onzer liefde voor zoovele broederen die wij behouden willen. Wat Satan dan ook doe, om op onze muren, onze *forums* en openbare plaatsen de banier van Babylonië te ontplooijen, wij zullen den standaard van Jerusalem omhoog houden [1]). Terwijl hij door rijkdom, eer en wellust naar den grooten afgrond des hoogmoeds voortdrijft, zullen wij met Christus door armoede, gestrengheid, en verachting der wereld voortdringen naar het rijk der nederigheid, het waarachtige rijk van God onder de menschen.

---

1) Toespeling op de twee banieren van den Heer en den Satan, die met beider volgelingen in 't begin der rede tegenover elkander geplaatst werden.

„En nu, Mijne Heeren, ach! geeft, alvorens deze plaats te verlaten, aan mijn geloof een onderpand voor de toekomst en aan mijn woord een blijk van goede vrucht: doet een akte van nederigheid! Buigt onder dien zegen, die over u gaat nederdalen, uwe ligchamen en vooral uwe zielen ter aarde neêr; en rijst dan op, en neemt in uwe zielen eene grootheid mede, geëvenredigd aan de diepte uwer nederbuigingen.... Met meer dan drie duizend zijt gij hier: met drie duizend nederigen, die in hunne vrijwillige aflating het begrip der ware grootheid putten, kan men de zedelijke hoogte dezer groote stad opheffen: dat dan door de kracht uwer voorbeelden Parijs niet meer een nieuw Babel, maar een nieuw Jerusalem worde genoemd Zonen van Calvarië! vernedert u, en verheffe zich op uwe vernedering de stad des vooruitgangs, de waarachtige stad van God!"

VERSCHEIDENHEDEN.

EEN BOEK VAN JACOBUS VERHEIDEN.

In het jaar 1603 verscheen „In 's Graven-Haghe, by Beuckel Corneliszoon Nieulandt een zonderling plaatwerk. „*Af-Beeldingen*", zoo luidt de titel, „van sommighe in Godts-Woort ervarene „MANNEN, die bestreden hebben den ROOMSCHEN ANTICHRIST. „Waer by ghevoecht sijn de Lof-Spreucken ende Registers harer „Boecken. Eerst in 't Latijn uytghegeven door *Jac. Verheiden.*" Onder aan het titelblad ziet men de bekende zeven bergen; de vier laagsten zijn beschreven met de woorden: *Roma Septicollis Apocalys: XVII*; op elk der twee hoogere ligt iemand (een koning en een bisschop, zoo wij ons niet bedriegen) nedergeknield, aanbiddend opziende naar eene menschelijke, op den zevenden berg gezetelde gedaante, die in de eene hand een zwaard, in de andere eene geldbeurs heeft en die men niet kan miskennen, aangezien haar de pauselijke tiaar tot hoofddeksel en het woord *Antichristus* tot bijschrift gegeven is.

In een voorafgaand woord aan „Alle die de ware *Godvructicheyt* ende de Vaderlandtsche *Vryheyt* lief hebben", wordt de Godvruchtigheid als hoogste deugd, de Vrijheid als hoogste goed voorgesteld. Maar „alle Goet hoe t' heerlijcker is, dies te svvaerder „van de vyanden bestreden wordt; - - - Daar sijn dan menigher-„hande vyanden. Sommighe met wapenen openbaerlijck, sommighe „met practijcken archlistelijck dese tegenstaen. Openbare vyanden „sijn de *Tyrannen.*" Hierna volgt eene schoone definitie van een „Tyran", met de daarbij behoorende toepassing:

„Een *Tyran* is een alsulcken dier, het welck Godt ende de

„menschen is seer hatelijck. Sulcke on-ghetemde ende monstreuse „dieren heeft de werelt altijt met hopen voort-ghebracht, ende huy- „dens-daechs noch voort-brengt ende op-hout. Hier en sijn niet „nodigh exemplen. Ik achte dat huydens-daechs ons genoech te „voren-comt de *Spaingniaert*, dat alder-grijpachtichste ende eer- „gierichste dier: van wiens vreeselijcke Gierichcyt ende Hooveer- „dicheyt (die welcke voort-brengen die Tyrannie) laet hooren d'His- „torien ende alle beyde de Werelden. Wat voor eenen schrickelijcken „Helschen vyant de *Paus* is, weten wy genoech; die welcke niet „alleen sijne Antichristische Religie, maar oock des Spaingniaerts „ende anderen Eergierichcyt, door haet van de ware Christelijcke „Religie, voordert ende voor-staet: die welcke een borst heeft vol „boeverien ende een duysent-arch-Constenaer is. Van wiens godt- „loosheden ende schelmerien beter is niet te spreken, dan weinich."

Wij vertrouwen, dat onze lezers hoog genoeg staan, om zich niet te ergeren aan dergelijke uitvallen, waarvan het boek vol is, en wij er enkele hier zullen overnemen. 't Geeft een blik in de gemoedstemming van dien tijd.

Het portret van „Martinus Luterus", waarop natuurlijkerwijze al spoedig onze aandacht vallen moest, toonde ons dien hervormer, zooals wij hem kenden uit schriften en daden. Verstand was er niet in te miskennen, maar evenmin hartstogtelijke trots en grove zinnelijkheid. In de bijgaande korte levenschets lazen wij deze regelen:

„*Luterus* is dagelijcx tot meerder dinghen ghesteghen: die wan- „neer hy die aflaten ende Bullen, als ooch-schoone ende licht ver- gaende bobbelen, door sijnen over-grooten gheest in den wint ghe- blasen ende vernietighet hadde, is hy den Bulleman deser aflaten ende „aller uitstrijckerijë Vader den Paus, selve toegetreden, ende heeft „het dryeghecroonde hooft onvertsaechdelijck aenghetast, ende desen „*Campidolischen* wutenden [woedenden] *Cerberus* sijn leelijcke, „godloose, grouwelijcke ghebas, ende machteloose gheblaf, beyde „metter tonghe ende penne soo uytghedruckt, afghemaelt ende „beschreven: nu hem den *Antichrist* ende dan den *Babylonischen-* „*Draeck* noemende, dat door sijne Donderende stemme ende crach- „tige schriften Roomen ende gheheel Italien beroert en de ver- „schrict sijn gheworden."

Hoe Luther het gebod der naastenliefde onderhield, blijkt uit het volgende: „Ende wanneer ghy uyte vergaderinghe van Smal„cald vertrockt, ende aen uwe beminde d'afscheyt naemt, dese „eyghene woorden ghebruyct hebt: *God vervulle u met sijnen seghen,* „*ende met haet teghen den Paus.*„

Ook bezat Luther de gave der voorzegging. „Vele dinghen heeft „desen man gods voorsien, die wy weten soo gheschiet oft naer „ghebeurt te sijn, onder andere heeft hy alsoo tot D. *Schnepfium* „gheseyt: *Naer mijn overlijden sullen onder dese onse Theologanten* „*weynige volstandich blijven: ende wat den Turck ende den Paus* „*niet te wege en brenghen, sullen wy van d'onsen hebben te ver-* „*wachten.* Ende waerlijck Godsalighe ende Prophetische *Lutere,* „dit is alsoo ghevolcht.„ — Welke uitkomst ons evenmin bevreemdt als de overtuiging van den „man Gods„. De tweede voorspelling was deze: *Soo onsen Keyser Carolus yet achterdeels teghen* „*d'Euangelie voorneemt, voor seker ist dat hy sijn gheheele Reghe-* „*ringe in de Nederlanden sal verliesen.* Daer van hy niet seer wijt „en is verdoolt geweest.„ — Al is het niet „seer wyt„, toch altijd een verdoolde profeet! Onder de schriften van Luther worden op de laatste plaats genoemd zijne bekende *Dischredenen*, waarover dit gezegd wordt:

„Beter waert ghewcest dat dese Disch-redenen noyt int licht „waren ghebracht, soo ikt segghe met welghevallen der ghener die door de liefde *Luteri* te vele sijn inghenomen, d'welck moghelijck „sijne vyanden selve hebben ghevoordert. So niet, dat de gene die „haer inden Lutriaenschen naem soo hooghe verheffen, in sien; „hoe sy daer door de deghelijckheyt, d'oordeel, de hoogachtinghe „ende d'aensienlijckheyt *Luteri*, verantwoorden moghen, want „daer sijn inde selve, ick segghe niet velen, maar [N. B.] seer „vele dinghen, die de Godsaliche ende tuchtiche ooren, niet alleen „in der Predicanten Theologen maeltijden, maer oock in de bat-„tament ende Camer-spelen, men niet en souden toelaten oft ge-„hingen sulcx gheseyt te sijn.„ — De godzalige Luther sprak dus nog wel eens alles behalve „tuchtiche„ taal: en de Schrift zegt: „*Ex abundantia cordis os loquitur.*

Verder vinden wij het volgende vers op Luther, onder het opschrift: „Niemand en wordt stracx „den Grootsten„:

Teccelius s' Paus Bullen naer sijn volle magt
Hoochroemende, *Luter* stil-staende als die verbaest,
Grijpt aan den Bul-vercooper, daer na s' Buls-makers cracht
Verijdelt, jae t' geheele Bul-craem gy om-worpt haest.

In de levensschets van Melanchthon, zien wij, dat deze alles in het werk stelde om het geschil, of „veeleer den Crijch" te doen eindigen, die tusschen Luther en de andere hervormers over het Nachtmaal gerezen was, doch te vergeefs; en waarom te vergeefs? „nademael *Luterus* sijns eyghen sins vol, niemand boven hem schijnt te hebben willen dulden." Zou dit ook zijn opstand tegen de Kerk helpen verklaren? Over dien krijg wordt ons nog een en ander medegedeeld in de bladzijden die Zwingel betreffen. „Ghelyk Duytschlandt haren LUTERUM, zoo heeft ook Zwitserlant haren ZWINGLIUM „in grooter weerden ghehouden. Welcke *Luteri* Euangelische Trom„pettë geclanck, hem wijt ende breet over het groote Duytsche„landt heeft uytghespreyt: Maer *Zwinglii* geluydt tusschen de Alpen „gheberchten, als tusschen twee mueren besloten, conde alsoo ten „eersten niet wel tot de opene vlecken ghebracht worden." Met deze woorden wordt Zwingel bij de lezers ingeleid: en vele punten van overeenkomst tusschen beide hervormers worden daarna aangestipt; ongelukkig echter was er ook iets anders aan te stippen. Wij lezen:

„Soo nu dese twee Boumeesters doende waren om de fonda„menten des Euangelii Coninckrijcx trouwelijck te legghen, onder „haer seker tweespalt gheresen, — [reeds bij het „leggchen der fondamenten"!] — „ende int vervolch van dat groote werck, eenen „swaren crijch opghestaen, over den sinne van des Heeren woorden, „Int nachtmaal gesproken; diens namentlijck, die sy, als den eenighen „oorspronck ende Meester onser Salicheyt beyde vercondichden. Ende hoewel dat *Luterus* door den Geest Godts was verweckt, — [en het dus beter wist dan Zwingel?] — heeft „nochtans int „uytlegghen dier woorden, ick en weet niet wat voor eene licha„melijcke ende natuerlijcke teghenwoordicheyt ende nuttinghe „des Lichaems Christi, den aerdt ende d'eyghenschap der Sacra„menten gantsch teghen, voorghedronghen ende aenghehouden. Om „welcke sijn ghevoelen te verantwoorden ende houden staende, „heeft hy als nu s' Paus, alsdan nieuwe ende vreemde wapenen

„ghebruyckt door de welcke hy over al ende in alle plaetsen „Christi lichaem, soo wel als sijne Godtheydt jeghenwoordich te sijn, „verantwoorde ende voorstondt. Welcken twist, naer dier beyder „doot, met soo vele tweespalts ende sulcken heftighen Rasernye „van de valsche *Luterianen* is ghedreven. Dat sy niet alleen des „*Luteri* vreemt verstant oft ghevoelen hebben voorghestaen, maer „oock vele ende meer andere grouwelijcke opinien.. Ja op sulcker „wijse dat sy oock des Geloofs gront-steenen, door *Luterum* met „sulcken trouwicheyt ende standtvasticheyt ghelecht, by na hebben „uytgeroyt." — Het is waarlijk kluchtig: Luther door den Geest Gods verwekt en toch voorstander van zulk „vreemt verstant oft „ghevoelen"! Luther als bouwmeester in onverzoenbaren twist met Zwingel den anderen bouwmeester reeds bij 't leggen der fundamenten, en toch met „trouwicheyt ende standvasticheyt de Grond-steenen leggchende"! De Lutherianen voortbouwende op die grondsteenen huns meesters en juist daardoor die grondsteenen bijna uitroeijende! zware krijg, tweespalt, heftige razernij, die tot „grouwelijcke opinien" vervoert, reeds tusschen de eerste Hervormers! „Daer mede de Papisten, deses twists aenschouwers, vast lachen: Godt gheve dat dit gheschil der *Ubiquiteyt* oft d'over-al sijn, eens wegh-ghenomen sijnde, wy haer over-al eensamentlijck toegaen ende aengrijpen moghen."

Uitbundig is de lof die aan Calvijn wordt toegezwaaid. Hij wordt vergeleken met den H. Augustinus en zelfs boven dezen grooten kerkvader gesteld. „Daer is eenen *Gregorius Massorius*, die „(als gantsch ernstich verhaelt eenen verstoorden Jesuit *Campianus*, „dien vechter die Martem op sijne poch-tonghe schijnt te hebben „sitten) eenen *Calvinum* meer acht dan hondert *Augustynen*." Er is geene deugd, die in Calvijn niet schittert, zoodat op hem dit vers wordt toegepast:

Ipsa a quo potuit virtutem discere Virtus.

Eene zaak baarde echter moeijelijkheid in het leven van den Geneefschen dwingeland: „*ende sommige (door boos gherucht) hem seggen wreet.*" Dat boos gerucht vorderde eenige wederlegging, waarom ons dan ook deze bewijsvoering wordt medegedeeld:

„Hoe is het doch ghelooflijck, ick bidde u, dat hy wreet sy

„ geweest, die *Senecam* van de Sachtmoedicheyt soo naerstelijck „ ghelesen heeft, ende den selven met gheleerde ende man-weerdighe „ Commentarien (noch heel jonck sijnde) heeft verciert? die der „ Papisten wreetheyt soo dickwils heeft veracht, ende de sijne „ sachtmoedicheyt voor-ghedragen? „

Wonderlijke zachtmoedigheid! Men denke aan de wetten van Geneve, die volgens een Protestantschen schrijver niet met bloed, gelijk de wetten van Draco, maar met een gloeijend ijzer geschreven zijn; aan het verspieding-stelsel, door hem genoemd eene ware Spaansche Inquisitie; aan Bolsec, Ochino, Gentilis, uit Geneve verbannen, omdat zij in enkele punten de leer van Calvijn verwierpen; aan Gruet, in 1547 te Geneve onthalsd; aan Michael Servet, dien Calvijn den brandstapel deed beklimmen.

Men veroorlove ons hier de vermelding van een paar bijzonderheden, ontleend aan de levensbeschrijving van Calvijn door Audin, die ons doen zien, welke bewijzen van liefde en zachtmoedigheid Servet van Calvinus mogt ondervinden. Reeds in 1546, zeven jaren derhalve vóór de voltrekking van het doodvonnis aan Servet, schreef Calvijn aan zijnen vriend Farel: „Servet heeft mij „ onlangs geschreven, en bij zijne brieven een groot boekdeel ge„ voegd vol van zijne zotternijen, dat ik wondere en tot hiertoe on„ gehoorde zaken vernemen zal. Hij wil zich hierheen begeven, „ zoo ik het verlang. Maar ik wil er mijn woord niet op geven; „ *want mogt hij komen, dan zal ik niet toelaten, zoo ten minste* „ *mijn gezag geëerbiedigd wordt, dat hij levend deze plaats verlaat.*„ Hoewel Hugo Grotius en Uittenbogaert dezen brief te Parijs hadden gezien, wilden echter velen het bestaan er van ontkennen. Dit is niet meer mogelijk; ook Audin heeft den brief gevonden, wijst de plaats aan, waar ieder hem vinden kan, en deelt den oorspronkelijken Latijnschen tekst mede [1]).

Schandelijk is het gedrag van Calvijn ten opzigte van Servet,

---

[1]) Servetus, aldus schrijft Calvijn, nuper ad me scripsit ac literis adjunxit longum volumen suorum deliriorum cum Thrasonica jactantia me stupenda et hactenus inaudita visurum. Si mihi placeat huc se venturum recipit. Sed nolo fidem meam interponere; *nam si venerit, modo valeat mea authoritas, vivum exire numquam patiar.*

toen deze te Geneve gevangen zat, wiens misdaad, zooals bekend is, bestond in het loochenen van het geheim der H. Drieëenheid; wij behoeven ten bewijze slechts eenen brief van dien ongelukkige aan zijne regters mede te deelen:

Mes très-honorés Seigneurs,

Je vous supplie très humblement que vous plaise abréger ces grandes dilations, ou me mettre hors de la criminalité. Vous voyes que Calvin est au bout de son roulle. Ne sachant ce que doist dire, et pour son plaisir me veut ici faire pourrir *en la prison.* Les poulx me mangent tout vif; mes chausses sont descirées, et n'ai de quoi changer ni pourpoint, ni chamise, qu'une méchante. *Je vous avois présenté une austre requeste, laquielle estoit selon Dieu; et pour la empecher, Calvin vous a allégué Justinian. Certes, il est malheureux d'alléguer contre moy ce que luijméme ne croyt pas. C'est grande honte à lui, encore plus grande qu'il y a cinq semeines, qu'il me tient ici si fort enfermé, et n'a jamais allégué contre moi un seul passage.*

Messeigneurs, je vous avois aussi demandé un procureur ou advocat; comme vous aviez permis a ma partie, *laquielle nen avoyt si affaire* que moij, que suis étrangier, ignorant les coustumes de ce pays. *Toutes fois vous lavesz* permis à lui, non pas à moij, *et lavez mis hors de prison davant de connoistre. Je vous requiers que ma cause soijt mise au Conseil des Deux-Cents avecque mes requestes; et si j'en puis appeller la, jen rappelle, protestant de tous despans, dammages et intérests, et de poena talionis, tant contre le premier accusateur que contre Calvin, son maistre, qui a pris la cause a soij.*

Faict en vos prisons de Genève, le 15 *de septembre* 1553.

MICHEL SERVETUS,
En sa propre cause.

Men wilde aan Servet ten minste schoon linnen geven; de „sachtmoediche" Calvijn gedoogde zulks niet en werd gehoorzaamd, volgens den Protestant Galiffe. Het doodvonnis van Servet werd den 27 October deszelfden jaars voltrokken.

Keeren wij terug tot Jacobus Verheiden, en lezen we, wat hij schrijft aangaande den dood van Calvijn. „Desen grooten man is „gestorven van de teeringe, die hy door veel waken ende *onmatich vasten*, ghecregen heeft.„ Men zou gemakkelijker kunnen gelooven, dat Luther stierf van het *onmatig* bier-drinken. De levensschets van Calvijn wordt geëeindigd met deze verzen:

Op de Papisten ende Ketters Woetende. Tot den Gherechtigen Leser.

Calvinus een Ketter groot, te wesen, werdt gheseyt
Godtloos, ongheleert, weeck overspeelder, luy mede,
Tooveraer, boos, wreedt, gierich vol ongherechticheyt,
Maer wie telt al dees feylen? die is vol booshede.

Hoe can wesen quaet, die het boose haet?
Hoe can s'deuchts vader, sijn sulck boosdader?

Wolfgangus Musculus, een der eerste hervormers, heeft volgens Verheiden vele geleerde boeken geschreven: Daerom oock „desen *Musculus* by den Papisten niet en wort belacchen, insonderheyt wanneer hij dien leelijcken cramers winckel, te weten „van de schattinghe der Apostolischer Cancellerye, namentlijck „aller schelms-stucken ende grouwelijcke lasteringhen vergaerplaetse, de heele werelt (door sijne *Loces communes*) heeft geopent ende voor ooghen ghestelt. Waer door die vette Roomsche „Elephanten onversadelijcke buycken, schijnen te rasen ende „woeten, niet anders oft in hare lanck-snuytige nasen, de Muysen „(haer tot rasen toe quellende) waren ghecropen. Groot is dan „desen *Musculus* te achten, die tot in des Roomschen Plutonis „ende Coninck des Vageviers, sijne Schat-camer ende t' binnenste „van dien, is door-ghedrongen.„

Meer nog schijnt Joannes Baleus te hebben verrigt, bij wien men *alles* vinden kan, wat tegen den Roomschen Antichrist kan worden aangevoerd. „Wat voor een merckelijck vyant des Roomschen Antichrists sy geweest *Baleus*, mach men sien uyt *Laurentio Humfredo*, die alsoo onder andere van Bales schrijft:

Plurima Luterus patefecit, Platina multa;
Quaedam Vergerius, cuncta Baleus habet.

„Derhalven is *Baleus* den genen, die ons dien *Cacum* uyt die „alder-onreynste Speluncke der Gods-lasterlijcker dieveryen, „Schalckheyt ende der schandtlijcker ende grouwelijcke te noemene „oncuysheyt heeft voor al gheruckt ende aen dach ghebracht.„

Joannes Wiclef, de voorlooper van Luther cum suis, „is die „veel vermoghende ende menichfuldighe Bedelende Monicken „swermen (daer mede het, nae veler ghevoelen, harder als met „den Paus selve te stooten viel) onder d'ooghen ghetreden. Ende „dat daer by niet latende heeft t'hoofd selve (uyt des welcken „herssenen, als een Roomsch *Juppiter*, dese vuyle ledighe Bedel-„Monicken, aller schepen kiel-stanck in onlust overtreffende her-„vloeyden) vrymoedichlijck aengetast: ende den Paus over sulck, „als een Overhooft der Kercken, niet willen bekennen noch toe-„staen: maer hem den rechten Antichrist te sijne, verclaert: De „Bullen, Aflaten, Missen ende andere hare Battement-spelen, „oock wat sy meer sonder uytsprake, ende binnen s'monts daer „henen mommelden, ende buyten Gods woort ingevoert hadden, „verworpen ende weerleyt: Die grouwelijcke *Transsubstantiatie* oft „de Veranderinghe des Broots int Ligchaem Christi, het toover-„achtighe Olysel, die Beulachtighe ondertastinghe der Conscien-„tien, oft Oorbiechte, de ydele ende domme wercken der Vol-„doeninghe, die eerste, tweede ende uyterste Salvinghe, mitsga-„ders alle andere Superstitien oft versierde Gods diensten, t'saem „verworpen ende veracht.„

Ludovicus Lavaterus (niet te verwarren met den bekenden Joannes Lavater, die in de vorige eeuw leefde) heeft een boek geschreven: *De Spectris*, hetwelk Verheiden gelegenheid geeft tot deze aanmerkingen:

„Deses Roomschen ende sich in veelderleye gedaenten verande-„rende Bitebaus consten, *Lavaterus* ontdeckende; heeft soo vele „te weghe ghebracht, dat alle die *Spoocken*, *Nacht-geesten* ende „ydele kindtsche vervaertheden, van den Christenen (metten „schilt des Gheloofs ghewapent) sijn veracht gheworden. Hoe wel „dat dese leeringe des Paus van den *Spoocken* ende *Nacht-geesten* „als oock de maniere om die te versoenen, in de Roomsche prac-„tijcke oft *Simons* des Toovenaers Cancellerie d'alderproffijtelickste „oft veel ghelt winnende was. Want de Paus, als des Vageviers-

„Heere, het in Spoocken ende schaduen swevende Rijck regee-
„rende, de sielen door sijn middelaerschap, mits sijne toover-
„missen, oft versoent, oft uyte diepe duysternissen weer-roept,
„ende in den Hemel stelt. -- Deses Paus voorneemelijcke machts
„senuwe, te weten het incomen dat t' Vagevier rijckelijck geeft,
„hebt ghy *Lavatere* los ende daer nae crampich ghemaeckt.„

Hier herinnerden we ons, hoe Luther, wel niet op vriendschappelijken maar toch op familiairen voet met Satan omging; ook dachten we aan de Geneefsche Calvinisten, die in den tijd van zestig jaren, volgens getuigenis der stadsregisters, honderd vijftig personen ten vuurdood doemden om de misdaad van magie en tooverij. Ook hun had mogelijk een Lavater van eenige dienst kunnen zijn.

De geleverde uittreksels zullen voor onze lezers wel voldoende zijn, om het boek van Verheiden en het gemoed des schrijvers naar behooren te kunnen waarderen. Maar waartoe, zal welligt iemand vragen, zulk hatelijk geschrijf van het jaar 1603 uit het stof der vergetelheid opgerakeld? Ons antwoord is: niet om haat of afgekeerdheid te wekken, integendeel, om daardoor vele handelingen van onzen tijd, eenigermate ten minste, te leeren verschoonen. „God vervulle u met haat tegen den Paus!„ - dit wenschte Luther den zijnen toe, gelijk Verheiden ons mededeelt. Die haat tegen den Paus, door de hoofden der hervorming als erfgoed nagelaten, werd door hunne volgelingen gretig aanvaard. Maar 't is dan ook geen wonder, en hoewel het ons bedroeven moet, mag het ons toch nimmer vertoornen, als wij soms nog hunne afstammelingen — en dan nog zelden zoo hartstogtelijk — zien vasthouden aan dat vaderlijk erfgoed: 't is hun immers van ouder tot ouder overgeleverd en met de moedermelk als ingegeven: waarlijk groote krachtsinspanning zoude van hen gevorderd worden, om deze wel treurige, maar toch ook driehonderdjarige erfenis geheel te verwerpen. En dan daarenboven mogen wij het verschil niet voorbijzien tusschen *vroeger* en *nu*; maar met vreugde opmerken, hoe de vreeselijke haat van weleer thans bij zeer velen heeft plaats gemaakt voor een ander en Christelijk gevoel.

Hebben wij herinnerd aan de hatelijkheid van vroegere dagen,

het was om én de thans nog bestaande onverdraagzaamheid zooveel mogelijk te vergoelijken, én de blijken van ware verdraagzaamheid, die ons gegeven worden, zooveel hooger te waarderen.

EEN NALEZING OP HET WERK VAN EEN NAVORSCHER.

> Voor kustlicht veel te dof, verkeerd gezet voor baken,
> Te breed voor een servet, te smal voor tafellaken,
> Een koekoeks kiekenbroed, een opgebarsten klok,
> Die d'ouden klank herhaalt bij elken nieuwen schok.
>
> BRAGA.

Onlangs viel onze aandacht op eene onderneming van zeker gekwalificeerd persoon te Utrecht, Doktor H. J. Broers. Deze heer behoort tot het gild der dilettant-geschiedvorschers, en, door middel van de gedienstige drukpers van Boekhoven, deelde hij in *Losse Volksblaadjes* eenige uitkomsten zijner bevindingen mede aan het Nederlandsche publiek, hetwelk door behoorlijke aankondiging en aanprijzing op dat nieuwe verschijnsel was voorbereid. Sinds een paar jaar gaat het werk zijn eigenaardigen gang; zoodra Doktor Broers een gedeelte der Vaderlandsche geschiedenis op zijne wijze bestudeerd en bewerkt heeft, komt er telkens weêr zulk een blaadje te voorschijn, waaruit een ieder voor den prijs van vijf centen (bij honderdtallen voor nog minder) mag leeren, waar het nu eigenlijk met die geschiedenis op neêr komt. Het kon voorzeker een voor velen hoogst nuttige arbeid wezen, doch een oogslag in enkele dezer papiertjes gaf ons de overtuiging, dat hier weder een onvergeeflijk misbruik is gemaakt zoowel van de vrijheid der drukpers, als van de tegenwoordig meer ontwaakte belangstelling in onze historie; en dat de waangeleerdheid, partijzucht en spekulatie-geest, hetzij afzonderlijk, hetzij alle drie te gelijk, door middel van Doktor Broers, hun gewoon bedrijf onder onze landgenooten geruster dan ooit trachten voort te zetten.

Zulk een poging is altijd berispelijk, maar zij kan niet luide genoeg worden veroordeeld, als ze met zooveel overmoed en kwade trouw onderstaan wordt, als de heer Doktor Broers zich heeft veroorloofd. Een kort verslag moge over volstaan ter waarschuwing (als 't noodig is) voor een ieder, dien men op het gerucht van verdere aankondiging en opvijzeling zou kunnen misleiden, om voor geld zich dergelijke koopwaar te doen overreiken.

Om niet partijdig te wezen, zullen we ons trachten te plaatsen op het standpunt, dat de heer Broers zich zelven gekozen heeft, blijkens een *Voorwoord*, waarmede n°. 1 zijner blaadjes begeleid is. De inhoud van het toespraakje is letterlijk als volgt:

„De uitgever verlangde een kort woord vóór deze blaadjes. Ik „heb niets te zeggen, dan alleen, dat ik de geschiedenis getrouw „heb nagevorscht en eerlijk voorgesteld. Goed en kwaad, alles „heb ik naar waarheid opgeteekend. Meestal heb ik uit minder „algemeen bekende bronnen geput; maar die lust heeft, deze „bronnen na te gaan, zal vinden, dat ik geene vertelseltjes vertel, „of de zaken romantisch heb opgemaakt. Ik heb deze blaadjes voor „het volk geschreven en daarbij den eerbied niet uit het oog „verloren, dien men voor het volk moet koesteren; dat is, ik „heb nooit plat geschreven, maar ook niet deftig en alleen zoo „als de menschen praten. Ik hoop dat ze in veler handen komen. „Ik dank hier openlijk hen, die mij zulke ondubbelzinnige blijken „van sympathie voor mijn werk hebben doen toekomen. Dat de „Hollandsche harten in deze moeijelijke dagen elkander verstaan! „Ik besluit mijn woord met het gezegde van Knoop, aan het „einde van zijne „twee belegeringen" (*Gids*, Dec. 1855): „Wanneer „„men de volle overtuiging heeft, dat wel degelijk onze vroegere „„geschiedenis de geschiedenis is van een groot, krachtig, roem-„„vol volk, dan is het pligt zooveel mogelijk die overtuiging ook „„aan anderen mede te deelen en door de herinnering aan de „„groote daden en heldenfeiten van het verledene, ook bij den tijd-„„genoot heldengeest en liefde voor het vaderland op te wekken.„„

De uitgever alzoo „*verlangde een kort woord vooraf*". De uitgever scheen eenigzins te beseffen, dat de wijn des Heeren Broers van eene soort is, die *wel* een krans noodig heeft, en indien er maar uit de verte voldaan was aan de vereischten, door den heer

Broers zelven als billijke vordering erkend, dan zou dergelijke opsiering wel niet noodzakelijk, maar toch ook niet misplaatst moeten heeten.

Voorwaar een geleerde, welke zich ten doel stelt om door de herinnering aan het grootsch verledene „ook bij den tijdgenoot heldengeest en liefde voor het vaderland op te wekken", daartoe zich den arbeid eener „getrouwe navorsching", ook het „putten uit minder algemeen bekende bronnen" getroost, en „goed en kwaad zoo eerlijk voorstelt", dat hij gerust naar zijne bronnen verwijzen durft, die daarenboven voor het „volk schrijvende, den „eerbied jegens het volk niet uit het oog verliest", hij *mag* hopen, „dat zijn werk in veler handen kome", hij mag in „deze moeije„lijke dagen" danken voor ontvangene „blijken van symphatie", hij behoeft niet te duchten, dat men hem miskenne als een „roman„tischen opmaker van zaken, een verteller van vertelseltjes."

Het smart ons, om redenen, buiten het belang van Broers gelegen, dat we geen kans zien, om de zelfvoldoening te regtvaardigen, waarmeê de schrijver al die *vereischten* als zoo vele *eigenschappen* beschouwt, die hem en zijne werkstukken kenmerken. Hij zou niet beter geslaagd zijn, zoo dit gansche *Voorwoord* voorbedachtelijk ware geschreven, om zich te doen veroordeelen wegens het meeste, wat hij geleverd heeft.

„Ik heb (zegt hij alzoo) de geschiedenis getrouw nagevorscht." — Als men uit het gevolg den aard der oorzaak mag opmaken, dan getuigen deze onbekookte compilatiën, welke voor ons liggen, voor eene navorsching, waaraan middelmatige oordeelkunde en studie zijn vreemd gebleven; zulk eene kan niet eens ter verontschuldiging dienen, laat staan ter aanprijzing.

Een der vervelendste uitkomsten van zulk een kinderwerk is dat eeuwige declameren tegen de 14 Bisschoppen van 1559 en de Inquisiteurs, welk gebral immers dadelijk zou ophouden, als men, met een weinig moeite, van Bisschoppen en Inquisitie zich eens het regte denkbeeld gevormd had. Vandaar hooren we voor de zooveelste maal (n°. 15, bl. 14) „van de hevigste beweging der „gemoederen, niet omdat men tegen de uitbreiding der bisdommen „zelve was, geenszins, deze toch waren in die tijden hoogst „noodig, daar geen bisschop zijn bisdom behoorlijk besturen kon,

„zoo groot waren ze; maar omdat de nederlandsche bisdommen „zouden veranderd worden in Spaansche bisdommen, en de bis- „schoppen dus geen herders meer zouden wezen, maar Inquisiteurs; „omdat in stede van vrede te stichten, deze komen zouden om „onschuldig bloed te vergieten en moord-schavotten te doen op- „rijzen". — Een staaltje uit verscheidene!

Even verdrietelijk zijn de hevige, maar eentoonige uitvallen tegen Philips en Alva; hun naam ontschiet zelden aan de pen des heeren Broers zonder eene halve woordenlijst van schreeuwerige epitheta; dat velen voor die beide personen weinig sympathie gevoelen, we hebben er niet tegen; dat men het overstrenge, het stugge, het onverzettelijke van Alva's karakter afkeure, kunnen we door laten gaan, maar *nu nog* te razen over een monster in menschengedaante (nº. 15, bl. 12), „dat nooit een menschelijk hart in den ijzeren „boezem had voelen kloppen en op wiens gelaat de wreedheid „met diepe voren gegroefd was", *nu nog* met kluchtige opgewon- denheid te vragen: „Wie ziet het niet" (nº. 8, bl. 3), „dat het „den wreedaard slechts om bloed, en den gierigaard slechts om „geld te doen was?" - bewijst, dat men zich wel zeer ter loops bemoeid heeft met de nasporing der nieuwste geschiedkundigen van *hoogeren rang*, bijv. Groen v. Prinst., *Archiv.* Suppl. 81 *; Th. Juste, *Révol. des Pays-Bas*, II, 490; Reiffenberg, *Correspond. de Marg. d'Autr.* XVI en 252—254; Gachard, *Corresp. de Phil. II* [1]).

Tegen een getuigenis, dat drie eeuwen lang schier in ieder huis- gezin leeft, en nog onlangs door Groen van Prinsterer duidelijk is uitgesproken (*Handb. der gesch. van het Vad.* § 131): „Het was „bovenal om de godsdienst dat de worsteling (met Spanje) begon, „het was bovenal, somtijds enkel om de godsdienst, dat zij voort- „gezet werd; door den strijd om de vrije godsdienstoefening der „gereformeerde Kerk is de Staat der Vereenigde Nederlanden ge- „vormd" - beweert Broers zonder omslag, dat, „het niet om de „ware religie te doen was, maar dat Philips II eigenlijk slechts „voor het behoud streed der alleenheerschappij en der aristocratie."

---

[1]) Zie *de Katholiek*, D. XXX, bl. 54—57.

(Passim, bijv. nº 8, bl. 3 en nº. 15, bl. 16.) Over het twijfelachtige nopens den oorsprong der benaming „Geuzen" (nº. 8, bl. 2) weet hij niets, en herhaalt het oude praatje.

Doch hoe kan er ook aan eenig onderzoek gedacht worden, zoolang iemand voor zich en anderen de redenering geldig acht: „Iedereen had misdreven (onder Alva), Roomsch of onroomsch, „vooral hij die maar geld had, en voor hem die nog twijfelen „mogt, of dat de reden was, ... hem vooral zij het herinnerd .... „dat het de Roomsch-Katholieke Utrechtenaren waren .... die Alva's „knechten met geweld verdreven uit hunne veste" (nº. 8, bl. 3). En: „Alva bekommerde zich bitter weinig over de strooptogten „der watergeuzen; hij versterkte zelfs de zeeplaatsen niet eens, „ja ontblootte ze soms geheel van krijgsvolk. Wanneer wij dat „alles in het oog houden, dan wordt het hoe langer hoe duidelijker, dat de bloedhond slechts bevrediging zocht van zijne onverzadelijke geldzucht en dat al het overige slechts mommerij was." — Hoe duidelijk en bondig!

Op getrouwe navorsching mag Broers zich nimmer beroemen, zoolang hij naar geest en gemoed in die mate bevangen en beneveld is, dat hij tegen het zonneklare licht der geschiedenis vooroordeelen staande houdt, welke zelfs aan het ongeleerde maar gezonde verstand een glimlach moeten afdwingen. Zoo bijv. *hield* hij zich vooraf overtuigd, dat Karel V met zijne abdikatie en zijn treffend afscheid van de Nederlanden, niets meer dan een praalziek komediespel heeft voorgehad; al vorschende vond hij niets, wat zijne meening die zekerheid bijzette; in tegendeel al wat hij las bewees duidelijk, dat de keizer op dien merkwaardigen dag niet huichelde, niet de kunstmatige aandoening eens tooneelspelers vertoonde, maar onmiskenbaar zielsgevoel zijne woorden had ingegeven, en zoowel hem als de aanwezigen tot schreijens toe bewogen maakte. — Wat zou, lezers, de heer Broers hierna besluiten? Zijn hersenbeeld opgeven? Oordeelt uit zijne eigene woorden:

„Aanvankelijk had Karel zich op de vertooning voorbereid, „maar wat hij zelf had opgeteekend en voordroeg, dat kwam hem „uit het hart; *hoe meer hij schreef, hoe meer hij opgewonden werd.* „*Al schrijvende vergat hij* zelfs zijne melancholie, door podraga „en jicht veroorzaakt, en alles *kwam hem voor den geest in het*

„*licht zooals hij het vroeger beschouwde;* zijne vroegere overwinnin-
„gen, die zijnen naam met eene glorie omgaven, zijne diepe staat-
„kunde, *deden hem grooter schijnen in zijne eigene oogen dan hij*
„*werkelijk was*, en hij gaf aan Philips een groot en uitgestrekt
„gebied over de halve wereld over, dat toch nog al iets gelden
moest" (nº. 17, bl. 6).

Merkt in het voorbijgaan den stelligen toon op, door den heer Broers schier overal aangenomen, alsof hij hemelsche openbaringen verkondigde, doch die niet overeenstemmen met zijne opmerking bl. 2: „Het valt zoo moeijelijk in het hart te zien en de
„ware drijfveeren der menschelijke handelingen op te sporen".

Een ander voorbeeld van partijzucht en bekrompenheid staat nº. 8, bl. 3: „De beeldstormerij was *door de inquisitie zelve aan-*
„*gestookt, om zoodoende iets tegen het volk te kunnen vinden.*" Wat onbeschaamde en belagchelijke logenstelling! En zoo iemand noemt zich „een getrouw navorscher" der geschiedenis!

„De Watergeuzen roofden op zee alles wat ze krijgen konden
„en maakten de kusten elk oogenblik onveilig; Nederland was in
„Spaansche handen; wat ze dus den Spanjaard ontnemen konden
„was goed" (bl. 4). Derhalve zij roofden alles wat ze krijgen konden op *zee*, die *niet* in Spaansche handen was; zij voerden (zeiden ze) geen krijg tegen den koning, noch tegen zijne onderzaten, maar tegen Alva en zijne „bloidighe adhaerenten"; ondertusschen plunderden zij vast datgene wat in Spaansche handen, maar altoos des konings was, dien *zij niet* beoorloogden, ontnamen zij goed en leven aan hen, die hun *niets* misdreven hadden, en bleven met hun schepen wijselijk verre van Alva met zijne „bloidighe adhaerenten"! Geen wonder dat volgens Broers (bl. 5) het zelfs „Willem van Oranje tegen de borst stuitte, met *zulk* een troep het te moeten aanleggen", en echter durft hij nog met aandoening op die gemeene dievenbende wijzen en ons toeroepen:
„O wat onze vaderen hebben geleden en doorgestaan! Wat we
„eerbied hebben moeten voor hunne deugd [!] en hunne volharding,
„voor hunnen godsdientzin [!] en zucht naar vrijheid. Vloek over
„den valschen Nederlander, die der vaderen deugd met heilig-
„schennenden mond bekladt!"

Een „getrouw navorscher" moet ook een welgegrond, maar toch

zelfstandig oordeel kunnen vormen, hij moet zijn eigen arbeid kunnen overzien; hij mag zeker geen stellig oordeel wagen, als hij het met *zich zelven* nog niet eens is. Doch wat te denken, als „een navorscher" met zoo weinig zelfstandigheid, met zoo weinig zelfbewustzijn voortwerkt, dat hij zijn eigen gedachte niet vasthoudt, zijn eigen oordeel telkens vernietigt, en over allerlei personen en zaken met eene loszinnigheid heenpraat, daar men alle geduld bij verliezen zou.

Ziehier bijv. zijne gedachte (?) over Philips II: „Het dient ge„meld, dat de zoon van den Gentenaar *de Nederlanden lief had*, „*gelijk zij hem liefhadden*, en nog *versch* [N. B. in 1567 sinds 1555] „lag het in het geheugen, hoe ze hem als prins van Spanje „hadden ingehaald, wat feesten zij ter zijner eere hadden gegeven, „wat gejubel zij hadden aangeheven bij zijne triomftogten door „het land" (n°. 8, bl. 1). Hoe is dit te rijmen met n°. 15, bl. 10: „de trotsche jongeling had [N. B. bij diezelfde feesten] had „natuurlijk geen enkel woord over, groette zelfs niet eens min„zaam, wierp niets dan norsche hooghartige blikken om zich „henen en deed het volk ten duidelijkste gevoelen, dat zij geen „eigenen vorst, maar eenen Spanjaard tot heerscher zouden ont„vangen." — En bl. 12: *Niemand hield* van dien achterdochtigen, „veinzenden jongen-man, die altijd vergezeld was van dat monster „in menschengedaante", enz. en bl. 15: „den man, die alleen „den Spanjaard vertegenwoordigde en in wiens boezem nooit een „hart geklopt had, dat eenig *medegevoel voor het Nederlandsche „karakter bezat.*"

In n°. 11, bl. 2 wil Broers niet hooren van de baldadige wreedheid van den beruchten Don Carlos. Deze zou bijv. „uit „loutere wreedheid hazen en ander wild levend gebraden hebben. „Maar (zegt Broers) het wild krijgt men zelden levend en de daad „zelve komt niet overeen met zulk een hooghartig karakter als „het zijne was." Daartegen geeft hij bl. 7 als „bewijzen voor het „vreemd en woest karakter van Carlos hoe deze een kamerheer „wilde dwingen om boven uit een venster te springen, hoe hij „den groot-inquisiteur in de borst greep, een ongelukkigen schoen„maker het afkooksel van slecht gemaakte laarzen deed insloor„pen... tegen vadermoord zelfs had hij niet opgezien."

Nog is 't opmerkelijk, hoe Broers Carlos *schuldig houdt* aan plan tot vadermoord (bl. 7), en na vermelding dat koning Philips daarvan ingelicht, het regt zijn loop wilde laten, het volvoeren van 't vonnis als *bewezen* aanneemt, doch ook pathetiesch uitroept (bl. 8): „gij Philips, stonden niet rondom uwe ellendige doodsponde de geesten uwer slagtoffers, en stond niet vooraan onder hen Carlos, uw eenige zoon, *uw grootste offer, dat gij in uw blinden ijver voor de Kerk haar hadt gebragt?*"

Over Karel V, n°. 17, bl. 7: „Het ketterbranden vond hij wel *heel goed en heel plaisierig*"; daartegen bl. 8: „*Zijn goed hart*, dat moet ook gezegd worden, zijn Nederlandsch hart vooral zag er tegen op, om met brandstapel en schavot tegen de Ketters van Brabant, enz. te woeden, tegen zijn vroegere vrienden", enz.

Over denzelfden: „Hij stierf (in de afzondering te Yuste) der wereld en der regering niet af, maar *bleef de zaken* van uit *zijn zoogenaamde kloostercel* steeds *besturen*" (bl. 7); dan weder: „de grommige, vraatzuchtige, lastige podagrist was *geheel en al naar ligchaam en ziel* versleten; bij begon te suffen, en bleef alleen *nog gesteld op uiterlijke* vertooningen" (bl. 8); en even te voren: „Karel bleef te Yuste niet minder keizer, of liever koning van Spanje en vorst der Nederlanden, dan hij altijd geweest was."

We besluiten voorloopig, dat de aanspraak van den heer Broers op den lof van „getrouwe navorsching" zeer onbeduidend is, en dit ons oordeel wordt in geenen deele verzwakt door hetgeen we ons genoopt vinden, al verder over zijn arbeid aan te merken en aan te toonen.

„Ik heb", zegt hij, „meestal uit minder algemeen bekende bronnen geput; maar die lust heeft, deze bronnen na te gaan, zal vinden, dat ik geene vertelseltjes vertel." — Wij hebben dien lust gehad en er grootendeels aan voldaan; hetgeen waarlijk nog weinig zegt, omdat (zeker tegen de meening des schrijvers) die vergelijking zonder inspanning en zoo spoedig mogt afloopen; hij heeft bijzonder weinig bronnen opgenoemd, de gedrukte boeken waren gelukkig onder ons onmiddellijk bereik, en al de overige schriften, ook het verzwegene, konden we tot het vormen van een veilig besluit, gerustelijk ontberen. Uit een en ander mag

men betwijfelen, of onze „navorscher" wel kennis draagt aan verscheidene werken van zeer „algemeene bekendheid", maar ook even noodzakelijk voor iemand, die tegenwoordig over geschiedenis zal medespreken. Het is dan ook minder vreemd, dat hij Prescott en Juste raadpleegde (?) door „uittreksels in de *Revue Britanique*". En eigenlijk zijn dergelijke boeken ook niet voor hem geschreven en het is onvergelijkelijk beter, dat hij er oog en handen uithoudt, dan er zoo meê te leven, als hij met genoemde uittreksels heeft goedgevonden.

In dit opzigt is tot heden Juste er beter afgekomen dan Prescott; want diezelfde uittreksels in de *Revue Brit.* (naar eigen bekentenis door Broers gevolgd) behooren *uitsluitend* aan Prescott; van Juste is daar niets te vinden; alleen heeft de hoofdredakteur der *Revue*, de heer Pichot, in een Voorwoord een paar plaatsen uit het werk van Juste overgenomen, die echter in hoegenaamd *geen* verband staan met het onderwerp, waarmeê de heer Broers zich bezig hield, namelijk de geschiedenis van Don Carlos, zoon van Philip II.

Broers intusschen verzekert stoutweg: „Carlos was de ketter-„sche gevoelens van de Nederlandsche opstand toegedaan; wat „Philips wel moet gevoeld hebben, toen die eenige zoon besmet „was met de ketterij... Zou Carlos niet openlijk zijne lutherische „gevoelens verkondigen aan het volk (bl. 8)?" Prescott daarentegen geeft zulks op als niet ongegrond, maar toch onbewezen, en voegt er bij: „het is moeijelijk te gelooven, dat Carlos' fan-„tastische geest bepaalde godsdienstmeeningen kon bezitten, en „dat de hervormers genoegzamen toegang bij hem verkregen „hadden" (*Revue*, pag. 42). Wel geeft hij toe, dat een goedkeuren der Nederlandsche omwenteling in Spanje zou beschouwd wezen als een geloofsverzaking [1]), maar ook dat heulen met den opstand laat hij in het onzekere.

Broers, bl. 7: „Carlos had tegen vadermoord niet opgezien en „te vergeefs had hij voor dat voornemen absolutie trachten te „verkrijgen. Met angst en afgrijzen hoorden de priesters zijne be-

---

[1]) Beter had Prescott dit kunnen inzien uit het proces van Egmond en Hoorne.

„ kentenis aan en zij mogten er niet in slagen hem van zijn razend „ voornemen af te brengen. Zij lichtten Philips in en de koning „ had besloten dat het regt zijn loop zoude hebben. O had de „ moordenaar van Willem van Oranje ook zulke geestelijken bij „ zijne biecht gevonden!„

We vragen natuurlijk: is hier waarlijk het geheim der biecht verraden? Naar Broers (en anderen vóór hem) zou men denken van ja. Bij Prescott nu vindt men slechts de volgende mededeeling opgenomen van 's prinsen kamerheer: „ Don Carlos was reeds door „ twee verschillende biechtvaders wegens onverzettelijk voornemen „ tot moord, zonder absolutie weggezonden [1]). Dienzelfden avond „ liet hij zestien kloosterlingen bij elkander komen, om te beslissen, „ of hij in die stemming de absolutie niet kon verwerven. Het „ antwoord der vergaderde monnikken was ontkennend; een der „ leden haalde hem over den naam van zijn bedreigden vijand op „ te geven, onder voorwendsel, dat zulks nog invloed op de be- „ slissing kon hebben, en — Carlos noemde zonder omwegen den „ koning, zijn vader, wien na 't scheiden der bijeenkomst onver- „ wijld alles bekend werd gemaakt.„ — Ziehier dus eene biecht, gesproken bij *zestien* personen te gelijk!

Broers: „ Toen Carlos eens dood ziek was, liet Philips een der „ *helften* van den heilige [2]) (fray Diego) komen, en *besmeerde* er

---

[1]) Hij klaagde daar *erg* of *luide* over, *hautement*, Juste, Tome II, pag. 444.

[2]) Prescott gewaagde alleen van de relieken eens *Franciskaans*, fray Diego, eene eeuw vóór Carlos' dood, onder Hendrik IV, overleden. — Broers noemde het verhaal van Prescott „ oppervlakkig „ (bladz. 6), en wendde zich, ter aanvulling van het ontbrekende tot het *Album van Buitenlandsche lettervruchten*, Maart 1856. Dit Album bevat (bl. 168) een verhaal over de relieken van den heiligen *Juan de la Croix*, en over een twist wegens het bezit dier overblijfsels, welke men, om het geschil bij te leggen, eindelijk aan twee kloosters *verdeeld* heeft. Doktor Broers neemt eerst uit Prescott over, dat de heilige van Don Carlos „ *eene eeuw te voren* in *reuk* van heiligheid gestorven was „; daarop vereenzelvigt hij den Franciskaan fray Diego uit de vijftiende met den Karmeliet Juan de la Croix uit de zestiende eeuw, schrijft na deze behendigheid het fragment na uit het genoemde *Album*, ziet over het hoofd, dat juist dit fragment aanvangt met de woorden: „ *in*

„zijn zoon meê, die dadelijk genas, zoodra de beenderen hem „maar aanraakten" (bl. 7).

Prescott: „den zweetdoek van fray Diego plaatste men op het „hoofd van den zieke." — (*Revue*, pag. 22.)

Broers: „Filips de trouwe zoon der kerk, die den titel droeg „van allerkatholijkste Majesteit had geen traan zelfs over voor den ketter" (Carlos). bl. 8.

Prescott: „Daags na de gevangenneming van Carlos maakte de „koning deze gebeurtenis bekend aan zijne Staatsraden; volgens een „ooggetuige vulden daarbij de tranen zijne oogen" (*Revue*, pag. 36). En wederom: „de koning kwam bij 't sterfbed van Don Carlos, „gaf hem zijn afscheidszegen en (in de Noot) keerde met grootere „smart, schoon met mindere bekommering naar zijne vertrekken „terug" [1]).

Na het beschrijven van het stichtend overlijden van Don Carlos, behandelt Prescott uitvoerig het beruchte vraagstuk, of de prins door zijn vader is van kant geholpen. Hij geeft wel is waar dienaangaande geene eindbeslissing, doch op zeer redelijke gronden verwerpt hij achtervolgens als onvoldoende het getuigenis van al de schrijvers, op wier gezag men aan Philips den dood zijns zoons plagt te wijten. (*Revue*, pag. 300—309.)

„*het laatst van* 1591 stierf Juan de la Croix", en keert dan weder tot Prescott terug, om de aanraking met een zweetdoek (door dien auteur vermeld) te veranderen in eene „besmeering" van Don Carlos.

De uitkomst dezer schrandere combinatie van Broers is derhalve een feit, waar de geschiedenis niet ligt eene wedergade van zal aantoonen: een Franciskaan, fray Diego, sterft in de vijftiende eeuw; honderd jaar later (1591) sterft hij andermaal, doch onder een anderen naam en ander ordeskleed; en in dien tusschentijd (dertig jaar vóór zijn tweede sterfgeval) laat koning Philips (in 1562) de „helft van den heilige komen" en besmeert er den zieken Don Carlos mede.

Had Doktor Broers zich maar aan 't „oppervlakkig" verhaal van Prescott gehouden, of het *Album* niet genoemd!

[1]) „Ten prooi aan eene gemoedsaandoening, die hij niet kon be„dwingen". Juste, Tome, II, p. 500. Groen, *Arch.* III, p. 188, spreekt over „la douleur profonde du père". Het is waar, Don Carlos was bij zijn dood geen „ketter" meer, zoo hij 't ooit geweest was; doch het vaderhart, hier zoo zigtbaar, verloochent zich zoo verre niet, als Broers doet voorkomen.

Pichot, welke de meergenoemde uittreksels van Prescott [1]) in de *Revue Britannique* plaatste, zegt in een daar bijgaand Voorwoord [2]): „Philippe sera à peu près absous désormais de l'accusa„tion d'avoir laissé périr de mort violente le prince don Carlos„ (*Revue*, pag. 13), en in eene in 't oog vallende slotaanmerking: „Cette dissertation de M. Prescott pourra, sinon trancher la ques„tion, en écarter du moins tout ce qui est supposition gratuite... „La sentence n'a été probablement ni prononcée par le père, ni „subie par le fils„ (*Revue*, pag. 309).

Andere bevoegde deskundigen zijn nog verder gegaan. Von Raumer zegt, na het raadplegen veler onuitgegeven oorkonden: „Er (Carlos) und die Königinn sind natürlichen Todtes gestor„ben„ (*Hist.* B. I, 175, en *Gesch. Europa's*, III, S. 129).

De Redakteur der *Revue*, Pichot, heeft in het bovenvermelde voorwoord betreffende Th. Juste aangemerkt: „il arrive, sur ce „point controversé à des conclusions analogues„ (à celles de Prescott. (*Revue*, pag. 13.) De uitdrukking *analogue* duidt genoeg aan, dat ze niet volmaakt dezelfde zijn. Het zou een verstandig en eerlijk man hebben opgewekt, om het werk van Juste op te slaan (omdat de *Revue* er niets van leverde) en hij zou bemerkt hebben, hoe Prescott en Juste in verscheidene punten betreffende Carlos' dood overeenstemmen, dat beiden de gronden ter beschuldiging van Philips onvoldoende keuren, maar dat ook Juste niet aarzelt, om vlakweg te verklaren: „L'humanité de Philippe n'alla „point, *rendons lui cette justice*, jusqu'à faire périr par le fer ou le poison Elisabeth, sa femme, et Don Carlos, son fils„ (*Hist. de la Révol. des Pays-Bas*, Tom. II, pag. 501).

Zietdaar, lezers, wat Broers in Prescott en Juste heeft *gelezen* en *moeten* lezen. Doch wat heeft hij zich verstout, in zijn n°. 15, bl. 8 op hunne rekening te stellen?

„Carlos werd gevangen genomen en van dat oogenblik was zijn „vonnis beslist... Maar hoe het vonnis te volvoeren, hoe den er-

---

[1]) Door Broers „gevolgd„.

[2]) Zou Broers dat Voorwoord niet ingezien hebben? maar hoe weet hij dan, dat er van Th. Juste spraak is, over wien de eigenlijke uittreksels zwijgen?

„kenden erfprins van Spanje op het schavot te doen sterven?...
„Vermeden dus elk openlijk schandaal, *den zwakken jongeling*
„*dagelijks wat ingegeven, zoodat hij eenen langzamen zekeren dood*
„*stierf*, en dat nog wel met hoop op terugkeer tot de godsdienst
„des vaders, als de geest verzwakt was en als hij, die toch eigenlijk
„van het protestantisme niet anders begrepen had, dan dat het
„de godsdienst der opstandelingen tegen zijnen vader was, naar een
„laatste middel zou grijpen tegen de verschrikkingen des doods.
„En Philips plan is volbragt; Carlos is gestorven, de onderdanige
„en getrouwe zoon der Roomsch-Katholieke Kerk; — maar gij,
„Philips, toen gij daar aan uwe ellendige doodsponde geboeid
„laagt, toen het ongedierte u reeds levend verslond, trotsche
„koning van Spanje, beul onzer vaderen, stonden toen niet de
„geesten uwer 18000 slagtoffers u den doodstrijd nog banger te
„te maken, en stond niet vooraan onder hen Carlos, uw eenige
„zoon, uw grootste offer *dat gij in uwen blinden ijver voor de*
„*Kerk haar hadt gebragt*? Philips van Spanje, laatste graaf
„van Holland, dat sterven zal daardoor nog vreeselijker ge-
„weest zijn.„

Men durft zijne oogen naauwelijks gelooven, als men zulk een trouweloozen vervalscher pogchend op zijne „eerlijke voorstelling„ ziet nederschrijven: „ga mijne bronnen na, en gij zult vin-
„den, dat ik geen vertelseltjes vertel, of de zaken romantisch
„heb opgemaakt, alles heb ik naar waarheid opgeteekend„! enz. Hemel! is *dat* „waarheid„; is *dat* „eerlijkheid„; is *dat* den „eerbied in 't oog houden, dien men voor het volk moet koesteren„? Neen! het is een schandelijk vergrijp jegens den eersten pligt van ieder geschiedschrijver, ja van iederen mensch, het is in 't openbaar den spot drijven of met het goede vertrouwen of met de billijke verontwaardiging van het publiek, het is een misdadig verraad gepleegd jegens mannen als Prescott en Juste, wier namen alleen voortaan dien Doktor Brocrs moesten verpletteren, zelfs nu hij het ergerlijk bewijs heeft geleverd, dat het gevoel van zelfachting bij hem schier volkomen vergaan is.

Eerbied voor het volk! waaronder hij den geloofshaat tracht op te hitsen! eerbied voor het volk! waarvan hij een groot gedeelte beleedigt, daar hij hun godsdienst telkenmale belagchelijk of ver-

achtelijk wil maken [1]), eerbied voor het volk, door hem toegesproken in eene taal, welke hij de „hunne" noemt [2]), en voor welke zich immers velen zouden wachten zelfs van diegenen, welke ooit maar eenig lager onderwijs en beschaving van stadswege hebben genoten. Hij (en dit verraadt nog *eenige* zelfachting) wil als meester van den volkstoon en daarbij voor aardig doorgaan; maar zijn gewaande eenvoud is plat, zijn luimigheid laf en gemeen, zijn stijl (indien we dit woord niet ontheiligen) de uitdrukking van iemand, door en door geweekt in den louteren jansaliegeest; en dan keurt hij zijne voortbrengselen nog (n°. 7. bl. 5) „aanlokkelijk en smakelijk"!

Hij spitst den stompen geest op Uilenspiegels-grollen,
Hij roept citroenen uit bij voosgevroren knollen,
En ('t levend onverstand gebroken uit zijn nis!)
Hij is niet wat hij waant en waant niet wat hij is,
Een met een narrenkap, zelf rinklend met zijn bellen,
Die onbeschaamd in druk zijn dwaasheen durft vertellen.

Geen enkele der schalkerijen van den grappigen man denken wij den lezer hier meer voor te stellen; veeleer vergunne men ons te eindigen met het bespreken zijner brabbelschriften, die, als ze iets vermogen, wel verre van ware liefde voor 't vaderland, slechts onderlinge verbittering opwekken, dwaling bevorderen, oppervlakkigheid, betweterij en wansmaak in de hand werken; een armzalig geknoei, zonder waarheid of degelijkheid, onuitstaanbaar van aanmatiging, walgelijk van flaauwheid, te duur voor scheurpapier, te net gedrukt voor blaauwboekjes, voor het geringe volk te gemaakt, voor den burgerman te onfatsoenlijk, te laf

---

[1]) 't Is altemaal ongemanierde en vervelende papagaaijenklap, en daarom verdere meldiug onwaardig. Alleen vragen we: waarom toch dat bijvoegsel „trouwe zoon der Kerk" zoo onophoudelijk bij wijze van sarcasme aan alle Katholieke vorsten toegebeten? zonder vrees, dat minstens de herhaling er de kracht aan beneme? behoort *hij* tot *geene* kerk? des te erger voor *hem;* in het tegenoverstaand geval, moge die kerk toezien, of „*haar* zoon" beter kind dan „navorscher" is.

[2]) „Zooals de menschen praten". Voorwoord.

voor kinderen, te pedant voor bejaarden, een reeks van nare paskwillen op den vooruitgang der geschiedkunde in de tweede helft der negentiende eeuw!

EEN PROTESTANTSCH GETUIGENIS TEN GUNSTE VAN OOSTENRIJK.

Terwijl vele Protestanten, sedert het door Oostenrijk met den Paus gesloten konkordaat, om strijd tegen het „onverdraagzame", „aan Rome verkochte" Oostenrijk uitvaren, doet het genoegen, ook van die zijde een regtvaardiger oordeel aangaande de handelwijze der Oostenrijksche regering opzigtens de Protestanten te hooren uitbrengen.

In het vierde stuk der *Godgeleerde Bijdragen* van 1857 worden de volgende woorden van Schenkel medegedeeld, voorkomende in de *Allgem.-Kirchenz.* N. 3 des vorigen jaars; daaruit zal men zien, dat, zoo de Protestantsche kerk in Hongarije thans in minder gunstigen toestand verkeert, zij dit aan niemand anders dan zich zelve te wijten heeft.

„Heeft Oostenrijk - dus schrijft Schenkel - door het sluiten van het Concordaat de Protestantsche kerk met niet geringe bezorgdheid vervuld, het heeft tevens menig gemoed verkwikt door de vrijheid, welke het in het kerkelijk leven aan het Protestantisme heeft geschonken. Het heeft met echte vrijmoedigheid aan de kerkelijke organen en kerkelijke tijdschriften onbepaalde vrijheid van gedachtenwisseling toegestaan over het Hongaarsche ontwerp van de kerkelijke grondwet van 21 Augustus 1856. *Deze vrijheid is niet algemeen gewaardeerd*, en wel is het te betreuren, dat de Protestantsche kerk in Hongarije zich van de Oostenrijksche heeft losgescheurd, en daardoor het onmogelijk heeft gemaakt, gelijk de kerkeraad van Weenen haar uitnoodigde, om voor de algemeene kerk in Hongarije een gemeenschappelijk reglement te vervaardigen."

SPROKKELINGEN.

EENE VROME VEREENIGING IN POLEN. — De meerdere vrijheid welke de Katholieken thans in Polen genieten, heeft hen al spoedig op de gedachte gebragt, eene vereeniging te vormen ter tegemoetkoming in de behoeften voor de eeredienst in een groot aantal arme kerken. In Polen zijn 2700 Katholieke parochies waarvan de helft in de uiterste behoefte verkeert. De bovengenoemde vereeniging, welke reeds de voornaamste personen der aristokratie onder hare leden telt, zal die arme kerken van de haar ontbrekende sieraden en heilige vaten voorzien.

VIJFTIENDE ALGEMEENE VERGADERING DER „GUSTAV-ADOLF-STIFTUNG". — Deze laatste algemeene vergadering is het vorige jaar te Kassel gehouden. Bij de openingsrede van Dr. Zimmerman was de keurvorst van Hessen met zijn gezin, Prins Willem van Hessen en eene talrijke menigte tegenwoordig. Een aantal van 282 afgevaardigden en vrienden der zaak uit den vreemde woonde de vergadering bij. In 1856 zijn ontvangen 101,701 thalers, dat is bijna 2 tonnen gouds. Aan 380 gemeenten, dat is 56 meer dan in het vorige jaar, is in deze vergadering hulp verleend. De algemeene bijdrage is toegewezen aan de gemeente te Deutz tegenover Keulen. Nevens haar waren daartoe voorgesteld de gemeenten van Meppen en van Praag. In het geëindigd jaar zijn de volgende kerken, waartoe de G.-A.-V. heeft bijgedragen, voltooid en ingewijd: te Magyar-Boll in Hongarije, te St. Dié in Frankrijk, te Altenberg in Rijn-Pruissen, te Nieheim en Brilon in Westphalen, te Oberglogau in Silesië. Verder de school te Zahling in Hongarije, de Kerk te Cloppenburg in Oldenburg, te Czempin en Schokken in Pozen, te Cilli in Stiermarken. De Kerk te Kowalewo in Pruissen, de school en bidzaal te Formos zouden met den herfst gereed zijn. — In 1858 zal de algemeene vergadering te Leipzig worden gehouden [1]).

---

[1]) Zie *Tafereelen en Berigten* enz., door de Nederl. *G.-A.-V.* uitgegeven, bl. 200, waar verder verwezen wordt op het uitvoerig verslag dier vergadering in het *Bijblad* der *Kerk. Courant* van 18 Nov. jl.

HET AANVAARDEN

DER

PAUSELIJKE WAARDIGHEID

DOOR

DEN H. LEO IX.

Tijdens zijn verblijf te Rome in het jaar 1046 had keizer Hendrik III van het Romeinsche volk de belofte afgevorderd, dat het in 't vervolg niet zonder zijne voorkennis en goedkeuring tot het kiezen van een nieuwen Paus zoude overgaan. Dientengevolge zonden de Romeinen na den dood van Paus Clemens II hunne gezanten naar het keizerlijk hof, en door den wil des keizers werd Damasus II in 1048 op den pauselijken zetel verheven. Toen echter ook deze laatste na eene regering van slechts drie en twintig dagen overleden was en een nieuw gezantschap uit Rome dit den keizer kwam aankondigen, beriep Hendrik eene vergadering van bisschoppen en rijksgrooten te Worms, ten einde door hunnen raad te worden voorgelicht. Ook Bruno, bisschop van Toul, bloedverwant van Hendrik, en bij dezen zoo in aanzien, dat

de keizer nimmer eenen maatregel van eenig belang nam, zonder eerst zijnen raad in te winnen, was ter vergadering tegenwoordig; en met algemeene stemmen werd deze godvruchtige en ijvervolle bisschop aangewezen als de nieuwe Opperherder der Kerk.

Hoedanig was de houding van bisschop Bruno na deze op hem uitgebragte keuze? Wij vonden bij de geschiedschrijvers twee verschillende antwoorden op deze vraag, onderzochten de gronden, waarop beide steunen en de uitkomst van dit onderzoek scheen ons gewigtig genoeg, om er onze lezers mede bekend te maken; want het bleek ons duidelijk, dat genoemde bisschop, die onder den naam van Leo IX den pauselijken stoel beklom, *geen oogenblik* berustte in deze *van den keizer uitgaande* benoeming, maar eene verkiezing *volgens de kerkelijke bepalingen* gevorderd heeft.

In de vrij onpartijdige levensbeschrijving van Gregorius VII, ons door den Protestant Voigt gegeven, lezen wij het volgende verhaal:

„Bij zijn vertrek uit Worms, bragt bisschop Bruno eerst nog een bezoek aan zijne stad Toul, en begaf zich van daar den derden Kersdag reeds gekleed in pauselijk gewaad naar Cluny. De prior Hildebrand en de abt van Cluny gingen hem te gemoet en ontvingen hem zeer hartelijk. Spoedig was Bruno ingenomen met de voortreffelijke hoedanigheden van den prior, en werd door dezen bewogen, om met aflegging van den pauselijken tooi, in pelgrimsgewaad naar Rome te gaan, om ook daarmeê aan te duiden, dat de keuze des keizers hem nog geen regt gaf op den stoel van Petrus. De abt zoowel als Hildebrand zeiden hem, dat de keizer volstrekt geene magt had tot het

kiezen van den Paus, dewijl dit regtens behoorde bij de geestelijkheid en het volk van Rome. Waarschijnlijk met het doel om zijne plannen beter te doen slagen, vergezelde Hildebrand bisschop Bruno op diens reis naar Rome, na hem volkomen overtuigd en de belofte van hem verkregen te hebben, dat hij zich in alles door zijne raadgevingen zou laten geleiden.

„Blootvoets deed Bruno zijnen intogt in Rome, en de lofzangen hoorende en de luide vreugdekreten, waarmede hij begroet werd, sprak hij: „De keuze des volks en der „geestelijkheid, zoowel als het gezag der kanons hebben „grootere waarde dan elke andere keuze: ik ben dus „bereid, naar mijn vaderland weder te keeren, indien „mijne verkiezing niet door allen wordt goedgekeurd." Op raad van Hildebrand werd hij volgens de oude gebruiken door de geestelijkheid en het volk gekozen, nam den naam aan van Leo IX, werd den 2 Februarij gewijd en den 12 dierzelfde maand gekroond. Het werd dus bevestigd, dat de keizer geene volstrekte magt bezat tot het kiezen van Pausen [1]."

Wij houden ons overtuigd, dat dit gansche verhaal eene fabel is, uitgenomen datgene, wat over den intogt van Leo in Rome gezegd wordt. Wel is waar ook Baronius deelt het ons met enkele wijzigingen mede in zijne Annalen op het jaar 1049, alsook Dupin (*Nouv. Bibliothèque*, onzième siècle, chap. IV). De geleerde kardinaal konde echter niet anders handelen, dewijl in zijnen tijd de handschriften nog onbekend waren, waaruit later de waarheid van het tegenovergesteld verhaal zoo zonneklaar is aangetoond, dat Pagi, Mabillon, de Bollandisten,

---

1) *Hildebrand, als Papst Gregorius der Siebente*, S. 14.

Natalis Alexander, Fleury, Rohrbacher, in een woord genoegzaam allen, zich daarmede hebben vereenigd [1]). Dit eenstemmig oordeel der latere geschiedkundigen zoude dan ook ons schrijven overbodig maken, ware het ver haalvan Baronius niet op nieuw door Voigt voorgesteld, wiens werk (of liever de Fransche vertaling er van door den heer Jager) in handen van vele Katholieken is; daardoor toch kunnen wij met grond vreezen, te meer dewijl de Katholieke vertaler op dit verhaal geene aanmerking maakt, dat deze verkeerde voorstelling op nieuw geloof vinden zal, zooals zij dan ook reeds, wat de hoofdzaak betreft, bij onzen hooggeachten land- en geloofsgenoot Dr. W. J. F. Nuijens wordt aangetroffen [2]).

Welke is dan de ware voorstelling van het gedrag van den H. Leo?

Toen hij met eenparigheid van stemmen door de rijksvergadering van Worms tot Paus benoemd was, ontstelde hij uitermate door deze voor hem geheel onverwachte gebeurtenis. Terugschrikkende voor den zwaren last, die men hem op de schouderen wilde leggen, weigerde hij de pauselijke waardigheid aan te nemen, en verklaarde zich onwaardig voor zulk eene heilige en gewigtige betrekking. Maar vruchteloos was zijne weigering, vruchteloos zijne bede, dat men terug zoude komen van de gedane keuze. Want hoe meer hij hier op aandrong, des

---

1) Men zie Pagi, in zijne aanteekeningen op Baronius, voor het jaar 1049; Mabillon, *Annales Benedictini*, Lib. 58, n. 113 en Lib. 59, n. 51; de Bollandisten op den 19 April en 25 Mei; Natalis Alexander, Tom. VII, cap. 1, art. 6; Fleury, Livre 59, n. 54; Rohrbacher, Tom. XIII, pag. 441.

2) In den Volks-Almanak voor 1856, bijeengebragt door J. A. Alberdingk Thijm, bladz. 153.

te meer drong ook de vergadering er op aan, dat hij zich met haar eenstemmig besluit zou vereenigen. Hij zag dan, dat hij zich niet langer tegen dezen algemeenen wensch kon verzetten; en toch nog een middel zoekende, om de zoozeer gevreesde verheffing te ontvlugten, verzocht hij een uitstel van drie dagen, ten einde zich in dien tijd te kunnen beraden. Dit verzoek werd hem toegestaan; en hij bragt nu die dagen door in voortdurend gebed en in volstrekte onthouding van spijs zoowel als van drank.

Als hij nu wederom ter vergadering verscheen, zijne beslissing door allen gevraagd en op zijne toestemming op nieuw met kracht werd aangedrongen, beproefde hij nog eene laatste poging; geheel onverwachts deed hij eene openbare belijdenis zijner fouten, hopende, dat allen hierdoor van zijne onwaardigheid overtuigd zouden worden, en stortte daarbij zoo overvloedige tranen, dat ook alle aanwezigen in geschrei uitbarstten. Maar werden aller gemoederen diep bewogen door deze nederige daad, zij was niet in staat om het eenmaal genomen besluit te doen veranderen; integendeel zijne nederigheid overtuigde allen zooveel te meer, dat hij inderdaad waardig was, den pauselijken stoel te beklimmen. „God verhoede het, zoo klonk het uit aller mond, God verhoede, dat de zoon zooveler tranen verloren ga!"

Het was nu duidelijk voor bisschop Bruno, dat verdere tegenstand nutteloos zijn zou. Hij onderwierp zich derhalve aan het verlangen der rijksvergadering, bewilligde in zijne benoeming, maar — en dit verdient bijzonder onze opmerking, dewijl het in strijd is met de door Voigt gegevene voorstelling — *onder uitdrukkelijk beding, dat zij alleen van kracht zoude zijn, indien de geestelijkheid*

en het volk van Rome hem volkomen vrij en eenparig tot Paus verkozen, dewijl hij in het tegenovergestelde geval zijne benoeming als niet geschied zou beschouwen. Met vreugde werden deze woorden gehoord en men *keurde de door hem gestelde voorwaarde goed.*

Op dienzelfden tijd bevond zich te Worms een Romeinsch kloostergeestelijke, de nog jeugdige Hildebrand (die later als Gregorius VII den pauselijken zetel bestijgen zou), algemeen geacht om zijne deugd en zelfs bij keizer Hendrik in hoog aanzien om zijne prediking. Deze Hildebrand werd door bisschop Bruno uitgenoodigd, om hem naar Rome te vergezellen, maar weigerde aanvankelijk aan dit verzoek te voldoen, omdat hij bedenkingen had nopens de regtmatigheid der gedane keuze, als niet volgens de kanonieke kerkelijke bepalingen, maar door de tijdelijke magt des keizers geschied. Toen echter de heilige bisschop vol geduld en zachtmoedigheid alles uiteenzette, wederstond Hildebrand niet langer, maar vertrok met Bruno naar Rome.

Deze laatste wilde echter niet vertrekken, zonder alvorens nog een bezoek te hebben gebragt aan zijne bisschoppelijke stad Toul. Hij vierde daar het Kersfeest en begon zijne reis naar Italië op den derden kersdag. Als eene bijzonderheid moet nog vermeld worden, dat hij de stad Toul verliet, niet met de kenteekenen der pauselijke waardigheid, maar in eenvoudig pelgrimsgewaad. Ten onregte derhalve verhaalt Voigt, dat hij op raad en aandrang van Hildebrand *te Cluny* het pauselijk gewaad voor het pelgrimskleed verwisselde. Zelfs is het onzeker, of hij gedurende deze reis de beroemde abdij van Cluny bezocht, hetwelk eenigen onmogelijk, anderen daarentegen waarschijnlijk noemen.

Bij zijne aankomst te Rome werd hij met blij gejuich begroet. In de toespraak, die hij tot de Romeinen hield, begon hij met hun te verhalen, hoe 's keizers keuze op zijnen persoon gevallen was; verzocht hen daarna, dat zij vrijmoedig hunnen eigenen wil zouden verklaren, dewijl volgens de kanons de keuze der geestelijkheid en des volks elke andere beschikking moest voorafgaan; zeide hun verder, dat hij gaarne naar zijn vaderland zoude terug keeren, ingeval zij niet eenparig gezind waren hem te kiezen, dewijl hij slechts gedwongen was gekomen, om dien zwaren last op zich te nemen. Door allen tot Paus uitgeroepen, beklom hij den zetel van Petrus onder den naam van Leo IX.

Ziedaar, wat wij als het ware verhaal erkennen. Vraagt men ons nu, of een onderzoek naar de waarheid er van eenig belang heeft, dan antwoorden wij, dat er, naar onze bescheidene meening, grooter belangen aan verbonden zijn, dan men oppervlakkig zou vermoeden. Men bedenke slechts, dat deze handeling van Paus Leo de eerste schrede was op den weg, waarop de volgende Pausen en vooral de groote Hildebrand zulk een zwaren strijd te voeren hadden, om de Pauskeuze aan den verderfelijken invloed des keizers te onttrekken. Men bedenke tevens, dat het hier de eerste belangrijke handeling geldt van den zoo verschillend beoordeelden Hildebrand zelven. Zij, die niets liever wenschen, dan aan Hildebrand alleen en diens vermeende heerschzucht den droeven strijd te kunnen toeschrijven, die later tusschen Kerk en Staat gevoerd werd, hebben er belang bij, aan de handeling van Paus Leo den schijn van verzet tegen den keizer te geven, en Hildebrand te kunnen aanwijzen als den persoon, wiens raadgevingen alleen Leo daartoe bewogen; het verhaal van Voigt moet

hun dus meer behagen, daar uit het onze blijkt, dat Leo uit eigene beweging de vrijheid der Kerk voorstond, hierin met regt te werk ging en zich aan geenerlei verzet tegen den keizer schuldig maakte; immers, eenparig schonk de rijksvergadering van Worms en dus ook de keizer zelf, goedkeuring aan zijn gedrag — aan de door hem gestelde voorwaarde. Van den anderen kant mogen wij, die in Hildebrand prijzen al wat hij deed voor de vrijheid der Kerk, ook aan Leo IX niet onregtvaardig den lof onthouden, van reeds vóór Hildebrand die vrijheid te hebben voorgestaan, en veel minder mogen wij hem, die een Heilige onzer Kerk is [1]), ten onregte beschuldigen van — zij het dan slechts een oogenblik — uit 's keizers hand en dus op onregtmatige wijze de pauselijke kroon te hebben aanvaard. Eindelijk neemt men met ons niet aan, dat Leo te Worms slechts *voorwaardelijk* in zijne benoeming berustte, dan kan men ook moeijelijk het treffend verhaal bevestigen van den nederigen tegenstand, dien Leo bood tegen zijne verheffing; want de eenige schrijver van dien tijd, — zoover wij weten — die van dien tegenstand gewaagt, spreekt ook van genoemde voorwaarde [2]), en derhalve zouden wij, zoo de geloofwaardigheid diens schrijvers betwijfeld moest worden, eene schoone bladzijde uit de geschiedenis onzer Heiligen moeten missen.

Beginnen wij met de gronden aan te geven, waarop Baronius en Voigt hunne voorstelling gebouwd hebben.

---

1) Zijn feestdag wordt gevierd op den 19 April.

2) Hij is niet de eenige, die spreekt van het stellen der voorwaarde.

Baronius beroept zich op het gezag van Otto Frisingensis (van Freysingen), den kleinzoon van keizer Hendrik IV. En inderdaad geeft deze schrijver ons het volgende verhaal:

„Na den dood van Damasus, besteeg Bruno onder den „naam van Leo den pauselijken troon. Uit een adellijk „geslacht der Franken gesproten was hij door vorstelijk „gezag tot opvolger van den H. Petrus bestemd. Reeds „had hij het pauselijk purper aangenomen, toen hij op „zijne reize door Frankrijk te Cluny aankwam, waar juist „op dat tijdstip genoemde Hildebrand (gelijk men zegt) „prior was. Deze nu ging naar Leo, vol van heiligen „ijver, onderhield hem met aandrang over het verkeerde „zijner onderneming, het ongeoorloofd noemende, dat „iemand zich door middel der tijdelijke magt op geweld- „dadige wijze als Paus in het bestuur der gansche Kerk „zou indringen. Daarentegen beloofde hij aan Bruno, „zoo deze wilde luisteren naar zijnen raad, te zullen „zorgen, dat én de keizer zich niet zoude vertoornen én „toch de Kerk hare vrijheid tot het doen eener kanonieke „keuze zoude herkrijgen. Gehoor gevende aan deze ver- „maning, ontdeed Bruno zich van het purper, trok het „pelgrimskleed aan en toog van Hildebrand verzeld op „reis. Als zij nu de stad naderden, werd hij op raad „van Hildebrand door de geestelijkheid en het volk tot „Paus gekozen."

Wij zien hieruit, dat de voorstelling van Baronius aanspraak maken mag op hooge oudheid, dewijl Otto Frisingensis ruim eene eeuw na Leo IX stierf, in het jaar 1158 [1]); en daar bovendien Otto algemeen geacht

---

[1]) Otto Fris. *Chron.* Lib. 6, cap. 33. Men kan de woorden vinden bij Baronius op het jaar 1049. — Cumque assumpta purpura Pon-

wordt als vrij naauwkeurig en onpartijdig schrijver, kan het niemand verwonderen, dat Baronius op dat gezag als voldoende heeft voortgeschreven, te meer nog, dewijl de kardinaal het tegenovergestelde verhaal niet konde kennen. Meer verwondering moet het wekken, dat Voigt, die blijkens zijne noten dat verhaal kende, zoowel als de schrijvers aan wie het ontleend is, het met eene enkele pennestreek verwerpt door te zeggen: „maar volgens „Platina had Leo zich zelven beschuldigd van liever den „keizer dan God te hebben gehoorzaamd." Het gezag van Platina, die eerst in de vijftiende eeuw schreef en noch om zijne naauwkeurigheid, noch om zijne onpartijdigheid geroemd mag worden, heeft derhalve voor Voigt het pleit beslist! Maar laat ons hooren wat Platina in het leven van Leo zegt:

„Toen hij (Bruno) in pauselijk gewaad naar Rome „toog, gingen de abt van Cluny en de monnik Hilde- „brand afkomstig van Soana hem te gemoet en over- „reedden hem, dat hij de pauselijke insignia afleggen „en als privaat persoon Rome intreden zou; want zij „zeiden, dat keizer Hendrik van God de magt niet

---

tificali per Gallias iter ageret, contigit eum Cluniacum venire, ubi forte tunc praefatus Hildebrandus Prioratus (ut dicitur) obedientiam administrabat. Is vero Leonem adiens, aemulatione Dei plenus, constanter eum de incoepto redarguit, illicitum esse inquiens per manum Laicam summum Pontificem ad gubernationem totius Ecclesiae violenter introire. Verum si suis se credere velit consiliis, utrumque, et quod majestas Imperialis in ipso non exacerbetur, quodque libertas Ecclesiae in electione Canonica renovetur, se pollicetur effecturum. Inclinatus ille ad monitum ejus. purpuram deponit, peregrinique habitum assumens, et ducens secum Hildebrandum, iter carpit. Igitur ad urbem usque venientes, consilio Hildebrandi a Clero et populo Bruno in summum Pontificem eligitur.

„had, om Pausen aan te stellen, maar dat dit toe-
„kwam aan de geestelijkheid en het volk van Rome.
„Leo door hunne woorden bewogen, te meer daar hij op
„reis eene stem uit den hemel gehoord had zeggende:
„„Ik denk gedachten van vrede en niet van bedroeving",
„ontdeed zich van het pauselijk gewaad en ging als
„privaat persoon Rome binnen, zich zelven beschul-
„digende, dat hij liever den keizer dan God gehoorzaamd
„had. Maar de Romeinsche geestelijkheid koos op aan-
„raden van Hildebrand denzelfden Bauno [Bruno] tot
„Paus: vooral ook omdat hij de magt tot het kiezen der
„Pausen van den keizer (zooals het betaamde) op de
„geestelijkheid had overgebragt" [1]).

Wij kunnen hier in 't voorbijgaan een bewijs geven der onnaauwkeurigheid van Platina. Volgens dit verhaal zoude Paus Leo zich eerst na het hooren dier stem uit den hemel van de pauselijke insignia ontdaan hebben. Daar nu de geschiedschrijvers mededeelen, dat die stem door hem vernomen werd, toen hij op zijne reis van Rome in de stad *Augusta* kwam (eene stad, men moge er Augsburg, Turijn of Aoste door verstaan, toch altijd buiten Frankrijk gelegen), zoo zoude Leo het pelgrims-

---

1) Cui quidem Romam pontificio habitu petenti abbas Cluniacensis et Hildebrandus monachus Soana oriundus obviam facti persuasere, ut deposito pontificali ornatu, Romam privatus ingrederetur, quod dicerent Henricum nullam creandi pontificis potestatem a Deo habere, sed ad clerum populumque Romanum id pertinere. Motus his verbis Leo, cum etiam vocem e coelo inter eundum audivisset, *Ego cogito pacis cogitationes, non afflictionis*, deposito pontificio apparatu, privatus urbem ingreditur, seipsum accusans, quod imperatori maluerit, quam Deo obtemperare. At vero Romanus clerus suadente Hildebrando eundem Baunonem in pontificem eligunt, eo libentius, quod omnem auctoritatem eligendorum pontificum ab imperatore (ut par erat) ad clerum transtulisset.

kleed niet hebben aangetrokken te Toul, gelijk wij zullen aantoonen, noch zelfs te Cluny, zooals Otto Frisingensis wil, maar eerst toen hij Frankrijk reeds verlaten had. Voigt is ten minste voorzigtig genoeg geweest, om hierin Platina niet na te schrijven.

Al zouden wij ons derhalve om het verhaal van Platina weinig behoeven te bekommeren, het gezag echter van Otto Frisingensis is zoo gewigtig, dat de hierboven door ons vermelde schrijvers, met wier gevoelen wij ons in deze zaak vereenigen, wel zeer dringende redenen en sterk overtuigende bewijzen moeten gehad hebben, om het verhaal van Otto als onwaar te verwerpen. Maar dat is dan ook werkelijk het geval. Men zal het ons toch toestemmen, dat, als er eene keuze moet plaats hebben tusschen twee schrijvers, die op tegenstrijdige wijze een feit van den H. Leo verhalen, men geen oogenblik aarzelen kan, om de voorkeur te geven aan hem, die zich bepaaldelijk ten doel stelde, het leven van Leo te beschrijven, boven dengene, die, gelijk Otto Frisingensis, eene algemeene geschiedenis schreef; aan den tijdgenoot, den ooggetuige van hetgeen hij verhaalt, aan den vriend van Leo, die zich beroemen kon in vertrouwelijken omgang met Leo geleefd te hebben, boven Otto Frisingensis, die het feit in 1048 voorgevallen, eerst eene eeuw later te boek stelde, daar hij zijn *Chronicon* (zooals hij zelf aan het einde getuigt: Lib. VII, cap. 34) schreef in het jaar 1146.

Wibertus dan, aartsdiaken van Toul, van dezelfde stad dus, waarvan Leo vóór zijne verheffing bisschop was, heeft ons het leven van den H. Paus beschreven. Deze levensbeschrijving is het eerst in 1615 te Parijs uit een oud handschrift door Jacobus Sirmondus in druk uitge-

geven; en later nogmaals met eenige verbeteringen, daarin aangebragt uit andere handschriften, in het werk der Bollandisten op den 19 April door Godefridus Henschenius.

In zijne voorrede nu zegt Wibertus: „te zullen mede-„deelen, niet zoozeer wat hij van anderen hoorde, als „wel wat hij met eigene oogen zag, daar de goedaardige „Leo zich verwaardigd had, met hem voortdurend op „gemeenzamen voet om te gaan"; *ut de tanto Praesule „non tam audita, quam visa ad aedificationem plurimorum „transcribantur: siquidem benignitas ipsius dignata est „meam parvitatem familiarius sibi jugiter assistere.*" Wij bezitten dus in hem eenen geschiedschrijver, wiens woorden geloof verdienen: de keuze tusschen hem en Otto Frisingensis kan niet twijfelachtig zijn in al datgene wat Leo IX betreft. Wat berigt hij ons nu omtrent het gedrag van dezen H. Paus op de rijksvergadering van Worms? Na eerst omstandig te hebben medegedeeld, welke pogingen Leo deed, om zijne benoeming tot Paus te ontgaan (zooals wij dit hebben verhaald), schrijft hij:

„Ziende derhalve, dat hij (Leo namelijk) zich on-„mogelijk langer tegen den wil des keizers en aller „eenparig verlangen verzetten kon, nam hij den hem „opgelegden last gedwongen aan, in tegenwoordigheid „der Romeinsche gezanten, *op deze voorwaarde: indien „geheel de geestelijkheid en het volk van Rome eenstem-„mig en zonder eenig verschil daarin bewilligden*" [1]).

---

1) Wib. Lib. II, cap. 1. — bij de Bollandisten op den 19 April. Videns ergo nullo modo se posse effugere Imperiale praeceptum et commune omnium desiderium; coactus suscepit injunctum officium, praesentibus Legatis Romanorum, ea conditione: si audiret totius Cleri ac Romani populi communem esse sine dissidio consensum.

Deze woorden van Wibertus worden nog bevestigd door eenen tweeden getuige uit dezelfde eeuw, den H. Bruno namelijk, bisschop van Sègni. Ook deze gaf eene levensbeschrijving van Leo (voor het eerst in druk verschenen te Venetië 1651), waarin hij de woorden vermeldt, welke Leo in de vergadering van Worms sprak, toen hij zich aan het algemeen verlangen onderwierp: „Hij beloofde het te zullen doen onder deze voorwaarde: „ik ga naar Rome en zal daar, zoo de geestelijkheid en „het volk mij vrijwillig tot hunnen Opperherder ver- „kiezen, aan uwen wensch voldoen. In het tegenover- „gestelde geval neemt hij zijne benoeming niet aan. „Verheugd vereenigen zij zich met deze uitspraak en „prijzen de gestelde voorwaarde" [1]).

Hoewel nu deze Bruno van Sègni pas op het einde dezer eeuw bloeide, schreef hij toch altijd betrekkelijk veel vroeger dan Otto Frisingensis; en dewijl zijne woorden zoo volkomen overeenstemmen met die van Wibertus, en hij daarenboven getuigt, de meeste daden van Leo uit den mond van Gregorius VII te hebben vernomen, is het, dunkt ons, onmogelijk te twijfelen aan het *voorwaardelijk* aanvaarden der pauselijke kroon door Leo IX te Worms. Maar bij gevolg kunnen wij ook niet aannemen, dat Leo zich zoude getooid hebben met de pauselijke versierselen, eer nog die voorwaarde vervuld was; noch ook, dat hij zich terstond als Paus beschouwde en gedroeg, en eerst door een onderhoud met Hildebrand

---

1) Boll. t. a. p. Se sub hac conditione facturum esse promisit: Romam vado, ibique si Clerus et populus sua sponte me sibi in Pontificem elegerit, faciam quod rogatis. Aliter autem electionem nullam suscipit. At illi gavisi confirmant sententiam et laudant conditionem.

te Cluny tot betere inzigten kwam. Kortom het verhaal van Otto Frisingensis is in onze oogen verdicht en onwaar.

Vraagt men ons nu, hoe Otto Frisingensis zulke onwaarheid heeft kunnen mededeelen, dan antwoorden wij, dat zelden het ontstaan van een onwaar verhaal met zoo groote waarschijnlijkheid verklaard kan worden, als in dit geval mogelijk is. Immers Hildebrand bevond zich te Worms tijdens het houden der rijksvergadering en had *daar* een onderhoud met Leo IX over het regt des keizers tot het aanstellen van Pausen. Dit getuigt ons dezelfde Bruno van Sègni: „In die dagen bevond zich daar zeker „Romeinsch monnik, Hildebrand genaamd, een jongeling van edele inborst, helder verstand en heilig leven." (*Illis diebus erat ibi monachus quidam Romanus, Hildebrandus nomine, nobilis indolis adolescens, clari ingenii, sanctaeque religionis.*) Deze jongeling nu, verhaalt hij verder, werd door Paus Leo uitgenoodigd, om hem naar Rome te vergezellen. Maar Hildebrand maakte bezwaar, om aan dit verzoek te voldoen, dewijl Leo „niet volgens „de kanonieke bepalingen, maar door de tijdelijke magt „des vorsten den Roomschen stoel zou beklimmen. Leo „echter, eenvoudig van aard en bij uitstek zachtmoedig, „zette hem alles geduldig uiteen." (*Quia non secundum Canonicam institutionem, sed per saecularem et regiam potestatem Romanam Ecclesiam arriperet. Leo vero, ut erat natura simplex atque mitissimus, patienter ei satisfecit, reddita de omnibus, sicut ille voluerat, ratione.*) [1]).

Paus Leo en Hildebrand hebben dus werkelijk een onderhoud gehad over het regt des keizers om den Paus

---

1) Boll. 19 April. in Comment. praevio G. Henschenii ad vitam S. Leonis § 2.

te benoemen. Maar in lateren tijd kon men ligt vergeten, op welke plaats dit geschiedde. Veronderstellende, dat Hildebrand destijds het klooster van Cluny bewoonde, en onkundig van zijn verblijf te Worms, noemde men Cluny als de plaats van dit onderhoud, hetgeen zeer natuurlijk was, daar Leo, op zijne reis van Toul naar Rome, Cluny kon bezoeken en er misschien werkelijk geweest is. Weinig moeite moest het kosten, om vervolgens er de verwisseling van het pauselijk gewaad in het pelgrimskleed en verdere fraaijigheden bij te verdichten.

Intusschen krijgt alles voor ons eene andere kleur, nu wij weten, dat dit gesprek te Worms gehouden is. Paus Leo heeft niet berust in zijne benoeming door den keizer, maar aangedrongen op eene keuze volgens de bepalingen der Kerk. De keizer zoowel als zijne vergadering hebben het regtmatige dier vordering erkend, door de gestelde voorwaarde goed te keuren. *Laudant conditionem.* En terwijl de lof van Hildebrand er niet door verminderd wordt, wien wij reeds op dit tijdstip krachtig zijne stem hooren verheffen voor de vrijheid der Kerk, krijgen wij tevens een nieuw bewijs, met hoeveel regt hij later streed voor diezelfde vrijheid, welke te Worms zoo openlijk door allen erkend en geëerbiedigd was.

Dat overigens Hildebrand (Gregorius VII) te Worms vertoefd heeft, zooals Bruno van Sègni getuigt, wordt ook bevestigd door Paulus van Bernried in zijne geschiedenis van Gregorius (door hem in 1131 voltooid), waarin hij schrijft, „dat Hildebrand eenigen tijd vertoefd heeft aan het hof van Hendrik III, waar hij beroemd was om zijne prediking, zoodat de keizer zeide, nooit iemand met zoo groot vertrouwen het woord Gods te hebben hooren verkondigen en dat de bisschoppen de

woorden van genade bewonderden, die zijnen mond ontvloeiden" [1]).

Wij zouden hier ons betoog kunnen eindigen, maar meenen nog op enkele bijzonderheden te moeten wijzen, die de waarheid onzer voorstelling nader aandringen.

Vooreerst blijkt het, dat Leo bij zijn vertrek uit Toul reeds als pelgrim gekleed was. Zoo iemand, dan kon Wibertus dit weten, destijds aartsdiaken dier stad. Deze nu schrijft uitdrukkelijk: „Naar zijne bisschoppelijke stad „Toul teruggekeerd, vierde hij daar met groote gods„vrucht het Kersfeest, in bijzijn van vier bisschoppen, „Hugo van Pisa, Everard van Trier, Adalberon van „Metz en Theodorik van Verdun. *Van daar* begon hij, „na in zijne nederigheid, tegen de gewoonte aller Pausen „in, het pelgrimskleed te hebben aangenomen, zijne reis „naar Rome" [2]). Otto Frisingensis faalt derhalve en Voigt met hem, als zij ons verhalen, dat Leo van Toul te Cluny komende als Paus gekleed was, maar door de woorden van Hildebrand bewogen op laatstgenoemde plaats het pelgrimskleed aannam.

---

1) *Vita Greg. VII*, cap. 1. Bij de Bollandisten op den 25 Mei. Occulta Dei praeparatione, moram fecit aliquantum temporis in aula Henrici III; ut quia sublimandus erat in culmine Sacerdotii, profectus ejus manifestus fieret omnibus ex alta specula regni. Hinc ipse Imperator ajebat, numquam se audisse hominem, cum tanta fiducia Verbum Dei praedicantem. Probatissimi quoque Episcoporum reipublicae consulentium, admirabantur in verbis gratiae, quae procedebant de ore ejus.

2) Wibertus, l. c. Ad propriam Leucorum (Toul) scilicet Sedem repedans, cum summa devotione ibidem Domini celebravit natalem, cum coëssentia quatuor Pontificum, Hugonis scilicet de Pisa urbe Italorum Legati Romanorum, et Everardi Archiepiscopi Trevirorum, Adalberonis quoque Metensis, atque Theodorici Virdunensis Praesulis. Inde humilitate magistra, contra omnium Apostolicorum morem, sumpto peregrino habitu Romanum arripuit iter.

Vervolgens lezen wij bij Voigt, dat Leo den derden Kersdag van Toul naar Cluny vertrok [1]), en dat de abt en Hildebrand, de prior van Cluny, hem te gemoet kwamen. Wij hebben hier twee bedenkingen tegen: eene betrekkelijk den abt en eene betrekkelijk den prior van Cluny.

Onze eerste bedenking geldt den abt van Cluny. Deze persoon, van wien nog geene spraak is in het verhaal van Otto Frisingensis, wordt ten tooneele gevoerd door Platina en, in navolging van dezen, door Voigt. Hij zoude, tegelijk met Hildebrand, Leo te gemoet zijn gegaan en hem tot beter inzigt gebragt hebben. — Het is een louter verzinsel, eene onmogelijkheid.

De H. Odilo was op den 27 December 1048, dag van Leo's vertrek uit Toul, abt van genoemd klooster. Maar de zeven-en-tachtigjarige grijsaard was zijn einde nabij. Ter naauwernood had hij daags vóór Kersmis zijne kloosterlingen tot de feestviering kunnen opwekken en voorbereiden; en het Kersfeest zelf niet in de groote kerk, maar, om zijne zwakte, slechts in een oratorium der allerheiligste Maagd in het bijzijn van weinige broeders kunnen vieren. Reeds vóór het Kersfeest voorzien van

---

1) Wat deze tijdsbepaling betreft, Voigt stemt hier overeen met den zoo even genoemden Wibertus, alsook met Anselmus, die in zijn *Itinerarium* van Leo (of de *Acta* van het Concilie van Rheims) den derden Kersdag als dag van Leo's vertrek aangeeft. Bij Labbe, anno 1049 Concilium Remense. — Wij moeten hier echter eene kleine proeve geven van de bekwaamheid en naauwgezetheid der Franschen in het vertalen. Voigt schrijft: „Von „Worms gieng der Bischof Bruno wieder nach Toul und von da „am 3. Weihnachtstag im päpstlichen Schmucke nach Clugny.„ De heer Jager vertaalt: „En quittant Worms, Bruno repassa par „Toul, et de là se rendit en trois jours à Cluny, où il arriva, en „habits pontificaux le jour de Noël„!

de sakramenten der stervenden, overleed hij in den nacht tusschen den 31 December en den 1 Januarij [1]). Als wij nu nog daarenboven aanstippen, dat zijne laatste ziekte hem aantastte niet te Cluny, maar in het hem onderhoorige klooster van Souvigny, en dat hij aldaar den geest gaf, dan gelooven wij voldoende te hebben getoond, dat de abt van Cluny Odilo Paus Leo bij diens komst te Cluny niet is te gemoet gegaan. De vraag zoude echter nog kunnen gesteld worden, of welligt Paus Leo in 't begin van 1049 genoemd klooster bezocht heeft, en door den nieuw benoemden abt, den opvolger van Odilo, is ontvangen. Maar ook deze veronderstelling mag niet gemaakt worden. De H. Hugo werd tot opvolger van Odilo benoemd: *in Cathedra Sancti Petri* [2]). Dit feest wordt jaarlijks twee malen gevierd, den 18 Januarij en den 22 Februarij. Al stelde men nu de benoeming van Hugo op den 18 Januarij, dan nog zoude Paus Leo op dien dag Frankrijk reeds lang verlaten hebben. Maar men moet die benoeming plaatsen op den 22 Februarij des jaars 1049; want Hugo stierf den 29 April 1109, en hij bestuurde als abt het klooster van Cluny gedurende zestig jaren, twee maanden en acht dagen, zooals zijne

---

1) Mabillon, *Annales Benedictini*, Lib. 59, n. 49. — De Bollandisten op den 1 Januarij. — Dewijl eenigen den laatsten dag des ouden, anderen den eersten dag des nieuwen jaars als sterfdag opgaven, zijn daardoor sommigen in later tijd in den waan gebragt, dat Odilo den 1 Januarij 1048 stierf. Zij ontleenden het jaartal aan het eerste, den dag aan het tweede gevoelen. Algemeen stelt men thans zijnen sterfdag wel op den 1 Januarij, maar van het jaar 1049, op gezag vooral van Jotsaldus, leerling van Odilo, die het leven zijns leermeesters beschreven heeft.

2) Mabillon, *Ann. Bened.* Lib. 59. n. 51. — De Bollandisten op den 29 April.

levensbeschrijvers ons uitdrukkelijk vermelden. (Ter loops stippen wij aan, hoezeer dit overeenkomt met hetgeen wij zeiden van Odilo's dood.) Paus Leo nu werd reeds den 2 Februarij te Rome tot Paus uitgeroepen, zooals Anselmus getuigt in het *Itinerarium* van Leo en ook door Voigt wordt aangegeven.

Ten tweede hebben wij een woord in het midden te brengen over Hildebrand den prior van Cluny. Wij zullen niet terugkomen op het verblijf van Hildebrand te Worms, tijdens de rijksvergadering van 1048, maar hier onderzoeken, of hij prior van Cluny was, zooals Voigt zonder den minsten twijfel beweert, ja, of hij zelfs wel tot de kloosterlingen van Cluny behoorde.

Platina noemt hem, in de door ons aangehaalde plaats, eenvoudig „*den monnik Hildebrand*": abbas Cluniacensis et Hildebrandus monachus. Otto Frisingensis spreekt van zijn prioraat, dit is waar; maar daartegenover staat weder, dat bisschop Bruno van Sègni, die door zijnen omgang met Hildebrand of Gregorius VII als een bevoegd getuige mag beschouwd worden, sprekende van Hildebrands verblijf te Worms, hem noemt: „een Romeinsch monnik": illis diebus erat ibi monachus quidam *Romanus*, Hildebrandus nomine; die naar Worms gekomen was met het doel, om een of ander klooster der Benedictijnen in te treden (en derhalve zich nog aan geen klooster verbonden had): *Iverat autem illuc tum discendi gratia, tum etiam ut in aliquo religioso loco sub beati Benedicti regula militaret*; maar nu met Paus Leo naar Rome terugkeerde: *Romam veniens praedictum monachum secum adduxit* [1]). Eindelijk Paulus van Bernried schrijft in het eerste

---

1) Zie Mabillon, *Ann. Bened.*, Lib. 58, n. 113.

hoofdstuk van het leven van Gregorius VII, dat hij als kind werd opgevoed in een klooster op den Aventijnschen berg, als jongeling Frankrijk bezocht, maar na weinige jaren naar Rome terugkeerde, na eerst nog eenigen tijd aan het keizerlijk hof vertoefd te hebben [1]); omtrent het kloosterleven echter van Hildebrand te Cluny, hebben wij geen enkel woord bij dezen schrijver kunnen vinden, wat te meer opmerking verdient, daar hij in het tweede hoofdstuk spreekt van den omgang, dien Hildebrand, aartsdiaken van Rome zijnde, met den abt van Cluny gehad heeft, en in het dertiende - van Hildebrands verblijf te Cluny als pauselijk gezant gewaagt.

Wordt het hierdoor minstens twijfelachtig, of Hildebrand ooit kloosterling of prior van Cluny geweest is, wij hebben meer redenen, om te loochenen, dat hij, tijdens de verheffing van Leo, prior van Cluny was. Hij verliet Rome met Paus Gregorius VI, toen deze in December 1046 afstand had gedaan van de pauselijke kroon; dit getuigt hij zelf in een door hem te Rome gehouden concilie: *vos scitis, quia.... invitus ultra montes cum Domino meo Papa Gregorio abii.* Hij kwam dus niet in Frankrijk vóór het jaar 1047; bragt nog eenigen tijd aan het hof van keizer Hendrik door; en keerde op het einde van 1048 met Paus Leo terug naar Rome. Veronderstellen wij nu dat hij dien tusschentijd te Cluny doorbragt en daar het kloosterkleed aannam (dat nog bewezen zou moeten worden); maar zal dan de grijze Odilo, zullen de kloosterlingen van Cluny aan den pas aangekomen jongeling,

---

1) Adolescentiam ingressus, profectus est in Franciam, domiturus inibi carnis petulantiam et molestia peregrinationis, et instantia eruditionis. Inde post aliquot annos Romam rediturus, occulta Dei praeparatione, moram fecit aliquantum temporis in aula Henrici III.

gelijk hij door Bruno van Sègni en Paulus van Bernried genoemd wordt (*adolescens*), het moeijelijk bestuur des kloosters opgedragen en hem tot prior benoemd hebben?

Dit is zoo onwaarschijnlijk, dat de Bollandist Papebroch, in zijne zucht om het priorschap van Hildebrand te handhaven, de volgende gissing maakt [1]). Volgens hem, zou Hildebrand in 1036 uit Rome naar Cluny vertrokken en in 1044 naar Rome wedergekeerd zijn; daarna voor de tweede maal in 1047 met Gregorius VI te Cluny komende, zoude hij door den H. Odilo, die gedurende het eerst verblijf zijne kennis en deugd had leeren waarderen, tot prior zijn aangesteld. Maar te regt merkt Pagi [2]) daartegen aan, dat die eerste reis van Hildebrand uit de lucht gegrepen is en door geen enkelen tijdgenoot bevestigd wordt. Wij kunnen er nog bijvoegen, dat de geleerde Bollandist, om zijne veronderstellingen waarschijnlijk te maken, eene zonderlinge vergissing begaat; hij stelt namelijk de benoeming van Paus Leo te Worms op het einde van 1047 en besluit dan, dat Leo te Rome komende *mogelijk* daar den Abt Odilo nog heeft aangetroffen; alzoo vergetende, dat zijn medewerker Henschenius [3]), in overeenstemming met de geschiedenis, de benoeming van Leo op het einde van 1048 had aangegeven, op welk tijdstip de H. Odilo te Souvigny stervende was [4]).

Eindelijk, de geleerde Benediktijn Mabillon [5]), die ons

---

1) Op den 25 Mei, § 3.

2) Op het jaar 1049, n. 5.

3) Op den 19 April.

4) Ook Voigt (S. 6 en 7) onderscheidt twee reizen van Hildebrand uit Rome naar Cluny; hij stelt de eerste in 1047, en de tweede nog vóór 1049. Evenwel noemt ook hij geen enkelen schrijver die van deze tweede reis spreekt.

5) *Ann. Bened.* Lib. 58, n. 113.

gevoelen te dezer zake voorstaat, zegt, dat men misschien onzen Hildebrand zal verward hebben met een ouderen Hildebrand, die werkelijk prior van Cluny geweest is en welken laatsten de monnik Johannes (in het door hem beschreven leven van den H. Odo) zijnen leermeester noemt: hetgeen niet onwaarschijnlijk klinkt. Verder zegt dezelfde schrijver, na eenige der door ons aangehaalde bewijzen besproken te hebben, dat hij zich waarlijk alles behalve verdienstelijk zou gemaakt hebben bij zijne Orde, zoo hij, zonder door de kracht der waarheid daartoe genoodzaakt te zijn, haar den grooten Hildebrand had trachten te ontrooven, en noemt dan, om die waarheid nog meer te doen uitkomen, de namen van hen, die onder den abt Odilo de betrekking van prior te Cluny bekleed hebben. De naam van Hildebrand komt in deze opgave niet voor. Maar wel zien wij er, dat in de laatste jaren van Odilo de H. Hugo het klooster van Cluny als prior bestuurde, die deze betrekking na den dood van Odilo behield tot den 22 Februarij 1049, op welken dag hij tot abt werd benoemd.

Al durven wij dan niet stout verzekeren, dat Hildebrand *nooit* monnik of prior van Cluny geweest is, het laatst aangevoerde bewijs dwingt ons, de bewering van Voigt als onwaar te verwerpen, en te zeggen: gedurende den tijd, die verliep tusschen de benoeming van Paus Leo te Worms en diens verkiezing te Rome, was niet Hildebrand maar Hugo, prior van Cluny.

Sommige schrijvers, onder welke Pagi [1]), willen nog door

---

[1]) Op het jaar 1049, n. 5. — Deze zelfde plaats wordt door Voigt in eene zijner noten aangehaald, alsof Pagi zijn gevoelen voorstond, terwijl deze schrijver het daar uitdrukkelijk bestrijdt!

eene andere opmerking onze voorstelling staven. Zij beweren, dat Leo op zijne reis naar Rome onmogelijk Cluny heeft kunnen bezoeken, omdat hij dien togt door Duitschland zoude gemaakt hebben, daar Wibertus spreekt van Leo's aankomst te Augsburg. Evenwel zullen wij dit bewijs niet aanvoeren. Wibertus spreekt van de stad *Augusta*. Dit kan nu wel *Augsburg* beteekenen, zooals Pagi en de Bollandist Henschenius [1]) willen; maar men kan er evenzeer *Aoste* door verstaan, zooals de Bollandisten doen in hunne aanteekeningen op Wibertus (pag. 658), of ook, zoo men wil, *Turijn*. Wij gelooven na al het aangevoerde zulk zwak bewijs te kunnen ontberen.

Hier eindigen wij. Mogten wij door ons schrijven iets hebben bijgedragen, om de verkeerde voorstelling van het gedrag van Leo IX, eenen onzer heilige Pausen, voor het vervolg te weren, of de aandacht onzer Protestantsche landgenooten te vestigen op de regtmatigheid der pogingen, welke de door hen te lang miskende Hildebrand aanwendde voor de vrijheid der Kerk, onze nasporingen zouden genoegzaam beloond zijn [2]).

---

1) In comment. praevio, pag. 643.

2) *De door hen te lang miskende Hildebrand.* — Dat wij regt hebben dit te schrijven, maar tevens, dat zich eindelijk ook in ons vaderland eene gunstige verandering in dit punt begint te openbaren, blijkt uit de volgende woorden der Groninger Godgeleerden (voorkomende in het Tijdschrift *Waarheid in Liefde*, jaarg. 1858, tweede stuk), over de „Geschiedenis der Christelijke godsdienst en Kerk, door Dr. A. Neander":

„De karakterschildering en beoordeeling van Gregorius VII „heeft veel schoons, belangrijks en OOK NIEUWS. Want terwijl „men in de *vroegere* kerkgeschiedenis door Protestanten dien mag„tigen Kerkvorst veelal afgeschetst vindt ALS EEN DWINGELAND,

HET PROTESTANTISME

EN

DE LIEFDEZUSTERS.

Onder dezen titel is in het Fransche tijdschrift *Le Correspondant*, in de maand October een belangrijk artikel verschenen van den heer Augustin Cochin, maire van een der arrondissementen van Parijs, lid van den Algemeenen Raad der vereeniging van den H. Vincentius van Paulo, enz. enz.

Zoo de naam alleen van Liefdezusters ons het hoogste belang inboezemt, ons hart met de zoetste gewaarwordingen vervult, ja de teederste snaren van het gevoel doet trillen: hoe wordt dan onze nieuwsgierigheid niet geprikkeld, nu wij dien naam in verband met het Protestantisme zien gebragt. Wij weten het toch: er is bijkans

---

„die, terwijl hij anderen hard viel en kwelde, *zich zelven veel* „*veroorloofde*, wordt hier UIT GELOOFWAARDIGE BESCHEIDEN BE- „WEZEN, dat Gregorius *goede bedoelingen had*, ook als hij in de „middelen faalde; dat zijn optreden en zijn werken in dien tijd „van losbandigheid en van onafgebroken strijd van allen tegen „allen, in vele wereldlijke en geestelijke betrekkingen *orde en wet* „*trachtte te herstellen en te handhaven*, dat zijn zedelijk karakter „*onberispelijk*, en" — wij schamen ons, dat zulke beschuldiging ooit ingang vinden kon bij onze landgenooten, maar verheugen ons ook, haar zoo krachtig afgewezen te zien — „zijne betrek- „king tot Gravin Mathilda boven alle verdenking verheven is."

niets in het Katholicisme dat in het oog der Protestanten genade kan vinden; doch de nederige diensten, door de Liefdezusters aan de maatschappij bewezen, zijn van zulk een algemeenen en ontegensprekelijken invloed, van zulk een praktiesch en omvattend nut, dat men hier geëindigd heeft, met zich overwonnen te geven, door een edelen naijver te toonen, en de navolging te beproeven van hetgeen men niet in staat is te loochenen of te versmaden. Dan wij weten het ook, wat die navolging heeft opgeleverd, en hoe tot hier toe al die pogingen, om die echt Katholieke stichting in het Protestantisme over te brengen, geheel vruchteloos zijn gebleven; ja slechts hebben gestrekt om de Katholieke Liefdezusters nog meer in hare eigenaardige grootheid te doen uitkomen. Zoo dit nog bewijs behoefde, zou het genoegzaam zijn, den oorlog in de Krim aan te halen, waar het Protestantsche Engeland te vergeefs de heldhaftigste pogingen heeft aangewend, om zich ten dezen met het Katholieke Frankrijk te meten, en al wat het van 't edelste, grootste, en deugdzaamste in vrouwen opleverde, voor de eenvoudige Liefdezusters moest wijken. En zoo de dagbladen ons nu mededeelen, dat eene teregt door haar vaderland gevierde, algemeen geachte en beminde miss Nightingale, na de opgedane ondervinding, het aanbod van zich aan het hoofd eens hospitaals te stellen, heeft afgewezen, en dat bij zoo overvloedige middelen en onder zulke gunstige omstandigheden en zooveel hooge bescherming, dat de geringste der Liefdezusters niet zou aarzelen, op dien voet, in plaats van één hospitaal, er onmiddellijk ten minste een half dozijn op te rigten, die aan de verwachting zouden voldoen: dan zal het wel boven alle bedenking staan, dat men hier het pleit gewonnen moet geven en eene kracht moet erkennen, die

van hooger komt en alleen aan het Katholicisme eigen is.

Naar aanleiding van twee onlangs in het licht verschenen, schoon geheel uiteenloopende werken [1]), die min of meer regtstreeks dit onderwerp behandelen, heeft de heer Cochin zijn artikel geschreven, en wel op eene zoo geheel eigenaardige en kernachtige wijze, dat wij het jammer achtten, zijn stuk anders dan zooals het daar lag of niet in zijn geheel weder te geven.

De erkentelijkheid en bewondering zouden mij gemakkelijk twee boekdeelen ingeven over de wonderdadige en vruchtbare werken der Liefdezusters in de negentiende eeuw. Maar die twee boekdeelen zouden niemand voldoen. Ieder lezer toch zou uitroepen: O zoo gij de zusters van mijne stad, mijn dorp, mijne school of mijn hospitaal kendet, gij zoudt er vrij wat meer van zeggen. Ieder toch denkt de besten te hebben, en ieder heeft gelijk. Die boekdeelen zouden boven alles aan de Zusters zelven mishagen. Zij schuwen de loftuitingen: zij komen liever het kwaad dan den lof tegen, want zij zijn veel zekerder van het eerste te ontgaan. Eerbiedigen wij die zedige schaamte voor het goede, welke wars van geheimzinnigheid, het zwijgen bemint; laten wij het aan de algemeene erkentelijkheid over, die vrome geschiedenis in stilte zamen te stellen, en met onzigtbare doch tevens onuitwischbare letters te schrijven, en houden wij ons overtuigd, dat zooveel goeds onder het oog van God en de menschen gedaan, evenzeer aan de vergetelheid als aan den lof zal weêrstaan; want niemand zegt het, maar iedereen weet het.

Ziedaar dan eene schoone gelegenheid om geen twee boekdeelen te schrijven!

---

1) *Des corparations monastiques au sein du protestantisme*, par l'Auteur du *Mariage au point de vue chrétien*. Paris, 1854. — *Eastern Hospitals and english nurses, by a Lady volunteer*. London, 1857.

Maar zou men het willen gelooven: twee boekdeelen zijn in het licht gegeven tegen de zusters, en — om ze te veroordeelen! Zeker het onderwerp is nieuw en de stelling onverwacht. Wie of wel smaak in die droevige nieuwigheid mag gehad hebben? Is 't een leerling van Voltaire? maar Voltaire heeft de Liefdezusters geprezen. Is 't een straatschenner der oproeren te Gent of Namen? Is 't een dier woeste vijanden van het Christelijk geloof, die met vreugde de kerken in brand zouden steken, als zij verzekerd waren zich bij den brand in tijds te kunnen verbergen? Neen; de Liefdezuster, die volkomene type van vrouwelijke deugd, die onvergelijkelijke eer harer sekse, is aangevallen door eene vrouw; die verwonderlijke schepping van het Evangelie en van het Evangelie alleen, is vervolgd door eene vurige en overtuigde Christin; dat wonderbaar werktuig der liefde, der opvoeding en der zedelijke verbetering is miskend door een liefdadig en verstandig persoon, door eene zuivere, sterke en opregte ziel.

De ongenoemde maar zeer bekende schrijfster van *Het huwelijk uit het Christelijk oogpunt* heeft, zooals zij ons zegt, vier jaren besteed, om de twee boekdeelen, getiteld: *Over de kloostercorporatiën in den boezem van het Protestantisme* - zamen te stellen.

Gelijk de titel het aanduidt, heeft het boek eigenlijk de pogingen alleen van *Protestantsche* corporatiën ten doel. Maar dezer misdaad is, in 't oog der schrijfster, dat ze op de Katholieke corporatiën gelijken; het werk is dus tegen deze, ofschoon niet om deze geschreven; en bevat zoowel beweringen over de Katholieke zusters, waarop het billijk is te antwoorden, als feiten en bekentenissen over de Protestantsche, welke 't aardig is te verzamelen.

Zal ik zeer dikwerf verklaringen en opmerkingen aan de schrijfster moeten ontleenen, ik zal mijn best doen, om nooit hare taal over te nemen.

De Katholieken hebben gebreken van stijl, die hun eigen zijn; ik ken bladzijden gansch overstroomd van laauwe tranen, van suikerzoete rijmen en moeizame uitstortingen eener gezwollene welsprekendheid, die mij altoos als eene jammerlijke wijze van God te eeren zijn voorgekomen. Maar de Protestantsche stijl heeft ook iets gansch karakteristieks in toon, wending, toereeding en losbarsting. Of wel men verplaatst ons midden in Israël, en het oor kan zich

moeijelijk gewennen aan hetgeen de schrijfster van de *Corporatiën* elders zoo geestig „het *patois* van Canaän" [1]) noemt; of wel na de smadelijke uitvallen komen de scherpe verwijten, de phrase ontploft en geeft vuur, en bij de uitbarsting van dit vrome schroot meent men veeleer de woeste Hugenoten van Meyerbeer dan de zachte Christenen van het Evangelie te hooren.

Het boek dat wij ontleden, behoort tot de school van die afvurende literatuur. Haasten wij ons echter er bij te voegen, dat het menige bladzijde bevat vol gespierdheid, geest, gemoedsaandoening en waarachtige welsprekendheid. 't Is mij een genoegen de volgende aan te halen:

„Er bestaat een vermeende goede smaak die daarin gelegen is, dat men noch voor noch tegen, maar vooral dat men in 't geheel geen vuur vat. Die goede smaak wil, dat men alle vraagstukken laat rusten, zich met geen geschillen inlaat, en, zoo men ze al moet beschouwen, die uit de hoogte beziet van een trotsch *'t is mogelijk!* De grond dier bevalligheid van geest is in een algemeen scepticisme gelegen. En dat bestaat meer dan men wel denkt in het ietwat verfijnde Christendom onzer dagen. Ik bezit het niet, en betreur het niet van 't niet te hebben. Veeleer wat ik geloof, wilde ik duizendmaal meer gelooven. Ik bekommer mij niet om een goeden smaak te toonen ten koste van mijn geweten" [2]).

En elders:

„Neen, hoezeer een Christen zijn gemak beminne, welk geluk hij er ook in vinde, bij zijne broeders die soort van goedkoope welwillendheid aan te treffen, zoo geheel eigen aan lieden die nooit de gedachten in beweging brengen; welke bekoring hij ook hebbe, om, als hij eene waarheid miskend ziet, haar zoo goed zij kan, zich zelve te laten redden; hoeveel trek hij ook gevoele, eene in blakende gunst staande leugen te ontwijken, om haar ruim baan te laten: er komt een oogenblik waarop de Christen een besluit moet nemen, er komt een tijd dat de waarheid tot den mensch zegt: Wie niet met mij is, is tegen mij" [3]).

Maar andere bladzijden, brandend of geeselend, weerklinken van

---

[1]) Wij zeggen anders: „tale Canaäns".

[2]) Tome I, II, 13. [3]) Tome I, 92.

verwijten, gebeden, onstuimige oproepingen. Het is de aangeblazene priesteresse, het is bijna de pausin die daar uitroept:

„Onze oproeping is plegtig!... Broeders, gij zijt gewaarschuwd! Broeders, wij hebben u gesmeekt! Kiest [1])!„

Of wel:

„En nu, is 't aan U, mijn God. Ik werp mij voor U op de knieën! Deze zaak is de uwe„ [2]).

Of nog:

„Gij waant u veilig aan den oever: gij bedriegt u: uw anker heeft niet gevat, het sleept over het zand, gij drijft af....

„Springt aan land terwijl het nog tijd is, klampt u vast aan de rots...

„Als het huis in brand staat, snelt ieder ter hulp [3])!„

Maar Rome verschijnt,

Rome l'unique objet de mon ressentiment!

die naam, die vier letters schijnen het vermogen te hebben, om de schrijfster in een aanval van woede te jagen; geen weêrhouding meer: *Roomsch vergift..... bedrog eener leugenachtige godsdienst..... ongerijmde gebruiken..... Roomsche afvalligheid.....* KATHOLIEKE KETTERIJ.....„ [4]).

Dit laatste woord is van Protestantsche zijde ongehoord: 't is Ismaël die Isaäk een basterd heet.

Met opzet ongevoelig voor de taal der schrijfster, zal ik ten minste met genoegen hare wijze van behandeling volgen. Zij stelt de feiten uiteen, alvorens die te bevoordeelen. Ik zal even zoo doen, en feiten tegen hare redeneringen overstellen. Daarenboven, uit vrees van onbeleefd te zijn jegens eene vrouw, of vooringenomen tegen eene Protestante, zal ik eene even geestige en deugdzame vrouw, eene even opregte Protestante laten spreken. Deze wijze van wederlegging is mij gemakkelijk gemaakt door een ander onlangs uitgegeven boek van de hand eener vrouw, eene Engelsche, eene Protestante; een werk, dat geen aanspraak maakt op letterkunde

---

[1]) Tome II, 195.
[2]) Tome II, 150.
[3]) Ald., 194.
[4]) Tome I, 365, 366.

of theorie, maar waarin de feiten, door een schrander en getroffen ooggetuige met gulheid en opregtheid verhaald, een besluit aanvoeren, zamenstellen en als gebiedend vorderen, dat juist een afdoend antwoord is op het boek der *Corporatiën in den boezem van het Protestantisme.*

Het werk is getiteld:

Eastern Hospitals and english nurses [1]); *the narrative of twelve months' experience in the hospitals of Koulali and Scutari, by a Lady volunteer* (3 ed. London, Hurst and Blackett, 1857). *De Oostersche Hospitalen en de Engelsche pleegzusters; verhaal eener ondervinding van twaalf maanden in de hospitalen van Koulali en Scutari, door eene vrijwillige dame.*

Bij de ontleding van dit werk zullen wij er geen bezwaar uit maken, ons hoofddoel voor een oogenblik uit het oog te verliezen, doch om er spoedig toe terug te keeren: wij kunnen aan de bekoring geen weerstand bieden, om zoo menige vergetene en roerende voorvallen uit den oorlog in de Krim eenigzins breedvoerig weêr te geven. Jeanne d'Arc zeide van hare banier: „Ze is in den druk geweest, 't is wel billijk dat ze opga ter eere!" Hoeveel dappere krijgslieden verkeerden in lijden, en gingen niet op ter eere! Evenveel heldhaftigheid helaas! is er achter de treurige gordijnen van het hospitaal als voor het vuur des vijands verspild. Wij zullen nog lang onze toejuichingen schenken aan die luidklinkende bladzijden dezer heldengeschiedenis; doch laat ons ook gaarne nederige bladzijden lezen, en eene weemoedige en vrome herinnering wijden aan die zieken, die én om hunne smarten én om hunne nutteloosheid zoo hebben gezucht; aan die dooden wier namen in een vreemd land op verlaten steenen geschreven, niet roemruchtig zijn bewaard dan voor eenige gebroken harten;

---

[1]) In eene noot van den Franschen tekst staat:

„Het woord *nurses* is zoo moeijelijk naauwkeurig in 't Fransch te vertalen, dat wij het meestal in den tekst zullen behouden. Aan de Engelschen ontbreekt het woord *zusters*, juist omdat hun deze Katholieke dochters ontbreken".

Wij zouden het woord *nurses* eenigzins door *verpleegsters* of onze *pleegzusters* kunnen overbrengen; doch wijl ook dit het Engelsche woord niet geheel teruggeeft, hebben ook wij het behouden.

aan al die ongekende helden, hier gevallen zonder lauweren, maar om, zooals ik geloof, eens op te staan voor de ware vergelding.

I.

Al de feiten van den Oosterschen oorlog zijn ons nog voor den geest. Gedurende den langen loop dier gedenkwaardige worsteling heeft ieder voorval de algemeene aandacht in Frankrijk, Engeland en Europa op eene inderdaad buitengewone wijze tot zich getrokken. Gelijk eene volksmenigte, opeengedrongen rondom eene omheining waarbinnen een onstuimige strijd gaande is, in zwijgende en nieuwsgierige verwachting staat, hen volgt die er binnen gaan, ondervraagt wie terugkomen, eenige woorden, eenige verre stemklanken opvangt, en op het laatst alles weet, alles voelt: zoo hebben ook wij het vertrek gevolgd, de terugkomst toegejuicht, de geringste soldatenbrieven, de namen, de ongelukken, behaalde voordeelen, anekdoten gelezen en herlezen, wij hebben eenigermate de echo der krijgstrompet en van 't geschutgebulder vernomen, en dag voor dag en uur voor uur dien bloedigen strijd bijgewoond.

Onder andere herinneringen hebben wij den onbeschrijfelijken indruk bewaard, dien het verhaal van den slag aan de Alma te weeg bragt. Wat al zegekreten, maar des anderen daags wat al tranen, toen men de namen der dooden en de lange lijst der gekwetsten las!

Intusschen was de verslagenheid in Engeland veel grooter dan in Frankrijk. Wij wisten dat de geneeskundige dienst aan kundige en ijverige handen toevertrouwd, alleruitmuntendst was ingerigt; wij wisten, dat onze gewonden ten minste te Varna en op eenige andere punten veldpredikers en zusters bij zich hadden. Daarbij las men in de nieuwsbladen deze eenvoudige woorden: „De regering heeft honderd Liefdezusters aangevraagd voor het leger in het Oosten, en ze gaan onmiddellijk vertrekken." Deze twee regels maakten niet weinig moeders gelukkig.

De zedigheid der zusters mag mij niet beletten te verklaren, dat nooit welligt grooter hulde, niet alleen aan hare Orde, maar ook aan hare kunne is gebragt, nooit grooter eer er voor be-

waard. Ja dat vertrek onzer dapperen, bereid te verwinnen of te sterven, en dat dienstnemen onder hetzelfde vaandel door die vreedzame maagden, gereed hen te verzorgen of te volgen, vermengd onder hunne rangen, omgeven van hunnen eerbied: dit is in mijn oog de zegepraal der vrouw, door het Christendom tot den hoogsten graad van deugd opgevoerd. Daar is nog eene andere overwinning van het Christendom in: allengs meester geworden van den oorlog, duldt het niet, dat men die zonder regtvaardigheid verklare, noch zonder mededoogen voere.

De eerste zusters waren niet voldoende; twee honderd negen, waarvan honderd negen en zeventig Franschen en dertig Italianen, werden er achtervolgens heen gezonden. Men weet hoe zij zich gedragen hebben. Dertig, waarvan acht en twintig Fransche en twee Italiaansche, zijn gestorven en hebben haar loon ontvangen. De overigen ontmoeten we waarschijnlijk zonder het te weten in de straten onzer steden en dorpen, waar zij het reeds gedane goed vergeten, met het op nieuw te beginnen.

Engeland had dienzelfden troost niet en de droefheid, door de eerste berigten van de dooden en gekwetsten te weeg gebragt, was onuitsprekelijk.

De schrijfster van de *Eastern Hospitals* huivert er nog van, terwijl zij aldus dien hartverscheurenden indruk beschrijft:

„Ieder herinnert zich nog de uiterste ontroering door geheel Engeland, toen de dagbladen van den 1 October 1854 den slag aan de Alma vermeldden, daar den 20 September geleverd. Sedert het vertrek van het leger in Maart, was het door de hoop, de bezorgdheid, en de tranen van velen vergezeld geweest; maar maanden waren er verloopen, weinig was er uitgerigt, en de verwachting had bijna opgehouden, toen als de toon der krijgsklaroen, de tijding van den slag en de overwinning het land doorliep.

„De eerste uitbarsting van vreugde was naauwelijks voorbij, toen de lijsten der dooden en gekwetsten bekend werden, en de treurige werkelijkheden van den oorlog zich in ieder gezin deden kennen. Te Londen werden den 8 October de bureaux der dagbladen bestormd door bleeke en bekommerde menschen, die iedereen met vragen overlaadden en met bevende hand de gedrukte lijsten aangrepen; en geen woord is in staat het uit te drukken, wat men bij het al of niet vinden op die lijsten

van een geliefden naam gevoelde. De officiële opgave meldde, dat wij 26 officieren en 327 manschappen hadden verloren, en er 73 officieren en 1537 manschappen gewond waren. Men verdrong elkaâr bij de telegraaf...; door een algemeen gevoel van deelneming was geheel Engeland als één familie. De lijsten werden gevolgd door hartverscheurende bijzonderheden over den veldslag, de inscheping der gewonden en hunne aankomst in het ter naauwernood in gereedheid gebragte hospitaal te Scutari.

„Den 22 September waren er 800 zieken of gewonden op de *Vulcain* en de *Andos* overgevoerd .... 900 (waaronder 60 of 70 Russen) waren den 24 naar hetzelfde hospitaal op de *Orinoco* en de *Columba* vertrokken.

„De dagbladen waren vol van klagten die alom de ontsteltenis verspreidden. De eerste kreet was, dat er bij de aankomst der gewonden noch windsels, noch linnen voorhanden was. Van alle kanten schreef men, om het aan te bieden. Uit iedere gemeente, uit ieder huis zond men bij balen, totdat men de officiële verzekering bekwam, dat het gezondene voldoende was.

„Maar welhaast werd er eene andere leemte bekend. De geneesheeren waren overladen, de ziekenverzorgers waren voor hunne taak niet opgeleid. Te Scutari had men voor alle behoeften en ter verzorging van 2500 zieken of gekwetsten niet meer dan 10 veldartsen; ieder had dus meer dan 250 zieken...

..... Eindelijk riep men luid om ziekenverzorgsters. Waarom waren ook de Engelsche soldaten van de voordeelen verstoken die de Fransche genoten? Bij het eerste uitbreken van de ziekte te Varna had men Liefdezusters gevraagd, en zij waren dadelijk bij aantallen van vijf en twintig vertrokken. Waarom, zeide men, bestaan er in Engeland dusdanige ziekenverpleegsters niet? Immers Engeland moest zoowel als Frankrijk vrouwen opleveren die bereid waren, om zieken en gekwetsten te verzorgen.„

Een edele wedijver was het antwoord op dien algemeenen kreet. De dochter van lord Roden, lady Maria Forester was de eerste die drie *nurses* bekostigde, en den 11 October ging zij, het betreurende, dat zij zelve ze niet kon vergezellen, miss Nigtingale, eene even verdienstelijke als deugdzame vrouw, smeeken, ze naar het Oosten te geleiden. Miss Nightingale schreef aan Sidney Herbert, die haar uit naam der regering antwoordde, en dringend

aanzette, zich met die taak te belasten en zelve hare gezellinnen te kiezen. Den 13 ontving de Protestantsche bisschop van Londen het aanbod van zeven *nurses* uit het huis van *Saint John*, en denzelfden dag bood de Katholieke bisschop van Southmark den minister van oorlog *Sisters of mercy* [1]) aan, van welke er onmiddellijk vier vertrokken. Acht zusters der Protestantsche inrigting van miss Sellon werden door miss Nightingale aangenomen, zestig of zeventig *nurses* boden zich aan, doch men vond er onder dit getal slechts elf te kiezen. De eerste bezending vertrok den 23 October, aldus zamengesteld: tien Katholieke zusters, acht zusters van miss Sellon, zes *nurses* van Saint John, drie *nurses* van lady M. Forester, elf uit die zich aanboden genomen, te zamen acht en dertig personen. Mijnheer en mevrouw Bracebridge voegden er zich bij. Den 4 November kwamen zij met de *Vectis* te Constantinopel, en werden aan het hospitaal van Scutari verbonden, waar zij tot de sluiting er van in Augustus 1856 verbleven.

Er bleven zich nieuwe personen aanbieden, en na den slag van Balaclava en Inkermann, vertrok den 1 December eene nieuwe bezending, bestaande uit negen vrijwillige dames (bij welke de dame aan wie wij dit verhaal danken), onder het geleide van miss Stanley, die haar aan het bestuur van miss Nightingale moest overgeven. Zij verlieten den 7 Marseille met de *Egyptus*, deden den 15 den Piraeus en den 16 Gallipoli aan, om twee Liefdezusters in te nemen.

„De meesten onder ons, zegt de schrijfster, hadden nooit Liefdezusters gezien. Men zeide ons, dat zij tot de orde van den heiligen Vincentius van Paulo behoorden, en slechts door geloften van een jaar gebonden waren.

„Het schip was zoo vol, dat er geen enkel bed voor de zusters was, die zich vrolijk nederzetteden; maar de Engelsche zusters ontvingen haar hartelijk, en boden haar aan, des nachts hare kleine hut met haar te deelen. Den volgenden dag hadden wij gaarne met haar gesproken, maar deden vergeefsche moeite; want de Fransche offi-

---

[1]) Wij zullen dezen in 't vervolg met de schrijfster Zusters van *barmhartigheid* blijven noemen, om ze met haar van de Zusters van *liefde* (of Liefdezusters) te onderscheiden.

cieren en soldaten beschouwden klaarblijkelijk de zusters als hun bepaald toebehoorende. Zoodra zij zich vertoonden, werden zij tot onze aankomst van hunne landgenooten omgeven. Den 17 was onze reis geëindigd.... "

Dan er was geen plaats in het hospitaal te Scutari. De Engelsche zusters werden te Galata in het huis der zusters van den H. Vincentius van Paulo opgenomen, de dames en de *nurses* naar Therapia gevoerd.

Daar moesten zij zonder te weten waarom, een langen tijd, tot den 19 Januarij wachten, ofschoon er in de twee hospitalen van Scutari voor 3000 zieken slechts veertig *nurses* en twaalf koks waren. Eindelijk werden er zes naar Balaclava gezonden; men deed drie bezoldigde *nurses* naar Engeland teruggaan: eene om reden van gezondheid en twee voor dronkenschap; twee gingen naar Pera, achttien naar Scutari en zestien onder bestuur van miss Stamley vertrokken naar Koulali.

De bestemming van mevrouw X.... was eerst Scutari. Wonder wel beschrijft zij het hospitaal, *Barrack hospital*, als een groot vierkant gebouw met drie verdiepingen, met vier hoektorens, opgepropte zalen en lange gangen; zij verhaalt het onvoldoende van de geheele dienst, de opeenhooping der zieken, en de overal gevestigde verwarring:

"... Wij noemden de keuken den *toren van Babel*, uithoofde van de verscheidenheid der talen die men er hoorde, en de verwarring die er heerschte. Werkelijk was het ook op het midden van den dag een punt van zamenkomst voor allerlei soort van personen en zaken: doozen, pakken, hoopen van lakens, van hemden, van oud linnen en flanel, potten met boter, suiker, brood, ketels, sauspannen, stapels boeken, en allerlei soort van levensmiddelen, zonder nog van de gewone zaken te spreken; mannen, dames, zusters, *nurses*, ziekenoppassers, Turken, Grieken, Franschen, Italianen, bedienden, officieren en anderen, allen op miss Nightingale wachtende, allen van alle kanten gaande en komende, bezig met hunne zaken, en hunne talen sprekende.... "

Dezelfde tooneelen vond men in het *Hôpital général*, op een mijl afstands gebouwd, beter gelegen en beter verdeeld, kleiner, en

toen bediend door drie zusters van miss Sellon, vier Katholieke zusters, eene dame en tien *nurses*. Om van het eene naar het andere hospitaal te gaan, moest men het kerkhof over, waarvan het hospitaal helaas niet anders dan de voorhof was; want zoo groot was het getal gekwetsten en zieken, en zoo gering de hulpmiddelen, dat de moedige ziekenverzorgsters zich het hart voelden breken, met zich daar als de werkzame en onvermogende getuigen van den dood te zien. Zij konden de gewonden niet genezen, niet verkwikken, ter naauwernood bijstaan; zij konden hen slechts opwekken, en de heldhaftige moed dier dapperen, hunne eenvoudige en vaste godsvrucht maakten die vermaningen schier overbodig, niets bleef haar over dan hen te beklagen en, meer nog, hen te bewonderen.

Dit gevoel is welsprekend weêrgegeven in de volgende bladzijden, die wij met genoegen vertalen:

„Men heeft dikwijls het geduld, den moed, de onderwerping van de zieken in de Engelsche hospitalen geprezen. Maar daar hebben zij niets dan hun leed, en de geneesheeren bevlijtigen zich het te verzachten, en hun overvloedig alle noodige verlichting te verschaffen. In de hospitalen van het Oosten heeft de heldhaftigheid van een moedig geduld een waarlijk verheven graad bereikt. Wij hebben honderden zieken van het Engelsche leger bijgestaan, gefolterd door alle soort van lijden, door de langzame verwoesting van typhus of rooden loop, of den doodstrijd der verstijving, verzwaard door alle mogelijke ontberingen. Geen verfrisschende drank voor verschroeide lippen; geen versterkend voedsel voor uitgeputte gestellen; geen eenigzins zachte ligging voor verbrijzelde ledematen, zelfs voor de meesten geen hulpvaardige handen; en toch hebben wij nooit een klagt over die lippen hooren gaan. Wij hebben den dapperen en sterken man daar gezien op zijne legerstede uitgestrekt; wij hebben gezien, hoe hij den dood met kalmte afwachtte en ontving, want hij stierf op zijn post bij het doen van zijn pligt. O! zij die met barheid over de Engelsche soldaten gesproken hebben, waarom hebben zij haar niet verzeld die 't voorregt hadden hen te verzorgen, waarom zijn ze geen getuigen geweest van dat ontzettend schouwtooneel van smart gedurende den winter van 1854 en 1855, waarom hebben zij het niet gezien die gehoorzaamheid aan de bevelen, die eerbiedige dankbaarheid, die buitengewone ontwikkeling der edelste deugden!

» Dikwijls was ons hart brandende in den boezem, wanneer men ons in 't voorbijgaan met dankbetuigingen en zegeningen overlaadde, ons die helaas! bij zoo groote beproevingen zoo bitter weinig deden; of wanneer wij bij een zieltogende neêrgeknield, zijne laatste bede hoorden, van naar zijn huis te schrijven, en aan de zijnen nog iets van hem mede te deelen; of als wij den doodstrijd bijwoonden, en 't eene voor en 't andere na, zoovele edele harten zagen ophouden te kloppen.

» Bijkans elken dag kwamen er nieuwe zieken, zoodat de bedden, gedurende den nacht door den dood ontruimd, den volgenden dag altoos weêr onmiddellijk werden ingenomen. Het was droevig de zieken te zien aankomen, en hoe de oppassers de draagbaar neêrzetteden en met moeite een bed zochten om er den armen lijder op uit te strekken. Een dof gezucht was het eenige teeken van de foltering die hij leed, of van de doodsbenaauwdheid, waarmeê hij naar de legerstede haakte, waarop hij in vrede zou kunnen sterven. Weldra nam men de draagbaar weêr vlug op, 'twelk herhaalde schokken aan den armen zieltogende gaf, en men liep van den eenen gang naar den anderen, om een bed op te sporen. Geduld, arme, door de smart gebroken lijders! murmelden wij zacht; alles is niet vergeten; iedere droppel van dien bitteren beker is gemeten, en terwijl gij dien drinkt verandert hij in een schat voor den hemel. Door wonden en dood heen zijt gij een aardschen kapitein moedig naar de overwinning gevolgd: volgt nu den grooten Aanvoerder door het dal der tranen!

..... Het was hartverscheurend hen den een na den ander te zien wegsterven; want wij leerden hen beminnen, en de verwachtingen en gebeden der harten die hen in Engeland beminden schenen ons gedurig in de ooren te klinken. Daar lag de laatste vreugd eener moeder; of het was een geliefde echtgenoot of welbeminde broeder; en zij stierven niet in den roem van het slagveld, maar in die sombere ziekenzalen. Zij die zoo dapper zouden gestreden hebben, zij leden met edele waardigheid. Zij, die in leven, door een dankbaar vaderland zouden geëerd zijn geworden, zij lagen daar bij honderden te sterven. Geen naam zal op hun lijksteen prijken, en behalve in eenige minnende harten hunner familie zullen zij welhaast vergeten zijn.

» Maar neen, zij zullen niet vergeten zijn! Zoolang men de geschiedenis van dien verschrikkelijken winter zal verhalen, zoolang de geslachten het zullen vernemen, hoe zij bij de Alma als een stortvloed

aanrukten, bij Balaclava op den vijand losstormden, bij Inkermann pal stonden en het veld behielden, hoe zij onder de muren van Sebastopol vastberaden hebben gewacht, totdat die zoo heldhaftig verdedigde stad voor hare onverwinnelijke vijanden moest zwichten, zal Engeland hen niet vergeten, die voor haar hun bloed vergoten hebben, ofschoon dan ook geen glorie hun bed van smarten heeft beschenen, behalve een gloriestraal van Hem, die het eerste ons heeft geleerd, tot het einde toe gehoorzaam te zijn."

Intusschen bleef mevrouw X. niet lang te Scutari. Miss Stanley was alleen met drie dames, vier *nurses* en zes Katholieke zusters te Koulali, om vijfhonderd man te verplegen. Twee dames werden ziek en mevrouw X. met miss Smyth kwamen die vervangen.

Te Koulali, bijna twee uren ten noorden van Scutari, aan den oever van den Bosphorus gelegen, had men ook een algemeen hospitaal en eene kaserne tot hospitaal ingerigt; beiden bevatteden meer zieken dan gekwetsten. Daar heerschte dezelfde wanorde, dezelfde opeenhooping, hetzelfde gebrek aan genoegzame hulp als te Scutari. Langzamerhand echter werden er eenige verbeteringen aangebragt, de geneeskundige en huishoudelijke dienst geregeld, en nabijgelegene huizen als hulpkwartieren aan het hospitaal toegevoegd. Deze toevoeging had niet zonder moeite plaats:

"De Turksche eigenaar eischte een buitensporigen huurprijs. De Engelsche Ambassadeur moest er tusschen komen. Waren wij Franschen geweest, wij hadden er in weinige dagen bezit van genomen, maar de Engelsche onderhandelingen worden in het Oosten met eene plegtstatige langzaamheid gevoerd."

Op de beproevingen der eerste weken volgden er andere en niet minder hevige. Miss Stanley keerde naar Engeland terug, miss Smyth stierf, vele der bezoldigde *nurses* werden ziek. Een weinig later kwamen er wel zes vrijwillige dames, en veertien bezoldigde *nurses* uit Engeland, maar hoe smartelijk was intusschen dat wachten. De geheele dienst der twee hospitalen rustte op eene dame en tien Katholieke zusters, van welke er nog eene zwaar ziek was.

Deze dame", zegt de schrijfster, van zich zelve met eene treffende

zedigheid sprekende, „zal nooit de angsten dier week vergeten, hoe kort die ook geweest is.... Nooit zal zij die onvermoeide opoffering vergeten waarmede de zusters van barmhartigheid zich als vermenigvuldigden. Reeds boven hare krachten beladen, aanvaardden zij gewillig al wat er bijkwam door het vertrek, de ziekte of den dood van anderen, en zoo verwonderlijk was hare wijze van handelen, zoo vindingrijk en volhardend hare bekwaamheid, dat (ik zeg het met alle gerustheid) geen enkele zieke de vermindering der ziekenverzorgers gevoelde."

Onder de leiding van miss Hutton, en dank zij de wijze verordeningen door miss Stanley achtergelaten, en den kundigen ijver der geneesheeren, ging alles nu beter. De geneesheeren en de dames betrokken de nieuwe woning, en de laatsten waren zoo verblijd, van eindelijk een vrije en rustige kamer te hebben, dat zij die *Home on the Bosphorus* noemden. De veelvuldige en goedgekozen giften, door de Koningin, door geheel Engeland toegezonden, waartoe de dagbladen met eene niet genoeg te roemen vlijt hadden uitgelokt, veroorloofden eindelijk den leefregel der zieken te verzachten. Later stelde men nachtwaken in. Men kon nu de bezoldigde *nurses* wegzenden of tot gehoorzaamheid brengen. Toen de *Osiris* in de maand April nieuwe vrijwillige dames aanbragt, bleven er niet meer dan twee *nurses*, de overige waren of wegens ziekte of wegens wangedrag afgedankt. In den beginne droegen de dames en de *nurses* dezelfde kleeding; doch het werd volstrekt noodig een afzonderlijk kostuum te nemen; want

„Zij alleen die het ondervonden, kunnen zich de pijnlijke angsten en bittere vernederingen voorstellen, waarmede die bezoldigde *nurses* ons hebben overladen."

Maar te midden van die beproevingen, en niettegenstaande die verbeteringen, wat werkzaam, wat eentoonig leven! hoevele dagen in gezelschap van het lijden en den dood gesleten. 't Is onmogelijk alle bijzonderheden te verhalen; gaarne echter zal men nog eenige nieuwe bewijzen verzameld zien van die bovenmenschelijke onderwerping, van die diepe godsdienstigheid, van die dapperheid in het aangezigt van den dood, alsof men dien op het slagveld ontving: hoedanigheden zoo verheven, dat zij dikwijls aan de vrome

ziekenverzorgsters meer kracht en vreugde verschaften, dan zij zelven den zieken konden inboezemen

Wij nemen zooals 't valt er eenige trekken uit:

Op zekeren dag door de ziekenzaal B. gaande, riep mij een oppasser bij het bed van een zieke. Hij was op zijn uiterste, en poogde, doodsbenaauwd, mij nog te spreken. Gewis een dringende bede bewoog zijne lippen, maar helaas! hij beproefde te vergeefs zich te doen verstaan. Ik knielde digt naast hem, maar hij kon geen enkel woord meer uitbrengen, 's menschen taal was reeds op zijne tong verstorven. Hij zag, dat het vruchteloos was, en eene laatste poging doende, wees hij mij zijn hoofdkussen en stierf.... Ik ligtte zijn kussen op, er lag een brief aan zijne moeder onder. Die brief roerde mij tot tranen toe; hij was vol van de teederste bezorgdheid: „Ik weet niet waar gij zijt, maar ik hoop, dat geene tijding goede tijding is." Arme moeder! hare liefde is beloond geworden, want de laatste gedachte van haar kind was voor haar....

„Bij de komst der zieken hadden er dikwijls treffende voorvallen plaats. Zij waren gansch verwonderd, zooveel gemakken en zooveel hulpvaardige handen te vinden. De overvloed van zuiver linnen was een genot dat zij niet genoeg konden roemen; zij zeiden dat zij er nu meer van kregen in eene week, dan anders in verscheidene maanden in het kamp.

„De arme Iersche soldaten waren verrukt bij het zien der zusters: „*onze zusters, onze eigene zusters!*" riepen zij met teedere ontroering.

„Ik herinner mij een' armen man te hebben zien aandragen, die Katholiek was Hij was zoo ziek, dat hij niet kon spreken, of iets voor zijne ziel vragen; maar hij hield zijne blikken op het gelaat van de zuster gerigt, die hem hielp; en het kruis bemerkende, dat aan haren rozenkrans hing, greep hij het driftig met eene laatste omklemming en drukte het met vuur aan zijne lippen."

Wij zouden uit bijna alle kapittels even roerende episoden kunnen aanhalen, zoo wij niet vreesden, al te veel van het gevoel te vergen; voor zooveel moeders zullen deze tafereelen ware afbeeldingen schijnen.

Zoo vervlogen die lange maanden; maanden van smartelijke verwachting voor geheel Europa, onderbroken door schitterende behaalde voordeelen, of door niet minder heldhaftige tegenspoeden;

maanden te Scutari en te Koulali geteld naar het getal der gekwetsten, grooter dan dat der dagen.

Eindelijk ontving men met onuitsprekelijke geestdrift de tijding van het innemen van Sebastopol. De gewonden illumineerden het hospitaal zoo goed zij konden; zij gevoelden ook voor iets bij die overwinning te hebben gegolden, en zeker zij hadden er regt op.

„Des avonds maakten de soldaten een groot vreugdevuur, waarin zij alles wierpen wat hun onder de handen kwam: oude pakkisten, doozen, blokken, banken, en zelfs eene kar aan een Griek behoorende; zij namen die en wierpen haar eerst in den Bosphorus, om te zien of de kar zou drijven, vischten haar onder een schaterend gelach weder op en wierpen ze in de vlammen, waar men omheen danste onder het zingen van *God save the Queen!* De officieren stonden er rondom en deelden in de algemeene vrolijkheid. Wij stonden op een kleinen afstand het aan te zien, omringd van al de *nurses*, evenals wij weggesleept door de vreugde van dit tooneel.

„..... Intusschen bij het beschouwen van deze schitterende illuminatiën op de oevers van den Bosphorus, en het hooren van de herhaalde vreugdekreten, dachten wij met droefheid aan hen, die den volgenden dag in Engeland tranen zouden te storten hebben."

De inneming van Sebastopol bragt eene verandering in de levenswijze der dames. Men zag zich verpligt, aan de Sardiniërs het generale hospitaal van Koulali af te staan, en de zusters van liefde, die van dit gesticht *„het model-hospitaal van heel het Oosten"* hadden gemaakt, werden door Dokter Hall, hoofd der geneeskundige dienst, naar Balaclava geroepen, om er de dames van miss Nightingale te vervangen. Pijnlijk was die scheiding:

„De tranen stroomden uit aller oogen, want de hartelijkste gemeenschap had er van den eersten tot den laatsten dag tusschen de dames en de zusters geheerscht, en wij gevoelden dat wij ons scheidden van warme en beproefde vriendinnen.

De kade was vol van gewonden, soldaten, officieren, allen even ontroostbaar; want het eenvoudige en heilige leven der Zusters had aller eerbied en ontzag gewonnen....."

De invalieden werden langzamerhand naar Engeland ontruimd, en er bleven niet meer dan honderd zieken in het hospitaal over. De dames begonnen op hare terugreis te denken. De nieuwe voorschriften van het hoofd der geneeskundige dienst, die beval het voorgeschreven diëet ten strengste te handhaven, en niets boven den gestelden regel aan de zieken te geven, schenen de tegenwoordigheid der dames minder noodzakelijk te maken, en vier dezer namen haar ontslag. Van dit getal was de schrijfster van de *Eastern hospitals.*

Na een bezoek van eenige dagen te Constantinopel en te Bebek, vertrokken zij den 22 November 1855 op de *Hydaspes.* De *Cambria* voerde weinige dagen daarna vele andere dames, Protestantsche zusters en *nurses* mede. Miss Nightingale bleef eerst nog eenigen tijd te Scutari, en kwam op het einde van den veldtogt te Balaclava terug.

Gedurende dien tijd hervatteden de zusters van barmhartigheid haar heldhaftig leven te Balaclava, waar zij nog zes maanden verbleven te midden van de gekwetsten en van de cholera. Zuster Winefred bezweek aan die ziekte; kort daarop stierf zuster Maria Elisabeth aan de typhus.

„Toen zij zich in de zaal door de koorts voelde aangetast, en eene week ziek was gebleven, verklaarde zij, dat zij ging sterven, en verzekerde, dat zij bereid, ja zeer verlangend was het leven te verlaten. Zij behield hare volle kennis en ontving al de Sakramenten harer Kerk.

„Den 23 Februarij barstte er een hevig onweder los. Het scheen ieder oogenblik, of de hutten omvergerukt zouden worden; haar alleen maakte het onweder niet ongerust, het was de laatste der stormen van dit leven. Zij stond reeds op den drempel des hemels waar zij zou binnengaan. De gebeden van de stervenden vermengden zich met het gehuil van den storm, en bij de woorden: „Christen ziel! vertrek in vrede," ging zij heen, zacht in haar leven, kalm in den dood. Den volgenden dag was een zondag. Tegen den avond droeg men het stoffelijk overschot van zuster Maria Elisabeth weg, om het bij dat van zuster Winefred ter aarde te bestellen. Vóór den aanvang der begrafenis kwamen er eenige zusters van liefde uit meêgevoel voor hare zusters in Christus, ofschoon dezelfde taal niet sprekende, maar vereenigd door de taal van een gemeen geloof, en zij vermengden hare

gebeden. De soldaten van het 89ste regiment droegen de baar, gevolgd door de zusters, eene zuster van liefde naast eene zuster van barmhartigheid. De lijkstoet ging door eene dubbele rij soldaten, die hunne hoofden ontblootten als de zusters voorbijgingen.... "

Wij zullen bij deze roerende bladzijde het verhaal niet voegen van nog andere en smartelijke verliezen, maar alleen den schoonen brief laten volgen dien de algemeene inspecteur der geneeskundige dienst den 3 April 1856, aan de overste der zusters, op het oogenblik van haar vertrek, heeft doen toekomen:

" Mevrouw,

" Ik kan het niet toestaan, dat gij met de zusters welke gij onder uwe leiding hebt de Krim verlaat, zonder een getuigenis van mijne hoogschatting voor de door u verleende hulp en de zeer gewigtige diensten welke gij aan de u toevertrouwde zieken bewezen hebt.

" Ik kan met volle geweten getuigen, gelijk ik reeds gelegenheid had het te doen, dat gij mij volkomen voldaan hebt van den eersten dag af dat gij de dienst van het algemeene hospitaal van Balaclava hebt aanvaard. Uw vertrek doet mij innig leed, ofschoon ik om dat levendig gevoel u niet mag weêrhouden.

" Ik zend u een brief van Sir William Codrington, den hoofdbevelhebber, waarbij hij de achting welke hem uwe diensten en die der zusters hebben ingeboezemd, uitdrukt op eene wijze, die, zoo ik hoop, voegzaam zal zijn voor uwe gevoelens, en ik houd mij overtuigd, dat gij in uw hart de zekerheid meêdraagt van gezegend te worden door allen, welke gij in die hagchelijke dagen hebt bijgestaan.

" Ik beveel u aan Hem die onze daden ziet en onze gedachten doorgrondt. Hij neme u en uwe gezellinnen in zijne heilige hoede. Dit is de bede van

Uw getrouwen dienaar

JOHN HALL.

Inspecteur-generaal der hospitalen. "

(Volgt de brief van Sir W. Codrington.)

Den 24 April verlieten de Zusters van barmhartigheid (Sisters of mercy) de Krim op de *Cleopatra*.

Na haren terugkeer in Engeland heeft de schrijfster van het werk dat wij ontleden, een hoofdstuk willen wijden aan de zes laatste campagne-maanden dier bewonderenswaardige zusters.

Daar, onder het terugroepen harer herinneringen, en de lessen

der ondervinding zamenvattend, schreef zij een hoofdstuk van *besluiten*, dat wij geheel zouden wenschen te vertalen, zoo vol zijn ze van opregtheid, gezond verstand, zedigheid, en te gelijker tijd van het ontegensprekelijkste praktiesch gezag. Wij zullen er de hoofddenkbeelden uit overnemen.

„ Het bezigen van vrouwen in de Oostersche hospitalen is slechts eene proefneming, maar eene groote en gewigtige proefneming geweest..... Het is voor haar die er deel aan namen pligt, te beoordeelen, of deze poging gelukt is. „

De schrijfster komt op al de uitwendige beletselen terug die den goeden uitslag hebben verhinderd. De eerste bezending met miss Nightingale was te veel vertraagd en onvoldoende; de tweede, met miss Stanley, te spoedig gekozen, te lang te Therapia opgehouden, te Koulali te weinig ondersteund; de derde, met miss Hutton, te talrijk voor hetgeen er nog te Scutari te doen bleef, had voor een gedeelte naar de Krim moeten gezonden worden. Al die misverstanden, zoowel als de wanorde in het bestuur gedurende de eerste dagen, en het gebrek aan alle tucht bij de bezoldigde *nurses*, hebben aan den goeden uitslag geschaad.

Doch behalve dat, deden zich welhaast innerlijke beletselen op die minder gemakkelijk te verhelpen waren:

„ Een groot aantal personen, verschillend van leeftijd, karakter en betrekking moesten gemeenschappelijk leven en handelen. Bij een zoo groot getal, door het toeval te zamen gebragt, waren natuurlijk velen uit zeer gemengde beweegredenen gekomen. Bij het eerste schot was het ons omgevend tooneel van rouw zoo hartverscheurend, werd al de teederheid van het vrouwelijke hart zoo krachtig in beweging gebragt, was de vervoering zoo aanhoudend en albeheerschend, dat alle zaden van tweedragt werden verstikt door die enkele en eenige gedachte: heensnellen ter hulp van de lijdenden!

„ Ik kan niet met zekerheid zeggen maar geloof het toch, dat dezelfde dringende behoefte hetzelfde gevoel zoude hebben doen voortduren. Dan zou het toen in ons opgewekte edelste en beste gedeelte van ons zelven zich op de hoogte der te volbrengen taak getoond hebben; maar men had het niet te toonen. De dienst der hospitalen kwam langzamerhand op den gewonen voet, en op weinige uitzonde-

ringen na, bepaalde zich de geheele opoffering der vrijwilligen daarbij, dat zij zich goedschiks leenden tot datgene wat haar bepaaldelijk gevraagd werd. De veerkracht en ijver der eerste dagen waren voorbij. Men vond echter uitzonderingen. Niettegenstaande innerlijke ontmoediging en gebrek aan uiterlijke belangstelling, waren er die dapper werkten en een voorbeeld van niet te vergeten zelfverloochening gaven. Men moet wel bekennen, dat de Katholieke zusters van barmhartigheid klaarblijkelijk al de andere *nurses* te boven gingen. Alleen de statistieken zouden het bewijzen; maar dit is door bijna een ieder erkend, van wat geloof of meening hij ook was; en de reden dier meerderheid, evenals der minderheid van het systeem der vrijwillige ziekenverzorgsters, is gemakkelijk te begrijpen voor diegenen welke de dienst en de behoeften der hospitalen werkelijk hebben bestudeerd.

„ Het behandelen der zieken is voor de zusters van barmhartigheid niet iets nieuws en wat men in het eerste uur der geestdrift ondernam. Voor de armen te leven, was reeds sedert vele jaren het besluit van haar hart. Daarvoor hadden zij de voorbereiding van een noviciaat van twee en een half jaar ondergaan, enkel bezig met hetgeen zij later zouden te doen, te onderrigten, of voor te schrijven hebben. Vandaar die volmaakte eenheid van haar werk, die onovertreffelijke vaardigheid van elkeen om weêr op te vatten wat een ander gedwongen werd te onderbreken.

„ Vele dames integendeel wisten niet wat het was armen en zieken te verzorgen. Zij die het wisten, hadden hare eigene wijze van doen, en konden zich aan geene andere gewennen.

„ Bovendien waren de zusters niet eensklaps in eene nieuwe betrekking geplaatst, noch onbekwaam om in de beslommeringen te treden van al wie onder hare leiding werkzaam waren. Vóór zij geleerd hadden te gebieden, hadden zij geleerd te gehoorzamen; zoodat bij al hare bekwaamheid om te bevelen en te regelen, niets merkwaardiger was, dan de volmaakte gelijkvormigheid waarmeê het doen van de eene zuster het doen was van allen. Niemand betreurde meer dan onze oversten, dat die voorloopige ondervinding haar in het bestieren van hare gezellinnen zoozeer ontbrak.

„ Door hare geloften gansch tot een leven van zware diensten bereid, weêrstonden de zusters aan de vermoeijenissen, die de gezondheid der dames ondermijnden, en zetteden zonder moeite de werkzaamheden voort, waarvoor een ander bezweek.

„ Tegen den sleurgang waren zij gewapend; tegen het gemis van ge-

makken hadden zij zich gehard. De gehoorzaamheid was voor haar eene gewoonte, en bij de strengste orders der geneesheeren vond men haar nooit in gebreke..... "

Niettegenstaande de aangegeven beletselen, niettegenstaande die zoo opregt erkende minderheid, gelukte het de dames, welke geheel eendragtig leefden, en door uitmuntende geneesheeren bestuurd werden, van beduidend nut te zijn. De bezoldigde *nurses*, men heeft het reeds gezegd, slaagden van al de ziekenverzorgsters het minst.

" Van de drie en dertig door miss Nightingale bestierd, vielen er twee en twintig in den tijd van zes maanden uit; van de negen en twintig bestierd door miss Stanley, twaalf. In het eerste geval werden er zes en zestig en een half, in het tweede, zeven en dertig ten honderd van de bezoldigde *nurses* weggezonden om wangedrag, onbekwaamheid, ziekte of andere redenen. "

De schrijfster past de opgedane ondervinding in de hospitalen van het Oosten toe op die van Londen, waarvan de schoonheid, gezonde inrigting, geneeskundige dienst pijnlijk afsteken bij de inwendige gesteldheid:

" De matigheid, zegt een geneesheer van een groot hospitaal, is alles wat ik van de *nurses* kan hopen. Het geregtelijk onderzoek heeft afschuwelijke trekken van hare bedorvenheid aan 't licht gebragt. Het lijden van zieken werd verzwaard door de slechte behandeling, de harde woorden, en het gebrek aan teedere belangstelling welke zij te huis zouden genoten hebben.

" Men hoort meer kwaad in één uur in een hospitaal te Londen, voegt de schrijfster er bij, dan in een jaar in de militaire hospitalen. "

't Is waar, het beroep is hard, en men moet bijna een heilige zijn om het zonder ongeduld, zonder sleurgang, zonder ontmoediging uit te oefenen. Wie dan te kiezen?

" Men heeft het bezigen der dames tot deze taak zeer warm aanbevolen. Al wat ik van hare rol in het Oosten gezegd heb, is hier van toepassing, en ik blijf overtuigd, dat dit systeem geen vasten grondslag heeft. Het is eene betrekking welke door geene dames kan bekleed worden die huiselijke banden en verpligtingen hebben. Zij

kan alleen goed worden vervuld door vrouwen, die door lange jaren van voorbereiding zijn heengegaan; die de wereldsche zaken kunnen vaarwel zeggen, om zich aan de bedrukten te wijden; die bereid zijn het dagelijksch offer van ziel en ligchaam op te dragen, en in dit offer hare vreugd en hare vertroosting te vinden, met de eenige begeerte, de voetstappen van Hem te volgen die gekomen is, niet om gediend te worden maar om te dienen."

Deze schoone woorden van eene Protestantsche dame brengen ons regtstreeks terug tot de twee deelen over de *klooster-corporatiën in den boezem van het Protestantisme.*

II.

Door een zeer zeker ongezochten toevalligen zamenloop, maar die toch vermeden had moeten worden, was het juist op het oogenblik dat de dames en zusters vertrokken, en eene beslissende proefneming dusdanige bekentenissen ging voorbereiden, dat de schrijfster van *Het huwelijk uit het Christelijk oogpunt* aan de lagchende boorden van het meer van Geneve de pen opnam, om haar pamflet in twee deelen tegen de zusters te vervaardigen.

In het midden van het eerste deel houdt zij stil, en schrijft:

Met diepe droefheid drukken we op dat feit van 't afzenden der zusters naar de voorhoede van ons leger; het vernedert ons en beklemt ons het hart [1]).

Zij blijft er op aandringen in het tweede deel:

"Het is de zich van alles bedienende puseyistische partij, die zich van een toeval heeft meester gemaakt. Het werk, dat, niet onderdrukt of verminkt, bijzonder schoon zou geweest zijn..... dat alles is, dank zij het Puseyisme, jammerlijk verkleind geworden.... Maar de schriftmatige (*scripturaire*) Christenen, hoezeer een oogenblik overbluft, gaan zich herstellen: zij ook zullen hunne bende doen vertrekken. Zij is reeds gansch zamengesteld; de soldaten ontbreken niet, zij vragen reeds ongeduldig den strijd. Er zullen niet enkel vrouwen wezen; men verlangt ook ziekenoppassers. Er zullen vrome echtgenooten zijn" [2]) enz.

---

[1]) Tome I, 257. [2]) Tom. II, 173.

Dit is niet alles. Den 4 November ontscheepten de zusters in het Oosten, en den 11 November zeide de echtgenoot van de schrijfster, wiens edelmoedige uitboezemingen en liefde voor de vrijheid wij bij eene andere gelegenheid niet hebben vergeten, in de *Archives du Christianisme*, dat eene bezending van zusters een soort van uitdaging was, en dat men zijn voordeel gedaan had met den toestand der Engelsche militaire hospitalen, om *een nieuwen stap te doen, een beslissenden stap op den weg die het Protestantsche Engeland naar het Roomsch Katholicisme terugvoert.* Volgens hem had men slechts te willen, en honderden vrome gezinnen, ongehuwde mannen en vrouwen, liefderijke toeristen zouden de gewonden gaan verbinden en eene schoone *geestdrift van vrijwillige naastenliefde hebben gewekt, welker openlijk betoon door de Engelsche regering is tegengehouden. Maar waar zulke hulpmiddelen voorhanden waren, de stoutheid te hebben gehad, van zusters uit de kloosterinrigtingen van miss Sellon te ontleenen, dat is iets wat alle denkbeeld te boven gaat.*

Het is waarlijk te sterk, de verdiensten te verheffen eener *bende* die zich niet heeft vertoond, en het voorgaan dier moedige vrouwen, die den dood hebben gezocht, *behendigheid* en *stoutheid* te noemen. Wij wenschen het Puseyisme er mede geluk, dat het *zijn voordeel gedaan heeft* met de typhus, om zich te doen gelden, evenals de beroemde aartsbisschop van Parijs *zijn voordeel deed* met den burgeroorlog, om zich te laten dooden! Christenen, laat ons altoos die stoutheid hebben, en zocken wij dit voordeel!

Zonderlinge verblinding van nogtans schoone en opregte zielen! Uit vrees van te bewonderen, lastert men onwillekeurig. Voor mij, ik ben een opregte bewonderaar der dames, *nurses*, ziekenoppassers, geneesheeren, zelfs van *het* of *de* vrome gezinnen; maar men zal mogelijk dulden, dat ik de zusters van mijne bewondering niet uitsluit.

Het is waar, die dames, die *nurses*, die diakonessen, die zusters Sellon, zij gelijken veel op een namaaksel van onze Katholieke zusters. „Het is een nieuwe stap, een beslissende stap op een weg die het Protestantsche Engeland terugvoert naar het Roomsch Katholicisme", roept het vrome huisgezin uit, welks gevoelen wij ontleden.

Dat is het woord, dat de reden van die groote ontsteltenis, van dien toorn, dat brandend gesnik, van die geeselslagen, in den

geest des geloofs op den rug van zoovele broeders toegediend!

Ja ik erken het met u, 't is een stap, maar het is de eenige niet. Geheel het eerste deel der *Corporatiën* is er aan gewijd, om die menigvuldige stappen, een voor een, op te tellen; en met dit deel in de hand, wil ik de gegeven opsomming beknopt zamenvatten.

Vóór ongeveer vijftien jaren heeft Fliedner in Duitschland eene inrigting van diakonessen te Kaiserswerth gesticht. Dit is de bloeijendste. Hij heeft huizen opgerigt te Dresden, te Utrecht, te Kleef, te Sint Gallen, te Petersburg, te Londen, eindelijk te Pittsburg in Amerika. In 1845 waren er 55 diakonessen, 34 novicen, 11 hospitalen. In 1853, vond men 116 zusters, 50 novicen, en 23 hospitalen. Eindelijk 55 vereenigingen zijn tot onderhoud dier instelling gevestigd.

Het door denzelfden stichter in 1844 te Duisburg opgerigte huis voor *broeders* schijnt minder vertakkingen te hebben.

Te Hamburg heeft Wichern, in 't *Rauhe-Haus*, broeders gevormd, wier bijzondere bestemming de dienst der gevangenissen en strafkoloniën is; 113 zijn er in vijftien jaren van geplaatst.

Ziedaar wat Duitschland heeft gedaan, een land dat aan de schrijfster der *Corporatiën* verdacht voorkomt, want „de Duitsche reformatie heeft zich niet geheel en al van het Roomsch Katholicisme losgemaakt....“ Ik ben verschrikt, voegt zij er bij, ik zie den vijand in gesloten kohorten naderen, en ik hoor den kreet der schildwacht niet.“ Maar „de Engelsche reformatie heeft nog „wat meer Katholieke beginselen behouden dan de Duitsche her„vorming. Welnu! vergeet een kiem onder een hoop puin: vroeg of laat zal het puin regts en links wegzakken, en gij zult eene groene vruchtbare twijg dáár zien te voorschijn komen, waar alles dood scheen.“

Die welsprekende gelijkenis wordt letterlijk bewaarheid. Het schijnt inderdaad, dat in Engeland de *Broad-church* en de *High-church*, in spijt van de tegenverklaringen der *Low-church*, niet ongaarne de vrouwen-orden weder in 't leven zouden roepen, en dat de hoogeschool van Cambridge niet zonder overleg in eene in 1846 gehouden historische verhandeling deze verklaring uitsprak: „De opheffing der kloosters door Hendrik VIII is een wreede ramp voor het land geweest; de tegenwoordige omstandigheden

eischen gebiedend, *dergelijke inrigtingen onder ons te herstellen.*« Welnu miss Sellon, eene vrouw van buitengemeen karakter, heeft te Devonport, vervolgens te Londen en te Bristol, *Sisters of mercy* gevestigd, die overigens niets gemeens hebben met de Katholieke *Sisters of mercy*, van welke de schrijfster der *Eastern hospitals* zoo dikwijls gewag maakt.

Bij den bisschop van Exeter aangeklaagd, vervolgens na gegedaan onderzoek door hem geprezen en verdedigd, op nieuw aangevallen, en het onderwerp eener strijdvoering, met veerkracht door de stichteres volgehouden, maar in het boek der *Corporatiën* gedurende twee en negentig bladzijden hervat, schijnen zij op dit oogenblik veel minder in trek wegens de werkelijke uitsporigheden, zooals die, naar men verzekert, onder haar bestaan.

Vroeger had de achtenswaardige mevrouw Fry te Londen de *Nursing Sisters* gesticht, die door de schrijfster minder worden gehekeld, ofschoon een dergelijk werk, onder het gezag van zulk een naam, haar zeer hindert.

Zwitserland en Frankrijk verschaffen de schrijfster meer vertroosting. Intusschen zijn er in Zwitserland zusters gesticht te Echallens, vervolgens te Saint-Loup (Kanton Vaud) door den predikant Germond. Nog eene kolonie bestaat er te Richen, in Duitsch Zwitserland

Te Parijs eindelijk heeft in 1841 de predikant Vermeil Diakonessen gevestigd. Na 12 jaar (in 1853) bedroeg de corporatie niet meer dan 16 zusters, en 28 novicen; in 1854 waren er niet meer dan 14 zusters en 12 novicen. Te Straatsburg heeft Hoerter in 1836 eene dergelijke inrigting gevormd, die in 1853 door den Staat erkend is, en toen 60 leden telde.

Amerika alleen schijnt aan de schrijfster eene algeheele voldoening te geven. Dat beloofde land der *schriftmatige* volmaaktheid wordt niet door Protestantsche zusters bezoedeld; wel is waar verduistert de slavernij een weinig zijn goeden naam.

Wij betuigen niet goed te weten, wat of sedert 1854 al die pogingen hebben uitgewerkt. Wij nemen de schilderij uit handen van haar die ze op doek bragt. Maar dit is dan dat »algemeen plan van overweldiging«, 'twelk haar de gruwel der verwoesting toeschijnt. Voor haar oog zijn die vorderingen reusachtig, voor het onze nagenoeg nul.

Hoe! zooveel geld, zooveel verslagen, zooveel vergaderingen, zooveel vorstelijke bescherming, zooveel ware ijver, en dit ten uitslag: dat men in twintig jaren ettelijke twintigtallen huizen sticht, en enkele honderdtallen personen zamenbrengt, en in koor uitroept: „Niet alleen is het getal onzer zusters veel te klein, maar wij verliezen nog meestal die reeds gevormd zijn, en van daar de voortdurende bezwaren om in de werkzaamheden van het huis te voorzien" [1]).

Intusschen zwak of beduidend, die beweging is een teeken, en wat geeft het te kennen? Gij hebt het goed begrepen: het is tegelijker tijd eene behoefte des tijds, en een terugkeer tot de Roomsche Kerk.

Gij roept uit: wee! wee! gehoorzamen wij niet aan den vijand! en ik antwoord u: gehoorzaam aan de ondervinding. Gij zegt: schuldige strekking! ik antwoord: onvermijdelijke behoefte!

Ja, de feiten die u en ons moeten leeren, zij dringen u, terwijl zij ons regtvaardigen. Moet het nog herhaald? Niet de Oostersche oorlog alleen heeft ons gekwetsten geleverd: de ziekte werpt duizenden menschen neder; de dood laat ons legioenen van weezen; de ellende heeft in ieder dorp hare slagtoffers; de onwetendheid verlaagt geheele bevolkingen; de misdaad bezoedelt de helft der menschelijke schepselen, en stort ze in krochten, waaruit men ze redden moet, of voert hen naar de galeijen, waar men niet de gevangenis, maar de gevangenen moet hervormen; twee derden dezer wereld leven ellendig in slavernij of afgoderij. Tegen die verschrikkelijke kwalen der maatschappij nu, schijnt eindelijk de maatschappij, dank zij het Christendom, ten einde geduld. 't Is ook tijd, dat de weldenkenden zich meten met de misdaad en de ellende, anders zullen misdaad en ellende zich tegen de weldenkenden keeren. Het uur is er gunstig voor, dat het menschelijk hart zich uitbreide, want de stoffelijke wereld maakt effen baan, en de middelen van gemeenschap ontsluiten zich tusschen de menschen, in afwachting dat de menschen met elkaâr andere waren dan sterke dranken of kudden zullen ruilen.

Katholicken en Christenen, van welke gemeenschap ook! welk

---

[1]) Woorden van Vermeil, 1854, I, 349.

leger zullen wij aanvoeren om dien strijd te leveren of dien veldtogt uit te houden?

Er zijn slechts drie middelen om te handelen: door den staat, door de godsdienst en hare instellingen, of door iedereen. Vraagt men mij, welk dezer middelen ik uitkies, ik antwoord alle drie, niet een is te veel, want niet een is genoeg. Maar wie weet het niet, dat de publieke liefdadigheid het regt tot onderstand voortbrengt, en de bloot persoonlijke liefdadigheid hare luimen volgt, in de stad dineert, naar de schouwburg gaat, en geen bepaalde uren noch middelen heeft; 'tzijn overbekende waarheden. Maar hoe dan, ter verspreiding van onderrigt en ondersteuning, eene liefdadigheid gevonden die eene zekere hoop geeft, zonder volstrekte regten te doen ontstaan? Dit is het wonderwerk, door de godsdienstige liefdadigheid verwezenlijkt. Maar hoe het aangelegd om te voorkomen, dat die liefdadigheid niet van zelve in de officiële sleur, of persoonlijke grilligheid vervalt? Dit is het wonderwerk der liefdadige corporatiën van het Katholicisme. Wij willen niet, dat de armen onze schuldeischers worden, en daarom verwerpen wij het hoofdgeld; en wij willen niet, dat zij lijden of bedelen, en daarom beminnen wij de zusters.

Drogredenen! Ik spreek u van *Corporatiën*, en gij antwoordt mij met *werken*. Ik bemin de werken en verfoei de corporatiën. Ziedaar het antwoord van de schrijfster, en ziehier het mijne:

Drogredenen! gij krijgt geen werken zonder eene corporatie; gij krijgt geen vruchten zonder de wortels: waarom ze dan verfoeid en wat hebt ge haar te verwijten?

Tellen we uwe grieven op.

De onbezoldigdheid. Zij doen 't om niet. — Maar dat is een dubbelzinnigheid! De zuster leeft niet van niets; zij wil door iedereen wel betaald worden, behalve door de armen; daarenboven in haar onderhoud wordt stipt voorzien, maar hare diensten zijn niet getakseerd. Wat een schoone uitkomst hebben de bezoldigde *nurses* in het Oosten opgeleverd!

De *kloostergeloften.* — Ik zou wel eens willen weten, waarom men minder vrijheid zou hebben om zich in de dienst der armen aan God toe te wijden, dan in het huwelijk aan een mensch? De geloften, hare aflegging, hare verbreking zijn heilige en geheel

tot het gebied van het geweten behoorende zaken. De wet kan die miskennen: zij kan ze evenmin verbreken als voortbrengen. Men weet overigens, dat de Liefdezusters [in Frankrijk] geen eeuwigdurende geloften doen.

De *gehoorzaamheid.* — De schrijfster kan niet begrijpen, welk gezag er over de Katholieken gebiedt: hoe zal zij begrijpen wat hunne gehoorzaamheid is, en hoe zoet dat juk en hoe ligt die last. Zij zal ten minste toegeven, dat voor de praktijk in het Oosten en elders, die gehoorzaamheid zulke voordeelen oplevert, dat men er niet buiten kan. Het beeld dat zij van die gehoorzaamheid schetst, bewijst dat zij ze niet kent. Zeker de slaafschheid door haar geschilderd, kluistert, onderdrukt, verstompt. Maar zie de zusters van den H. Vincentius van Paulo: de regel heeft engelen en heldinnen gemaakt van tienduizend vrouwen, die in het gewone leven, mogelijk niet bekwaam zouden geweest zijn, om het middagmaal voor hare mannen, of de kleederen voor hare kinderen te bereiden. Is dit die gehoorzaamheid die *stomp maakt*?

De *hoogmoed*; want „de zusters leven op haar zelven en beschouwen zich als door eene bijzondere genade geroepen, enz.„ — Ik zou wel eens gaarne de nederigheid van mevrouw de presidente van een bijbel-genootschap onder de bescherming van H. M. de koningin Victoria, willen vergelijken met den hoogmoed van de hoogmoedigste der Liefdezusters. De hoogmoed van de slaapzalen te vegen, van de schurftzieken te verbinden, en het a b c aan de schoolkinderen te leeren! O! als de hoogmoed dat alles inboezemt, wat zou die ondeugd eene prijzenswaardige deugd zijn, en hoe zouden wij haar moeten danken voor het goede waarvan zij oorzaak is.

Het *gebrek van anderen te ontslaan van de liefdadigheid*; want „in plaats van zelf te handelen, laat men het anderen doen, en men denkt de armen te dienen door zusters te betalen.„ Deze aanmerking is niet zonder grond. Ik ken deugdzame grondeigenaars, wien het soms uit den mond rolt: „Ik heb alles voor dat volk gedaan, ik betaal voor tien broeders en zusters en zij worden toch niet beter; en wat die geestelijke broeders en zusters betreft, zij vragen altoos wat nieuws.„ Men is verwonderd, dat, na een eeuw van slechte voorbeelden, gevolgd door een halve eeuw van pligtverzuim. een dorp waaraan men sedert een of twee jaar een

paar zusters heeft gegeven, nog zoo ondankbaar is, van nog niet gansch verbeterd te zijn. Evenalsof men aan anderen brood verschafte, met op de publieke plaats een bakker te bekostigen om het te bakken!

Maar men moet bekennen, dat dit verwijt op hen valt welke op die wijze de zusters gebruiken, om met weinig kosten en moeite hun geweten gerust te stellen, niet op de zusters zelven. Zij werken niet voor dien gerustgestelden grondeigenaar, maar voor zich zelven en haar eigen heil.

Die ze een weinig kent, weet al spoedig, dat overal waar zij zijn, de zusters wel verre van de deugd van anderen nalatig, die integendeel zeer werkdadig maken. Zij worden de ziel van het goede, wekken het op, onderwijzen het, kweeken het aan.

Eene vrouw van meer dan gewonen geest en met een brandend hart, door verontwaardiging getroffen, bij nog grievender aanvallen dan die waarop ik antwoord, schreef in Engeland een veertigtal welsprekende en roerende bladzijden over *Het religieuse leven der vrouwen* [1]). Zij veroorlove mij er eene van haar te ontleenen, die wonderschoon dien onwederstaanbaren invloed der zusters schetst:

„Wanneer vrouwen van de wereld, om haren moed te vernieuwen en zich een weinig te onthechten aan de haar omgevende ijdelheden, zich onder de zusters van liefde mengen, en haar met schroomvalligen tred in een harer werken volgen, wie is er onder haar, die zich bij die aanraking niet van een nieuwe kracht heeft voelen vermeesteren, bij grooter liefde tot God geen grooter liefde tot de armen, geen grooter verlangen om hen te helpen en te *dienen* heeft voelen inboezemen! En hoe zoet zijn die banden welke die zielen te zamen verbinden, welker roeping zoo verschillend is! Welke zachtheid, welke vrolijkheid in die betrekkingen, niet te begrijpen door hen die de zaken slechts oppervlakkig beoordeelen! Men vergezelt haar in die lange en treurige zalen, een weinig bevend op het gezigt van zooveel smarten; men is bijkans beschaamd over het geruisch zijner zijden kleederen naast haar grof habijt; en als men haar die opmerking maakt, glimlagchen zij en schijnen zij meer moed te vinden in ons vlugtig bezoek, dan in haar voortdurend verblijf te midden dier ellende, en nooit schijnen zij te

[1]) *Un Mot de vérité sur la vie religieuse des femmes*, par madame Cranen, née de la Ferronays, Paris, 1855.

gelooven, anders te kunnen zijn dan zij zijn, of dat wij anders kunnen wezen dan wij zijn. Zij kennen en herhalen u dikwijls dat voorschrift der Kerk, dat de zaligheid aan geene roeping, welke ook, verbonden is, maar alleen in ieders gehoorzaamheid in die welke God ons gegeven heeft. Zij kennen, dat hare roeping het leven is dat wij beschrijven, en verhoovaardigen zich niet, dat zij er getrouw aan zijn, en, wanneer wij haar verlaten, weltevreden en dikwijls zeer gehaast om versche lucht te gaan inademen, en bloemen en welriekende geuren weder te vinden, verzellen zij ons tot op den drempel met duizend zegeningen, en beloften dat zij voor ons zullen bidden, en zij treden weder binnen om blijmoedig hare pligten te hervatten, die haar gemakkelijker toeschijnen dan de onzen, en zoeter dan al onze vermaken.....»

Genoeg over dit verwijt. Te doen handelen en zich te doen vervangen, is nog beter dan niets te doen. Zou de *rondventer*, zoo gezien hij de *schriftmatige* Christenen, het doen voor zich zelven? De ziekenverzorgster die gij betaalt, de onderwijzeresse die gij betaalt, vervangen zij u niet, of waant gij zelve dan school te houden en de stroozak te dragen.

Het kostuum en de ceremoniën. — Een ambtenaar vroeg eens aan een ambachtsman, waarom hij een broeder de voorkeur gaf boven een schoolmeester; hij antwoordde: «Omdat deze een gekleede mijnheer is, die een ridderorde draagt, en mij minacht: de broeder heeft een toog, dat zijn zwarte kiel is, het is een werkman evenals ik, die nooit iets anders zal zijn.» Ziedaar wat het volk van het kostuum denkt. Behalve duizend andere redenen, zie ik het gaarne, dat men den moed heeft, de liverei te dragen van zijn geloof; vraag dan aan een godloochenaar, dat hij een kleed drage 'twelk kenbaar make wat hij denkt. De zedige kap der zuster legt haar die ze draagt, het gedenken op van den regel, en eerbied aan die ze ziet. Ik zal 't niet ondernemen, om ter gelegenheid van deze of gene ceremonie, de vraag der uiterlijke eerdienst te behandelen. Maar waarlijk een ongehoorden aanval tegen het eerbiedwaardigste, het ernstigste, het eenvoudigste, het meest vertroostende teeken — het kruis! mag ik niet onaangeroerd laten:

«En ook ik, ik wil het vraagstuk der kruisen uitmaken..... God heeft ons de beelden verboden..... Dit beeld, door zich zelf veroordeeld,

heeft zijne beteekenis verloren, wijl het aan de afgodische Katholieken gediend heeft.....

„ En daarbij, is deze slechte faam nog noodig om ons het kruis verdacht te maken? Indien mijn Verlosser de zonden op het hout heeft voldaan, indien de hemelen mij door die voldoening zijn geopend, zou dan dat hout waarin de nagelen gedreven werden, die mijnen Verlosser doorboorden, mij kostbaar worden? Zal men zich een dierbaar aandenken, zal men een relikwie maken van het straftuig dat gediend heeft om een Vader te folteren?..... Waarom dan en de nagelen, en de roeden en de doornenkroon niet op het altaar geplaatst?

„ Dat teeken, dat teeken van het kruis, 'twelk door de eerste verbastering van het Christendom is aangebragt, 't is ons een ergernis.... „ [1]).

Is het mogelijk beter te regtvaardigen wat men vermeent te veroordeelen? Zonderlinge tegenstrijdigheid! Eenige bladzijden verder beklaagt zich de schrijfster, dat de zusters niet gedoogen, dat men haar geschenken aanbiedt:

„ Hoe, dat kleine meisje zou aan de *nursing sister*, die hare moeder heeft opgepast, niet met bedeesdheid een in het geheim omzoomde zakdoek mogen aanbieden, niet een van die bewijzen geven, waar het woord *Erkentelijkheid*, geborduurd in schoone scharlakenroode zijde, in uitschittert? *Ach! gij doet de zuiverste bronnen van het gevoel verdroogen; gij meent belangloosheid te kweeken, en gij brengt dorheid voort* „ [2]).

Ik geef het u gewonnen; gij hebt gelijk: dulden wij de zakdoek door de erkentelijkheid omzoomd; niets is klein wat uit het hart komt en teederheid aanduidt. Maar, ik bid u in naam van diezelfde gevoelens, laat mij het kruis dat mijne moeder gekust heeft, als een gedenkteeken aan den dood van mijn God, en een plegtig zinnebeeld van mijn eigen leven! Zonderlinge godsdienst, die altoos bang is van te veel te gelooven, te veel te gehoorzamen, te veel te betuigen. *Ach! gij doet de zuiverste bronnen verdroogen, gij meent gezuiverde leer (purisme) te kweeken, en gij brengt dorheid voort.*

---

[1]) Tome I, 162.
[2]) Tome I, 217.

De ongehuwde staat. — De schrijfster van de *Eastern hospitals* heeft met zeer veel waarheid gezegd: „Die taak kan niet goed vervuld worden door personen, die huiselijke banden en verpligtingen hebben". Gij prijst met regt uwen missionaris, door zijne vrouw tot den dood aangemoedigd, met hem zijn kind te toonen; maar wat dikwijlder zal eene vrouw haren man aanmoedigen, niet te sterven, juist door hem zijn kind te toonen, en gij die met zooveel kracht en reden op de vervulling der pligten van onzen staat, der natuurlijke, algemeene en dagelijksche pligten aandringt, hoe zult gij haar er om kunnen laken?

Het gezond verstand en het hart stemmen met de ondervinding overeen, om dat te prijzen wat gij laakt. — Gij hebt nu nog een gewigtig bewijs:

„Wil God het *schoone* of het *schriftmatige* (*scripturaire*)? Wat zou God denken van eene betrekking die wel zeer schoon, maar niet *schriftmatig* zou wezen [1])?"

Ik houd niet van het woord, maar vereer in alle opregtheid het gevoel. Die groote gehechtheid aan de letter der heilige schrift vindt in mij, men geloove het wel, enkel zamenstemming en eerbied. Maar zoodra het geschil op dit terrein is gebragt, daag ik het Protestantisme uit, het daar te beslechten.

Ik geloof inderdaad zeer vast, dat het zoeken naar volmaking, het geestelijk leven, het celibaat, met even zoovele woorden in de heilige bladen zijn aanbevolen [2]).

De schrijfster die ik bestrijd, gelooft vast het tegendeel. Wie zal ons nu ten dezen verlichten, en tot eenheid brengen?

Ik wil het antwoord aan eene aanhaling uit het boek der *Corporatiën* ontleenen:

---

[1]) Tome I, 236.

[2]) Matth. XIX, 21—29; I Cor. VII. In eene lange en zonderlinge verhandeling houdt de schrijfster vol, dat de apostel Paulus nu eens met dan zonder inspiratie spreekt. De apostel onderbreekt den H. Geest, om niet enkel een persoonlijken, maar tegenstrijdigen raad te geven, gelijk een acteur, die zijne geestigheden voegt bij het stuk dat hij speelt. In waarheid, is dit vol te houden? en als men er aan twijfelt, waar dan te gaan?

„Wat ons ten verderve is, zegt de Protestant Matter, is het gemis en de minachting van een gezag, dat uitspraak doet over de leer, het gemis en de minachting van een priesterschap, dat beiden bewaart" [1]).

De gevolgtrekking is niet nieuw, maar onomstootelijk; de rotsen der zee zijn ook niet nieuw, maar de nieuwe schipbreuken leveren dagelijks een nieuw bewijs van hare voortdurende onwrikbaarheid.

Maar keeren wij tot ons bijzonder geschilpunt terug. Eigenlijk komen al uwe verwijtingen tegen de Protestantsche corporatiën op deze eene neder: dat zij op de Katholieke corporatiën gelijken. Maar zie uwe dwaling in en stel u gerust.

De Protestantsche diakonessen hebben evenals de Katholieke zusters de onbezoldigdheid, de gehoorzaamheid, het kostuum, de ceremoniën, het celibaat. Gij zegt het haar in voortreffelijke bewoordingen. Maakt haar dit alles tot zusters? Het zij verre.

„Gij laat u tot het navolgen van de Roomsche Kerk overhalen, en doet met linkschheid wat zij met bevalligheid doet, wijl zij het doen uit overtuiging: en hebt zusters, maar met den last van ze gedeeltelijk als zoodanig te verloochenen..... Ja hare verbindtenissen zijn geloften, hare gehoorzaamheid is het bestier, haar uniform is een kostuum, hare oproeping, onbezoldigdheid, haar ongehuwde staat verschillen niet van dergelijke regels" [2]).

De feiten bewijzen met gelijken nadruk én die behoefte aan navolging welke de diakonessen aanzet, én dezer onmagt om de zusters te evenaren welke haar doet wanhopen. Wat ontbreekt haar dan? Haar ontbreken drie dingen: een gezag, een toonbeeld, eene kracht. Welk is het gezag voor de zusters van miss Sellon? Het gezag van miss Sellon. Welk is het toonbeeld? 't Is miss Sellon. Welke is de kracht? Miss Sellon. De Katholieke zusters hebben een gezag, dat haren regel heeft bekrachtigd, de wet verzacht, de misbruiken verbetert, en dat zoowel boven hare overste als boven haar zelven is, — 't is de Kerk. Zij hebben een toonbeeld, dat zoowel boven hare overste als boven haar zelven staat, — 't is de heilige Maagd. Zij hebben eene kracht, die nooit

[1]) Tome I, 373.
[2]) Tome I, 349.

verzwakt en van hooger komt dan van den mensch, — het zijn de sakramenten. Ziedaar hoe 't haar mogelijk is te gehoorzamen, vereenigd te zijn, te volharden, ieder uur van den dag te doen wat de deugdzaamste Christenen nu en dan doen, en haar leven te slijten, volgens het woord van een harer: „met gewone dingen op buitengewone wijze te doen."

't Is niet mijne meening, maar de ontegensprekelijke ondervinding, welke mij doet verhalen wat de schrijfster van de *Eastern Hospitals* en zooveel andere Protestanten reeds openhartig hebben verklaard: wat ontbreekt er aan de Protestantsche zusters om de Katholieke zusters te evenaren? Juist het Katholiek zijn.

Ik voor mij ben er van overtuigd: of wel die instellingen zullen duren, en, althans voor het grootste gedeelte harer leden, op het Katholicisme uitloopen; of wel, zij worden niet Katholiek en zij zullen niet duren; meer of minder spoedig zullen zij óf in uitsporigheden vervallen, evenals kopisten die groote meesters willen nadoen, — en op grond van vreemde bijzonderheden mag men dit aangaande de instelling van Devonport verzekeren; óf wel in onvruchtbaarheid vergaan, gelijk de Fransche inrigting, waaraan de schrijfster der *Corporatiën* deze woorden toevoegt:

„Niet ik doe het u zeggen, maar wel degelijk uit u zelven verklaart gij het: zoodra uwe zusters maar het allerminste van hare vrijheid gebruik maken, zoodra zij verlof nemen, zoodra zij met de zusterschap breken, zoodra zij in hare familie terugkeeren, of zich buiten uwe leiding aan eenig liefdewerk overgeven, zoodra zij trouwen, kortom zoodra vijf of zes onder haar uwe betuigingen op het stuk van hare volmaakte onafhankelijkheid ernstig opnemen, dan verkeert gij dadelijk in doodsgevaar, uwe instelling neigt ten val, gij zijt gedwongen, uiterste middelen uit te denken om uwe moederhuizen te redden.

„Dit gebrek aan werkende personen is de diepe kwaal waaraan uwe inrigting lijdt, de wond die haar verteert" [1]).

Of Katholiek of onvruchtbaar, dat is het besluit, waartoe, langs zeer verschillende wegen, de schrijfster der *Corporatiën*, zoowel als de schrijfster van de *Eastern Hospitals*, komt.

---

[1]) Tome II, 80.

Dit besluit bewijst, dat wij Katholieken zonder verwondering van al die pogingen kunnen spreken, als door gelijktijdige feiten opgewekt, en zonder vrees, wijl de ondervinding ze tot ons terugvoert.

Vooral moeten wij er zonder bitterheid en zonder haat over spreken. Het bezit der waarheid moet ons gelukkig maar niet hoovaardig maken. Omdat wij de kinderen des huizes zijn, die altoos aan de tafel van onzen vader zijn gebleven, past het ons daarom, een twistzieken en spijtigen toon aan te nemen tegen een verloren broeder, die naar zeer verre vertrokken is, en nu vol vertrouwen en zijne dwaling inziende, wederkeert? Trotsch op onze zusters van den H. Vincentius van Paulo, moeten wij de edelmoedige pogingen, de zuivere bedoelingen van zielen die haar zoeken na te volgen, bewonderen en beklagen, maar er niet op smalen. 't Is onze pligt te toonen, en dit is zeer gemakkelijk, dat zoo de ijver dier zielen onmagtig is, juist datgene haar ontbreekt om te slagen, wat wij het geluk hebben te bezitten.

Men zal zeggen, dat wij die zielen tot ons willen trekken. „*Rome eischt u terug!* - roept de schrijfster der *Corporatiën* uit:.... „zoo de schellen niet van uwe oogen vallen, het zal de schuld „der Katholieken niet zijn.„ Zeer zeker. Maar zeg, wat kan een geloovige ziel beter verlangen? wat zou zij niet geven voor zulk eene wenschelijke verovering. De schrijfster heeft gelijk; zij doet ons eer aan, als zij dat vurig verlangen, dien brandenden dorst in ons veronderstelt.

De schrijfster vergunne mij er bij te voegen, dat al hare grove woorden, haar haat, hare kokende vijandschap mij niet beletten, mijne wenschen zelfs tot haar uit te strekken. Ongetwijfeld moet men zich bezitten, om wat men bemint en vereert, in koelen bloede zoo te hooren behandelen als zij doet. Maar alleen kwade trouw kan mij verontwaardigen. De opregtheid boezemt mij, zelfs in een hevigen vijand, een eerbied in, die mijne gramschap ontwapent. De schrijfster der *Corporatiën* is overtuigd; ik ben het ook; ik verfoei in haar boek de dwaling die ons scheidt, maar eene zelfde liefde voor het ware brengt ons tot elkaàr, totdat het ware zelf ons vereenige door de genade van Hem, die de eenige Meester der waarheid en der zielen is.

Ik wil het overigens met een regtmatigen hoogmoed zeggen: onze toestand is niet dezelfde. Aan den toon der schrijfster merkt men, dat haar huis in brand staat. Het mijne brandt niet. Haar bark wordt verschrikkelijk geslingerd, de manschap is verdeeld, de passagiers wanen stuurlieden te zijn; zij gaat omslaan en zinken. De mijne is kalm en in vrede; van haar boord beschouw ik onbekommerd die zelfde golven welke de kiel mijner tegenpartij slingeren, en, rustig, strek ik haar de hand toe [1]).

J. A. MÖHLER EN „WAARHEID IN LIEFDE" OVER DE HERVORMING.

In den vorigen jaargang van genoemd Groninger tijdschrift, bl. 839-842, wordt een kort stukje aangetroffen onder den zonderlingen titel: *Noodwendigheid der Hervorming volgens J. A. Möhler.* Wij noemen dat een zonderlingen titel, omdat het stukje zelf er zoo weinig aan beantwoordt. Men oordeele:

De Groningers beginnen met de erkenning, dat de Protestantsche godgeleerden veel kunnen leeren, door *uitstekende* boeken van Katholieke schrijvers te raadplegen, en wijzen dan onder meer anderen ook op den grooten Möhler en zijn voortreffelijk werk: *Symbolik.* Vervolgens schrijven zij ettelijke regels uit het vijfde hoofdstuk van dat werk af, waarin Möhler zegt, dat er slechte priesters, bisschoppen en Pausen geweest zijn; dat wij Katholieken dit altijd erkend hebben en zulke bekentenissen nimmer moeten schuwen; dat toch dit feit bewezen wordt door het ontstaan der Hervorming zelve, dewijl nooit eene leer, als de hare, ingang zou

---

[1]) Men leze bij dit ons toegekomen opstel een ander ingezonden stuk, hetwelk we over ditzelfde onderwerp Dl. XXII, bl. 52 vv. hebben geplaatst. De bladzijde, hierboven aan de Fransche vertaling van *Un Mot de vérité* etc. ontleend, is daar met de voorafgaande regelen, tot eene proeve uit de Nederlandsche vertaling van dit werkje (bij C. L. van Langenhuysen, te Amsterdam 1852) overgenomen.

hebben kunnen vinden, indien de geestelijkheid volkomen aan hare roeping had beantwoord. „Niet gering moet de onwetendheid ge-„weest zijn, welke een stelsel, als dat der Hervormers, aan-„nemelijk kon vinden. De grootte der ellende derhalve, welke toen „op de Kerk drukte, kunnen de Protestanten koen meten aan „*de grootte der afdwaling*, waarin zij zelve zijn geraakt.

„Dit is de plaats, waar eens Katholieken en Protestanten zich „onderling in groote menigte zullen ontmoeten en elkander de „handen reiken. Beide moeten met schuldgevoel uitroepen: Wij „hebben allen gefeild, *alleen de Kerk is het, die niet kan feilen*; „wij hebben allen gezondigd, *alleen zij is onbevlekt op aarde.* Aan „deze openlijke belijdenis der gemeenschappelijke schuld zal zich „het verzoeningsfeest aansluiten. Intusschen blijft ons het gevoel „bij der onuitsprekelijke smart over de wonde, die geslagen is, „een gevoel, 'twelk alleen kan worden verzacht door de opmerking, „dat de wonde tevens *eene fontenel is geworden, door welke alle „onreinheid wegvloeit*, welke door menschen in den omvang van „de bezittingen der Kerk is gebragt. Want *zij zelve is altijd rein „en eeuwig onbevlekt.*"

Erkent Möhler in deze woorden, dat eene hervorming *der zeden* wenschelijk en noodig was, — hetwelk wij met hem willen erkennen — van den anderen kant zien wij daarin zijne kinderlijke gehechtheid aan de Kerk, zijnen diepen eerbied voor de heilige onbevlekte Bruid van Jesus Christus, en hoe verre het denkbeeld eener *kerkhervorming*, de noodzakelijkheid eener hervorming *des geloofs*, van zijnen geest verwijderd was.

Welke aanmerkingen worden nu aan deze zijne woorden toegevoegd door de Groninger Godgeleerden, die de *Noodwendigheid der Hervorming volgens J. A. Möhler* zouden bespreken?

„Ik vertrouw — zoo lezen wij in *Waarheid en Liefde* — dat „elk lezer in deze woorden de *blanke ziel* des schrijvers, die den „eerenaam van *anima candida* verwierf, zal erkennen. Maar welk „eene magt moet het denkbeeld van Kerk dan toch oefenen op „Rome's volgelingen, dat zelfs zulk een rein hart en tevens zulk „een scherpzinnige geest er zich blijkbaar geheel door liet gevangen „nemen!

„*Dat kan geene dwaling alleen doen; er moet waarheid, vele*

„ *waarheid in dat denkbeeld liggen*, waardoor het zulk eene betoo-
„ verende magt kan bezitten.

„ En er is niet alleen in dit denkbeeld veel waars; *er moet ook*
„ *veel onwaars in het stelsel der Hervormers zijn*, dat diezelfde
„ reine ziel en schrandere geest er aldus over kan oordeelen. *Zoo*
„ *verre kan de verblinding bij zulk een man niet gaan*, dat hij ge-
„ heel onregvaardig en onjuist er zoo hard over kan spreken, alleen
„ uit vooroordeel. En inderdaad, *hij wijst vele gebreken in dat stelsel*
„ *dan ook zoo zonneklaar aan, dat zij niet kunnen ontkend of ver-*
„ *goelijkt worden.*

„ Leeren wij mede van hem, welke gebreken, zelfs ook nu nog,
„ onze Godgeleerdheid aankleven, opdat ook wij tot de nadering
„ van het feest der verzoening bijdragen, wat wij kunnen. „

De hulde hier gebragt aan onzen onsterfelijken Möhler niet alleen, maar zelfs aan zijne Katholieke beschouwing over *de Kerk*, mogten wij niet onopgemerkt laten. Zij was ons aangenaam, gelijk zij het ook onzen Katholieken lezers zijn zal.

Toch veroorloven wij ons ééne vraag: Zou voor het artikel van het Groninger tijdschrift niet beter dit opschrift hebben gepast: *Afkeuring der Kerkhervorming door J. A. Möhler.*?

BLOEI DER KATHOLIEKE KERK.

(*Vervolg van bladz.* 111.)

Het verband tusschen onze beschouwingen; hoe uit het idee der godsdienst als gave, en als bij uitstek persoonlijk, volgt dat zij Kerk is; en hoe wij daardoor den bloei der Kerk leeren beoordeelen.

Wij zijn begonnen met de godsdienst te beschouwen als *gave* bij uitstek.

Vervolgens hebben we het bij uitstek *persoonlijke* van de godsdienst aangetoond;

En we zullen van daar voortgaan om de godsdienst te beschouwen als *Kerk*.

Welke gang, welke orde ligt daarin?

Het is van belang die orde te begrijpen, want zij is niet eene oratorische, of bloot formele: zij is die der zaak zelve, zoodat we met haar uit te leggen, de zaak uitleggen, en derhalve niet stil blijven staan, niet slechts overzien wat we verhandeld hebben en nog verhandelen zullen, maar voortgaan op onzen weg, dieper indringen

in ons onderwerp, aantoonende hoe het idee van Kerk zich uit het idee van gave en van persoonlijkheid ontwikkelt, en hoe wij daardoor tot eene grondige beoordeeling van den bloei der Kerk geraken.

Ten antwoord op de gedane vraag, zullen we dus aantoonen, 1. dat wij die opperste orde volgen, welke overal en bijzonder in de godsdienst heerscht; 2. dat dienovereenkomstig uit het idee van de godsdienst als *gave* en als *persoonlijk* noodwendig volgt, dat zij Kerk is; 3. dat wij op den ingeslagen weg voortgaande, het grondigst over den bloei der Kerk leeren denken en oordeelen.

1. *De orde die we volgen is niet eene particuliere, ondergeschikte, maar die, waarnaar onze geest de hoogste van alle waarheden, de oneindige Orde zelve leert kennen, en waarnaar de Kerk, van welke wij altijd kinderen blijven, ons van der jeugd af onderwijst.*

In de eerste aller vragen, waarop wij leerden antwoorden, is het te doen om het *Één*; zij is: hoeveel Goden zijn er? en het antwoord: *Één* God alleen!

In de tweede vraag is het te doen om het *vele;* zij is: hoeveel goddelijke Personen zijn er? en het antwoord: *Drie!*

In de derde vraag is het te doen om het *ééne* en *vele* zaam te vatten als *hetzelfde*; zij is: zijn dat dan geen drie Goden? en het antwoord: Neen, die *drie* Personen zijn *één* God.

Daarmede straalt het licht der openbaring uit in den menschelijken geest, en worden in den grond alle vragen die de wereld verdeelen, beslist. Want dat geheim van het *een en veel*, meestal onbewust ofschoon altijd vergeefs door de wetenschap gezocht, is de waarheid der waar-

heden, is het voorbeeld dat alle dingen nabootsen, en slechts in zooverre kan iets bestaan, iets waar en goed zijn, als het daarmede eenige gelijkenis heeft. Vandaar dat het bevel, 'twelk de geheele wereld ten doel had, het bevel, niet dit of dat volk, maar *alle* volken te onderwijzen en te vormen, tevens het bevel was hen op te nemen in die *alomvattende* orde: „gaat en onderwijst alle volken, hen doopende in den naam des Vaders, en des Zoons en des H. Geestes en hen leerende onderhouden al wat ik u bevolen heb. Mt. XXVIII, 19, 20 [1]).

Alzoo dat voorbeeld volgend, zijn we begonnen met het *ééne*, zijn we voortgegaan naar het *vele*, en zullen het *eene* en *vele* zamenvatten als hetzelfde. Namelijk:

We zijn begonnen met het *ééne*;

Want we hebben de geheele godsdienst opgevat onder *één* enkel idee: dat van gave, waarin hare innige *natuur* hare verklaring vindt en gelegen is.

We zijn voortgegaan naar het *vele*;

Want dieper indringend in de natuur der godsdienst zijn we als van die *ééne natuur* voortgegaan naar de *vele personen* die haar uitmaken, en hebben getoond dat, gelijk

---

[1]) De rede begint op dezelfde wijze als het geloof: met het *een* en *vele* zaam te vatten. Het kind begint te leeren denken, met te leeren *abstraheren* of vele dingen, om hunne gelijkenis onder een algemeen idee te vatten. Een op zich zelf niets beteekenende klank of teeken, als bij voorbeeld de klank van *goed* of *bonum*, die *als klank*, in geene noodzakelijke betrekking staat met de voorwerpen, en reeds in dien zin abstract mag heeten, wordt bij *honderden* waarnemingen of indrukken welke het kind ontvangt, gerepeteerd, totdat de ontwakende en naar waarheid hongerende geest onder dien *eenen* altijd zelfden klank, de velerlei indrukken die er meê vergezeld gaan zamenvat. Wie er over wil nadenken, zal in deze analogie, waarvan nog veel meer te zeggen is, eene bevestiging vinden van de waarheid der openbaring.

zulks reeds in den aard der gave lag, die eenheid niet is een hersenschimmig pantheïstiesch één, waarin alle onderscheid en verschil van geest en stof, van oneindig en eindig, van God en menschen en van menschen onder elkander, in 't kort, al het *vele* zich verwart en vergaat — maar integendeel, dat de godsdienst uitgaande van een God die drievuldig is in personen, overeenkomstig aan dat beginsel van oneindige onderscheiding, overal persoonlijkheid, onderscheiding en verschil doet heerschen.

Eindelijk zullen we het *eene* en het *vele* zamenvatten als *hetzelfde*;

Want we zullen de godsdienst beschouwen als een organiesch geheel, als eene in zich onderscheiden en verschillende eenheid, als eene *eenheid* van *vele personen*, dat is als maatschappij of *Kerk*.

In hetgeen we gezegd hebben ligt opgesloten, dat ook de Kerk een bovennatuurlijk geheim is van *eenheid* en *veelheid*, en zij wel bijzonder zekere analogie of gelijkenis heeft met de H. Drievuldigheid. Daaraan valt niet te twijfelen; de geloovigen, leert ons Cypriaan, zijn vereend door de eenheid van den Vader, den Zoon en den H. Geest.

Maar daaruit volgt weder, dat wij dat opperst voorbeeld, ons reeds in 't eerste onderwijs gegeven, niet willekeurig gevolgd zijn, en toegepast hebben op ons onderwerp; dewijl dit om zijne gelijkenis met het geheim zich ook het best op gelijke wijze laat verklaren.

Dit voert ons tot eene tweede en meer bepaalde uitlegging, welke ons veel langer zal bezig houden; waarbij we hebben aan te toonen, dat wij slechts dezelfde waarheid telkens meer ontwikkelen, en het idee van Kerk ligt opgesloten in hetgeen we van de godsdienst gezien hebben.

2. *Zoowel omdat de godsdienst gave is als omdat zij in personen bestaat, is zij maatschappij of Kerk, en godsdienst en Kerk inderdaad hetzelfde.*

Men lette wel; wij gaan nog de Kerk zelve niet beschouwen, maar slechts aantoonen, dat de godsdienst Kerk is.

Herinneren wij ons dan vooreerst, wat we gezegd hebben van de goddelijke gave: namelijk dat tot de voorwaarde eener goede gave behoort, gelijkenis te hebben met of geschikt te zijn voor dengene aan wien zij geschonken wordt, en derhalve de godsdienst, als bij uitstek volkomen gave aan den mensch gedaan, ook volkomen op den mensch gelijkend of menschelijk moet zijn.

Daar nu de mensch, als zoodanig, dat is, niet toevalliger wijze, maar van nature, maatschappelijk is, en ieder mensch door andere menschen ontstaat, zoo volgt reeds, dat de godsdienst insgelijks maatschappelijk moet zijn, en indien de mensch zijn bestaan en ontwikkeling ontvangt door de maatschappij, de Christen zijn leven en ontwikkeling moet ontvangen door de Kerk.

Het een is zoo klaar als het ander en boven allen redelijken twijfel verheven. Het zijn feiten, openbare van God gestelde feiten, die wij niet uitvinden door redeneringen, maar welke wij als met den vinger aanwijzen, en tusschen welke wij slechts de hoogst ordelijke overeenstemming doen zien.

Het is een algemeen en onmiskenbaar feit, dat de mensch maatschappelijk is. Of hij wil of niet wil, hij is afhankelijk van God en van zijn evenmensch. Reeds door zijn bestaan is hij lid eener maatschappij; want hij is of kind of man of vrouw of echtgenoot of burger of slaaf of koning; hij is van dezen of genen stand, van dit of

dat volk, Nederlander, Duitscher, Franschman, enz. en *de* mensch, of de algemeen gedachte mensch bestaat in die afgezonderde algemeenheid niet [1]). Hij kent daarom zich zelven niet indien hij anderen niet kent, en gelijk hij zich en anderen slechts kent in zooverre hij God kent, zoo kent hij weder God slechts in zoover hij zich en anderen kent. Door bemiddeling van anderen wordt hij geboren, en ontwikkelt hij zich; *God is zijn vader, en de maatschappij zijne moeder, welke, van het Godsidee bevrucht, hem voortbrengt, en hem God leert kennen en vreezen.*

Dus is de orde der natuur van God geschapen, die meer of min verduisterd kan worden, maar die de mensch niet kan opheffen of vernietigen.

Het sterkst bewijs welligt voor die orde der natuur levert het Protestantisme. Want terwijl het, ingevolge van zijn beginsel, die orde volstrekt niet zou moeten dulden, onderwerpt het er zich aan uit noodzakelijkheid.

Het beweert, dat de openbaring niet is *eene vrije gave Gods*, maar tot het *wezen* des menschen behoort; het verwart derhalve het Woord des Vaders met de woorden der rede, verwart Gods noodzakelijkheid met onzen vrijen wil, in 't kort, het oneindige met het eindige, en leert, gelijk zulks bijzonder door Hegel is aan 't licht gekomen, eenen zich ontwikkelenden God, wiens ontwikkeling juist in vernietiging van alle middel of bemiddeling bestaat. Voor de joden, zegt men, was nog middel en bemiddeling, was

---

1) Meer wilde de Maistre niet zeggen toen hij vroeg: *Où est l'homme?* Over het belagchelijk geschreeuw daartegen opgegaan, moet men zich niet verwonderen. Want de vraag was verpletterend voor de dwaling waarin de twee uitersten, nominalisme en overdreven realisme, elkander ontmoeten, en die in een abstract *ik* of *almensch* alles doet vergaan.

Moses en de wet, want „*een middelaar is niet van éénen*" [1]), maar in Christus begint het bewustzijn dat de mensch en God *één* is, en wordt de bemiddeling vernietigd. De Protestant duldt alzoo niemand tusschen God en zich. Hij erkent de Kerk dus niet voor zijne moeder, maar hij zelf wil onmiddellijk uit God geboren worden *zonder moeder*, gelijk de eeuwige Zoon geboren wordt uit den Vader, dus ook als die Zoon, met wien hij zich vereenzelvigt, de Kerk uit zich voortbrengen. Daarnaar is het maar al te begrijpelijk, dat hij geen gezag, geen voorbede van Heiligen, geen eigenlijke sakramenten enz. erkent; want dat alles zou *middel* of *bemiddeling* zijn, en naar zijne meening God verwijderen. Zelfs de bijbel is voor hem geen gezag of middel, want het bijbelwoord, het Woord des

---

1) Wij zelven hebben eenen geleerden Protestant die plaats. Galaten III, 20 ten bewijze hooren aanvoeren dat *alle* bemiddeling in het nieuw verbond had opgehouden, waarbij hij de zeer grondige bemerking voegde, dat het Katholicisme eigenlijk in *bemiddeling* bestond. Deze opvatting van Paulus' woorden en de daaruit noodzakelijk volgende verloochening van Christus is zeer zeker echt Protestantsch. Intusschen denken alle Protestanten zoo gevolgelijk niet voort. Ja de meesten maken van deze duistere plaats zich geen wapen tegen de Katholieke Kerk, wel inziende, dat dit hen zelven doodelijk kwetsen zou. Zie hier wat de Protestantsche commentateur Meyer er van zegt: „Bijzonder in de „laatste tijden zijn de vele verschillende uitleggingen dezer plaats „zoozeer toegenomen. Zij heeft er meer dan 250 ondergaan; — [zegge twee honderd en vijftig.] — *Ofschoon geen bijzonder „dogmatiesch belang aan die plaats gehecht werd* [zij dus niet tegen de Katholieken gold] was in de zestiende en zeventiende eeuw „het verschil der uitleggingen reeds zoo menigvuldig, dat ieder „uitlegger van eenige beteekenis — *doch in den regel zonder pole„miek, wijl de dogmatiek niet in 't spel kwam* — daarbij zijn eigen „weg ging. Het verschil werd echter telkens menigvuldiger en is „nog voortdurend aan het toenemen" [!]. Meyer, *Kritisch exeg. Handbuch über den Brief an die Galaten.*

Vaders, en het woord zijner eigen gedachte zijn voor hem één en hetzelfde [1]).

Op die wijze bevestigt het Protestantisme vooreerst, dat, indien de godsdienst *gave* is der liefde, zij ook in maatschappij moet bestaan en vol bemiddeling zijn; want slechts omdat het Protestantisme de godsdienst niet als gave der liefde erkent, daarom verwerpt het de bemiddeling en erkent het geene Kerk.

---

1) Wij hebben het meer gezegd: voor den waren Protestant is alles in het *idee*. „Alles is aan het woord gelegen", zeide Luther. De doop, de prediking, de Eucharistie zelve bestond in het *woord* waarin hij de *substantie* zelve meende te grijpen, zoodat, gelijk we almede bij die gelegenheid hebben aangemerkt, de Protestanten in hun geloof of aangrijping van dat woord, — voor de Katholieke communie, welke door bemiddeling van Christus' ligchaam geschiedt, eene onmiddellijke pantheïstische hebben in de plaats gesteld die zij vieren in hun hoofd. Een zeer merkwaardig getuigenis dienaangaande leverde een met Bossuet disputerend Calvinist.

De beroemde bisschop vroeg, welk dan naar de meening zijner tegenpartij het onderscheid was tusschen den doop, de preek, en de Eucharistie, indien Christus, gelijk de Calvinisten beweerden, slechts door geestelijke kracht in de Eucharistie, en niettemin *reëel* en waarachtig tegenwoordig was? Het antwoord doet zien, dat de doop, de prediking, en de Eucharistie slechts beschouwd werden als verschillende vormen der voorstelling of gedachte, welke pantheïstiesch voor de *realiteit* zelve genomen werd. „Notre „Cathéchisme ne dit pas que Jésus-Christ nous fasse renaître spiri- „tuellement dans la Cène, ou qu'il nous nettoie de nos péchés, „comme il le dit du Baptême, ni que la foi soit de la Cène, „comme il est dit que la foi est de l'ouie et que l'ouie est de la „parole; parce que la Cène n'est pas instituée *pour nous repré- „senter notre union avec Jésus-Christ* sous cette idée, mais pour „nous *la représenter* sous l'idée d'une union substantielle, comme „celle de la nourriture, De même si le Catéchisme ne dit pas que „nous sommes faits participans de la substance de Jésus-Christ „dans le Baptême, ou dans la prédication de l'Evangile, comme „il le dit de la Cène; *ce n'est pas que dans ces actes-là nous ne „soyons très réeellement unis à Jésus-Christ, ou que Jésus-Christ n'y „nourrisse spirituellement nos âmes de sa substance, de même que „dans la Cène*; et M. de Condom (Bossuet) n'oseroit dire le con-

Maar het bewijst niet minder, hoezeer bemiddeling en maatschappij voor den mensch eene noodzakelijkheid is.

Een beginsel 'twelk meer dan het Protestantsche strijdig zij met maatschappij of Kerk, met bemiddeling of orde, kan niet worden uitgedacht. Vandaar die treurige verwarring. Als ware hij Gode gelijk, is ieder bezig met waarheid openbaren en met Kerk maken, en meer en meer wordt de grond der bemiddeling, de Middelaar ontkend. Dan die gevolgen zijn slechts negatief en strekken aan 't Protestantisme zelve ten verderve. Dat het daarentegen om te blijven bestaan en zich positief te doen gelden gezag, maatschappij en bemiddeling noodig heeft, is een van zijn oorsprong af en nog alle dagen waar te nemen feit. Niemand is despotieker te werk gegaan dan Luther, Zwingel en Calvijn. Ieder der hervormers wilde slechts dien zin aan den bijbel gegeven hebben dien hij

---

„taire [!], mais c'est qu'encore que *ces divers moyens produisent „le même effet*, les mêmes expressions ne couviennent pas égale„ment à l'un et l'autre„ etc. Zie Bossuet, Fragment sur l'Eucharistie § III. Christus is dus even *reëel* tegenwoordig, deelt ons in den doop en in de predikatie zijne *substantie* evenzeer mede als in de Eucharistie: slechts de vormen van voorstellen: *afwassching*, *geloof uit gehoor*, *voeding*, verschillen.

De *gedachte* Christus is de *werkelijke*, hoe hij ook gedacht worde. Dus is de echte zin der Protestantsche geest en waarheid.

Een weinig verder § VI vinden we het nog duidelijker van dien Protestantschen geleerde beweerd: „ce que le Sacrement de la „Cène ajoute à la parole (de prediking) *n'est pas une autre manière „de communion avec Jésus-Christ plus réelle au fond ou différente „en espèce de celle que nous avons avec lui par le ministère de la „parole, ou par le Baptême.„*

Christus wordt namelijk op ieder der drie wijzen door *'t geloof* waarlijk en geheel ontvangen, of eigenlijk *gegrepen*, want dat geloof is „geen ledige dop„ *otiosa siliqua*, zegt Luther, neen, daarin is Christus *persoonlijk* tegenwoordig. 't Kan niet duidelijker blijken dat pure abstractie voor realiteit wordt genomen.

er vond, en wendde zich tot het tijdelijk gezag, of matigde dat zich zelven aan, om dien zin aan 't algemeen op te dringen. Hun afval daargelaten, kunnen we hen over deze tegenstrijdigheid niet hard vallen. Wat is het sterkste? vroeg men aan den philosoof, en zijn antwoord was: de noodzakelijkheid. Voor die noodzakelijkheid zwichtten de hervormers; zij konden niet anders; en zou er een Protestantisme in de wereld zijn, dan moest en kon het slechts op die wijze worden ingevoerd. Op geen andere wijze kon het blijven bestaan, en bestaat het tot heden. Men kan wel zeggen of schrijven, dat men niemands invloed of bemiddeling ondergaat, van God onmiddellijk geleerd wordt, een absoluut *ik* is enz. — maar werkelijk op te houden mensch te zijn, van zich zelven alleen af te hangen, de van de hervormers zoo afschuwelijk bevonden natuur met der daad te vernietigen, neen, daarvoor bestaat de mogelijkheid niet, en het Protestantisme strekt slechts ten zooveel sterkeren bewijze van 's menschen maatschappelijken aard, dewijl het, op grond van 't meest onmaatschappelijk beginsel, gezag, overlevering en bemiddeling verwerpt, en desniettemin leeft, gelijk alle leeringen leven: van gezag, overlevering en bemiddeling!

Herhalen we met te meer nadruk: het is een feit, een onoverkomelijk en onmiskenbaar feit, dat de mensch maatschappelijk is, en niets zich onder de menschen, niets zich in de historie kan vestigen, dan door maatschappelijke orde. In denzelfden graad is een idee voor den mensch verstaanbaar, en wordt het van hem verstaan als het zich, door dieper en menigvuldiger toepassing op het maatschappelijk leven, in duizend ideën uitdrukt of vertolkt. Wat niet maatschappelijk, niet historiesch is, dat is inderdaad niet menschelijk, dat blijft den mensch vreemd.

Overeenkomstig die van Hem geschapen en onderhouden natuur, handelt God in zijne openbaring, en maakt met oneindige wijsheid en liefde zijne gave gelijkend of geschikt voor den mensch. Gelijk we derhalve naar de orde der rede of natuur God hebben tot vader, en de maatschappij tot moeder, welke, door het Godsidee bevrucht, ons voortbrengt, en God leert kennen en vreezen: zoo hebben we in de orde der genade *God in hooger zin tot vader en de Kerk tot moeder, welke niet van een idee maar van het menschgeworden Woord des Vaders bevrucht, ons baart ten eeuwigen leven.*

En ook dat is feit. Ook dat, zeggen we, is feit, is openbaar historiesch feit, is feit zoo oud als de wereld: dat de godsdienst maatschappij of Kerk is, door bemiddeling van menschen, van welke God zich bedient, bestaat, en wel verre van in ieder individu te beginnen en te eindigen, zich als historie, als zich ontwikkelende maatschappij door gezag, overlevering en bemiddeling voortzet. Ten bewijze daarvan, beroepen we ons op het meest positief bovennatuurlijk gezag; niet op dezen of genen bijbeltekst, maar op meer dan duizend teksten, of zoo men wil, op alle teksten, op *den geheelen bijbel* en *de Katholieke Kerk.* Wat immers is de bijbel in zijn geheel genomen anders, dan eene opgeschreven heilige geschiedenis, of zich door gezag, door overlevering, door al wat men bemiddeling noemt, ontwikkelende maatschappij? Van een gezin komt daar een stam, van een stam komt een volk, van een volk eene maatschappij van volken; of beter gezegd, op de Kerk van 't Paradijs volgt de Kerk der Patriarchen, op de Kerk der Patriarchen de Kerk van Moses, op de Kerk van Moses de Kerk van Christus, dat is, de Katholieke Kerk, welke alleen aan-

spraak maken kan voortzetting, onafgebroken voortzetting van de geschiedenis des bijbels te zijn, en gelijk een Stahl onlangs erkend heeft, historischen zamenhang met de Apostelen boven het Protestantisme vóór heeft [1]). Geen boek is in alle opzigten zoo historiesch als de bijbel, en men kan wel geen grooter tegenspraak begaan, dan datzelfde bij uitstek historische boek, waarin wij God het begin en het eind der wereld door bemiddeling der menschen zien zamenknoopen, te nemen tot bewijs, wat meer is, tot kenbron eener godsdienst die, volstrekt onhistoriesch, slechts de zaak is van God en het individu, en alle bemiddeling uitsluit [2]).

Maar zien we dat groot geheel, 'twelk ons de bijbel in de godsdienst toont, eens van naderbij, zoo nogtans dat wij *principiëel* blijvend, niet reeds een greep doen in later te behandelen stof, of de Kerk zelve beschouwen.

De aard van dat geheel is te kennen uit het begin. Naarmate eene orde hooger is, zijn daarin historiesch *begin* en waarheids*beginsel* meer vereend. Indien, naar

---

1) „De Roomsch Katholieke Kerk heeft hare bijzondere zen„ding in het rijk Gods. Ondanks de verduistering in het middel„punt der heilsleer, ondanks dien trek van wettelijkheid en scho„lastiek, die door (hare) dogmatiek en inrigting gaat, of wat we „al meer aan haar mogen afkeuren, *behoort haar de verheven zijde „der historische voortduring, der onafgebroken voortgaande ont„wikkeling van de Apostolische tijden af,* en het is niet te be„palen welke reeds zigtbare zegen en welk nog verborgen zaad „daarin ligt opgesloten.„ *Ueber Christliche Toleranz*, von T. J. Stahl. S. 28.

2) „*Das Individuum erhielt sein* UNMITTELBARES *Verhältnisz zum Göttlichen zurück.*„ Dus is de duizendmaal herhaalde lof der hervorming, dien we wederlezen in 't jongst verschenen geschrift van Dr. Gotlieb Drächsel: *Ueber das Wesen und Gesetz der Geschichte.* Bern. 1857.

de bekende spreuk, het goed begin voor den mensch reeds het halve werk is, voor God is het begin reeds het geheele werk. Hij wijkt niet af van zijn plan, en weet het kwaad 'twelk er zich tegen verheft, zoo te ketenen aan zijne wet, dat het begin te meer zegepraalt in de voltooijing.

Waar nu hebben we het begin dier groote orde der godsdienst? In Adam en in Christus; waarbij we 't aanstonds wel ten hoogste bevestigd vinden, dat de godsdienst een groot maatschappelijk geheel is, en *historiesch begin* en *waarheidsbeginsel* vereenigd zijn; want zonder Adam en zonder Christus is er niets van de geopenbaarde godsdienst te begrijpen.

In Adam zij dan het eerst het antwoord gezocht op de vraag, of de godsdienst maatschappelijk is, of zij door bemiddeling des menschen bestaat, en de geloovige uit de Kerk geboren wordt — dan of integendeel de godsdienst geheel individueel is, geene bemiddeling van menschen toelaat, en de Kerk, in tegenspraak met de orde der natuur, door de individuen wordt gesticht.

„Het is den mensch niet goed alleen te zijn" (Gen. II, 18), zegt God, en geeft ons bij de schepping eener zoo intelligibele orde als de maatschappij uitlegging zijner handeling, en die uitlegging is in zijne liefde en in de orde. Het is den mensch niet goed alleen te zijn, het strijdt tegen zijne volmaking, derhalve tegen zijn diepste wezen en eigenlijkste natuur. En wat doet God op dat woord? Hij schept een ander mensch. Welken? Eenen aan Adam *gelijken* (*aequalem*)? neen eenen *gelijkenden* (*similem*), eene vrouw die hem helpe, en nogtans, als hij *persoon* zijnde, tegen hem over sta. v. 18. Uit beiden

moet het kind voortkomen. Want de mensch moet door den mensch de maatschappij, dat is de menschheid volmaken.

Ziedaar de van God geschapen orde of bemiddeling. Den dieperen grond, waarop de Schriftuur ons wijst, gaan we hier nog voorbij; we stellen nu slechts bepaalder de vraag, of die betrekking der menschen onderling wordt opgenomen in hunne betrekking tot God, zoodat ook de godsdienst eene maatschappij is, en de mensch door bemiddeling van den mensch met God in betrekking staat.

Er kan daarover geen twijfel zijn. Indien de maatschappij goed is voor den mensch, en de godsdienst bij uitnemendheid *goede* gave, hoe zou ze dan niet bij uitnemendheid maatschappelijk zijn?

Zoo vinden wij het inderdaad. Adam is niet slechts vader en koning, maar *priester en hoofd eener Kerk.* Adam *als middelaar* tusschen God en het menschdom geplaatst, zal over 't lot van dat geheele menschdom beslissen, en wederom zal hij *door bemiddeling van Eva* dat heil of onheil voortplanten.

Welke middelaar en welke maatschappelijke bemiddeling! Is die Adam een God, of althans een Godmensch, en met Christus gelijk? Is die Eva eene godin? Zeer zeker niet. Slechts zij die tegen de Katholieke leer van bemiddeling als eene lastering ijveren, zouden zich gelijk blijvend moeten doen wat sommigen hunner gedaan hebben: Adam en Christus gelijk stellen. Niettemin overtreft de bemiddeling van dien eersten mensch verre de bemiddeling van den Katholieken gezagspersoon, of den Katholieken Heilige. Niet alleen is de Katholieke Kerk onderscheiden van den staat, maar is in de Kerk zelve

de openbare orde onderscheiden van de private des huwelijks, en zijn derhalve ambtsmagt en ambtsdaad onderscheiden van de deugd desgenen die er mede bekleed is. Maar in het begin zijn de principen die zich later scheiden, meer vereenigd. Huisgezin, Kerk en staat zijn nog niet als verschillende maatschappijen onderscheiden [1]). Dienovereenkomstig is de persoonlijke daad van gehoorzaamheid door God van Adam gevorderd, tevens priesterlijke en althans naar hare gevolgen, historische ambtsdaad.

Echter is dat niet genoeg om de bemiddeling van Adam en die van Eva te verklaren. De natuurlijk-naauwer vereeniging van de elementen der orde in dat eerste begin is nog verhoogd door bijkomende bovennatuurlijke gave. Adam is in hooger vereeniging met God, daardoor in hooger vereeniging met Eva, en door Eva in hooger vereeniging met zijn geslacht, zoodat (onverschillig welke van de Kerk toegelaten opinie men aankleve) de erfzonde een geheim van maatschappij of bemiddeling veronderstelt.

De zonde zelve van Adam is de grootste zonde, omdat zij in zulk eene maatschappij geschiedt, zij zulk eene maatschappij verbreekt, en gelijk het zoo duidelijk in de Schriftuur te lezen is, voor de innige aaneenschakeling der orde zekere vijandige scheiding voortbrengt; scheiding tusschen God en den mensch, Gen. II; Ps. L, 7; Eph. II, 3; tusschen de menschen onder elkander, Gen. III, 15; tusschen de verschillende vermogens in den

---

1) Het is eene valsche en tot groote dwalingen leidende voorstelling, waarnaar eerst eene slechts vaderlijke en later eene koninklijke magt zou ontstaan zijn. De staat is eene morele substantie, en de mensch kan zoo min de morele als de physische substantie scheppen.

mensch zelven, Rom. VII, 19; tusschen ziel en ligchaam, Gen. III, 19; tusschen deze zigtbare natuur en den mensch, v. 18, 23, en eindelijk tusschen de krachten dier natuur, die, zooals ons Paulus leert, tegen haren wil der ijdelheid is onderworpen. Rom. VIII, 20. De vroegere bemiddeling is dus vernietigd. Adam is geen middelaar des heils meer voor Eva, Eva geen middelaresse des heils meer voor beider geslacht, de ziel geen bemiddeling ter onsterfelijkheid des ligchaams, het ligchaam geen bemiddeling ter verheerlijking der natuur, welke daarvan als eene uitbreiding is, en overal staan bij gebrek van bemiddeling zekere uitersten tegen elkander over, heerscht derhalve scheiding, heerscht de dood!

Het besluit dringt, en is van ieder te zien; in Adam wordt ons op verschillende wijze ten duidelijkste geleerd, dat maatschappij en menschelijke bemiddeling goed, hare vernietiging kwaad is, en de bovennatuurlijke godsdienst haar niet ter zijde stelt, maar integendeel haar in zich opneemt, en tot in geheimvolle volkomenheid verheft.

Reeds is in het voorgaande beslist wat wij in Christus zullen vinden. De verheven Paulus, steeds tot de hoogste oorzaken doordringend, en daarom zoozeer met dat begin in Adam en Christus bezig, zegt ons, dat Adam het beeld is van Christus, Rom. V, 14; en schoon de apostel zich daar ter plaatse bij de vergelijking bepaalt, dat één ten verderve is van allen, en één tot heil van allen: mogen we verder gaan, en zeggen, dat gelijk Adam geroepen was door bemiddeling (van Eva) dat heil mede te deelen, evenzoo Christus door bemiddeling zijne verlossing schenkt, en indien Adam de bemiddeling des heils vernietigt, Christus die weder herstelt.

Zulks wordt ons door den Apostel zelven bevestigd. Met ter zijdestelling van alle vooroordeel lette men toch eens op die zeer philosophieke uitdrukking die hij van Christus gebruikt, en die ook alleen gevonden wordt bij hem, den eenigen meer wetenschappelijk gevormden apostel. Hij noemt Christus middelaar, eenigen middelaar tusschen God en het menschdom [1]). Wel een zeer algemeen door abstractie verkregen wetenschappelijke uitdrukking. Want de wetenschap bedient zich bijzonder van abstractie, en ontegenzeggelijk is dat woord middelaar, 'tzij de apostel er aan dacht of niet, ontleend aan de algemeene of wijsgeerig gedachte orde, van oorzaak, middel en gewrocht [2]).

Op dezelfde wijze zou men God Veroorzaker, eenigen Veroorzaker kunnen noemen. En wat zou die insgelijks zoo algemeene of philosophieke uitdrukking dan beteekenen? Dat er buiten of behalve God geene oorzaken bestaan? Het tegendeel. Want vooreerst is juist dat woord ontleend aan de algemeenheid der eindige oorzaken, naar welker analogie wij God als opperste oorzaak denken; en ten tweede ligt in dien naam van oorzaak of Veroorzaker bij uitstek aan God gegeven, dat Hij de eindige oorzaken niet slechts beweegt of opwekt, maar voortbrengt of schept.

Wie God eenigen Veroorzaker zou noemen in dien zin, dat God uitsluitend oorzaak is en er geene eindige oorzaken door God bestaan, hij zou pantheïst zijn en God loochenen. Dat is elementair.

---

1) Regt. XI, 10 heeft de vulgaat *mediator*, maar in den grondtekst staat שֹׁמֵעַ *audiens* of *auditor*, hoorder, voor scheidsregter.

2) Wat hij Gal. III zegt „een middelaar is niet van eenen", getuigt insgelijks van die wetenschappelijke opvatting, waarvan bij den apostel zoo vele andere voorbeelden voorkomen.

Hetzelfde geldt van het woord Middelaar. Christus staat tusschen God en het menschdom als *Godmensch* in het volstrekte *midden*, en is eenige *Middelaar*. Maar daar is geenszins mede gezegd, dat er tusschen Hem en ons volstrekt geen *midden*, geen *bemiddeling*, geen *middelaar* meer bestaat. Integendeel het woord heeft een zoo algemeenen of door abstractie verkregen vorm, dat het op een menigte van middens, van bemiddelingen en middelaars verwijst, zoodat Christus eenige Middelaar is in dien zin, dat Hij middelen en middelaars voortbrengt, en als God en mensch tevens zijnde, aan 't hoofd staat van een groot stelsel welks menigvuldige bemiddelingen Hij door zijne blijvende en opperste bemiddeling voortbrengt, draagt en onderhoudt. Hij is, gelijk de H. Paulus leert, *koning van een geordend rijk*, *hoofd van eene maatschappij of Kerk*, *van een maatschappelijk ligchaam 'twelk vol orde of bemiddelingen zijnde op een menschelijk ligchaam gelijkt.* De Apostel, die ons dat zoo uitdrukkelijk leert Hebr. I, 8, Eph. I, 22, I Cor. XII, 14—27, Eph. IV, 11—16, legt zelf daarmede uit, wat hij door eenigen Middelaar verstaat, en bevestigt dus ten volle de uitlegging die wij aan zijne uitdrukking van eenigen Middelaar hebben gegeven [1]).

En wat dan is bemiddeling?

---

1) Zoo beantwoordt derhalve het woord *Middelaar* aan het woord *Veroorzaker*, en zoo hangt beider zin zamen, dat wie God tot zulk eene oorzaak maakt dat Hij geene waarachtige eindige oorzaken voortbrengt — en dus een *pantheïstiesch* fatum of predestinatie invoerend, God met de wereld vereenzelvigt — ook door die *pantheïstische* praedestinatieleer gedwongen wordt, Christus voor Middelaar te verklaren die niet bemiddelt, die den mensch niet waarlijk *goed* maakt, en die geene andere middelaars voortbrengend en gebruikend, zelf slechts een instrument of verschijning is van het opperste fatum, en ophoudt Middelaar te zijn.

In de eerste plaats beteekent bemiddeling: orde in haar *leven* beschouwd; want geen orde leeft en beweegt zich dan door middel.

In de tweede plaats en bij uitstek: herstelling der orde, omdat inzonderheid bij herstelling levenskracht wordt gevorderd, en het dus daarbij bijzonder op het middel aankomt, hetwelk de gescheiden uitersten op nieuw moet verbinden.

Middelaar is dan in den eersten zin zooveel als *ordenaar*: een naam bijzonder voor den Zoon geëigend, aan wien wij ook de wijsheid toeschrijven, zoodat in de veronderstelling dat de mensch niet gevallen en echter de Zoon Gods mensch geworden ware, die Godmensch reeds Middelaar zou geweest zijn.

Dan Christus is niet alleen *ordenaar*. Hij treedt thans niet tusschen God en den mensch, gelijk Hij in de gemaakte veronderstelling zou doen of gelijk Hij eenmaal doen zal, na de volkomen overwinning der zonde wanneer God alles in allen zal zijn (I Cor. XV, 24—28) en Christus Middelaar zal blijven zonder te verzoenen; — maar hij is *hersteller der verbroken orde*; zijn tusschentreden is althans tot aan dat gelukkig eind: verzoening, en Hij Middelaar in uitstekenden zin, door overal de orde of bemiddeling te herstellen.

Lang genoeg hebben we over het *beginsel*, de bemiddeling gesproken om thans het historiesch *begin*, waarin het zich, gelijk te verwachten is, zoo krachtig uitdrukt onder 't oog te nemen.

Christus zelf wijst ons naar dat *begin* heen, en leert ons wat er in ligt opgesloten, door zich den algemeenen en daardoor des te opmerkelijker naam te geven van „*Zoon des menschen*".

De kerkvaders zeggen ons, wat trouwens niet moeijelijk is in te zien, dat een Zoon eene gegenereerde zich bewuste gelijkenis is.

En wie nu hebben eenen Zoon? Niet de Engelen; zij huwen niet en worden niet gehuwd. Mt. XXII, 30. Niet de sprakelooze dieren; zij brengen eene levende gelijkenis van zich voort, maar deze is zich niet bewust, is geen zoon; slechts de mensch, de eenheid van den geest en de barenskracht van het stof bezittende, brengt eene zich bewuste gelijkenis voort, heeft eenen Zoon.

Zoon te zijn van een mensch, ziedaar dan de eigenlijke menschelijke natuur.

Zoon zijn van een mensch, dat is: een uit stof en geest bestaand wezen zijn, hetwelk diensvolgens vol onderscheid en eenheid, vol van bemiddelingen is, en gelijk het steeds door middel werkt, zoo door middel moet bereikt worden.

Zoon zijn van een mensch is door bemiddeling van anderen, en weder ten behoeve van anderen, derhalve een bij uitstek maatschappelijk wezen zijn.

Zoon zijn van een mensch, dat is: een zich ontwikkelend, traditioneel historiesch wezen zijn, zoodat de grootste, de *meest mensch zijnde* mensch een Zoon is der verledene historie en een vader der toekomende.

Christus die zich den *algemeenen*, dat is *de natuur uitdrukkenden* naam van Zoon des menschen geeft, zegt ons dus met den meest mogelijken nadruk, dat Hij, schoon God zijnde, dat algemeene, dat tot onze natuur behoorende waarlijk heeft aangenomen; en daar hij dat algemeene tot eigennaam neemt, zegt Hij tevens, dat Hij de *meest mensch zijnde* mensch is, en de menschelijke natuur in haar hoogste goedheid en volkomenheid bezit; derhalve dat hij bij uitstek door bemiddeling is en door bemiddeling handelt,

bij uitstek zoon is der vrouw, bij uitstek zoon is der historie, zoon van David, zoon van Abraham, zoon van Noach, van Seth, van Adam, Luc. III, 23—38, en gelijk Hij bij uitstek door zich ontwikkelende maatschappij der verleden eeuwen is voortgebragt welke allen op Hem doelden, zoo bij uitstek Vader der toekomende eeuwen zal zijn, Is. IX, 6 en eene maatschappij of historie stichten die zich tot in den dag der eeuwigheid zal ontwikkelen.

Om het met een woord te zeggen: Christus is Zoon van Maria; ziedaar het eigenlijke, het allereerste begin! Niet alleen heeft Hij die menschelijke natuur, welke een kleine wereld is, en dienovereenkomstig met de geheele wereld in verband staat, aangenomen, om van daar ordelijk voortgaande de geheele wereld te verheerlijken, maar Hij heeft die natuur aangenomen door bemiddeling van den middelpersoon bij uitnemendheid, *door bemiddeling der vrouw*, door bemiddelende vrije daad van Maria, die vol gehoorzaamheid antwoordde: „mij geschiede naar uw woord" — en zoo waar en waarachtig het werk der verlossing een werk is van orde, van de hoogste, volkomenste orde — zoo gewis beantwoordt er alles aan dat eerste begin; wordt, gelijk dat begin door menschelijke bemiddeling plaats greep, de geheele verlossing tot aan het einde der wereld door bemiddeling van menschen vervuld of toegepast, en voert ons Christus van zijne menschelijke geboorte af, van bemiddeling tot bemiddeling ter aanschouwing zijner *eeuwige* geboorte, die 't oneindig voorbeeld is van alle midden, middel en bemiddeling; want de Vader brengt den H. Geest op zoo oneindig volkomen wijze *door* dat geboren worden des Zoons voort, dat die Geest uit den Vader en uit den Zoon als uit *één principe* voortkomt.

Echter is weder die bemiddeling die van Christus uitgaat niet slechts menschelijk of de Kerk niet eene bloot-menschelijke maatschappij; dat ligchaam deelt in de natuur van haar hoofd, als zijnde van God, van den H. Geest bezield, en ook dit wordt ons op het duidelijkst en bepaaldst aangetoond in het eerste begin of Christus' geboorte. Immers Hij wordt ontvangen van eene maagd, uit Maria geboren door den H. Geest Luc. I, 35, en gelijk de bemiddeling van Maria niet bloot menschelijk, maar tevens werking is van den H. Geest, zoo is de bemiddeling of maatschappij der Kerk niet bloot menschelijke orde en daad, maar medewerking met den H. Geest, Joan. XIV, 16 vv.; XV, 26; XVI, 7 vv.

In die geboorte van Christus, uit eene maagd, waarin zijne geboorte uit den Vader is nagebootst en waardoor zij tevens bewezen wordt, is het innige wezen des Christendoms, en vandaar dat dit geheim zijner goddelijke en menschelijke geboorte zich afspiegelt in het geheele leven des Verlossers, en meer bepaald in iedere groote gebeurtenis. Bij voorbeeld als Hij wordt teruggevonden in den tempel [1]); bij zijnen doop, als Hij zijne meer openbare loopbaan zal beginnen [2]); als Hij op de bruiloft te Cana zijn eerste

---

[1]) De tegenstelling van zijnen goddelijken en menschelijken oorsprong is in dat voorval bijzonder sterk uitgedrukt:

Hij verschijnt als Zoon des Vaders, en onderscheidt zich als zoodanig in zijn antwoord aan zijne Hem bewonderende Moeder: wist gij niet dat ik moest bezig zijn met de zaak *mijns Vaders*? Niettemin gaat Hij met haar, is zijne ouders onderdanig. Luc. II, 46—52.

[2]) Zijn doop stelt onze wedergeboorte en dienovereenkomstig zijn eigen goddelijke en menschelijke geboorte voor. Verrijzend uit het water der schepping of der natuur, middelerwijl de H. Geest op Hem nederdaalt, herinnert Hij aan zijne geboorte uit Maria; en tegelijk verkondigt de Vader zijn oneindig Zoonschap: Dit is mijn welbeminde Zoon. Matth. III, 17.

wonder verrigt [1]); bij zijne verheerlijking op Tabor, waar Hij zijne bevoorregte leerlingen sterkt tegen de aanstaande ergernis des kruises, en hen naar II Petrus I, 17, tot onwedersprekelijke getuigen zijner heerlijkheid maakt [2]); in zijn lijden en sterven aan het kruis, waar Hij zoozeer betuigd wordt van zijnen goddelijken Vader en menschelijke moeder [3]); eindelijk in zijne verrijzenis, waarin Hij een nieuw leven begint [4]). Eenmaal ook zal dat geheim zijne hoogste verheerlijking ontvangen, als Hij zal wederkomen om te oordeelen [5]).

---

1) Zijn eerste wonder op die bruiloft is bijzonder *Zijn* zaak. Maar indien Hij zich zoozeer onderscheidt als Zoon des Vaders, die Hem gezonden heeft en Wiens zaken Hij doen moet, Joan. XIV, 31: hoezeer ook blijkt Maria zijne moeder te zijn! Zij wordt het eerst van de behoefte onderrigt, weet wat haar Zoon voornemens is, en, zeker van de uitkomst, maant ze te doen wat Hij zeggen zal. *'t Is weder de krachtigste oppositie, maar die toch blijkt harmonie en geen strijd te zijn gelijk ze bijna schijnt door hare kracht.*

2) Hij verschijnt als Zoon der Joodsche maatschappij, der heilige van God bewerkte geschiedenis, welke Hem voorspelde en ten doel had. Moses en Elias spreken met Hem; en weder getuigt Hem de Vader: dit is mijn welbeminde Zoon.

3) Waar blijkt Hij meer Zoon Gods en Zoon van Maria te zijn dan aan het kruis, waaraan Hij zijne eigen verheerlijking, zijn eigen wedergeboorte en die van 't zondig menschdom bewerkt: Hij sterft! waarlijk Hij is mensch, en Maria zijne Moeder, die hier het toppunt harer grootheid bereikt! *En waarlijk Hij is Zoon Gods*, zeggen we met den hoofdman, om al wat Hij daar sprak, deed en leed, en de wonderen die er aan den hemel, op aarde en in 't rijk der geesten geschiedden.

4) Zijne verrijzenis door de kracht Gods, door den H. Geest uit den moederschoot der aarde, wij hebben dit reeds opgemerkt, is als eene geboorte, en, zoowel als zijne geboorte uit de Maagd Maria door den H. Geest, nabootsing en bewijs zijner oneindige geboorte uit den Vader. Om die reden wordt zijne verrijzenis door den H. Petrus onmiddellijk met zijne geboorte uit den Vader vergeleken. Hand. XIII, 33.

5) Van dien dag der algemeene verrijzenis en wedergeboorte

Maar aan dat zijn wezen beantwoordt het wezen der Kerk, aan Christus het Christendom, meer dan eenige stichting aan haren stichter; want die Kerk is zijn lichaam, is zijne volheid, en brengt Hem in zijne ledematen voort. Eph. I, 23; Gal. IV, 19. Gelijk bij Hem zelven, is het wezen der Kerk bij uitstek zigtbaar in haar begin. Aan zijne geboorte beantwoordt derhalve hare geboorte, en getuigt de menschelijke bemiddeling en maatschappelijkheid der godsdienst.

Gelijk Maria, eenzame godgewijde maagd, vol van genade waaraan zij getrouw is, door de kracht van den H. Geest over haar uitgestort, moeder wordt des Verlossers, en de verlossing dus door hare menschelijke bemiddeling begint — zoo zien wij de van Christus geordende, godgewijde maatschappij, in eenzaamheid volhardend in 't gebed, en aan de genade beantwoorden.

Zigtbaar dus als bij Maria, is der Apostelen medewerking en menschelijke bemiddeling. Zelfs kiezen zij niet eenen opvolger van 't apostolaat, geenen bisschop, maar eenen Apostel, en maken het twaalftal weder vol [1]); eene handeling die zooveel te opmerkelijker is, en des te meer voor de menschelijke bemiddeling getuigt, dewijl de Kerk nog niet ten volle bestaat.

Stichten zij dan de Kerk? Dat ware geen menschelijke bemiddeling, dat ware goddelijke daad, en eene verwar-

---

sprekend, noemt Christus zich bij herhaling Zoon des menschen. Matth. XVI, 28; XXIV, 27, 30, 37, 39, 44; Luc. XVIII, 8. Waarom? omdat Hij dan in majesteit tevens als Zoon Gods zal verschijnen. Matth. XXV, 31; Luc. XXI, 27. Want dan zal *de Zoon des menschen* komen *in de glorie des Vaders*, Matth. XVI, 27, als Zoon Gods en Zoon van Maria, ten eeuwigen leven in zijne ledematen herboren.

[1]) Zie over het geheimzinnig twaalftal Bähr.

ring van God en den mensch. Zij maken zich zoo min Kerk als Maria zich moeder maakt. Bovendien geschiedt alles wat zij doen, naar verordening van Christus, op wiens bevel zij zich te Jerusalem hebben vergaderd, en die Petrus gesteld heeft aan hun hoofd. Evenals de van God verkoren, Gode gewijde, van de wereld afgescheidene, vol van genade zijnde en daaraan beantwoordende maagdstaat daar die van Christus geordende, gevormde, geroepen maatschappij, die schoon ze reeds magt en zelfs reeds zending ontvangen heeft, nog de met God gehuwde maatschappij, nog de vruchtbare moeder niet is. Eerst als de heilige Geest op haar nederdaalt, eerst dan voltrekt zich het huwelijk met God, wordt het ligchaam één met het Hoofd, en datzelfde oogenblik, waarop de gehoorzame, heilige, geheel aan God overgegeven maagdelijkheid zich volmaakt, is ook het oogenblik der ontvangenis en van het moederschap. Niet zoodra bestaat de Kerk, is zij één met Christus, of zij is vruchtbaar, wonderbaar vruchtbaar! Petrus spreekt en de kinderen Gods worden geboren.

Maar zoo ook gaat het alle eeuwen voort; de altijd maagdelijke Kerk is altijd moeder, baart onophoudelijk Christus in zijne ledematen, en we herhalen, wat toch nu wel duidelijk zal zijn, dat aan dat eerste begin, waaraan al wat volgt noodzakelijk beantwoordt, aan de geboorte van Christus door bemiddeling der vrouw ook de geheele voortzetting der verlossing, de geschiedenis der Kerk beantwoordt, en zij, zooals het apostoliesch gezag door den mond van Paulus spreekt: telkens weder in barensnood is, totdat Christus in ons gevormd worde.

Het laatst gezegde voert ons tot een derde bewijs, of zoo men wil, tot een derde reeks van bewijzen, dat de

godsdienst eene maatschappij is, en in en door bemiddeling van menschen bestaat.

Om den draad niet te verliezen, zullen we vooraf kortelijk herhalen wat we gezegd hebben.

De godsdienst is volkomen gave bij uitstek, derhalve bij uitstek geschikt, bij uitstek gelijkend op den mensch of menschelijk. Het eigenlijk menschelijke is het maatschappelijke. Gelijk dus de mensch de maatschappij tot moeder en God tot vader heeft, zoo heeft het kind Gods in hoogeren zin, ook eene van Christus bevruchte maatschappij, de Kerk, tot moeder, en den Vader van Christus tot Vader.

Deze menschelijke bemiddeling of maatschappelijke aard, behoort dus tot het wezen der godsdienst, en wij hebben dat bevestigd door den geheelen bijbel; want daarin zien wij, dat de godsdienst eene zich ontwikkelende, van God gestichte en telkens hernieuwde maatschappij of geschiedenis is, welke bestaat en zich voortzet door bemiddeling van menschen. „Kinderen der menschen" staat in de schriftuur in afkeurenden zin tegenover kinderen Gods Gen. VI, 2. Maar dat kan niet genomen worden in absoluten zin, alsof de kinderen Gods ook in de orde des heils niet tevens kinderen der menschen waren. Zij zijn kinderen der patriarchen, als door wier bemiddeling zij de beloften kenden en leerden aannemen, kinderen van Abraham, kinderen van Moses en de profeten, kinderen der apostelen. Het is als eene reeks van Kerken, waaruit de geloovigen geboren worden.

Om te toonen, dat wij die geschiedenis goed opgevat en begrepen hebben, en zij zulk een reeks van bewijzen aanbiedt voor de bemiddeling des menschen in de gods-

dienst, hebben we de innige natuur dier heilige geschiedenis onderzocht; want wij hebben het begin onderzocht, en in 't begin is het beginsel, in het begin ligt het wezen der dingen.

Daar dan vonden we weder een aantal van bewijzen, die we niet kunnen herhalen. Welk een middelaar was de eerste mensch, en hoe zette hij die bemiddeling voort door Eva! Aan die type beantwoordt de antitype, Christus. Hij is de menschelijke natuur niet komen vernietigen, maar herstellen; heeft die orde, dat de geloovigen ook als zoodanig kinderen der menschen waren, niet doen ophouden, want Hij zelf is kind des menschen. Hij heeft eene moeder! Wat wil men meer?

Maar thans zullen we een derde bewijs, of zoo men wil, een derde reeks van schriftuurlijke bewijzen aanvoeren, dat niet de Kerk uit de geloovigen, maar de geloovigen uit de Kerk worden geboren, en derhalve de mensch door de menschen of door menschelijke bemiddeling in bovennatuurlijk godsdienstige betrekking is met God.

Er heerscht namelijk in de schriftuur zeker idee, dat we dan hier dan daar sterker vinden uitgedrukt, maar dat doorgaat van de eerste bladzij tot de laatste, in hetwelk zij de godsdienst, en dewijl de godsdienst van de geschiedenis of heilige maatschappij niet verschilt, ook de geschiedenis voor ons zamenvat; een idee, waarmede zij ten duidelijkste bevestigt, hetgeen wij van de godsdienst als eene door menschelijke bemiddeling bestaande maatschappij gezegd hebben. Dat zoo schriftuurlijk, zoo door en door Katholiek idee, stelt ons de godsdienst voor als een huwelijk, door God aangegaan met de menschelijke maatschappij, uit welke, op wonderbare wijze van God

bevrucht, de kinderen Gods geboren worden, zoodat de mensch, door bemiddeling van den mensch, met God in bovennatuurlijke betrekking is, voor God wordt opgevoed, enz.

Het schittert ons aanstonds toe in de geschiedenis van het paradijs. En het schittert er niet alleen, als uitdrukking of zamenvatting der *toen bestaande* betrekkingen, maar - gelijk het in dat eerste, van Gods geest zoo geheel doordrongen begin te verwachten is - als de diepe, de eigenlijke orde der dingen openbarende, en met de eeuwen de eeuwigheid omvattende *prophetie*. Die, derhalve zoo krachtige, alleen reeds alles afdoende getuigenis, voor 'tgeen we beweren, wordt er bovendien niet door ons maar door de schriftuur zelve aangetoond en uitgelegd. „ Denkt „ niet, zegt Origenes, dat de hemelsche Bruidegom slechts „ eene bruid gehad, dat Jesus Christus slechts eene Kerk „ gehad heeft, nadat Hij hier beneden onze natuur heeft „ aangenomen, maar van 't begin der wereld af (heeft de „ Kerk bestaan). Ook zegt ons de H. Paulus, dat de „ Kerk tot grondslag heeft niet alleen de apostelen, maar „ de profeten, en hij telt (onder hen) Adam zelven, „ die het groot geheim van Christus en zijne Kerk heeft „ voorspeld" [1]). Zoo sprekend bevestigt de groote Origenes onze tweevoudige opmerking, dat het in 't paradijs verkondigd geheim eene algemeen geldende, ofschoon eerst in de Katholieke Kerk zich geheel vervullende wet en waarheid is, en dat ons zulks door de schriftuur zelve bij monde van den H. Paulus wordt uitgelegd.

De naast bedoelde plaats is die van Eph. V, 24—33, waar de Apostel niet zekere geestige vergelijkingen maakt,

---

1) Orig. in Cant. Lib. II.

maar zijne verlichte blikken slaat door de geheele wereldorde, gelijk zij in het paradijs, door God oorspronkelijk gesteld, prophetie is der toekomende eeuwen, en gelijk zij, door Christus hersteld, de menschelijke orde of bemiddeling in zich sluit en verhoogt.

De openbare maatschappij, de private des gezins, en het menschelijk individu bieden steeds gelijkenis met elkander aan, omdat zij op elkander werken en terugwerken, en de openbare maatschappij, door bemiddeling van het huisgezin, het individu voortbrengt, beschermt en vormt. Dus is de orde ons door den Apostel getoond, en die orde is niet van heden, maar van alle tijden, want het is de orde der natuur, ook in onvolkomen en zelfs in bedorven toestand zigtbaar [1]).

Maar dewijl die menschelijke orde of bemiddeling in de godsdienst wordt opgenomen, zoo is zij *Kerk* en heerscht in die Kerk dezelfde orde, echter volmaakt en bovennatuurlijk verhoogd. Gelijk Christus, Koning en Bruidegom der Kerk, haar regeert, haar bemint, haar spijst met zijn vleesch en bloed, hoofd is van haar als van een ligchaam, zoo moet de man, hoofd en koning des gezins, zijne vrouw beminnen als vleesch van zijn vleesch, zoo het individu, 'twelk van nature zijn ligchaam bemint, zich gedragen. De Kerk is dus een groot organisme met zoo schoone bemiddelingen, dat ieder deel gelijkt op het geheel. En die Kerk — zoo min van menschen gesticht, als de mensch de orde der natuur heeft gemaakt, als hij zich zelven in het Paradijs gesteld, en na den val

---

1) Waar b. v. de staat despotiesch is, daar is ook de man, tenzij eene tusschenkomende oorzaak het voorkomt, een willekeurige despoot, en wordt het individu, willekeurig gevormd zijnde, zelf in alle opzigten willekeurig en despotiesch.

zich zelven verlost heeft, die zoo schoon geordende maatschappij is Eva, de bruid of vrouw van Christus, Eph. V, 31, 32, is de ware *moeder der levenden*, Gen. III, 20, welke, uit de zijde van den tweeden Adam, terwijl Hij sliep aan 't kruis, zeggen ons de Kerkvaders, is voortgekomen en gevormd [1]).

Geheel doordrongen van deze waarheid, vergelijkt de H. Paulus de Kerk van Corinthe bij Eva, wil die geloovigen als zuivere bruid aan Christus bieden, en vreest, dat zij die eenvoudigheid, die in Christus is, en door de onschuldige Eva werd afgebeeld, verliezen, II Cor. XI, 2, 3; en daar in dat schoon organisme der Kerk, als gezegd is, ieder deel gelijkt op het geheel, zoo is, naar den Apostel, iedere ziel bruid van Christus, door Hem vruchtbaar in goede werken, en niet meer met de wet die geen genade gaf gehuwd. Rom. VII, 1—4. Zie ook I Petr. III, 6.

De maatschappelijke bemiddeling, het groote *moederschap* der heilige geschiedenis heeft dus niet met Christus opgehouden; integendeel is het door Hem eene ware bemiddeling, een waarachtig moederschap geworden. Het oud en het nieuw verbond, de synagoog en de Kerk van Christus zijn, naar de leer der Apostels, twee vrouwen, twee moeders die zoodanige kinderen voortbrengen als zij zelven zijn, en tot elkander staan, als het volk Gods tot de Ismaëlieten. De Joodsche maatschappij, schoon de belofte van den Messias tot haren grond hebbende,

---

[1]) Men vindt die analogie het eerst bij Tertulliaan. Intusschen haalt men meestal Augustinus daarvoor aan, en men doet wel; want die analogie is geen vond van dezen of genen vader, maar zij bestaat en de Kerk is zich van dat bestaan steeds bewust geweest. Het is alzoo beter daarvoor eenen *heiligen* Augustinus dan eenen Tertulliaan aan te voeren. Overigens spreken de meeste Vaders zoo.

behoefde nog te zeer de tijdelijke beloften en bedreigingen [1]). Die moeder is gelijk Agar, welke zelve slavin zijnde, slaafschgezinde kinderen voortbrengt, en met hare kinderen slavendienst verrigt. Maar de Kerk van Christus waarin de genade overvloeit, en ons met vrijen wil aan Gods geboden doet gehoorzamen, is het hooger Jerusalem, is gelijk Sara, de vrije vrouw, uit liefde gehuwd; „onze moeder" noemt haar de Apostel, want ook hem heeft zij gebaard, of naar den Griekschen tekst „moeder van ons allen". Gal. IV, 22—26. Gelijk de vrije vrouw meer moeder, meer middelaresse is tusschen den man en het kind, zoo is de Kerk meer middelares en moeder dan de synagoog.

Die Kerk nu, die moeder van ons allen, die Christus heeft tot echtgenoot, en als openbare maatschappij de naar haar voorbeeld volmaakte huiselijke huwelijks-maatschappij in zich sluit, is niet als de synagoog nog met den staat vereend, en door tijdelijke goederen en aardsche krachten vruchtbaar; niet daarop is zij gegrond, en naar de natuur zou zij, die zelfs op de menschelijke wetenschap niet steunt (I Cor. II, 4), geene kinderen voortbrengen; maar zij is als de van natuur onvruchtbare Sara, Hebr. XI, 11, bij uitstek vruchtbaar door het geloof dat zij bezit en den heidenen verkondigt, vruchtbaar door de sakramenten die zij bedient, I Cor. IV, 1. Joan. III, 5, vruchtbaar, als Maria, door „de kracht des Allerhoogsten", Luc. I, 35, en van haar, de bovennatuurlijke vruchtbare, zegt de Apostel, na haar moeder van ons allen genoemd te hebben: „Want er staat geschreven: verheug u onvrucht-

---

[1]) Ergo in servitutem generat. Quos? Qui propter bona terrena Deo serviunt. S. Aug. Serm. XXV, § 2.

„bare die niet baart, stort uwe blijdschap uit en juich, „gij die de barensweeën niet ondervindt, daar de een- „zame, meer dan den man hebbende, vele kinderen heeft", Gal. IV, 27.

De Apostel haalt den profeet aan, want ook in het Oude Testament werd zoowel de bestaande als de toekomstige godsdienstige maatschappij of Kerk als eene met God gehuwde vrouw, als moeder gedacht, en heeten de Israëlieten hare „zonen", Joël II, 23, Amos IX, 7, en zoo ontallijke malen. De afgoderij heette overspel, waarbij de kinderen, weleer in 't huwelijk met God verkregen, werden opgeofferd, Ezech. XVI, XXIII; Osea II. Van dergelijkc beschouwing gingen de profeten uit om de Kerk van Christus, de bovennatuurlijk vruchtbare moeder te voorspellen. Zoo wordt bij Jeremias III de afgoderij weder als overspel voorgesteld, en God het afvallig volk terugroepend, noemt zich hun echtgenoot, v. 14, terwijl met die verwijten zich de voorspelling mengt van het nieuw Jerusalem der Kerk, waar God ten troon zal zitten, en de volkeren vergaderd worden, v. 17. Bij Isaias III is Hij die Sara vruchtbaar maakte en uit haar de Israëlieten deed geboren worden, ook degene die Sion troosten zal. Bepaalder wordt Hoofdstuk LIV de bovennatuurlijke vruchtbaarheid en glorie der Kerk voorspeld: „Zing lof gij onvruchtbare, die niet baart — want de „verlatene heeft meer kinderen dan die eenen man heeft", v. 1, en weldra volgt de reden van dit wonder: „Want „uw Schepper wordt uw echtgenoot" [1]). Sion zal dan niet langer eene verlaten vrouw zijn, maar, zegt God, „mijne geliefde", „mijne verloofde bruid" heeten, LXII.

---

[1]) Naar den grondtekst.

Reeds in den XLIV psalm wordt het huwelijk van Christus en de Kerk bezongen, en daaraan eene rijke nakomelingschap, en tal van zonen voorspeld die de aarde beheerschen, v. 17.

Eene in 't oog loopende gelijkenis met den lofzang van Maria heeft psalm CXII, waar alle volken worden opgeroepen om dien God te loven die de nederigen verheft. En ook daar wordt gezegd, dat Hij de onvruchtbaren in het huis laat wonen en tot vrolijke moeders van kinderen maakt, v. 9. Moge in dien psalm geen eigenlijk prophetische zin zijn, niettemin is de H. Geest welke Maria vervoerde, dezelfde die in dezen psalm spreekt, en ons in de onvruchtbare, maar door wonderbare genade vruchtbare vrouwen: Sara, Rachel, Anna, op Maria wijst, en op de Kerk, de maagdelijke bruid van Christus, welke vruchtbaar is door den H. Geest.

Christus zelf noemt zich meermaal den bruidegom, Joan. III, 29, Marc. II, 19, 20, Luc. V, 34, 35, stelt de Kerk, dat rijk der hemelen 'twelk Hij komt gronden, als een huwelijk voor met den Zoon des Konings, dat is den Zoon Gods, Matth. XXII, en doet ook op andere plaatsen ons de godsdienst als een huwelijk denken. Weder herinneren we daaraan, dat Hij zijn eerste wonder op eene bruiloft verrigt. Indien de daden en zelfs de gebaren des menschen hunne laatste uitlegging hebben in zijne rede die zij afspiegelen, hoeveel te meer zullen de daden van Christus beteekenis hebben en ons zeggen, dat Hij de Logos, het menschgeworden Woord des Vaders is. Of Christus is geen God, óf de geheele schriftuur en bijzonder de daden van Christus hebben eenen hoogeren zin.

Op Pinksterdag werd die bruid van den nieuwen Adam

tot Hem gevoerd, en aanstonds vervulde zich in hare wonderbare vruchtbaarheid het woord van Isaias: „Wie „heeft ooit iets dergelijks gehoord? wordt een land in „eenen dag geboren? of wordt eensklaps een volk ge„boren? Maar Sion is in barensnood gekomen en heeft „(reeds tegelijker tijd) hare kinderen gebaard", Is. LXVI, 8. De stroom van heerlijkheid, daar door den profeet beschreven, heeft niet opgehouden, noch die liefde Gods, die, in de Kerk, ons als eene moeder bemint, v. 13. Eeuw aan eeuw vervulde zich en zal zich blijven vervullen, wat dezelfde profeet elders van het nieuwe Sion voorspelt: „gelijk de jongeling huwt met de maagd, zoo „zullen uwe kinderen met u huwen, LXII, 5. Want de kinderen dier bruid tot priesterlijke waardigheid, tot opvolgers van Petrus en der Apostelen verheven, stellen, door hun ambt, Christus den bruidegom voor, en brengen, als gehuwd met de Kerk, de kinderen Gods voort. Wij zien het in den H. Paulus, die de Kerk „onze moeder", de geloovigen kinderen Gods (Phil. II, 15 en elders) en hen niettemin zijne kinderen en zich hun vader noemt, dewijl hij hen door zijn Apostoliesch ambt heeft geteeld (I Cor. IV, 15, I Tim. I, 2, II Tim. I, 2, Phil. 10).

Eindelijk wordt de hemel zelf ons als een huwelijksfeest voorgesteld Matth. XXV, Apoc. XIX, 7, 9, XXII, 7. De *orde of maatschappelijke bemiddeling zal er hare hoogste volkomenheid verkrijgen.* De hemel van den H. Joannes beschreven is eene stad of staat, en die stad is de bruid, is de echtgenoote van het Lam XXI, 2, 9. Wij zullen er niet in dien zin God alleen danken, dat wij niet tevens elkander, niet onze ouders, niet onze vaders in 't geloof danken; maar wij zullen in God el-

kander en in elkander God danken. Want God zal alles in allen zijn, I Cor. XV, 82, en Christus in alle opzigten in allen vervuld worden, Eph. I, 23.

De schriftuur toont ons dus bij herhaling, toont ons van het begin tot het einde der heilige geschiedenis, dezelfde goddelijke oeconomie. In het paradijs, in de tijden der patriarchen, in de synagoog onder Moses en de profeten, in de Kerk van Christus, en tot in het paradijs des hemels is het dezelfde orde, dezelfde bemiddeling, dezelfde maatschappelijkheid. Daarnaar wordt de mensch niet onmiddellijk uit God geboren, en is de godsdienst niet eene zaak alleen tusschen God en het individu, maar is zij een huwelijk tusschen God en de godsdienstige maatschappij of Kerk, uit welke, als uit eene moeder, de kinderen Gods geboren worden, en door welker bemiddeling zij God hebben tot Vader. Het Christendom onderscheidt zich slechts door volmaking. Sara en het uit haar voortkomend, aan de belofte geloovend Israel waren daarvan de allegorie of de type; de vervulling begint in Maria, en is het groot huwelijksgeheim van Christus en zijne Kerk, moeder van ons allen. Eph. V, 32; Gal. IV, 26.

Besluiten we dit onderdeel met hetgeen een oudvader uit de derde eeuw van de eenheid der Kerk zegt: „Er „is toch slechts één hoofd, één oorsprong, ééne moeder, „door steeds gelukkige vruchtbaarheid rijk. Van haar „zijn we vrucht en worden we geboren: van hare melk „worden we gevoed: van haren geest worden we bezield. „Zij, bruid van Christus, kan niet door overspel onteerd „worden; slechts één huis kent ze, slechts één vertrek „bewaart ze met kuische schaamte. Zij bewaart ons voor „God, zij eigent de kinderen, die zij gebaard heeft, toe

„aan zijn rijk. Al wie, van de Kerk zich afzonderend, „eene overspelige aanhangt, wordt van de belofte der „Kerk uitgesloten, en tot de beloonings van Christus „zal hij niet geraken, die de Kerk van Christus verlaat. „Hij is een vreemdeling, een onheilige, een vijand. *Hij „kan God niet meer hebben tot vader, die de Kerk niet „heeft tot moeder*" [1]).

Tot hiertoe hebben we echter de maatschappelijke of kerkelijke natuur der godsdienst slechts van die zijde aangetoond, waarnaar zij als volkomen gave volkomen geschikt moet zijn voor den mensch, en geheel en al aan zijne maatschappelijkheid beantwoorden. Maar nog van eene andere zijde hebben we de goddelijke gave als hoogst volkomen erkend: zij wordt de onze door onze vrije daad, en ook daarin ligt opgesloten dat de godsdienst maatschappij of Kerk is.

Om dat aan te toonen zullen we ons bepalen bij één punt: bij de eerdienst.

Van de eerdienst hebben we gezegd, dat zij bij uitnemendheid daad, en wel die hoogste daad is waardoor de mensch zich de gave Gods toeëigent. En ook die daad des menschen bestaat in *geven*. Daar geeft de mensch al wat hij kan of wat hij heeft aan God, en met dat alles zich zelven. De bede om vergeving zelfs is een geven des menschen van zich aan God, want het is aan Hem geloof, aan Hem betrouwen, aan Hem liefde met hare smarten en goede voornemens schenken, en zoo de diepste natuur van de godsdienst bestaat in daad Gods bij uitnemendheid, in gave der liefde die zich zelve geeft, ook

---

[1]) Cyprianus de Unit. Eccl. Ed. Maur., p. 195.

's menschen hoogste daad waardoor hij die goddelijke gave zich eigen maakt, is beminnen, is geven, en de eerdienst is alzoo voltooijing der godsdienst. Daar geeft God zich aan den mensch en de mensch zich aan God. „Wat is, zegt de H. Augustinus, de eerdienst anders dan liefde [1])?"

Hier nu te gaan bewijzen, dat de eerdienst maatschappelijk moet zijn en bijgevolg bemiddeling, voorgang van den eene en volgen van den andere vordert, achten we om de klaarheid der zaak overbodig. Al die bewijzen of redenen zijn bekend en hebben dit tot haar gemeenschappelijken grond, dat de mensch maatschappelijk is; eene waarheid waarvan wij genoeg gezegd hebben om er niet weder op aan te dringen. Slechts zullen we opmerken wat gewoonlijk niet opgemerkt wordt: dat in de eerdienst *als hoogste liefdedaad*, de twee wetten der bovennatuurlijke liefde: God te beminnen boven al en onzen naaste gelijk ons zelven, elkander ontmoeten en in die eenheid doordringen waaruit zij gesproten zijn. Geen daad is tevens meer voor anderen en meer door anderen dan de daad der eerdienst. Zij is de godsdienst, dat is de maatschappij van God en menschen en menschen onder elkander in hare volkomenheid.

Overigens is de maatschappelijkheid der eerdienst een zoo algemeen in alle eeuwen en bij alle volken bestaan hebbend wereldfeit, dat zij moet aangenomen worden als eene in de diepste natuur der dingen van God geplante wet.

Trekken wij er dan aanstonds het gewigtig gevolg uit, waarom het ons te doen is, dat de godsdienst Kerk moet zijn of van Kerk niet verschilt.

---

1) Et quis cultus Ejus nisi amor Ejus? S. Aug. de Trinitate, Lib. XII, § 22.

De eerdienst, we zeggen een *truïsme*, is niet eene zekere bij de godsdienst bijkomende zaak; zij is het eind, zij het doel, zij het volste leven en de voltooijing der godsdienst, waarin deze al hare waarheden belijdt, al hare wetten verkondigt, al hare krachten zamelt en aanwendt, in 't kort alle betrekkingen zamenvat waarin zij bestaat. De eerdienst is zoozeer het eind, dat zij daardoor weder begin en grond is, waar de godsdienst van uitgaat. Het geloof is het begin en ook daarin is reeds godsvereering, echter het geloof voltooit zich door de liefde, en dus bijzonder door de liefdedaad der eerdienst. Maar nu is het juist weder in de eerdienst dat het geloof door de genade versterkt, door de waarheid verlicht, door de liefde in beweging gezet wordt. De eerdienst is derhalve het middelpunt des geestelijken levens, het wezen, de eigenlijke zaak, en als het hart der godsdienst, en van daar dat het woord eerdienst, *cultus*, voor godsdienst wordt gebruikt [1]).

Maar als nu die eerdienst, waarin het *eigenlijke wezen* der godsdienst zoozeer bestaat, zoozeer in volle leven is, zoozeer zich gelden doet en uitdrukt — bij uitstek maatschappelijk is, gelijk we gezien hebben, dan volgt daaruit ontegenzeggelijk, dat de godsdienst van haren oorsprong af maatschappij is, en zij zoo min vooraf bestaan kan en daarop Kerk worden of Kerk voortbrengen, als eene zaak bestaan kan vóórdat haar eigenlijk wezen bestaat.

Daarmede is dus op nieuw bevestigd al wat wij hier voren van maatschappij en bemiddeling als tot de godsdienst behoorend gezegd hebben. Wij hadden ook uit

---

1) Ut fidenter dicere valeamus religionem non esse nisi Dei cultum. S. Aug. de civ. Dei, Lib. XCI.

het toen bewezene kunnen voortgaan en zeggen: De godsdienst is een huwelijk van God zelven met de menschelijke maatschappij waaruit de kinderen Gods geboren worden, bijgevolg is de eerdienst als doel en voltooijing eener zoo maatschappelijke orde, bij uitstek maatschappelijk. Maar evenzoo kunnen we, gelijk we thans gedaan hebben, terug redeneren, en uit het algemeene feit, dat de eerdienst bij alle volken en inzonderheid bij Joden en Christenen welke de onververvalschte openbaring bezitten, maatschappelijk en door bemiddeling geschiedt, — het besluit trekken, dat de godsdienst haren grond en bestaan heeft in maatschappij en bemiddeling. Het een hangt en beantwoordt aan 't ander.

Alleen dan als de godsdienst orde en maatschappelijke oorzaak of gezag tot grond heeft, kan zij eene maatschappelijke eerdienst tot hare voltooijing hebben. Wie integendeel begint met zich tegen maatschappelijke eenheid te verzetten, of er zich van verwijderd heeft, kan uit kracht dier verwijdering niet tot eenheid geraken. Wanorde leidt ons niet tot orde voort.

Het Protestantisme zij ons weder tot verduidelijkend voorbeeld. Het heeft onmaatschappelijkheid tot beginsel.

Naar zijn oorspronkelijke leer, waarnaar men het altijd beoordeelen moet, om iets in die verwarring te kunnen begrijpen, was en blijft de mensch boos, en werden zijne zonden door Christus slechts bedekt. Hij werd dus niet waarlijk goed of heilig, en stond tusschen twee uitersten: óf zich als eindig wezen voor wanhopig en ongeneeslijk boos te houden, óf zich door die zelfvernietigende wanhoop te vereenzelvigen met God En daarin ook, gelijk wij het in dit tijdschrift uit den eersten hervormer bewe-

zen hebben, bestond de zoogenaamde wedergeboorte of het alleenregtvaardigend geloof.

Die meer dan treurige mystiek maakte maatschappij of Kerk onmogelijk.

Zij was onmogelijk wanneer de mensch zich als volstrekt boos bleef beschouwen. Want een zoo boos mensch is zeer zeker niet met God vereenigd of in godsdienstige maatschappij; en daar God het opperst beginsel is van maatschappij, zoodat de menschen met elkander vereenigd zijn naarmate zij vereenigd zijn met God, bleven, tengevolge dier scheiding van God, ook de menschen van elkander gescheiden en was Kerk of maatschappij van God en menschen onmogelijk.

Maar evenmin kon er eene Kerk zijn, naar de veronderstelling dat de mensch (de woorden zijner gedachte met het oneindig Woord der openbaring verwarrend) zich met God of Christus vereenzelvigde. Identiteit waarbij de persoonlijkheid der verschillende wezens vergaat, sluit alle maatschappij of orde van personen uit. En hoe zal een individu, dat zijn ik met God verwart, bemiddeling van anderen of iets hoegenaamd tusschen zich en God dulden? hoe gezag eerbiedigen? hoe middel en bemiddeling erkennen?

Godsdienst bestond dus in *onmiddellijk één* te zijn met God en Kerk was onnoodig [1]).

Naar die beginselen kan er geen maatschappelijke eerdienst bestaan. Het is immers honderdmaal gezegd, dat een Protestant niet behoorde naar de kerk te gaan, maar zijne eerdienst vieren moest met in eenzaamheid den

---

1) Zelfs was de zoogenaamde onzigtbare Kerk zoo weinig Kerk dat het individu er volstrekt niet van afhing.

bijbel te lezen, om daar in de woorden der belofte: uwe zonden zijn u vergeven, (naar Luther eenige inhoud van het Evangelie) het Woord of Christus zelven te grijpen, en zich met Hem één te denken. Ook beschouwde Luther het kerk gaan als een onvolkomenheid of zwakheid.

Desniettemin gaan de Protestanten naar de kerk, en plaatsen zich onder den invloed van iemand, die niet alleen door zijne stelling en dewijl hij alleen het woord voert, maar door zijne geleerdheid, wetenschap, welsprekendheid en kunst zekere meesterschap over hen uitoefent — om door zijne bemiddeling het eigenlijke woord waardoor ze verlost worden, te vatten.

Wat bewijst zulks? Dat de Protestanten inconsequent zijn, en de van God geschapen natuur sterker is dan de dwaling. 't Is hetzelfde wat wij opzigtens hunne leer hebben aangemerkt. Allen menschelijken invloed uitsluitend, moest een iegelijk voor zich alleen zijn geloof uit den bijbel putten, *onmiddellijk* van God geleerd worden. Dat gebeurt niet, en kan niet gebeuren. Evenzoo is het met de eerdienst; de mensch kan zijn menschelijke maatschappelijke natuur niet verzaken. De eene inconsequentie beantwoordt derhalve aan de andere, en in den regel zullen de braafste, het meest ter goeder trouw zijnde

---

1) Wij laten ter zijde, dat men naar een pantheïstiesch ontwikkelingssysteem, de zigtbare kerken liet geboren worden uit de individuen, die in de onzigtbaarheid één, dat is identiek waren met God. De Anabaptistische reactie, waarbij het gevoel zich tegen dat abstract dogmatisme verzette, zou tot de Katholieke Kerk hebben kunnen terugvoeren; maar zij dreef het insgelijks tot een uiterste. De Kerk, die een ideaal der toekomst bleef voor het meer abstract Protestantisme, werd onmiddellijk geboren bij de Anabaptisten, die zich als met God volkomen één, niet dachten, maar *gevoelden*. Het Godsrijk was in hen daar!

Protestanten, en die wij, ondanks hunne dwaling, om hun geloof in Christus als broeders eeren, de ijverigste kerkgangers zijn.

Maar zoo wij reeds ten overvloede hebben ingezien, dat de eerdienst, en derhalve de godsdienst bij uitstek maatschappij is, wij hebben den blik niet geworpen in de diepte noch rondgeslagen over de uitgebreidheid dier maatschappij die zich in de eerdienst voltrekt.

We moeten ook hier doen, wat we telkens gedaan hebben; niet slechts het natuurlijke maar het bovennatuurlijke beschouwen. Van de godsdienst als gave sprekend, hebben we getoond, dat voor hare geschiktheid niet slechts het menschelijke, maar het verheerlijkte, het met het goddelijke vereenigde menschelijke gevorderd is, en daarom niet door den *sterfelijken*, maar door den *verrezen* Christus de toepassing gebeurt. Daaruit volgde en dienovereenkomstig hebben we doen zien, dat de godsdienst niet bloot menschelijke maatschappij, maar bovennatuurlijk, en de Kerk eene moeder is vruchtbaar door den H. Geest. Evenzoo hebben we van de toeëigening dier gave bewezen, dat onze daad, waardoor de toeëigening geschiedt, uit genade en niet bloot natuurlijk moet zijn. Daaraan nu beantwoordt wat wij hier van de godsdienst beweren. Zij is, naar ons de rede leert en de openbaring bevestigt, van maatschappelijken aard gelijk de mensch, en de godsdienst derhalve maatschappij. Maar de eerdienst is ook van *bovennatuurlijk* maatschappelijken aard, en de godsdienst derhalve bovennatuurlijke maatschappij of Kerk. Dat bovennatuurlijke nu hebben we nog niet genoegzaam aangetoond.

De eigenlijke grond waarom onze eerdienst eene zoo diepe en zoo omvattende vereeniging is van God en

menschen, bestaat daarin, dat zij als bovennatuurlijke, en wel als *volmaakte bovennatuurlijke* eerdienst, mededeeling en toeëigening is van de gave des Zoons, *van het vleeschgeworden Woord*, en zich dus niet in de woorden der rede voltrekt.

Daaruit volgt dat onze eerdienst zich niet *voltooit* in gelooven, zelfs niet in bidden. Want bidden is eindige woorden spreken, en ook dan zouden we bidden ofschoon op minder volmaakte wijze, indien er slechts eene redelijke of natuurlijke godsdienst bestond.

Dan moge onze eerdienst zich niet in bidden *voltooïjen*, het bidden behoort er toe, en in het bidden, gelijk Christus het leert, moet dus reeds dat bovennatuurlijk maatschappelijke gevonden worden waaruit het kerkelijke of het Kerk zijn der godsdienst blijkt.

Christus toont in het bidden dat Hij ons leert eene hoogere maatschappij, dat is hooger individualiteit, en hooger vereeniging der menschen [1]).

Eene hooger individualiteit: want na *volmaaktheid geboden* te hebben (Mt. V, 48), leert Hij (Mt. VI), van 't vasten aalmoezen geven en bidden, dat wij innerlijk, niet bloot uiterlijk die goede werken moeten verrigten, en wanneer we iets meer dan anderen willen doen, dan vooral daar niet gelijk de Phariseën mede pronken, maar het doen in 't verborgene. Die individualiteit of persoonlijkheid des menschen hier zoo zigtbaar in de gevraagde volmaaktheid, in de innerlijkheid en verborgenheid, wordt

---

[1]) Maatschappij en persoonlijkheid veronderstellen elkander; het een kan zich niet volmaken zonder het ander, gelijk we later zien zullen. Bijvoorbeeld de eenheid der Kerk veronderstelt de volmaking van 't individu in de *religieuse* orde.

niet minder duidelijk aangetoond, als de Zaligmaker leert, dat wij moeten aanhouden met bidden, en kloppen zoolang ons wordt opengedaan, en als een lastige gebuur God als tegen zijnen wil overhalen ons te verhooren. Luc. XI, 5—9. Het spreekt van zelf, dat zulks niet in den striktsten zin te verstaan is. Van waar echter dat overdrevene in den vorm? Om het bovennatuurlijke, het de rede te bovengaande op die wijze voelbaar te maken [1]). De vertrouwelijke, innige betrekking des menschen met God, die in deze gelijkenis door den Zaligmaker geleerd wordt, gaat de rede te boven. Zoo iets kon niet opkomen in den geest van den diepsten denker. Indien Plato gezegd heeft, dat er een leeraar komen moet om ons te leeren, hoe we moeten bidden, volgt hij in die verheven plaats reeds bovennatuurlijke of mystische traditie; dat men op zulk eene wijze God moet vragen, kon nog veel minder door hem vermoed worden.

Maar Christus toont ons in het gebed ook een hooger vereeniging der menschen.

Is dit verborgen, eenzame, individuele bidden door Hem geleerd, strijdig met het openbare, vereenigde, maatschappelijke bidden? Juist andersom: het veronderstelt een openbaarder, meer vereenigd, maatschappelijker gebed.

De zaak is gelegen in die individualiteit, die waarachtige persoonlijkheid, en innige activiteit welke aan den

---

[1]) De orde der natuur is in zooverre zij niet bedorven is volkomen analogiesch aan de orde der genade, maar in die orde der genade is hooger eenheid van het onderscheidene die zich in de natuur zelve of *onmidellijk* genomen niet laat uitdrukken dan door overdrijving. Dit is een principe ter verklaring der schriftuur en der mystieke schrijvers Bij dergelijke gelegenheden toevlugt te nemen tot *taaleigen*, is oppervlakkigheid

mensch wordt toegeschreven. In dat zoo levendig, tegenover God *actieve* bidden, 'twelk de Zaligmaker ons in den kloppenden buurman leert, is een bewijs te vinden voor de leer der Katholieke Kerk van de medewerking, de waarachtige heiliging des menschen en de waarde zijner goede werken door de genade. Zulk eene menschelijke persoonlijkheid veronderstelt noodzakelijk maatschappij, en de mensch kan onmogelijk met God naauwer vereenigd zijn, zoo hij niet tevens naauwer vereenigd is met anderen.

„Wederom zeg ik u, dat, indien twee van u over wat „ook zijn overeengekomen wat zij zullen vragen, het hun „gebeuren zal van mijnen Vader die in den hemel is. „Want waar twee of drie vergaderd zijn in mijnen naam, „daar ben ik in hun midden." Mt. XVIII, 19, 20.

Hoezeer is in die woorden van Christus het vereenigd of maatschappelijk gebed aanbevolen! Men zou echter nog weinig gevoelen in wat graad dat geschiedt, en hoe de eerdienst des gebeds Kerk veronderstelt, indien men niet lette op de betrekking waarin deze woorden met de voorgaande en volgende staan. Wij zouden het gansche hoofdstuk moeten verklaren om het ten volle te doen zien. Genoeg zij het op te merken, dat de Zaligmaker gesproken heeft van de Kerk als op zoo bovennatuurlijk gezag gegrond, en zoo bovennatuurlijk eenig of uitsluitend één, dat al wie haar niet hoort voor een heiden of tollenaar te houden is. De kracht van dat gezag dat hij aan zijne Apostelen schenken zal, bevestigt Hij met er aanstonds bij te voegen: Voorwaar ik zeg u, alles wat gij zult gebonden hebben op aarde, het zal gebonden zijn in den hemel, en alles wat gij zult ontbonden hebben op aarde, het zal ontbonden zijn in den hemel v. 16,

17, 18. Tot die Apostelen nu zegt Hij: Indien er *twee van u*, om wat ook vereenigd bidden, zal het u geworden. — En waar spruit de kracht van dat gebed uit voort? Hij toont ons dien oorsproog in de uit Hem voortkomende eenheid of maatschappelijkheid der godsdienst. „Want — zegt Hij — waar twee of drie *in „mijnen naam* vergaderd zijn, ('tzij om te bidden, 'tzij voor een ander heilig doel) ben Ik in hun midden". Die de Kerk niet hooren zijn als heidenen en tollenaars; niet zij vergaderen in zijnen naam, maar de Kerk, of de leden der Kerk, inzonderheid hare gezagvoerders; weshalve het duidelijk blijkt, dat de Zaligmaker niet alleen het vereenigd gebed aanprijst, maar zelfs in die eenheid des gebeds ons terugwijst op de eenheid of bovennatuurlijke maatschappelijkheid zijner Kerk Zonder Kerk is geen vereenigd gebed waaraan Hij verhooring belooft.

Om het kerkelijke der eerdienst in 't gebed aan te toonen, zouden we kunnen volstaan met aan Christus zelven te herinneren. Hij kon niet bidden voor de eer van God zonder te bidden voor zich zelven en zijn eigen verheerlijking, en Hij kon niet bidden voor anderen zonder te bidden voor zich, noch wederom voor zich zonder te bidden voor de eer van God, en voor anderen. Want Hij was de Zoon van den levenden God, en zijne glorie was het heil der wereld.

Daar is de sleutel, waarmeê kan binnengaan die wil, en in de eenheid des gebeds de eenheid der Kerk leeren kennen. Aan dat levend middelpunt dat Christus is, beantwoordt de geheele orde: de vereeniging van God en menschen en menschen onder elkander.

Daarom kan ook niemand in eenzaamheid waarlijk bidden, zonder dat hij middellijk of onmiddellijk bidt voor

anderen, en weder niemand met anderen bidden zonder dat hij bidt voor zich zelven. Meer persoonlijkheid veronderstelt meer maatschappij en meer maatschappij meer persoonlijkheid.

De Zaligmaker maakt geen onderscheid, of men alleen dan wel gezamenlijk bidde, wanneer Hij het Onze Vader leert, en hoe maatschappelijk is dat gebed! Het eigenlijk alleen of alleen voor zich te bidden is niet mogelijk, en op de vraag waarin de verhevenheid van dat gebed bestaat, zou men kunnen antwoorden: in het maatschappelijke, in die liefde waarin niet deze of gene mensch zich uitspreekt, maar waarin de in Christus met God en met elkander vereenigde menschen spreken. Geen gebed is zoo kerkelijk. Reeds in de eerste twee woorden „Onze Vader" ligt het zoonschap Gods, 's menschen hoogere vereeniging met God en met anderen. De Kerk en de menschelijke activiteit die elkander steeds veronderstellen zijn er op het duidelijkst uitgedrukt. „Vergeef ons onze schulden, gelijk wij vergeven onze schuldenaren", zoo durft de mensch tot God spreken, en zijne liefde stellen tot maat of althans tot voorwaarde van de liefde Gods [1]). Daarom bidt hij ook voor een Godsrijk, dat, hoe men 't ook versta, een waarlijk *rijk* van God is; niet eene *ordelooze* menigte door een despoot willekeurig gedwongen. „Ons bidden", zegt de H. Cyprianus, „is *publiek*, is *gemeenschappelijk*, „en wanneer wij bidden, bidden wij niet voor éénen, „maar voor het geheele volk, omdat wij, dat geheele

---

[1]) Naar de eigenlijke Protestantsche leer, welke de menschelijke daad, en dien ten gevolge de Kerk loochent, kan men zelfs niet om vergeving bidden, want in zich van die vergeving volstrekt zeker te houden, bestaat het alleen regtvaardigend geloof.

„volk, één zijn, *quia totus populus unum sumus*" [1]).

Het „Onze Vader" wijst ons dus op iets hoogers, op een inniger en levendiger omgang dan door eenige woorden alleen, van welke gedachten en gevoelens die woorden ook bezield zijn of verzeld gaan. De gave welke wij ons in de eerdienst eigen maken is immers de gave des Zoons, die van den Vader gegeven zich voor ons en aan ons geeft, is Christus. Onze maatschappij met God en met elkander voltrekt zich niet in het eindig, onzelfstandig, algemeen en menigvuldig woord der rede 'twelk wij spreken in het gebed, maar in het *oneindig*, *zelfstandig*, *éénige*, *persoonlijke* Woord vleesch geworden. Wij hebben een *reëel* Onze Vader, waarvan dat Onze Vader 'twelk wij bidden als eene uitlegging is, en waar de betrekkingen tusschen God en ons welke in dat gebed zijn uitgedrukt, zich bewegen en leven. Dat reële Onze Vader is de eerdienst waardoor wij God volkomen huldigen, is de offerande der nieuwe wet, de H. Misse. Nergens voegt het Onze Vader beter dan bij dat offer [2]). Als wij 't Onze Vader bidden, zegt Cypriaan, moeten we elkander beschouwen, als zonen Gods naar gelijkenis van Christus [3]). Waar nu is God meer werkelijk onze Vader? waar worden wij meer broeders van Christus, en getuigt meer de Geest dat wij kinderen Gods zijn? Waar wordt meer Gods naam geheiligd? komt meer het Godsrijk tot ons? vloeit meer de bron van barmhartigheid en vergeving? Al de vragen van 't Onze Vader, welke ons geestelijk en tijdelijk welzijn zoo geheel omvatten, worden daar in Christus én

---

1) Cypr. de Orat. Dom.
2) Gelijk we 't ook in onze Liturgie hebben.
3) De Orat. Domin.

tot daad die verdient, én tot vervulling die nederstroomt. Het Onze Vader is de sprekende Kerk, het offer de levende Kerk die van de eenheid uitgegaan, daarin hare hoogste eenheid bereikt.

Dat offer hebben we dus nog te beschouwen, ten einde ons nog meer te overtuigen, dat de eerdienst Kerk veronderstelt, en godsdienst noodzakelijk Kerk is [1]).

„Daar ze nu aan 't nachtmaal waren, nam Jesus het brood „en dankte en brak het en gaf het aan zijne leerlingen, „en zeide: neemt en eet, dit is mijn ligchaam dat voor „u gegeven wordt: doet dit tot mijne gedachtenis; des„gelijks den kelk nemende, dankte Hij, en gaf dien zijne „leerlingen, zeggende, drinkt daaruit allen. Want dit is „mijn bloed, het bloed des nieuwen testaments, hetwelk „voor velen vergoten zal worden ter vergeving der zonden." Matth. XXVI, 26—28, Luc. XXII, 19—20.

Korte woorden [2])! want het zijn woorden van bevel, van ontzettend bevel waarmede de Verlosser zich zelven

---

1) Ook het Protestantisme wil meer dan rede, meer dan woorden in de eerdienst, wil het reële woord. Maar hoe helaas? door 't woord der menschelijke gedachte voor 't oneindige te nemen, zoodat in plaats van maatschappij, het beginsel der grootst mogelijke verdeeling zich doet gelden. Het geloof is de cultus, zegt Luther, en hij beschrijft het als vereeniging met Christus. Maar wat is dat geloof? Het bestaat in met uitsluiting van alle anderen, te denken of te voelen: *ik* ben geregtvaardigd, *mijne* zonden zijn vergeven, voor *mij* heeft Christus zich geleverd, en men zal zich nog herinneren, hoe wij in Luther dat MIJ met groote letters gedrukt vonden. Daarbij kan men niet bidden *Onze* Vader *vergeef* enz. Zulk een egoïsme is strijdig met alle begrippen van Kerk.

2) De kortheid van het verhaal beantwoordt aan de grootheid der goddelijke daad. Vandaar, dat, gelijk Renaudot opmerkt, het uit de schriftuur niet is aan te toonen, *hoe* die gedachtenisviering moet plaats hebben, en de Protestantsche liturgiën hemelsbreed verschillen.

ten levenden grondslag stelt zijner Kerk en het wonder der wonderen tot hare diepe omvattende wet.

Dat die woorden datgene zeggen en bewerken wat wij gelooven, daarvoor willen we thans geen ander bewijs aanvoeren dan 'tgeen het krachtigste bewijs is 'twelk ooit voor eene waarheid kan worden aangevoerd: de bestaande, de voor onze oogen bestaande bovennatnurlijke wereldgeschiedenis: de Katholieke Kerk Wij voor ons, — wij zeggen het met opregtheid, wat overigens ook degenen die aan dat geheim niet gelooven noch onze redenen weten, toch van te voren in eenen Katholiek wel zeer natuurlijk moeten vinden — wij betuigen, dat we niet alleen niets meer van de Katholieke Kerk, maar niets van de geschiedenis, niets van den staat, niets van de wetenschap, niets van de kunst, kortom niets van den mensch *gelijk hij werkelijk is* meer begrijpen, en 't overal nacht voor ons wordt, indien de Katholieke Eucharistie eene onwaarheid is.

In de Eucharistie, waarop wij telkens terugkomen, is de grond van het leven, van den bloei der Katholieke Kerk, en van hetgeen we thans aantoonen, van de hooge maatschappelijke natuur der godsdienst.

Zoo ergens, dan geldt hier het woord van den krachtigen denker, wien de H. Cypriaan „den meester" noemde, van Tertulliaan: „het vleesch is de spil der heilsorde", *caro salutis cardo* [1]). Ware onze betrekking met God en met elkander bloot natuurlijk: het hoogste tusschen God en ons zouden de woorden onzer gedachte zijn, terwijl daar-

---

1) Tert. de resurr. carnis. — *Peccat caro*, *mundat caro* is een ander bekend kernachtig woord. Tertulliaan echter meent slechts het laatste: van het vleesch ten goede.

aan beantwoordende zinnebeelden of figuren zouden dienen om onze gevoelens uit te drukken. Zelfs in de onvolkomen openbaring des ouden Verbonds waren het woorden die men kon opschrijven, en zinnelijke figuren die men kon waarnemen. Maar in de volmaakte openbaring waarin God tot ons spreekt in zijnen Zoon, is het woord onzer maatschappij met God *reëel*, zelfstandig, levend Woord, 'twelk door levende en verheerlijkte menschheid zich met ons in reële betrekking stelt.

„Voorwaar, voorwaar ik zeg u, zoo spreekt de Zaligmaker bij herhaling tot de verbaasde Capharnaïeten, tenzij gij het vleesch van den Zoon des menschen gegeten en zijn bloed gedronken zult hebben, zult gij het leven in u niet hebben. Die mijn vleesch eet en mijn bloed drinkt, heeft het eeuwige leven, en ik zal hem weder opwekken ten jongsten dage. Want mijn vleesch is waarlijk spijs en mijn bloed is waarlijk drank. Wie mijn vleesch eet en mijn bloed drinkt, blijft in mij en ik in hem. Gelijk de Vader mij gezonden heeft en ik leef door den Vader, zal ook Hij die mij eet door mij leven." Joan. VI, 54—58. Zoo is reëel en levend ligchaam middel ter deelneming aan de reële waarheid.

Dan dat vleeschgeworden Woord, tusschen God en ons is niet slechts levend God en levend mensch, het is een levend voldoenings- en verzoenings-woord, het is een offer, het is Jesus Christus die zich voor ons als gave en offer heeft overgegeven. Eph. V, 2.

Het is alzoo iets onbegrijpelijk levends, dadelijks, werkzaams, en wel altijd werkzaams, altijd levends 'twelk ons in maatschappelijke vereeniging stelt met den levenden God. Aan het kruis is die zoo levende daad volbragt in den dood, want het is de daad van eenen mensch, maar het

is ook de daad van eenen Godmensch, daad, die daarom na eenmaal volbragt te zijn eeuwig voortduurt, én in den hemel én op aarde.

Ongetwijfeld hoe het offer dat wij vieren, een en dezelfde daad is met de offerdaad volbragt aan het kruis, is een ondoorgrondelijk geheim. En wat kan de diepe grondslag der Kerk, het eigenlijk middelpunt der bovennatuurlijke orde, anders zijn dan het grootste wonder en het grootste geheim? Niettemin, evenals ieder geheim, heeft dit zijne zeer begrijpelijke zijde [1]).

Hoofdzaak is daarbij, wel in te zien, dat de offerdaad van Christus in den hemel voortduurt.

Dat, naar de leer des Apostels, dat offer niet behoeft herhaald te worden, en Christus door dit ééne en zelfde offer hen die geheiligd worden voor altijd heeft voleind (Hebr. X, 14), is niet zoo te verklaren, alsof God een schuldenaar ware, die eens voor altijd overvloedig betaald is, en dus niets meer te vragen heeft; noch in dien meer algemeenen zin, als ware het een bloot menschelijke daad, welke zelve voorbij zijnde, slechts voortduurt in hare gevolgen: neen, die offerdaad leeft in zich voort, en Christus is geen priester die *weleer* geofferd heeft, en dus thans minder dan voorheen de wezenlijke waardigheid van priester bezit, Hij heeft een eeuwig priesterschap (Hebr. VII, 24), is priester in der eeuwigheid (Ps. CX, 4), offert zich derhalve altijd.

Wat immers is, niet de grootheid, niet de voorwaarde

---

[1]) In de voorstelling van Möhler, hoewel alles wat daarin gezegd wordt uitnemend schoon en waar gezegd is, schijnt ons de eigenlijke zaak niet genoegzaam uitgedrukt. Die zaak is dieper en eenvoudiger.

van zijn offer, maar wat *het eigenlijke wezen*, het deugdzame en voldoenende van zijn offer?

De grootheid van zijn offer is de grootheid des persoons die geeft, is de liefde waarmede Hij geeft, is de waarde van hetgeen Hij geeft.

Het wezen van zijn offer is dat bepaalde *geven der liefde*, dat zoo krachtig geven, dat Hij zich zelven geheel geeft, ja tot den dood des kruises geeft voor de eer des Vaders en de zonden der wereld.

De voorwaarden die tot het offer behooren, om het te volbrengen, om dat zoo volkomen en krachtig geven *werkelijk* te doen plaats hebben, zijn zijn lijden en dood.

Maar als nu door lijden en dood eenmaal dat geven der liefde, waarin het eigenlijke wezen des offers bestaat, zijne *volkomenheid en werkelijkheid* heeft verkregen, houdt het na dat lijden en sterven niet op. *De liefde, innigste wezen van het offer, sterft niet, laat niet los, en behoudt haar eens verkregen object en objectiviteit.* Christus houdt ook in den hemel niet op, zich en zijne menschheid, zich en zijn leven, zich en al wat Hij gedaan, gesticht en geleden heeft te geven aan den hemelschen Vader; houdt niet op, *zijnen dood met oneindige liefde te beminnen*, dat wil zeggen: dien te geven, en dien te belijden voor onze zonden. Altijd blijft Hij vijfmaal gewond, en is Hij het Lam, dat als geslagt op het altaar des hemels staat; slechts is nu in dat offeren geen lijden, maar is daarin belooning, is daarin magt en heerschappij. Die smart is omgewend in vreugd, die wonden zijn verheerlijkt, dat Lam, als geslagt op het altaar, is het licht van 't geheele hemelsch Jerusalem, en breekt onder het gejubel der ontelbare er door verloste scharen, een voor een de zegels open van 's werelds geschiedenis.

Kon die zoo werkzame offer- of bemiddelings-daad van Christus een oogenblik ophouden of voorbij zijn, hemel en aarde zouden weder scheiden van elkander, en wiens geest kan achterhalen wat volgen zou indien deze levende grond der dingen verzonk? Maar zijn priesterschap is een eeuwig priesterschap en altijd — het behoort tot zijne belooning — altijd leeft Hij om voor ons tusschen te spreken. Hebr. VII, 25 [1]).

---

[1]) De Heiligen, die alles wat ze zijn, door Christus zijn, en ons bijgevolg Hem leeren begrijpen, dienen daartoe ook met opzigt tot zijn offer.

De vraag of de deugd der Heiligen na hunnen dood voortduurt, is analogiesch aan de vraag, of Christus' offer voortduurt; want van dat offer is hunne deugd eene nabootsing en ontleent daaraan hare kracht en hare natuur.

De deugd nu is onsterfelijk niet slechts in de eer of objectieve belooning die haar gebeurt, maar in zich zelve.

Wat is de hemel? slechts een *objectief* goed (God)? Neen, daarbij behoort een *subject*, en indien er in dat subject geene evenredige activiteit was, om dat goed te genieten, zou de hemel of het geluk des hemels niet bestaan. Deze activiteit in de Heiligen of zaligen is de deugd, welke God op aarde ten doel had, en thans in de bereiking van dat doel hare hoogste werkzaamheid verkrijgt. Niets zoo intelligent als de deugd, niets grijpt en vat zijn object zoo krachtig als de deugd.

De deugd der Heiligen houdt dus na hunnen dood niet op, maar wordt in dien gedetermineerden of bepaalden aard, en in al die *dadelijkheid* of activiteit, die zij op aarde verkregen had, *gefixeerd* en zoodanig *verhoogd*, dat wat hun streven op aarde was: den *habitus actief*, en de *akt habitueel* te maken, thans zich vervult in eenen graad, die het ons moeijelijk, zoo niet onmogelijk maakt hunne levendige *activiteit* te begrijpen.

Die zoo levendige, op God gerigte, in God gefixeerde *activiteit* is waarachtige deugd, en in zoover menschelijke deugd nabootsing is van het offer, waarachtige offering aan God.

Dat zij niet meer kunnen zondigen, maakt hunne deugd niet minder. Voor deugd is *vrijheid* gevorderd, niet de *onvolkomenheid* welke onze vrijheid op aarde heeft van te kunnen zondigen. Christus kon nooit zondigen.

Zij verdienen niet op nieuw en ook Christus verdient in den

Dat offer nu, — waarin Hij de *volheid zijns levens* heeft en waarin Hij zich in de volheid zijns levens mededeelt, stelt Hij op aarde tegenwoordig, opdat zijne Kerk met Hem offere, opdat zijn offer tevens ons offer worde, opdat het doel der wereld zich vervulle: God volkomen door den mensch geëerd worde, en de mensch

---

hemel niet *op nieuw*; maar hunne verdienste geldt eeuwig (door de eeuwig geldende verdienste van Christus), en *die verdienste is in die deugd zelve, is in en met die deugd vereeuwigd, die zij niet ophouden uit te oefenen, zoodat deze een eeuwigdurend gebed is.*

Zij lijden geene smarte meer: maar zoo lijden en smarte voorwaarde was ter volkomen ontwikkeling of volle activiteit hunner deugd — bestaat evenwel de deugd niet in lijden en smarte, noch in het beminnen van lijden en smarte zelve. Ook op aarde was er geen stilstand in hunne deugd, als God hun soms in de beoefening daarvan den voorsmaak des hemels deed genieten.

Zij houden niet op, hun lijden en dood aan God op te dragen of aan te bieden, dat is, met de grootste activiteit in en om God te beminnen, want schoon hun zinnelijke natuur afkeer en gegronden afkeer had van lijden en sterven, hun geest beminde dat lijden en sterven *als goede, God eerende daad*, en bemint dat als zoodanig nog. Hunne liefde behoudt haar object en objectiviteit, welke niet in lijden en sterven *zelve* bestond en den dood zelven hebben ze nooit bemind: dat ware dwaasheid, geen heiligheid; Maar ze beminden den dood als goede daad, de liefde die zij daardoor konden uitoefenen, en die goede daad willen en doen ze nog.

Die opdragt van geheel zich zelven, die weleer smarte ten gevolge had, en een eeuwig gebed geworden is, behoort thans tot hun geluk en hunne heerschappij met Christus, want die opdragt is liefde, en in liefde is het eigenlijkst genot en het eigenlijkst gebied: *volkomen wil.*

Gelijk dus de deugd voortduurt en wel voortduurt in volle daad, met haar geheele objectiviteit en met onophoudelijke voortbrenging van hare gevolgen, of altijd geldende verdienste, zoo, of zooveel te meer duurt de bron en het voorbeeld van die deugd, het offer van Christus vormt in volle daad, in geheele objectiviteit en met onophoudelijke voortbrenging zijner gevolgen: altijd geldende verdienste, genot en heerschappij. En dat bij uitstek persoonlijk offer waarbij hij, dezelfde, offeraar is en offerande, stelt Hij op aarde bepaald tegenwoordig.

volkomen worde geheiligd. Te dien einde draagt Hij ook hier zich aan den hemelschen Vader op, en belijdt Hij den dood voor onze zonden, maar doet het door de dienst van menschen, door van ons waarneembare woorden en teekenen. Zoo dan wordt die daad der daden ook onze daad, dragen ook wij Hem op, bieden wij in Hem aan den Vader niet slechts het beste wat wij hebben, niet slechts het beste wat er is, maar het beste wat er zijn kan, en huldigen en aanbidden God door volkomen eerdienst. Het is eene gedachtenisviering, waardoor we het lijden en den dood van Christus gedenken die voor altijd voorbij zijn, eene gedachtenisviering nogtans in God den H. Geest die ingeroepen over de gaven het wonder wrocht, waardoor niet een *beeld*, maar waardoor het wezen der zaak wordt tegenwoordig gesteld, en waarlijk en werkelijk dat offer wordt opgedragen, hetwelk er beteekend wordt.

Ziedaar het offer waardoor wij danken, vragen, loven, smeeken om vergeving, om vervulling in onze geestelijke en tijdelijke behoeften, en het geheele Onze Vader bidden. Want het is niet óf een verzoen-, óf een verzoek-, óf een brandoffer; het is alles in één, het is *het* offer, 'twelk alles omvat — alzoo geene abstracte algemeenheid waar alles in vergaat, integendeel wij zullen later zien, wat volkomen persoonlijkheid en onderscheiding in dat offer heerscht. Het heeft om die reden ook dat bepaald karakter, 'twelk de hoogste beteekenis van een offer uitmaakt: *dankbaarheid.* God alleen kan volstrekt vrij beminnen. Alle andere liefde voor Hem is dankbaarheid. En ook onze liefde is dank, want alles zijn we door Hem en voor Hem. Wij hebben straks den H. Augustinus de eerdienst liefde hooren noemen; maar hij zelf bepaalt op eene andere plaats, den aard dier liefde nader: „De

„eerdienst — zegt hij — is bijzonder daarin gelegen „dat we niet ondankbaar zijn, vandaar dat wij bij het „waarachtigst en eenig offer zelf (de Mis) vermaand „worden dank te zeggen aan onzen Heer en God [1])."

't Is de reden waarom de Zaligmaker zelf bij de instelling van dit offer dank zeide en gelijk we in de Apostolische Constitutiën lezen het den naam van dankzegging, *Eucharistie* behield [2]).

Blijkt nu, — want dit is ons naaste doel waarom wij hier over het offer spreken, — blijkt nu uit die eerdienst dat de godsdienst Kerk is?

Wie ziet het niet? En van hoevele zijden straalt ons de waarheid toe? Wij staan voor eene zee, en wel genoodzaakt ons te beperken, kunnen we geen zoo bepaald antwoord geven als we zouden wenschen.

Uit die Eucharistiesche eerdienst blijkt, dat de gods-

---

1) August. de Spiritu et litt. § 18. Domino deo nostro gratias agere admonemur. De H. Augustinus herinnert aan de woorden der praefatie in de Mis: *Gratias agamus Domino deo nostro. Dignum et justum est*, enz. Het is geen gering bewijs voor de waarheid der Katholieke leer, dat dergelijke aanhalingen bij de Vaders gevonden worden. Men vindt die bij voorbeeld bij Irenaeus in de tweede eeuw. En geen gering genoegen is het voor den Katholiek, zich zoo in die hooge oudheid te huis te vinden. Wij herinneren ons nog met wat aandoening wij in Cypriaan, (in 248 Bisschop van Carthago geworden), voor het eerst lazen: de priester zegt *Sursum corda*, en het volk antwoordt: *Habemus ad Dominum.* Daar waren we in oud Afrika in de Mis! Cypr. de orat. Dom. Zie ook Epist. LVIII ad Lucium Papam Romanum.

2) Constit. Apostol. II, 33, 1; 57, 11; 58, 2. VI, 27, 1, 2; 30, 1. VII, 25, 1, 2. VIII, 46, 2. Dat Christus bij die dankzegging een Joodsch gebruik volgde, neemt het hooge beginsel onzer uitlegging niet weg, maar bevestigt het. De Joden dankten voor de weldaden die figuren waren van Christus' verlossing, en hun dank was figuur van den dank, dien Christus in dit offer zoude brengen.

dienst van Christus eene Kerk is, die van Hem uitgegaan, door alle oorden der wereld verspreid, alle volken tot zich roept, alle eeuwen duren moet, en dat die Kerk niet eene slechts uiterlijke, hier zigtbare, maar eene zoo geestelijke, zoo innerlijk levende, en waarlijk door Christus in God vereenigd is, dat zij ziel aan ziel, geest aan geest huwend en met elkander in gemeenschap stellend, alle engelen, alle heiligen en zaligen, alle goede geesten met de hier op aarde levenden in ééne maatschappij omvat.

De Eucharistie immers is niet alleen *bovennatuurlijke* eerdienst, in tegenoverstelling eener slechts natuurlijke en als zoodanig zeer verscheidene, maar bovendien *volkomen bovennatuurlijke eerdienst* in tegenoverstelling der Joodsche welke als onvolkomen niet volstrekt uitsluitend was.

Stellen we ter verduidelijking eens de vraag voor, waarom er slechts eene ware, en zoo eenige Kerk bestaat dat buiten haar de zaligheid onmogelijk is.

Zou men haar genoegzaam beantwoorden met te zeggen, dat er slechts ééne waarheid is?

Voorzeker niet, ook van enkel redelijke of natuurlijke waarheid kan men zeggen, dat zij één is. Uit de eenheid van zulk eene waarheid, aan de godsdienst toegeschreven, zou slechts volgen, dat *van elkander tegensprekende* godsdiensten, als de Katholieke, Luthersche, Gereformeerde, enz. niet meer dan eene waar is; maar er geenszins uit te besluiten zijn, dat er geen *verscheiden* ware godsdiensten of Kerken kunnen bestaan. Versche denheid heeft niets gemeens met tegenstrijdigheid. Er is slechts ééne regtvaardigheid, ééne deugd, ééne wetenschap, en voor wie onzer is het geen alledaagsch idee wat Plato met zekeren omhaal bewijst, dat de wetten der regtvaardigheid bij alle volken dezelfde zijn. Het belet evenwel niet, dat er

verscheiden volken, *verscheidene* goed ingerigte regtsorden of staten zijn; want de eindige natuur is verscheiden, en poogt door verscheidenheid, door hier dit, daar dat goed voort te brengen, den rijkdom van het oneindig één te achterhalen.

Zoolang we de rede alleen tot grond nemen, is het derhalve onmogelijk de alomvattende volkomenheid en uitsluitende eenheid der Kerk te bewijzen. Daarvoor is geen grond dan in de bovennatuurlijke orde, dan in het oneindige, want dit alleen is volstrekt één.

En ook dat is niet genoeg; die bovennatuurlijke orde moet, om alomvattend en uitsluitend één te zijn, volkomen wezen en dat oneindige zelf zich hebben toegepast en medegedeeld. Het Jodendom was waarlijk bovennatuurlijk, maar schoon het door zijne eenheid op de volkomen eenheid der toekomst wees, en ons menigvuldige bewijzen levert dat er thans slechts eene eenige ware Kerk kan zijn, het was zelf nog onvolkomen, en de heidenen konden den waren God dienen, en geestelijke kinderen van Abraham zijn zonder tot het Jodendom over te gaan.

De eenheid der wereld is het Christendom, de eenheid des Christendoms is de Katholieke Kerk, en de eenheid der Katholieke Kerk is de Eucharistie.

Eerst daar zien wij op het duidelijkst en bepaaldst den eigenlijken grond eener alomvattende en uitsluitende maatschappij van God en menschen in Christus.

Hij, dien we daar aanbidden, is het Woord der woorden, is het Woord des Vaders door hetwelk alles gemaakt is en zonder hetwelk niets is gemaakt, is de oneindige Zoon Gods.

En die oneindige Zoon deelt zich zoo volkomen en

bepaald aan ons mede, dat Hij ons deel geeft aan zijn offer en spijst met zijn vleesch en bloed.

Is er iets omvattender dan het oneindige of kan daarvan een bepaalder mededeeling zijn?

Konde er hooger waarheid, hooger goed voor den mensch gevonden worden, konde óf voorbij het oneindige nog een doel voor hem bestaan, óf er meer dan een oneindig zijn, óf het oneindige zich meer bepaald aan hem mededeelen: er zou nog eene andere godsdienst mogelijk zijn, en wij hadden de volkomenheid niet om er in te rusten. Maar het is hier 's menschen laatste en hoogste doel, het is Gods eenige oneindige Zoon, die ons niet naderbij kan komen dan door zelf mensch te worden, en bijgevolg geen omvattender en nader middel heeft dan zijne menschheid, zijn vleesch en bloed, om ons aan zijne goddelijke glorie deelachtig te maken. Zoo zeker derhalve als er slechts één Christus is, wiens vleesch wij moeten eten en wiens bloed wij moeten drinken om het leven in ons te hebben, bestaat er slechts ééne orde, ééne ware godsdienst buiten welke de zaligheid niet mogelijk is; één Heer, één geloof, één doop, één God en Vader van allen!

En die godsdienst bestaat noodzakelijk in eene wereldmaatschappij van menschen onder elkander. 't Is onnoodig te herhalen wat we gezegd hebben van de bemiddeling, en hoe de eenheid van God met de menschen en de eenheid der menschen onderling elkander wederkeerig veronderstellen. We hebben het in 't geheim onzes altaars voor oogen. Daar zien wij een priester, een mensch van wien Christus zich bedient om ons aan zijn offer te doen deel nemen, en zulks veronderstelt noodzakelijk de Katholieke hiërarchie. Waar een offer is, is een priester, en waar een priester is, eene hiërarchie.

Indien de Kerk deelt in het offer van Christus, deelt zij ook in de heerschappij door dat offer verkregen; indien Christus zich van menschen bedient om zijn offer toe te passen, om ons te spijzen met zijn vleesch en bloed, bedient Hij zich ook van hen om onfeilbare waarheid te verkondigen, den H. Geest te schenken, zonden te vergeven, en alle genaden uit te deelen die de vruchten van dat offer zijn en zich in de nuttiging van dat offer voltooijen. Wel is hier waar, wat Tertulliaan zegt, God dienen is regeren, want zulk een dienst van Christus is een magt die alle menschelijke magt te boven gaat, en hare werking moet voortzetten tot het einde der aarde en der eeuwen. Wie onfeilbare waarheid verkondigen, wie zonde vergeven en Christus mededeelen, hun behoort de wereld, en wie dat niet vermag, hij predikt vergeefs. Hij moge een tijd lang aanhangers vinden, de wereld verovert hij nimmer.

Maar hoe nu zal die wereld, zullen die volken gedoopt, onderwezen worden in hunne pligten, vergaderd worden in de eenheid van Christus, zonder eene hoogst ordelijke, en zeer uitgebreide administratie, zeggen we het woord: want de vraag beantwoordt zich zelve: zonder Katholieke hiërarchie?

Deze hiërarchie heeft alzoo tot laatste doel om alle menschen tot Christus te voeren, Christus aan hen mede te deelen, en diens geheimvol ligchaam op te bouwen, want allen worden wij één ligchaam die van dat ééne brood eten.

Aan die bovennatuurlijke openbaarheid en uitgestrektheid der Kerk beantwoordt de bovennatuurlijke innerlijkheid, en de Eucharistie, hoogst beginsel van de grootsche historische orde en openbaarheid der Kerk, is tevens het

hoogst beginsel van geestelijk leven 'twelk dat groote maatschappelijk ligchaam bezielt en vereent. Wie tot God wil naderen, moet gelooven dat Hij is: maar welk geloof wordt dan van ons gevorderd, om tot Christus in de Eucharistie te naderen. Hij kon ons niet naderbij komen en evenredig aan die hoogste nabijheid is het levend geloof 'twelk Hij van ons vraagt, om, boven hetgeen de zinnen ons getuigen, Hem te belijden en te beminnen, maar evenredig ook het levend geloof hetwelk Hij ons instort, wanneer wij Hem na waardige voorbereiding ontvangen.

En hier eerst uit de innerlijkheid van het altaargeheim blijkt de diepte, de omvattende maatschappelijke aard der godsdienst, en in wat uitnemenden zin zij Kerk is. Wij kunnen onmogelijk met Christus vereenigd worden, zonder vereenigd te worden niet alleen met al zijne nog op aarde levende ledematen, hoe ver uit ons oog, maar met de levende Heiligen in den hemel, en hen allen die in zijnen vrede zijn van hier gegaan. Christus is waarlijk God, en de Verlosser die den hemel heeft geopend en met de aarde hereend. Het offer dat Hij aan 't kruis volbragt, is derhalve hetzelfde dat Hij in den hemel opdraagt, en hetzelfde dat Hij naar de voorspelling van opgang tot ondergang op alle plaatsen opdraagt in de groote vergadering der Kerk. Mal. I, 11, Ps. XXI. Dat offer geschiedt immer en kan niet anders geschieden, dan ter aanbidding en verheerlijking van God, ter vereering en aanroeping der heiligen, ter verheffing en uitbreiding der Kerk, ter vertroosting en verligting der geloovige maar nog niet gezuiverde zielen; het brengt en onderhoudt de strijdende, lijdende en zegepralende Kerk in één levensgemeenschap, en maakt ze tot eenzelfde Kerk.

Waarlijk de godsdienst die zich in zulk een eerdienst voltrekt is Kerk, is maatschappij van God en menschen en menschen onder elkander in Christus.

Ook Israël was één, was bovennatuurlijk vereenigd in het geloof, zoodat het reeds gelijk de Kerk als één mensch in Christus beschouwd en Zoon Gods genaamd werd. Exod. IV, 22; Osee XI, 1; Matth. II, 15. Ook in zijn eerdienst blonk die eenheid bijzonder uit als het in groote scharen naar den éénen tempel trok, en om het ééne heiligdom, figuur des hemels, zich voor God niet slechts één volk, maar ééne natie, één bloedverwantschap gevoelde uit hetwelk de beloofde Verlosser zou voortkomen. Maar hoe grootsch die zamenkomst was, en voor wat eenheid des geestes die eenheid des vleesches tot middel diende, 't was, wij zien het nu, en verstaan de prophetie: 't was slechts figuur onzer eenheid, figuur van Christus' uitgestrekt en eeuwig rijk, figuur der sakramentele bloedverwantschap, waardoor wij der goddelijke natuur deelachtig worden.

Wil iemand van de eenheid der Kerk in de Eucharistie begrijpen, wat er van te begrijpen is? Hij vestige het oog zijns geloofs op dat niet van menschenhanden gemaakte tabernakel, op den hemel, welken Christus is ingegaan. Hebr. IX, 11, 24. Want niet als het Joodsch tabernakel is het geheim der Eucharistie slechts des hemels figuur; neen, die hemel gloeit er, die hemel wordt er bewerkt, tot dien eeuwigen berg, die stad des *levenden* Gods, met duizenden van engelen [1]) zijn wij genaderd;

---

[1]) De persoonlijke tegenwoordigheid van God zelven wordt niet alleen bij den apostel (Hebr. XII, 22), maar in de Psalmen en bij de profeten altijd voorgesteld of aangeduid door ontelbare Hem verzellende engelen.

wij zijn door den onder ons tegenwoordigen God in waarachtige gemeenschap met de geesten der voleinde regtvaardigen (Hebr. XII, 22, 23), en de H. Joannes, den hemel beschrijvend, beschrijft ons altaar, onze eerdienst, de ééne Katholieke Kerk, de nog ongeziene stad Gods, met *Driemaal vier*, met twaalf poorten, met twaalfmaal twaalfduizend uitverkorenen, die geen ander licht heeft dan het Lam dat geslagt is, en waar dat Lam alleen alles verlicht.

ENGELANDS HEREENIGING

MET DE

KATHOLIEKE KERK.

Op den morgen van den 30 November 1554, het feest van den H. Apostel Andreas, zag men de straten van Londen, in de rigting naar de Westminster-kerk in drukke en blijde beweging. Alles ijlde naar den eerwaardigen tempel, waar heden een groot feest moest worden gevierd, een feest zoo heerlijk, zoo treffend als Engeland sedert de dagen van den H. Augustinus, zijnen apostel, niet meer gezien had. Het gold de her-

eeniging van Engeland met de Katholieke Kerk. Hendrik VIII, Eduard VI, Anna Boleyn waren gestorven, Cranmer en zijne aanhangers van het tooneel getreden. Maria de Katholieke, de dochter der ongelukkige Catharina, had met haren gemaal, den Katholieken Philips van Spanje, den troon van Engeland in bezit genomen, en hare eerste zorg was, het beklagenswaardig werk haars vaders, het vreeselijk schisma te doen ophouden.

In de Westminster-kerk wachtten reeds de pauselijke afgevaardigden, de adel des rijks, de ridders der orden en meer dan vijfhonderd andere edelen en baronnen in hun plegtgewaad, met gouden ketens en edelgesteenten gesierd. De koning zelf kwam met zijn ganschen hofstoet en lijfwacht, alles in staatsie-kleederen — een schitterende optogt, zooals Philips II sedert zijne intrede in 't rijk nog nooit had ten toon gespreid. Eindelijk kwam de pauselijke legaat, de kardinaal Pole en trad naar het altaar; de H. Mis begon, om Gods zegen af te smeeken over de plegtige akt, welke op den avond van dien dag een ongelukkig tijdperk moest besluiten.

Welk een gevoel moet toen den man hebben vervuld dien de vader der Christenheid tot die blijde, maar moeijelijke taak had uitgekozen! Zooveel jaren - reeds meer dan twintig - had hij als balling verre van zijn vaderland doorgebragt, menigwerf her- en derwaarts rondzwervend, nooit veilig voor de heimelijke lagen welke de wreedaard op den Engelschen troon hem bereidde. Sedert hij geweigerd had, de echtbreukige vereeniging met Anna Boleyn goed te keuren, had Hendrik VIII hem met een onverzoenlijken haat vervolgd. Zijne oude eerwaardige moeder, weleer Hendriks opvoedster en naauw aan het koninklijk huis verwant, zijn broeder, diens

zoon, nog kind, hadden op het schavot hun leven moeten laten — om hunne gehechtheid aan de voorvaderlijke Katholieke godsdienst, doch ook om zijnentwille, om te boeten voor hetgeen hij door zijne standvastigheid had misdaan. En zoo zwaar drukte 's konings haat op hem, dat zelfs Katholieke vorsten, als een Hendrik II van Frankrijk, hem niet eens als pauselijk legaat in hunne hoofdstad vergunden te verblijven, en dat alleen om zich den koning niet vijandig te maken.

Maar nu — welk eene verandering! De vorsten des lands zelven hadden hem teruggevoerd, het rijk hem met algemeen gejubel ontvangen, en deze tempel, kort te voren nog getuige van zooveel heiligschendende, immers in kerkelijke scheuring opgedragen offeranden, van zooveel ketterssche aanslagen en predikingen, zou nu weder de oude schoone dagen der eendragt zien en de stem van den waren herder vernemen. De wierook steeg van het altaar op en verbreidde een zoeten geur door de heilige gewelven. Westminster behoorde aan de Katholieke godsdienst weder.

Op den avond van dien dag vergaderde het parlement, lords en gemeente in het paleis der koningin. De pauselijke legaat trad binnen in zijn pontificaal gewaad, ingehaald door den lord opperhofmeester, de edelen van het hof en de bisschoppen; aan de linkerzijde des konings en der koningin nam hij op eene verhevener plaats zijnen zetel in. De grootkanselier Gardiner, bisschop van Winchester, stond op, beklom de tribune en verkondigde plegtig het besluit, eenige dagen te voren door het parlement genomen; het luidde: *Terugkeer tot de eenheid der Katholieke Kerk!* Nog eenmaal stelde hij de vraag voor: of het parlement dit besluit wilde bekrachtigen, en

of het verlangde, dat men de ontbinding van den pauselijken legaat zou verzoeken, ten einde den terugkeer tot de Kerk en de gehoorzaamheid aan den Apostolischen stoel te bezegelen? Met algemeene toejuiching werd dit bevestigd; nu stond de koningin op, en, naar den pauselijken legaat gekeerd, verzocht zij in haren naam en in naam van den koning haren gemaal om de vrijspraak van de beloopen kerkelijke censuren, en de hereeniging des rijks met de algemeene Kerk. De legaat liet zijne bullen voorlezen, verhief toen zijne stem, en rigtte woorden tot de vergadering gelijk ze aan de plegtigheid van het oogenblik voegden.

Hoezeer — dus was de inhoud zijner rede — hadden zij, de plaatsbekleeders van 't Engelsche volk, en dit volk zelf reden, om den Allerhoogste hunnen innigen dank te betuigen, dat Hij hun hunnen val had doen inzien en zulke bijzondere bewijzen zijner liefdevolle teederheid gaf. Want gelijk in de oude tijden juist zij, de natie der Engelschen, (onder de Germaansche volken) de eersten waren geweest, die Hij tot het licht des Evangelies en zijner H. Kerk had geroepen, zoo werden zij ook nu verwaardigd, de eersten te zijn, om na den algemeenen afval den terugkeer tot de eenheid te beginnen. Welk een heerlijk voorregt! welk een genadebetoon Gods! Als de engelen zich verheugen over de bekeering van ook slechts éénen zondaar: welke vreugde zouden zij dan niet toonen over de bekeering van een zoo talrijk volk, van een zoo groot rijk?

Nog vele en troostrijke woorden voegde hij er bij, welke op allen een diepen indruk maakten. Toen stond hij van zijn zetel op. Als de koning bemerkte, dat de legaat tot de akt zelve der vrijspraak kwam, verliet ook

hij zijnen zetel en wierp zich op de knieën, waarin de gansche vergadering hem volgde. En de legaat sprak in de Engelsche taal met luider stem: „Onze Heer Jesus Christus, die ons door zijn kostbaar bloed van al onze zonden en smetten gereinigd heeft, om zich eene glorierijke Bruid zonder smet en rimpel te bereiden, Hij, wien de Vader tot Hoofd over zijne Kerk heeft gesteld, ontbinde u door zijne barmhartigheid. En wij, krachtens de apostolische volmagt, door onzen heiligen Heer Julius III, Paus, ons verleend, ontbinden u en een ieder onder u en dit gansche rijk van alle ketterij en alle scheuring, alsmede van alle vonnissen, censuren en kerkelijke straffen, waarin gij deswegens vervallen zijt. Wij herstellen u in de eenheid der Kerk in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes. Amen."

De koningin weende van blijdschap en aandoening, en vele haar omgevende leden van het parlement vermengden hunne tranen met de haren; anderen omhelsden elkander en riepen: Heden zijn wij herboren! Hierop ging de koning met den legaat aan zijne zijde, terwijl het parlement hen volgde, naar de kapel van het paleis, waar men het *Te Deum* aanhief, hetwelk de zangers harer majesteit onder begeleiding van 't orgel ten einde toe uitzongen, en ten slotte gaf de legaat den zegen van het altaar. Het was reeds nacht, toen men huiswaarts keerde.

Op den volgenden zaturdag, den 1 December 1554, begaven zich de lordmajor en de aldermen van Londen, door eene groote schaar van gemeente-beambten en andere burgers begeleid, in datzelfde aloude kostuum en met diezelfde emblemen, waarmede zij zich nog heden in het

paleis van St. James vertoonen, in plegtigen optogt naar de woning van den legaat Pole, om hem uit te noodigen, zijne plegtige intrede met de teekens zijner waardigheid in de stad Londen te doen. Want tot nu toe had hij dit niet gedaan, wijl stad en land vóór de plegtige ontbinding in 't parlement, nog voor schismatiek werden gehouden. Zij verzochten die gunst, om hunne liefde en hartelijke overeenstemming met de gedane stappen te kennen te geven. Vele adelijken van het land kwamen reeds in de stad om zich bij den togt van den legaat aan te sluiten, en naar echt Engelsch gebruik, besloten zij, na den afloop der godsdienstoefeningen hunnen vereerden landgenoot, die zoo pal had gestaan in 't geloof, een feestmaal aan te bieden. Bezwaarlijk zal Guildhall sedert dien tijd zulke verhevene oogenblikken hebben gezien als toen.

Op den volgenden dag, den eersten zondag van den advent, trok Pole in kerkelijken tooi over de groote brug Londen in, en ging ter hoofdkerk van St. Paulus, waar Londens burgerij vergaderd was met koning Philips zelven aan 't hoofd. De plegtige godsdienstoefening had plaats. Gardiner, de lordkanselier, bisschop van Winchester, hield de preek op de woorden der lesse van dien dag: *Fratres, hora est, jam nos de somno surgere;* Broeders, het uur is nu daar, dat wij uit den slaap moeten ontwaken. Rom. XIII, 11.

De preek, welke om de toegestroomde ontzettende volksmenigte op het kerkhof van St. Paulus gehouden werd, is ons bewaard gebleven. We nemen er eenige plaatsen uit over.

„Ik ben heden herwaarts gekomen — dus ving de bisschop aan — niet zoozeer om naar oud gebruik te onderrigten en de H. Schrift te verklaren, als wel om

openlijk te verkondigen, wat er deze laatste dagen in plegtige raadsvergadering verhandeld en beslist werd. Doch er biedt zich, om er deze mijne verklaring aan te verbinden, geene geschikter plaats aan dan het epistel, hetwelk op den dag van heden in heel de Kerk onder de Mis wordt gelezen: Broeders! het uur is daar, dat wij uit den slaap moeten ontwaken. Ik zal diensvolgens van onzen slaap spreken, daarna over het uur van 't ontwaken.

Onder slaap verstaat de apostel het verzonken zijn in 't aardsche, in de tijdelijke zorgen, de begeerte naar rijkdom. Een slapende heeft somwijlen de voorstelling, dat hij plotseling van een arme een rijk man is geworden, of dat eensklaps zijne ellende en kommer in geluk en vreugde zijn verkeerd. O ingebeeld, ras verdwijnend schijngeluk! Zoo gaat het ons, als wij onze hoop op aardsche goederen, eereplaatsen en rijkdommen stellen: wij wanen, ware vreugde te genieten en gelukkig te zijn; maar dat is slechts een zoete slaap: hij zal verdwijnen, en wij zullen dan de werkelijkheid zien gelijk zij is. — Er is nog een andere slaap, dat is die, welke zoo lang en drukkend op ons lag, onze afscheuring namelijk van de eenheid van het Katholieke geloof en den apostolischen stoel. Want gelijk zij die slapen zich van de gemeenschap der overige menschen afzonderen, zoo hebben wij in dezen onzen slaap ons van het overige Christelijke volk gescheiden door scheuring en ketterij. En gelijk zij die slapen zich in den droom allerlei woeste en verschrikkelijke beelden opdringen, wijl namelijk de redelijke natuur gebonden is en de redelooze overheerscht: zoo zijn gedurende dezen slaap ook vele woeste, onwaardige en verschrikkelijke tooneelen langs ons heen-

gegaan. Terwijl de betere natuur in den slaap begraven lag, hebben de booze en redelooze neigingen van den wellust, der wreedheid en hebzucht veel monsters zoowel op kerkelijk als burgerlijk gebied voortgebragt. Op burgerlijk gebied: geen geloof, geen trouw, zoodat de een den ander zijne gedachten niet meer waagde te zeggen. En zien wij op het kerkelijk gebied, wat al schrikkelijks hebben we daar niet geleden? De gansche gedaante der godsdienst veranderd! ja om geen andere reden zagen wij menschen ter dood veroordeeld dan daarom alleen, dat zij de Katholieke godsdienst niet wilden verloochenen, gelijk het aan de bloedverwanten (*parentibus*) van dezen onzen hier tegenwoordigen legaat wedervaren is. Ja zooverre immer mogelijk, zijn we in de goddeloosheid gegaan, en de woorden van den profeet werden vervuld: *Prophetas tuos occiderunt, altaria tua destruxerunt.* Zij hebben uwe profeten gedood, uwe altaren verwoest. Want diegenen welke met standvastigheid het Katholiek geloof beleden, hebben de doodstraf ondergaan, de altaren zijn omvergeworpen. Deze laatste misdaad echter is, gelijk ons Theophylactus opmerkt, de zwaarste en daarom eerst na de andere genoemd. Immers voor den moord der profeten kan ten minste de schijn van eenigen grond gevonden worden, een zoodanige namelijk als booze menschen dien verzinnen; maar tegen de altaren te woeden, dat is eene misdaad tegen God zelven, voor 'twelk geen schijn van reden, geenerlei verontschuldiging te vinden is. Luther zelf toch kon dit in Duitschland niet verdragen; hij drong er integendeel met allen ijver op aan, de omgeworpen altaren weder op te rigten.

Het is noodig dat ik nog iets over het uur van ons ontwaken zegge. Nader is ons heil, *propior nostra salus*,

nader is ons Christus door de tegenwoordigheid van zijn heilig ligchaam (in het H. Sakrament), nader dan aan onze vaderen, wien Hij slechts door de belofte tegenwoordig was. Hierop hebben zij weinig gelet, die beweerden, dat het evangelie geene andere Sakramenten heeft dan de wet van Moses, en Christus' ligchaam ons niet nader is dan den Joden. Want onze Sakramenten zijn van zooveel te meer waarde, als de tegenwoordigheid eens beloofden meer waarde heeft dan de belofte welke eerst toezegt, dat hij ons tegenwoordig zijn zal. Nader is ons alzoo Christus. Wij kunnen hierbij ook daaraan denken, dat Christus ons nader zal zijn na het Doopsel, indien wij het geloof door goede werken bekrachtigen, dan Hij ons te voren was, toen wij in 't algemeen slechts geloofden (*quam cum credidimus*). Daarop hebben diegenen weinig acht geslagen, die onlangs beweerden, dat wij door het geloof alleen geregtvaardigd worden. Hoe weinig zij het ook wilden toegeven, de ondervinding heeft getoond, dat eene zoodanige leer de menschen tot alle soort van deugd traag gemaakt, ja de deugd schier geheel uit ons midden verbannen heeft.

Het is dus tijd, dat wij uit den slaap ontwaken, wij namelijk. Hieronder versta ik niet dezen doorluchtigen koning, niet de doorluchtige koningin, niet dezen hoogwaardigen legaat, die immers nooit van 't geloof zijn afgevallen; maar ons meen ik, ons, die ons zelven door openlijke besluiten van de Katholieke eenheid afscheurden. En ik wil mij zelven hierbij niet uitzonderen; openhartig beken ik mijnen val, en ik vermaan allen, die of door mij of met mij in dezen slaap verzonken zijn, dat zij verheugd en spoedig met mij opstaan."

Zoo sprak de bisschop van Winchester tot de burgers

van Londen; toen hield hij het volk de gebeden voor welke het doen moest; eerst namelijk moesten zij bidden voor den heiligen Vader, Paus Julius III, voor het heilig collegie der kardinalen en den hoogwaardigen legaat. Ten tweede, voor het regerend echtpaar, den koning en de koningin, en hunne raadslieden; ten derde voor de zielen der overledene geloovigen. De H. Mis werd plegtig opgedragen, en zoo sloot het verheven feest. Londen en Engeland was weder met de Katholieke Kerk vereenigd, de Katholieke prediking werd weder gehoord, het H. Misoffer, door Cranmer's boosheid onder de regering van Eduard VI onderbroken, werd weder elken morgen op de kort te voren nog eenzame en in rouw gehulde altaren opgedragen.

Vol innige vreugde gaf Pole van deze gebeurtenissen berigt aan den Paus. Gisteren — schreef hij — op den feestdag van den H. Andreas, die zelf ook zijnen broeder tot Christus bragt, is dit rijk tot de Katholieke Kerk en de gehoorzaamheid van den apostolischen stoel teruggevoerd. Hij is hierover te meer verheugd, wijl het nog kort te voren niet aan redenen tot vrees ontbrak, deels wegens de voor den H. Stoel niet gunstige stemming veler ingezetenen, en den in zooveel jaren ingekankerden haat tegen den Katholieken naam; deels ook wijl het te duchten was, dat men eene of andere min vereerende voorwaarde aan de hereeniging zou verbonden hebben. Doch niets van dat alles is geschied. Integendeel, terwijl de absolutie werd uitgesproken, hadden allen in 't parlement om strijd en verheugd uitgeroepen: Amen! Amen! Daaruit zag ik — sluit hij — dat het heilig zaad, hoe lang ook onderdrukt, nog niet gansch verdelgd was. En welk eene gelukkige beschikking, dat juist te gelijk met deze blijde

gebeurtenis het berigt komt, dat Zijne Heiligheid de hervorming in de Roomsche Kerk met zulk een krachtdadigen ijver heeft aangegrepen. Voorwaar, dan moet men der Kerk toeroepen: „*Exue te stola luctus et indue te decore;* leg uwe rouwkleederen af en trek uw vreugdegewaad aan; want door God is het u bereid in onvergankelijke glorie; blik om u heen, en zie uwe zonen verzameld van op- tot ondergang, zich verheugend in de woorden des heiligen [1])!"

Te Rome verwekte het berigt van Engelands hereeniging met de Katholieke Kerk eene nooit geziene vreugde. Op een vrijdag, den 14 December, kwam van Florence de in aller ijl afgezonden sekretaris van den keizerlijken gezant te dier stede met de heugelijke mare aan, en begaf zich dadelijk naar het paleis van den Paus, om het eigenhandig schrijven van koning Philips II aangaande de voltrokken vereeniging over te brengen. Zijne Heiligheid Julius III las het en omhelsde van blijdschap en aandoening den gezant, viel op zijne knieën, en zijne armen uitbreidende, riep hij: „*Pater noster, qui es in coelis, sanctificetur Nomen tuum*; onze Vader, die in de hemelen zijt, geheiligd zij uw Naam!" Oogenblikkelijk werd op zijn bevel al het geschut van het paleis en den Engelenburg gelost, en de Paus zelf begaf zich onverwijld naar St. Pieter, om daar zijne dankzegging te her-

---

[1]) Vgl. hierover het destijds verschenen geschrift: *Il felicissimo Ritorno del Regno* d'Inghilterra alla Cattolica unione. 4°. 't Is opgenomen in *Epp. Poli*, V, 303. De preek van den bisschop Gardiner werd gedrukt te Rome 1555, *apud Antonium Bladium impressorem.* Zij staat insgelijks l. c. p. 293. Verg. den brief van Pole aan Paus Julius III, ibid. pag. 1 sqq. — Zie *der Katholik* van April jl.

halen, en naar de kapel van den glorierijken apostel Andreas, op wiens feestdag de gedenkwaardige verzoening geschied was, om daar een H. Mis te hooren.

Toen zich het blijde berigt door de stad verbreidde, zag men overal dank en jubel; de kardinalen ijlden naar het paleis van Z. H. om daar hunne gelukwenschen te brengen, en alsof niet enkel de menschen maar ook de elementen in de feestviering wilden deelen: de hemel tot nu toe somber en in wolken gehuld, werd op eens helder en een blijde zonneglans stroomde over de eeuwige stad uit.

's Namiddags was er plegtig consistorie, waarin 's konings brieven onder algemeen vreugdegejuich werden gelezen. Er werd besloten, dadelijk met den volgenden dag een algemeen jubilé uit te schrijven met de gewone vier processiën te Rome, en het dan tot de overige gewesten der Christenheid uit te breiden. Den eerstkomenden zondag zou in St. Pieter de plegtige Mis *de Spiritu sancto* gezongen worden, en Z. H. besloot, die zelf te doen.

Op den avond van dien dag, alsook de twee volgende avonden, waren het pauselijk paleis, de Engelenburg en de straten van Rome feestelijk verlicht, en het geschutgebulder duurde onophoudelijk voort, dat het — zegt de gelijktijdige berigtgever — ontzettend was te hooren: „*che fu uno stupore ad udire.*"

Den zondag daarop werd het algemeene jubilé verkondigd, hetwelk dadelijk beginnen en onder het oktaaf van Kersmis voortduren moest. De algemeene bedegangen werden onder de meeste deelneming der wereld- en ordesgeestelijken van allen regel en rang, alsmede van alle broederschappen met de grootste godsvrucht gehouden.

Zij togen van de kerk San Lorenzo in Damaso uit,

trokken over de plaats Farnese en gingen naar de kerk *della Trinita*, de nationale kerk der Engelschen, waar 's Pausen hoogwaardige kardinaal-vikaris, die in persoon al de processiën begeleidde, aan een bijzonder hiertoe gereed gemaakt altaar, de gebeden voor het heil en geluk der doorluchtige regeerders van Engeland, alsook voor den vrede en het behoud van hun rijk verrigtte. Van daar ging de processie naar St. Pieter, waar zij, gelijk ook de andere, eindigde. Om de Engelschen nog eene bijzondere eer aan te doen, begaf zich de kardinaal-vikaris met de quatertemperdagen vóór Kersmis naar hunne bovengenoemde kerk, om aldaar, en niet zooals gewoonlijk in de kerk van Laterane, de heilige wijdingen toe te dienen.

Den volgenden zondag was er plegtige dankzegging in St. Pieter. Alvorens zijne vertrekken te verlaten, gaf de Paus bevel, dat, om dien dag op het hoogste te eeren, alle gevangenen voor schuld losgelaten en de schulden uit de pauselijke kas zouden betaald worden. En terwijl de H. Vader, door de kardinalen, bisschoppen, gezanten, prelaten, edellieden en hofbedienden begeleid, naar St. Pieter trok, ging hem de schatmeester, van twee zijner dienaren gevolgd, vooruit, die op den ganschen weg tot de kerk toe, uit twee met klinkende munt gevulde zakken aan de armen, die in groote menigte om hen heen drongen, rijkelijk geld toewierpen. Zoo geschiedde het ook in het terugkomen.

De feestplegtigheid in St. Pieter was luisterrijk en duurde zeer lang, niet zonder groote vermoeijenis voor den Paus, die haar zelf deed, ondanks zijne hooge jaren en ongesteldheid, waaraan hij juist leed. Aan het einde der Mis sprak Z. H. treffende gebeden voor het behoud en de

versterking van het weder tot de Katholieke godsdienst bekeerde volk. Mgr Folieta hield de preek voor den Paus en het heilig collegie.

Ziedaar — riep de redenaar aan het slot uit — ziedaar het schaap dat verloren was, het is wedergevonden. Ziedaar den zoon, die afgedoold was, hij is in de armen zijns vaders teruggekeerd! Groote vreugde heerscht daarover in den hemel, gelijk Christus ons geleerd heeft, en ook wij moeten onze vreugd en onzen dank met het gejuich der hemelsche geesten vereenigen. Och of, om onze vreugde te volmaken, ook de overige volken, welke door denzelfden waanzin werden aangegrepen, mede tot de gedachte kwamen, dit voorbeeld van terugkeer te volgen! Och dat eenig verdriet en leedgevoel over hunne lange verbanning, dat een smartelijk heimwee hen aangrepe! Daarom bidden wij U, almagtige God! naar uwe groote goedheid en barmhartigheid. Hoelang nog, eeuwige Vader! zult Gij de ongelukkige kudde verre van den schaapstal des waren herders laten omdolen? Hoelang nog zult Gij het aanzien, dat zij met het vergif der goddelooze leer worden gevoed? Is dan voor zoo ontelbaar veel zielen het heilig bloed van uwen Zoon te vergeefs gevloeid? Moet dan een zoo groot deel der wereld langer nog van de vruchten des lijdens van uwen Zoon verstoken blijven? Daar toch de kracht van dit lijden door het geloof en de heilige Sakramenten der Kerk in de menschen wordt overgebragt, kan zij zeker aan hen niet medegedeeld worden welke die geheimen verachteloozen en versmaden? O, dat zij dit niet langer meer wilden doen! Daarom zullen wij U bidden, eeuwige Vader! dat zij, door de verlichting van uwen H. Geest opgewekt, zich vergaderen en op den weg des

heils terugkeeren. En u, verhevene Julius! bidden wij, dat gij den ijver dien gij voor de Britannische zaak hebt getoond, ook op de overige volken, die onder dezelfde ramp gebukt gaan, wilt overdragen. Geen grooter last kan u uwe waardigheid opleggen; geen heiliger pligt kan er zijn voor den Roomschen Paus, die Christus' plaats op aarde bekleedt. Deze zorg op u te nemen, en eenmaal opgenomen, niet te laten vallen, dit maant, o heilige Vader! uw pligt u aan, opdat de Kerk, onder zooveel lijden zoo langen tijd gebukt, eens in een dragelijken toestand hersteld worde, en opdat het eindelijk, na verwijdering van zooveel oneenigheid en verzet, één schaapstal zij, en de gansche kudde van Christus na zoolang omdolen den éénen herder volge.

Dit was het slot der rede. De Paus keerde door de St. Pieterskerk naar zijn paleis terug, waar men, nadat hij nog het H. Sakrament in zijne kapel had aangebeden, aan het in grooten getale verzamelde volk den heiligen zweetdoek toonde; ook bleef het hoofd van den H. Andreas den ganschen dag ter vereering uitgesteld.

Op hetzelfde oogenblik dat de Paus de kapel van 't H. Sakrament verliet, kwam de koerier aan, die uit Engeland berigten van den kardinaal-legaat overbragt, met het volstandig verslag van alles wat er voor de vereeniging in het parlement verhandeld was geworden; — 't was de schoonste bekrachtiging van het blijde feest. De kardinalen bleven allen in het paleis, om bij den Paus, die hen bij 't uitgaan van de kamer der paramenten met de vriendelijkste woorden had uitgenoodigd, ter tafel aan te zitten.

's Maandags kwam Giberto, die aan den Paus en heel het heilig collegie een uitvoerig berigt over alle bij-

zonderheden der groote gebeurtenis mededeelde. Z. H. wilde over het geringste ingelicht worden, en op nieuw werden de vreugdebetuigingen herhaald, welke op de eerste mare over den terugkeer van Engeland aan den dag gelegd waren [1]).

PROTESTANTSCH GETUIGENIS

VOOR DE ZUIVERE ZEDEN DER KATHOLIEKEN,

ALS GEVOLG VAN DE BIECHT.

Met de in Engeland altijd voortgaande Puseyïstische beweging was het reeds voor eenigen tijd zoover gekomen, dat men de Katholieke biecht heeft willen invoeren. Maar daartegen is thans een storm van de meer Protestantsch gezinde Anglikanen losgebroken, die, naar de berigten te oordeelen, in felheid en kwaadaardigheid overtreft, wat men van dergelijke reactie sinds eenigen tijd uit Engeland

1) Over al deze feestelijkheden verscheen destijds een geschrift: *l'Allegrezza publica e ringraziamenti* fatti a Dio della Santità di N. S. Julio Papa III et del sacro Collegio e del tutto il populo di Roma per il felicissimo ritorno del Regno d'Inghilterra alla Cattolica unione della obbediènzia della Sede Apostolica. in 4. — Het staat in *Epp. Poli*, V, p. 320.

vernomen heeft. Om de Puseyïsten regt hatelijk te maken, wordt aan de menigte wijs gemaakt, dat het verkapte Jesuïeten zijn. De Katholieken moeten het misgelden. Het regent pamfletten tegen het Papisme, tegen de kloosters als holen van bederf, en spotprenten worden in omloop gebragt waarop men de monniken vrouwen tusschen twee bedden ziet verstikken, en hare kleine kinderen vermoorden; al de wapenen uit het oude Protestantsche tuighuis worden weêr voor den dag gehaald. Zeer natuurlijk wordt inzonderheid de biecht aangevallen en voorgesteld als bron van het schromelijkst zedebederf, en een middel tot de schandelijkste ontucht. Mogelijk zullen we daar hier met der tijd vertalingen van krijgen, als van het schotschrift van Mignet.

Intusschen heeft de *Union*, een aan de Puseyïstische belangen gewijd blad, met welks rigting wij onze lezers reeds hebben bekend gemaakt, het voor de instelling der biecht opgenomen, en onder anderen de volgende getuigenissen, welke wij belangrijk genoeg achten om ze mede te deelen, ten voordeele van de Katholieken afgelegd.

„Komen we tot de feiten, zegt de *Union*, en wij zullen zien, dat men als een vasten regel kan stellen, dat de zonden tegen het zesde gebod veel algemeener zijn onder de Protestantsche dan onder de Katholieke bevolkingen, en dat dit onderscheid niet kan worden toegeschreven dan aan het aanwezig of niet aanwezig zijn der sakramentele biecht. In Zwitserland is het bederf der vrouw een veel meer verspreid kwaad in de Protestantsche kantons dan in de Katholieke. Het getal der onechte geboorten, hoewel die later gewettigd worden, is veel grooter in de eerste dan in de laatste. De biechtstoel is de waarborg voor de zuivere zeden der vrouwen.

„In Italië, in Spanje heerscht, ondanks de aanvechtingen van het klimaat, en het vuriger gestel des volks, veel meer kuischheid onder de tot de volksklasse behoorende vrouwen, dan onder die der Protestantsche landstreken. In Schotland, in het grootste gedeelte van Engeland, en in het Protestantsche Duitschland, wonen dikwerf mannen en vrouwen van den landelijken stand met elkander voordat het huwelijk openlijk gesloten wordt. Zulk een staat van zaken is in Italië en in Spanje ten naastebij onbekend. Maar we hebben niet noodig buiten ons eigen land te gaan. Vergelijken wij slechts verschillende gedeelten van het Britsche rijk. De meest prikkelbaren onzer medeburgers, en degenen die van nature het meest aan dergelijke aanvechtingen zijn blootgesteld, zijn zeer zeker de inwoners van Ierland. Van een anderen kant zijn de Schotlanders de meest flegmatieke. En vergelijken we nu de kuischheid der vrouwen in deze twee streken, onderzoeken wij de zeden der landlieden en maken we het getal der onechte geboorten op. Het besluit is weder hetzelfde. De Iersche vrouwen zijn de kuischste van het Britsche rijk. Waar kan men die uitkomst anders aan toeschrijven dan aan de biecht?

„Amerika levert een nog treffender voorbeeld. De Katholieke Staten, als Louisiana, zijn in weerwil van het klimaat en den volksstam onder dit opzigt veel zedelijker dan die van het noorden; en, 't is wonderlijk, de Protestantsche Staten zijn juist degenen welke die pest voortbrengen welke men het *sociële kwaad* noemt. De biecht, welke het Protestantsch publiek beschouwt als schandelijk en walgelijk, is het eenigst middel hetwelk men tot heden heeft uitgevonden ter bewaring van de zuiverheid der vrouwen. Slechts in die landen waar men biecht, bewaren

de jonge dochters, bewaart de jeugd de voorvaderlijke eenvoudigheid en onschuld, welke als het onderscheidend kenmerk zijn der Katholieke veldbewoners, en die in onze dorpen niet meer gekend zijn. Zelfs in de van Schotland en Wallis afgelegen dorpen, overwint *het sociële kwaad* onder dezen of genen vorm. Het is met dat kwaad gelegen als met het bederf van de Theems; er zal een krachtige poging noodig zijn om er ons van te bevrijden, en die poging zal niet kunnen geschieden, zonder dat wij nederig onze degradatie belijden. Het Protestantisme houdt zich slechts bezig met het uiterlijke: zoolang de goede schijn behouden blijft, moeit het zich weinig met het innerlijke."

HOE MEN VOOR DUIZEND JAREN LEERAARDE EN LEERDE.

Onder dezen titel deelt het jaarlijksch verslag over het opvoedingsgesticht van het Benedictijner stift Maria-Einsiedeln voor 1856/57 een opstel mede, dat, ook reeds in *der Katholik* opgenomen, algemeen verdient bekend te worden. We hooren daar den beroemden Walafridus Strabo zelven het verhaal geven van zijne eerste studie-

jaren, hetwelk bij iets wonder liefelijks, kinderlijk eenvoudigs, veel leerrijks bevat en onzer overweging en vergelijking dubbel waardig is.

Walafried kwam onder den grooten abt Hatto, wien hij zelf in de *Visio Witini* verheerlijkt heeft, in het Jaar 815, toen negen jaren oud, als arme weesknaap naar het Benedictijner klooster te Reichenau, in het diocees van Constans. Daar ontving hij zijne eerste opleiding, doch werd in het klooster van Fulda, onder Rhabanus Maurus verder gevormd. Zijne voorbeeldige godsvrucht en grondige kennis verwierven hem aller achting, zoodat hij eerst deken van St. Gallen en later abt werd van Reichenau. Hij stierf omstreeks het jaar 849. Behalve zijn *Glossa ordinaria in S. Scripturam*, *Poemata*, enz. bezitten we van dezen Benedictijn een werk *De officiis* seu *De exordiis et incrementis rerum ecclesiasticarum*, hetwelk van belang is om de tucht der oude Kerk te leeren kennen. Hooren we nu uit zijn eigen mond het schilderachtig verhaal van zijn eersten leertijd tot het begin zijner theologische studiën, waarover, tot ons groot leedwezen, het voortreffelijk program niets mededeelt.

„Ik wist, verhaalt Walafried, volstrekt niets, en stond zeer verbaasd, toen ik de groote kloostergebouwen zag, waarin ik van nu af wonen mogt; ik was verheugd, dat groot aantal kameraden en speelmakkers te zien, die mij vriendelijk verwelkomden. Overigens heb ik ook hun menige vreugde verschaft, daar mij alles nieuw en ongewoon voorkwam, waardoor ik dikwijls links en ongepast of ontijdig nabootste wat ik anderen zag doen.

Doch na eenige dagen reeds vond ik mij beter te huis, en naauwelijks had ik mij naar de algemeene orde leeren voegen, of de scholasticus Grimald gaf mij aan een der meesters over, bij wien ik moest leeren lezen. Ik was daar niet alleen, maar er

waren nog meer knapen van mijne jaren bij hem, van aanzienlijken zoowel als van geringen stand, welke echter allen reeds verder gevorderd waren dan ik. De goedige hulp mijns meesters en de eerzucht dreven mij om strijd aan, mij met ijver op die bezigheid toe te leggen, en na eenige weken had ik het zoover gebragt, dat ik niet slechts datgene wat men mij op mijn wastafel schreef, maar ook het Latijnsche boek, dat mij gegeven werd, met gemak konde lezen. Daarop kreeg ik een Duitsch boekje, dat mij wel is waar bij 't lezen meer moeite kostte, maar hiervoor ook eene hartelijke vreugde verschafte. Want als ik iets gelezen had, verstond ik het ook, wat bij het Latijnsche niet het geval was geweest, zoodat ik mij aanvankelijk zeer verwonderde, hoe men lezen en tevens het gelezene verstaan kon.

In den herfst ten tijde van den oogst was er verscheidene dagen geen school; wij voeren met onzen meester naar hartelust op het meer, of zochten appelen onder de rijk beladen boomen welke het klooster omgeven. Toen deze vreugdedagen voorbij waren, moest ik beginnen met de letters, die ik nu had leeren kennen en verbinden, op mijn wastafel na te teekenen, eene bezigheid die mij niet goed wilde afgaan. Van verveling viel ik op menigerlei andere dingen en plaagde mijne kameraden, wat mij berispingen en menigmaal slaag berokkende. Intusschen leerde ik de schrijfkunst in den loop van den winter, en kwam in het voorjaar van 816 op mijn tiende levensjaar bij den onderwijzer der grammatica, Magister Gerard.

Jaar 816. — Het eerste wat ik daar doen moest, was, eenige Latijnsche spreekwijzen van buiten te leeren, om mij voor mijn kameraden in het Latijn verstaanbaar te maken. De meesten mijner medescholieren waren reeds ver gevorderd, eenigen in het tweede, anderen in het derde en vierde jaar der grammatica. Daarom moesten zij, behalve in den tijd van uitspanning, altijd Latijn met elkaâr spreken; ons eerst beginnenden echter was het toegestaan, met elkaâr, voor zooverre noodig, Duitsch te spreken. Na eenigen tijd werd mij de grammatica van Donatus in handen gegeven, en aan een ouderen leerling gelast, mij hierover zoolang te ondervragen, dat ik alle acht rededeelen en de regels over hunne verbuiging in 't geheugen had. De eerste twee uren gaf

de leermeester zelf zich de moeite van mij te toonen, hoe ik bij 't leeren van deze woorden en vormen der rede moest te werk gaan; later echter kwam hij slechts tegen het einde der leeruren om aan mijn meester te vragen, hoe ik 't er mede gemaakt had. Deze kon nu wel is waar, niet anders dan tevreden zijn met de vorderingen, die ik in Donatus maakte, ik wist al de vragen en antwoorden altoos naauwkeurig, maar ik vond er nog tijd bij, om allerlei grappen te vertoonen en daarmede mijne kameraden te storen. Ik wist namelijk, dat de scholier die ons leerde, mij niet mogt slaan, en te veel van mij hield, om het aan 't einde der schooluren aan den leermeester te zeggen. Soms echter gebeurde het, dat ik de zaak zóó ver dreef, dat ook zij die in een ander gedeelte der zaal de tweede en derde grammatica bestudeerden, het bemerkten, en door hun lagchen den meester, die zich met hen bezig hield, opmerkzaam maakten. De eerste maal kwam ik er met een ernstigen scherpen blik af; den tweeden keer kwam hij naar mij toe en vroeg, of ik dan zoo vergeetachtig was, of hij dreigde mij met opgeheven wijsvinger; maar als dat alles niet hielp, liet hij mij eene portie van mijn middagmaal onthouden, of greep de roede van den wand.

Elken namiddag moesten wij de regels, die wij 's morgens in het geheugen geprent hadden, leeren toepassen. De scholier, of ook menigmaal de leermeester, zeide ons in het Duitsch grootere of kleinere zinnen voor, die wij dadelijk in 't Latijn op onze wastafels moesten schrijven; de woorden waren ons deels uit Donatus, deels uit de dagelijksche gesprekken bekend; ook mogten wij ze aan onze onderwijzers vragen. Daar wij echter op het gehoor schreven, zonder de woorden te zien, werden ze door mij dikwijls wonderlijk genoeg geschreven. 's Avonds werd ons een gedeelte van de Bijbelsche Geschiedenis verhaald, dat we altoos den anderen morgen moesten oververtellen.

Terwijl wij Donatus voor de tweede en derde maal zamen herhaalden, werd de kerkbouw in onze nabijheid voltrokken. Tusschen ons schoolgebouw en het kloosterslot verhief zich de heerlijke munster (kloosterkerk). Toen ik te Reichenau kwam, was zij reeds vergroot; enkel werkten de broeders nog onafgebroken aan de volledige versiering van het inwendige. Eindelijk kwam de vurig

verlangde dag van de inwijding der prachtige kerk. Ontelbare volksmenigten waren op het feest toegestroomd; reeds twee dagen te voren was het meer met schepen bedekt, waarop met het volk heeren en ridders van nabij en van verre kwamen aangespoed. Ook verscheidene bisschoppen en afgevaardigden van het hof van Lodewijk waren gekomen; want de abt was een goed vriend van Karel, Lodewijk's grooten vader, geweest. Ter eere van Maria, Onze Lieve Vrouw, werd de munster ingewijd door den abt en bisschop Hatto in de tegenwoordigheid van alle bisschoppen, die in hun vol plegtgewaad aan het feest deel namen. Het was een wonderschoon gezigt: zevenhonderd broeders, honderd kweekelingen der binnen-, vierhonderd der buitenschool vormden een koor, zooals ik nog nooit gezien of gehoord had; en bij de hoogmis antwoordde het gansche volk op de gebeden van den bisschop. Toen voor het eerst van mijn leven ontwaakte er iets wat niet te noemen is in mijn hart, een oneindige weemoed kwam over mij, Gods grootheid en goedheid vervulden mijne ziel, en ik maakte het besluit, mij algeheel en onverdeeld aan zijne dienst toe te wijden.

Van dit oogenblik af aan werd ik in al mijn doen ernstiger en stiller, waarover mijne leermeesters en vooral Domnus Grimald zich verhengden, en al mijne medeleerlingen zich verwonderden. De abt Hatto wilde alvorens naar zijnen bisschoppelijken zetel te Basel terug te keeren, onze examina bijwonen; hij was met mijne antwoorden bijzonder tevreden, ik sprak met kinderlijk vertrouwen tot den hoogen vriendelijken man, dien ik voor eenige dagen zoo groot en luisterrijk te midden der bisschoppen, graven en ridders gezien had, en die nu als een goedige vader in ons midden nederzat. Hij beval mij aan de bijzondere zorg van Domnus Grimald aan.

Jaar 817. — Den volgenden winter hield het tweede deel der grammatica, de orthographie, ons bezig, en van nu af moesten ook wij altoos Latijn spreken, waarbij voorzeker veel voor den dag kwam, dat tot groote vervrolijking onzer leermeesters en medescholieren strekte. Elken morgen werd ons een gedeelte van het psalter gelezen, we schreven dat op onze wastafelen, dan moest ieder de schrijffouten van zijn buurman verbeteren; een van diegenen, welke het vierde jaar de grammatica bestudeerden,

moest dan aller werk nazien. Hierop werd woord voor woord nagegaan en alles verklaard, en den volgenden morgen moesten wij dat gedeelte van buiten leeren. Op deze wijze prentten wij het geheele psalter in ons geheugen. Nu mogten we met de andere leerlingen aan het koorgezang der broeders deel nemen. Evenwel was dit voor ons kweekelingen der buitenschool slechts op zon- en feestdagen het geval, terwijl die der binnenschool met de broeders in 24 afdeelingen verdeeld, om beurt den ganschen dag door, den lof van God zongen. Zij mogten in het koor zelf staan, wij echter hadden naast het koor onze plaats, wijl wij het ordekleed niet droegen, en niemand zonder dat gewaad noch in het koor noch in het slot mogt komen.

Jaar 818. — In dit jaar werd ook de eerste wijnberg op het eiland geplant, en als wij onze examina in tegenwoordigheid van Domnus Erlebald, die de binnenschool bestuurde, er goed afgebragt hadden, mogten we de eerste druiven proeven. Met nieuwen lust gingen we aan 't lezen van Alcuinus en de Disticha van Cato, waarvoor het noodig was, dat wij nu de metrica leerden; ik kreeg een exemplaar, waarin de grammatica van Alcuinus en de metrica van Beda bij elkaâr waren. Anderen kregen de metrica van Victorinus, waarbij wij dan zelven onder elkaâr in het bijzijn der leermeesters over de regelen der prosodie en later over de verskunst moesten spreken.

Aan de gedichten van Prosper en Juvencus, alsmede aan die van Sedulius, die wij twee aan twee te zamen lazen, beproefden en toetsten we onze regels en ons geheugen, en legden er in de avonduren bij den leermeester naar de beurt rekenschap over af. Ter oefening van 't geheugen moesten wij de hymnen der kerkelijke dag- en feestgetijden van buiten leeren, welke ons overigens door het dikwerf herhalen voor een gedeelte reeds vrij eigen waren. Ook werden wij van den zomer af, evenals de anderen, gelast, onder tafel te lezen, waartoe wij ons in den beginne, onder de leiding van een ouderen scholier, voorbereidden. Hierbij overviel mij de eerste maal een gevoel van bangheid, waardoor ik veel fouten maakte en van den corrector, die niet het allerminste onberispt liet doorgaan, zoo dikwerf teregt gewezen werd, dat mij bijna de moed ontzonk.

Juist in dezen tijd verloren wij het hoofd onzer school, Domnus Grimald, welke met Domnus Tatto, die insgelijks tot het getal onzer meesters behoorde, door den abt Hatto naar het klooster Aniane gezonden werd; bij zijn vertrek vervaardigde ik mijn eersten Latijnschen brief, waarin ik hem mijne kinderlijke liefde en dankbaarheid betuigde, en dien ik met een moeizaam zamengebragt Distichon besloot. Hij schonk mij een afschrift der Ecloga van Virgilius, welke ik in mijne vrije uren telkens op nieuw doorlas en bestudeerde. Hoofd der school werd nu Wetin, de broeder van Grimald, en bleef het tot zijnen dood, waarvan ik de merkwaardige omstandigheden, gelijk ik later zal zeggen, in hexameters beschreven heb.

Jaar 819. — Om onze grammatische studiën te voltrekken, werden wij gelast, gedurende den winter de nieuw aangekomen leerlingen op dezelfde wijze in de grammatica en orthographie te onderrigten, als anderen het ons vroeger gedaan hadden. Van dit werk kweet ik mij met evenveel liefde als goed gevolg en verwierf mij daardoor de genegenheid van Wetin in hooge mate. Te gelijkertijd maakte ons meester Gerard, de onderwijzer der grammatica, met de figuren en tropen der rede bekend, waarbij hij ons die eerst in de H. Schrift aanwees, en dan verlangde, dat wij hem uit de dichters, die wij reeds gelezen hadden, alsook uit Statius en Lucanus, welke wij nu lazen, gelijksoortige stukken en voorbeelden zouden aantoonen. Diegenen van ons welke voor 't onderwijzen van anderen roep noch aanleg voelden, hielden zich onder het oog der onderwijzers met het afschrijven der grammatica's van Priscianus, Marius Victorinus en Cassiodorus bezig, of oefenden zich in 't vervaardigen van Latijnsche en Duitsche zinnen, welke aan het dagelijksche leven, de bijbelsche geschiedenis, of de gelezen schrijvers ontleend waren. Hierbij mogten wij het woordenboek der synoniemen gebruiken, 'twelk magister Gerard inmiddels voor ons bewerkt had, en dat ons ook bij 't verzenmaken de voortreffelijkste diensten bewees.

Onder dergelijke bezigheden kwam de tijd aan, dat al wie van de grammatica tot de rhetorica zouden overgaan, twee en dertig in getal, hiertoe door de laatste examina moesten gemagtigd worden.

Wij herhaalden daarom tegen het einde van den zomer met onzen lezer de drie deelen der grammatica, etymologie, orthographie, en der metrica, alsook de leer der figuren en tropen. Op den bepaalden dag kwam Domnus Erlebald met de overige leermeesters der binnenschool in de groote zaal van ons gebouw en stelde ieder onzer verscheidene vragen voor over de vakken welke wij bestudeerd, en over de schrijvers die wij gelezen hadden. Uit de laatsten moesten wij voor iederen regel de bewijsplaatsen geven. Ook over de verhalen uit de geschiedenis van het oude en nieuwe Testament, welke wij al die vier jaren door gehoord hadden, alsook over zin en beteekenis er van, werd rekenschap van ons verlangd. Die in eenig punt achtergebleven waren, ontvingen den last, zich daarin nog naauwkeuriger te onderrigten, en zij die eenige onverschilligheid of nalatigheid hadden getoond, kregen van Domnus Erlebald, die ons destijds een uitermate ernstig en streng man toescheen, eene scherpe berisping. Niet allen echter mijner medescholieren gingen met ons op de Rhetorica over; menige jonge adelijken gingen naar huis of werden door hunne ouders afgehaald, om als edelknapen de ridderlijke kunsten te leeren, waartoe in de kloosterschool geene gelegenheid werd gegeven. Want ofschoon wij elken dag ridders en graven in het gastverblijf naast ons zagen afstappen, kwamen wij echter met hen in niet de minste aanraking; alleen de geestelijken en bisschoppen kwamen somwijlen in onze vertrekken, om onze vorderingen te onderzoeken, of zich in onze vrolijke spelen te verlustigen. Ik herinner mij nog altoos, hoezeer ik mij beschaamd voelde, toen ik bij een wedloop in tegenwoordigheid van een bisschop aangegaan, op den grond stortte en daarvoor nog uitgelagchen werd. Sedert dien dag beviel mij die wijze van uitspanning niet meer en ik hield mij liever met het teerling- en stokspel bezig.

Gedurende de vacantiedagen, welke ons dit jaar door kleine uitstapjes naar de aan 't klooster behoorende landhoeven nog aangenamer werden, kwamen tot onze groote vreugde ook de beide leermeesters Domnus Grimald en Domnus Tatto weder in Reichenau terug. De eerste ontving den last, die hervormingen in de kloosterorde in te voeren, welke hij naar zijne in Aniane opge-

dane ondervindingen noodig achtte; Tatto nam het op zich, ons in de geheimen der rhetorica in te wijden.

Jaar 820. — Op den gedenkdag van den H. Pirminius, onzen heiligen stichter en eersten abt (den 3 November), begonnen wij onze rhetorische studiën. Ons leerboek was Cassiodorus [1]), die aan de meesten onzer al bekend was, wijl men ons reeds op de grammatica zijne op het vak betrekkelijke schriften gegeven en ter lezing aanbevolen had. Daarbenevens verklaarden en commentariëerden wij in de school de rhetorische schriften van Cicero; het lezen van Quintilianus werd aan ieder vrijgelaten. Tot nog toe hadden wij behalve eenige kleinere brieven geene opstellen te maken gehad, doch nu moesten wij bijna elken dag de verschillende soorten van redevormen, zooals zij in het leerboek ter sprake komen, leeren toepassen. Deze werkzaamheden hielden ons den ganschen winter bezig. In het voorjaar begon de studie der geschiedenis, waarvan we reeds uit het Martyrologium, door de voorlezing onder tafel en het spreken met onze leermeesters eenige kennis verworven hadden. Het Chronicon van Beda werd hierbij ten grondslag gelegd, en we kregen om het na te slaan het boek waarin de bibliothekaris Reginbert de Chronijken van Eusebius van Caesarea, van den H. Hiëronymus, Prosper, Cassiodorus, van de bisschoppen Jornandes en Mellitus bij elkaâr had laten schrijven. Hierbij lazen wij in de school eerst Sallustius, later Titus Livius, in wien wij daarenboven de rhetorische regels en vormen na te wijzen hadden. Ik las in dezen tijd op Tatto's aanraden ook den Dialoog van Alcuinus over de rhetorica en de deugden, welke hij ons meêgebragt had, en ik vond er evenveel leering als genoegen in.

Ter afwisseling verklaarden wij eenige stukken uit de Aeneïs van Virgilius, alsook uit Prudentius en Fortunatus, en vervaardigden van tijd tot tijd zelven kleinere Latijnsche gedichten. Tot

---

[1]) Over dezen beminnelijken geleerde vindt men wetenswaardige bijzonderheden in het „Akademiesch proefschrift" van Dr. P. P. M. Alberdingk Thijm, getiteld: „Iets over Magn. Aur. Cassiodorus Senator en zijne eeuw", enz. (Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1857); bepaaldelijk bl. 107: „Senators klooster".

dit laatste werden niet allen verpligt; ik echter deed het met zulk een lust, dat ik er dikwijls de andere werkzaamheden door verzuimde. Eindelijk moest ieder onzer een der Chronijken voor zich afschrijven, om die later bij voorkomende gevallen altoos bij de hand te hebben.

Jaar 821. — Den eerstvolgenden winter hield ons, onder Tatto's leiding, de dialectica bezig; hij onderwees ons hierin naar het geschrift van Alcuinus, hetwelk hij uit Frankrijk had medegebragt. Doch wijl daarvan aanvankelijk slechts een enkel handschrift voorhanden was, werd ons Cassiodorus en de inleiding van Porphyrius, later ook Boëthius en Beda's geschrift over de dialectica van Aristoteles in handen gegeven.

Wij moesten nu bij afwisseling de verschillende onderwerpen der dialectica met elkaâr bespreken. Vooral hield Tatto er van, ieder van ons over hetzelfde onderwerp zijne eigen definitie te laten maken, en dezer juistheid dan tegen de aanvallen der tegenpartij te laten verdedigen. Als wij hierbij in te groote hitte geraakten, werd de redetwist dadelijk afgebroken en mogt eerst den volgenden dag weder voortgezet worden. Ik vond het meeste behagen in de logica, en hield mij dikwerf daarmede bezig, dat ik bij de bewijsplaatsen, welke Alcuinus uit de gedichten van Virgilius aanvoerde, nog andere zocht, waartoe Tatto mij bijzonder opwekte. Want het lezen der dichters zoowel als de studie der geschiedenis werd voortgezet en over beiden werd door iedereen wekelijks op den daarvoor bepaalden dag rekenschap afgelegd.

Tijdens den zomer maakte Tatto ons met de wetverzamelingen bekend, welke ons in het werkelijke leven invoeren en de rijkste stof voor onze rhetorische en dialectische oefeningen aanbieden moesten. Velen van ons, die met de dialectica niet goed weg konden, hadden deze verzamelingen al vroeger ter hand genomen, en de wetboeken van Theodosius, der Salische en Ripuarische Franken, alsmede der Longobarden vlijtig doorbladerd. Nu werden ze door allen nog eens vlijtig doorgegaan, waarbij ons Tatto uit zijn rijke ondervinding de heerlijkste opheldering mededeelde. Hij had zijne jeugdige jaren in de keizerlijke Palts doorgebragt en was daardoor onuitputtelijk in feiten van allerlei aard, waarmede hij ons alles aanschouwelijk maken en tegelijk wijze raadgevingen voor de toekomst

verbinden kon. Onder de vele geestelijken en bisschoppen, welke dezen zomer onze school kwamen zien, was ook Thegan, koorbisschop van Trier, een oude vriend van onzen abt Hatto, die bijkans alle twee of drie jaren Reichenau bezocht.

Jaar 822. — De gansche winter werd nu ter inscherping van de regels besteed, die wij in de laatste twee jaren over de rhetorica en dialectica gehoord en in ons geheugen geprent hadden. Deze oefeningen waren tweeërlei: eerst mondelings, dan ook schriftelijk. Uit de geschiedenis, het dagelijksche leven of ook uit de wetverzamelingen werden ons stoffen aangewezen, die wij in redetwisten voor en tegen moesten behandelen. Daarbij oefenden wij ons in de kunst der bewijsvoering en vormden tegelijkertijd onze taal. Gewoonlijk moesten wij onze bewijzen eerst in streng dialectischen vorm aan onzen leermeester voorleggen, en ze vervolgens met rhetoriesch gewaad omkleeden, waarbij niet zelden verlangd werd, dat wij hetzelfde op zes of zeven, ja dikwerf nog meer wijzen even goed wisten uit te drukken. Ook levensgeschiedenissen van Heiligen moesten wij menigmaal vrij navertellen, of ook karakter-schilderingen en lofredenen schrijven en voordragen. Van tijd tot tijd maakten we ook Duitsche verzen naar het voorbeeld der verzamelingen van volksliederen en sagen, welke Tatto ons voorlas. Abt Hatto was door den grooten Karel herhaaldelijk uitgenoodigd, de Duitsche taal op de kloosterschool meer in aanzien te brengen. Dien ten gevolge gaf Tatto ons gelegenheid, eerst om Duitsche woordenboeken, en daarna om Duitsche overzettingen en redevoeringen te maken; en aan verscheidenen onzer gelukten die zelfs beter dan de Latijnsche. Slechts met de orthographie kwamen we niet te regt, wijl vele Duitsche klanken zich met geen Latijnsche letters laten uitdrukken, en ieder van ons, al naar gelang van de plaats van welke hij afstamde, weder zijne eigene schrijfwijze had. Het gelukte ons derhalve veel spoediger, eene vrije voordragt in de Duitsche taal te doen, dan eene overzetting of een opstel neder te schrijven.

Middelerwijl spoedde het oogenblik aan, dat ons in een nieuwen kring van leerstoffen zou voeren. Te voren echter hadden wij een examen te ondergaan, dat door eene voor ons gansch onverwachte gebeurtenis eene bijzondere belangrijkheid zoude verkrijgen. Wij

hoorden namelijk, dat abt Hatto, die sedert mijn geboortejaar 506 het klooster bestuurd had, zijnen herderstaf in jeugdiger en krachtiger handen overgeven en de overige dagen zijns levens in de stille cel uitsluitend aan de dienst van God en het heil zijner ziel toewijden wilde. Het was dus voor de laatste maal, dat hij onze examina bijwoonde, en nadat hij ons allen over de grammatica zoowel als over de rhetorica en dialectica in 't Latijn en zelfs eenige malen in het Duitsch had laten antwoorden, vroeg hij ons: Waartoe wij nu dat alles wilden gebruiken. „Slechts in de dienst van God, zeide hij toen, zult gij uwe talenten en kennissen tot uw eigen geluk en tot heil van anderen kunnen besteden. Noch macht en aanzien, noch rijkdom en zingenot zijn ooit in staat, aan uwe harten den vrede te geven."

Ik verstond nog niet wat hij daarmede wilde zeggen; maar toen ik den volgenden dag zag, hoe de grijsaard in het koor der munster van zijn troonzetel afdaalde, Erlebalds hand vatte, hem er op leidde, hem staf en mijter overgaf onder luid geween en gesnik aller aanwezigen, en dan terugtrad in de rij zijner broeders met blijden blik, met opgeruimd en vrolijk gelaat, en toen ik den strengen Erlebald zag weenen — toen werd het licht in mijne ziel, en ik erkende de nietigheid van al het aardsche gelijk nog nooit te voren, en ik voelde in mij de kracht tot eene dusdanige verloochening en een gelijk offer. En als ik naderhand dikwerf op den laten avond in onzen tuin bij mijne medeleerlingen zat, en zij van hunne burgten en kasteelen spraken, en van de prachtige paleizen der vorsten en hertogen, en van de schitterende feesten en toernooijen, dan zag ik onderwijl zwijgend heen naar de rustige oppervlakte van 't meer, waarin de stille maansikkel of de flikkerende avondster zich spiegelde, en dacht aan God, aan den God mijns harten, en de afscheidswoorden van den grijzen abt klonken weder in mijne ziel.

Eenigen van ons hadden gedichten op dit feest gemaakt, en ze aan tafel onder begeleiding van muziek en zang voorgedragen, en Tatto besloot nu, die aan Thegan, landbisschop van Trier, toe te zenden, wien wij reeds bij zijn bezoek in den herfst eene zoodanige toezending hadden moeten belooven. Wij deden het nu des te liever, daar wij hem als een ouden, innigen vriend van onzen

dierbaren abt Hatto kenden, en ik schreef er op last mijns leermeesters eene kleine briefsgewijze inleiding bij, welke Thegan in verzen beantwoordde, waarop wij ons poëtiesch verkeer en briefwisseling tot zijnen onlangs gevolgden dood voortzetteden. In eene soortgelijke betrekking kwam ik omstreeks dezen tijd, insgelijks door Tatto's tusschenkomst, met Agobard, aartsbisschop van Lyon, wien ik reeds bij zijn bezoek voor twee jaren onverdiend genoemd was; ook hem zond ik een brief in hexameters, die hoogst welwillend ontvangen werd. Dit alles droeg bij, om mij met eene schier hartstogtelijke liefde niet enkel voor de dichtkunst, maar ook voor de wetenschap te vervullen. Met zulke gevoelens begon ik nu in den zomer 822, onder Tatto's leiding de studie der arithmetica; eerst verklaarde hij ons de boeken van den konsul Manlius Boëthius over de verschillende soorten en indeelingen, alsook over de beteekenis der getallen; dan leerden we op onze vingers rekenen en Abacus gebruiken naar de boeken welke Beda en Boëthius daarover geschreven hebben.

De tijdindeelingen der Hebreërs, Grieken en Romeinen, alsmede de aanwijzing ter berekening van den kalender, het gulden getal, de epakten, de indictie vorderden onzen tijd zoowel als onze opmerkzaamheid in hooge mate. Ter afwisseling en voor ons vermaak, losten wij de mathematische raadsels op, welke Alcuinus voor den grooten Karel vervaardigd heeft. Ik beproefde later zelf dergelijke raadsels te ontwerpen, en heb er verscheidene in hexameters uitgewerkt. Velen konden al die berekeningen niet volgen, en voordat we tot de geometrie overgingen, vielen diegenen er uit welke zich aan de studie der medicijnen en regtswetenschappen, of aan de schilder- en beeldbouwkunst wilden wijden. De laatsten werden in de volgende lente aan de broeders overgegeven welke aan een anderen kant van 't klooster hunne werkplaatsen hadden, en bij wie zij dan twee of drie jaren verbleven. Maar die de artsenijkunde wilden leeren, kregen van nu af hun onderrigt van Domnus Richram, die over de woning van den abt in een eigen gebouw verbleef, den tuin der geneeskruiden met alle zorg kweekte, met bijzondere bekwaamheid de dranken en balsems wist te bereiden en de zieken te behandelen, waarin hij door eenige broeders werd bijgestaan.

Jaar 823. — Na deze splitsing waren wij nog omtrent twintig in getal, en zetten onze studiën naar Boëthius voort; eerst hielden ons zijne drie boeken over de geometrie bezig, waarbij we bovendien eene verzameling van meer andere geometrische geschriften konden gebruiken. Nadat we de figuren en dezer eigenschappen hadden leeren kennen, moesten wij er zelven van dien aard ontwerpen en leeren bepalen. Ook deden wij later metingen van lijnen, vlakken en ligchamen, en maten niet slechts de gronden van het klooster en dier afstanden op het eiland, maar ook de hoogte der gebouwen en torens.

Onze hoofdbezigheid echter was, de aarde en hare verschillende deelen, landen en zeeën naar hunne eigenschappen, hunne voortbrengselen in steenen, metalen, planten en dieren te leeren kennen. Wel hadden wij hiervoor reeds in de geschiedenis menigvuldige kennissen verkregen, doch nu werden ze op dieper gronden gevestigd, door berekening nagewezen en uit hare oorzaken verklaard. De schrijvers, welke ons hierbij dienden, waren het *Itinerarium* van Antonius, de Cosmographie van Ethicus, de Periegesis van Priscianus, Beda's schriften over deze onderwerpen, alsook het werk van den H. Isidorus. Het meeste genoegen verschaften ons de kaarten en figuren, waarvan wij rijkelijk voorzien waren, en het gebeurde dikwerf, dat wij in den tijd van uitspanning de omtrekken der landen en werelddeelen, de oppervlakte der aarde, hare luchtstreken, rivieren en bergketenen in het zand onzer speelplaats op grooter schaal zochten te ontwerpen. Al deze oplossingen over de natuurverschijnselen en hunne oorzaken waren ons hoogst welkom, en geen van alle vakken was zoo dikwijls als dit het onderwerp onzer gesprekken en vragen aan onzen leermeester Domnus Tatto. Ik bewonderde menigmaal het geduld en de bereidvaardigheid, waarmede hij ten allen tijde onze vragen beantwoordde, en voelde mij wonderbaar aangetrokken door den stillen vrede, die in zijne trekken lag, uit zijne oogen straalde en uit zijnen mond weêrklonk. Die vrede Gods oefende als 't ware eene stille tooverkracht over onze gistende hoofden en onrustige harten, en al zag het er nog zoo stormachtig bij ons uit, zoodra hij verscheen of tot ons sprak, werd het rustig en kalm in onzen kring. Ook verstond hij het bijzonder goed, om de meer bekwamen

onder ons door welberekende vragen en opmerkingen in de ootmoedigheid te houden, de zwakkeren en minder begaafden daarentegen door ligtere, trapsgewijs voortgaande vragen te bemoedigen.

Ook Domnus Grimald, ofschoon onze leermeester niet meer, was van tijd tot tijd tot ons gekomen, om zich van onze vorderingen te overtuigen en ons op te wekken; doch hij werd dezen winter naar Aken aan het hof van keizer Lodewijk geroepen en er als aartskapellaan aan verbonden. Wij bleven voor zooverre mogelijk, in levendig verkeer met hem, en ik zond hem menigmalen eenige mijner gedichten. Hij deelde ze aan de bisschoppen meê, die narigt vroegen over den toestand onzer school, en zoo kwam het, dat ik verzocht werd, hem bijzondere gedichten over te zenden. Zoo zond ik er een aan Ebbo den aartsbisschop van Rheims, toen hij als zendeling naar Denemarken zou gaan; een ander aan Drogo, den beroemden bisschop van Metz, die eene zoo wonderbare lotverwisseling had moeten ondervinden. Met Modorin, bisschop van Autun, werd ik door zijn neef bekend, die omstreeks denzelfden tijd met mij zijne studiën in Reichenau begonnen was en zich nader aan mij had aangesloten. Ook aan hem heb ik later menigmalen brieven gerigt.

Met Paschen van 't volgende jaar gingen we aan de studie der muziek. Hoewel ik weinig aanleg ter beoefening dezer kunst heb, was ik niettemin met eene hartstogtelijke liefde voor haar ingenomen. Met des te meer ijver bestudeerde ik dienvolgens de boeken van Boëthius en las Beda. Tatto zelf was een geoefend meester en vervaardigde verscheidene hymnen en gezangen; hij gaf ons uitvoerige lessen over de opvolging en wederzijdsche betrekking der toonen, en over de wetten der compositie. Dan verklaarde hij ons den aard en 't gebruik der verschillende muziekinstrumenten, de regels van den zang, de veelvuldige toonteekens, hoe ze allengs ontstonden en wat ze nu beduiden.

Bijna ieder van ons had reeds in vroegere jaren of den zang geleerd of ook een der instrumenten leeren bespelen; de een speelde het orgel, hetwelk alleen ter begeleiding van den zang in de munster gebruikt werd; een ander sloeg de harp; een derde blies de fluit of de trompet en bezuin; eenigen speelden de delta-citer of de driesnarige lier; allen ontvingen er naar de beurt opleiding

in en besteedden een groot deel van hunnen tijd, om zich volledig in dit vak te bekwamen.

Ik echter had ondanks herhaalde pogingen geen dier instrumenten kunnen leeren, hoewel ik bij 't psalmgezang wel meê wist te zingen, en daar mij zooveel vrijen tijd overbleef, besteedde ik dien aanvankelijk tot proeven om aan verscheidene liederen een melodie te geven. Domnus Tatto had het mij afgeraden; doch wijl ik niet ophield hem te vragen, vergunde hij mij, het onderrigt, dat hij aan eenige anderen er over gaf, bij te wonen. Ik merkte de regels naauwkeurig op, en beproefde ze ook toe te passen, wat mij dan ook gelukte; toen mij echter de meester wat ik gemaakt had liet voorzingen, klonk het zoo wonderlijk en verkeerd, dat ik dien lust voor altoos liet varen. Domnus Tatto stelde mij nu voor, dat ik het Grieksch zoude leeren, en wijl hij zelf geen tijd had, deed hij voor mij een goed woord bij Domnus Wetin, dat hij mij onderrigt in die taal zou geven. Met alle bereidvaardigheid voldeed hij aan mijn verlangen, en meer andere kamaraden kregen nu lust, het met het Grieksch te beproeven; doch na twee, drie weken lieten zij den moed zinken, en wel zoo, dat ik alleen standvastig bij mijn besluit bleef. Wetin gaf zich de grootste moeite, om mij die studie ligt en aangenaam te maken. Nadat ik mij 't hoofdzakelijkste der vormleer naar de grammatica van Dositheus in 't geheugen had geprent, begon ik Homerus te lezen; Domnus Grimald, die bijzonder veel van dien dichter hield, en zelfs zijn naam had aangenomen, schonk mij ten dien einde een eigen handschrift, dat hij te Aken van een Griek uit Constantinopel gekocht had. Overigens zouden we ook anders geen gebrek aan exemplaren van Homerus gehad hebben, wijl abt Hatto en Erlebald er voor dertien jaar een aantal gekocht hadden, toen zij als gezanten van koning Karel bij den Griekschen keizer te Constantinopel waren.

Daarmede bragt ik de lange winteravonden door; ik las met Wetin de eerste zangen van Homerus' gedicht, dat ten titel voert: Ilias, en Domnus Wetin deelde mij het onderrigt op dezelfde wijze mede, als hij het zelf met Erlebald van den Schot Clemens, tot wien Hatto hen zond, ontvangen had. Hij verhaalde mij, hoe die Clemens en zijn medegezel van Gallië tot koning Karel gezonden werden. Deze beide mannen, die in de menschelijke wetenschap

zoowel als in de heilige Schriften gansch onvergelijkelijk bedreven waren, landden namelijk met kooplieden van Britannië aan den oever van Gallië aan. Zij boden echter geene voor geld verkrijgbare waren ter bezigtiging aan maar als de menigte kooplustig tot hen kwam, dan was hun geroep: „Als iemand begeerte heeft naar wijsheid, hij kome tot ons en neme haar, want zij is bij ons te koop." Dat zij haar voor geld veil hadden, zeiden zij daarom, wijl zij zagen, dat het volk geen koopmanschap deed in hetgeen om niet werd aangeboden, maar in de kostbare waren, opdat zij aldus de menschen of zouden aanlokken, om de wijsheid, gelijk andere dingen, in te koopen, of hen, zooals de uitslag toont, tot bewondering en verbazing mogten opwekken. Kortom zij riepen dit zoo lang uit, tot het door diegenen, welke er zich over verwonderden, of wel hen voor onzinnig hielden, ter oore van koning Karel kwam, die altoos groote liefde en vurig verlangen naar de wijsheid gevoelde. Hij liet hen nu dadelijk bij zich verzoeken en vroeg, of zij dan in waarheid, gelijk hij door 't gerucht vernomen had, de wijsheid met zich voerden. Zij antwoordden: „Voorzeker hebben wij haar en zijn bereid, haar aan diegenen te geven, welke er in den naam des Heeren waardig naar verlangen." En als hij verder vroeg, wat zij er voor begeerden, antwoordden zij: „Slechts geschikte plaatsen en ontvankelijke zielen, en wat men op den pelgrimstogt niet ontberen kan: voeding en kleeding." Toen hij dat vernomen had, verheugde hij zich uitermate en aanvankelijk hield hij beiden een tijdlang bij zich; doch later, toen hij tot krijgstogten gedwongen werd, liet hij den eene, met name Clemens, den leermeester zelven van Wetin, zich in Gallië nederzetten, en vertrouwde een groot aantal meer of minder aanzienlijke en geringe knapen aan zijne zorg toe, beval tevens, dat men hun het noodige wat zij behoefden zou verschaffen, en wees hun eenige woningen ten verblijf aan; den ander, Dungal geheeten, zond hij naar Italië, en wees hem het klooster van den H. Augustinus bij Pavia aan, opdat allen welke genegenheid hadden om te leeren, zich aldaar met dat doel om hem heen verzamelen konden.

Deze en dergelijke geschiedenissen deelde Wetin mij ten tijde van ons onderrigt uit den onuitputtelijken rijkdom zijner ondervinding mede; ik eerde en beminde hem als een vader en kon niet moede

worden zijne woorden te hooren: doch maar al te spoedig zou ook hij mij ontrukt worden. Op den 30ᵉⁿ October van dit jaar voelde hij zich 's avonds niet al te wel en nam een geneesdrank, waarop echter zijn toestand zoozeer verslimmerde, dat hij den vijfden dag daarna overleed. In deze laatste vijf dagen had hij eene verschijning: zijn heilige beschermengel voerde hem door hemel, hel en vagevuur, en liet hem daar wonderbare, geheimvolle dingen zien; ook gaf hij hem vermaningen en bevelen, welke Domnus Wetin bij zijn ontwaken in tegenwoordigheid van den bisschop Hatto, den abt Erlebald, den eerwaardigen senior Theganmar en onzen meester Tatto verhaalde. Daar ik den welkomen last had hem te verplegen, was ik bij al deze voorvallen tegenwoordig en beschreef ze met Paschen van het volgende jaar op verzoek van den aarstkapellaan Grimald, die over de verschijning en den dood zijns dierbaren broeders een naauwkeurig berigt wenschte te ontvangen. Daar ik in dit lange gedicht alles omstandig vermeld heb, wil ik het hier niet herhalen.

In mijne smart schreef ik destijds aan Domnus Grimald, toen ik hem de treurige gebeurtenis meldde:

Maar ach! wat schrijf ik, nu de schrijver is gestorven,
Die met zijn kennisschat, alom door hem verworven,
Ons hart verrijkte, en streefde om al der eeuwen bouw
Voleind te zien; maar door den dood gegrepen, zou
Des kunstnaars hand, helaas! dien tempel niet voltrekken
Ter hooge gevelspits; — zou 't onze smart niet wekken,
Zijn hard gemis - al is hij om Gods troon geschaard -
Dan zeker waren wij dien meester wel onwaard.
Hij immers was het, die voor 't zaad den grond bereidde,
Opdat een vruchtbare oogst in 's Heeren schuur hem beidde,
Hij zelf als kweeker daar zijn eigen loon eens vond, -
Dat was zijn wensch, zijn beê, zijn streven te allen stond;
En daarom staren we op dien akker, diep bewogen,
Waaraan de dood op eens zijn kweeker heeft onttogen; —
Maar bovenal aan mij, verweesde! 't is, ja 't is
Aan mij te weenen, die den teêrsten vader mis!....

Jaar 825. — De indruk, dien Wetins laatste levensdagen op mij

maakten, was van zeer bijzonderen aard; het was mij, als ware ik zelf met hem gestorven; voor lang reeds had ik in mijn hart geloofd, dat ik geroepen was, om God in Reichenau te dienen; het besluit was nu op eens tot rijpheid gekomen, en ik verzocht abt Erlebald mij onder het getal der broeders op te nemen. Hij vond goed, mij eerst de studie der mathematische wetenschappen te laten voltooijen, en zoo bezocht ik dan gedurende den volgenden winter en de lente Tatto's voorlezingen over de astronomie. Doch ik was middelerwijl met andere gedachten bezig, en zoo aantrekkelijk het vak mij op een anderen tijd was voorgekomen, zoo weinig vermogt het nu mijne opmerkzaamheid te boeijen, en ik zag mij later in Fulda gedwongen, mijnen Rhabanus nog vooral in dit opzigt om vervollediging mijner kennissen te vragen. Ook Domnus Tatto kon ons nu niet meer zooveel tijd en oplettendheid schenken als hij wel wenschte, wijl hij de plaats van Wetin vervangen en nu de geheele school besturen moest. Nog altoos echter verklaarde hij ons de schets van Boëthius en Beda's schriften over den loop van zon, maan en planeten, leerde ons de sterrebeelden, den dierenriem, de oorzaken der verduisteringen, het gebruik van het astrolabium en horoskoop, den zonnewijzer en tubus. Ook liet hij ons figuren teekenen, en 's nachts als de sterren schitterden, nam hij die met ons waar en zette alle leerlingen aan, den schuinschen loop der gesternten aan de verschillende streken des hemels zoowel bij op- als ondergang gade te slaan.

Zoo ver de mededeelingen van Walafried. Middelerwijl hebben de wetenschappen, — merken we met genoemd tijdschrift aan — welke hij in zijne jeugd met zooveel ijver bestudeerde, voor een gedeelte ontzettende vorderingen gemaakt. Aan onze scholieren worden thans over geographie, physiek, astronomie resultaten van navorschingen medegedeeld, waarvan de ouden niets vermoedden; ook in de philologie is men verre boven Donatus uit; voorts houdt men zich niet tevreden met enkel de bijzonder bekwamen naar eigen wensch in 't Grieksch te onderrigten: die taal is verpligtend voor allen, en

buitendien worden nieuwe talen onderwezen; — desniettemin kunnen we van de oude meesters in Reichenau nog wel iets leeren. Hoe klein inderdaad vertoont zich in menig opzigt onze nieuwerwetsche schoolopvoeding bij die grootsche opleiding in de oude scholen der Benedictijnen. In welk een ideale atmosfeer, vol leven, bewogen zich die leerlingen te Reichenau; met wat hooger blik leerden zij daar het leven der Kerk, van den staat, van wetenschap en kunst beschouwen; met welke mannen kwamen zij in aanraking; wat indrukken namen zij in zich op. Doch wij willen bijzonder een tweetal punten opgemerkt hebben, die deze oude leerwijze van onze latere onderscheiden, en onze overweging niet onwaardig zijn. — 't Is vooreerst het beginsel, dat men den leerling gedurende een langeren tijd hoofdzakelijk of schier uitsluitend met één en hetzelfde onderwerp bezig hield, en eerst dan als hij hierin eene zekere volmaaktheid had verkregen, tot een ander liet overgaan, terwijl de moderne school eene menigte van de verschillendste onderwerpen tegelijk behandelt. Het andere punt is, dat men in deze vroegere leerwijze geregeld de oudere scholieren weder anderen liet onderrigten, en de leerlingen veel meer zelven door allerlei oefeningen en redetwisten deed werkzaam zijn, en hiermede niet weinig tot eene veelzijdige ontwikkeling wist bij te dragen.

VERSCHEIDENHEDEN.

NOG IETS OVER HET WERK VAN EEN NAVORSCHER.

Buiten alle berekening heeft Doktor H. J. Broers kennis genomen van mijn verslag over zijne „Losse Volksblaadjes" in *de Katholiek* (Maart 1858). Ik ontwaar dit uit zijn pas verschenen N°. 18; dáár plaatst hij tusschen eene karakterbeschrijving van Karel V en diens kloostergeschiedenis eene gelegenheids-periode over zijn eigen wedervaren met onheusche Veuillot- en Spaanschgezinden, die in verzet kwamen tegen zijne theoriën en praktijken. Hadde ik die kennisneming verwacht, mogelijk ware mijn verslag anders ingerigt, en zeker het verwijzen naar goede bronnen meer volledig geweest; de hoop van iets ter wetenschappelijke en zedelijke bekeering van Z. Ed. te mogen bijdragen hadde ook veel onaangenaams opgewogen, 'tgeen mij en de lezing en de recensie zijner schriftjes veroorzaakten; wél beschouwd nogtans, is er overbodige moeite gespaard, nu hij toch zoo weinig van strekking en inhoud mijner aanmerkingen begrijpen wil, en het bekeeringswerk met hem niet zal vlotten; hij verlangt nog niet eens naar verbetering, immers wil hij voor zich zelven niet weten, dat hij iets dergelijks van noode heeft. Ieder kan daarover oordeelen uit 's Doktors eigen woorden, die ik hier getrouwelijk zal overnemen, nogtans onderbroken door eenige korte aanmerkingen, grootendeels dienende om het geheugen der lezers ter hulp te komen. Zijne klagt en verdediging en aanval (want het is alle drie tegelijk) luiden als volgt:

„Misschien vraagt het een of ander dagblad of tijdschrift, dat „er op uit is de historie te verdraaijen, hoe ik aan deze beschon-

„wingen kom, en loochent alles stoutweg met te zeggen: het is „niet waar.„ Drie zaken vindt men hier bij elkander: het vragen, het ontkennen, en den toeleg tot verdraaijen. Bedoelt de heer B. het laatste buiten verband met de eerste punten, dan begint hij vrij onbedachtzaam met een ligtzinnig verwijt, waarover zijne tegenpartij zich weinig zal bekrennen, te minder wijl hier enkel de vraag te pas komt, niet waar deze of gene op uit is, niet wie er nog *al meer* de geschiedenis bederft, maar of *hij* in de beoordeeling zijner zeventien blaadjes verongelijkt is of niet.

Doch zoo hij verband stelt tusschen zijne drie aangevoerde grieven, wil hij dan het onbescheiden vragen en ontkennen aanwijzen als een *gevolg* der verdraaizucht, óf als eene *oorzaak* van werkelijke verdraaijing? In de eerste onderstelling ontmoet men hier een vreemd soort van verdraaijers: zij vragen den heer B. om inlichting nopens zijne beschouwingen, zij ontkennen zijne beweringen, en hebben diensvolgens meer van niet ligtgeloovige navorschers dan van verdraaijers; hun verkeerde toeleg ten deze (als die bestond) kon ook allergemakkelijkst door den heer B. beschaamd worden, door de gevraagde inlichting eenvoudig te geven, en het ontkende door bewijzen te staven. Wil Z. Ed. de andere onderstelling doen gelden, dan is zulks eene ongehoorde aanmatiging. Hoe! wie Z. Ed. tegenspreekt of ondervraagt, verdraait de geschiedenis? integendeel het is duidelijk gebleken, dat wie den heer B. gaaf en op zijn woord gelooft, zich ligtelijk vroeg of laat aan zulk een maatschappelijk vergrijp medepligtig kan maken; ook zijn de tegenstrijdigheden in zijne blaadjes tusschenbeide zóó geweldig, dat men wel gedwongen is, én om hem naar zijne bronnen te vragen, wanneer men het zelf wil nasporen, én hem in 't een of 't ander tegen te spreken, zoolang men bij eenige belangstelling in de historie, tevens de wetten van 't gezond verstand niet wil verloochenen; in allen geval kan de lezer bij voorraad uit het exordium opmaken, hoe weinig de heer B. tot zijne verdediging weet in te brengen, en hoe veel zelfverwinning hem ontbreekt om er geheel van stil te zwijgen.

Kennelijk heeft hij het op de Katholieke tijdschriften gemunt, want een paar regels verder versterkt hij een winderig beroep op schrijvers van allerlei natiën met de uitdrukkelijke vermelding:

„de meesten hunner zijn Roomsch-Katholiek; 't zal *daarom* moeije-
„lijker vallen hen ook bij het Nederlandsche volk verdacht te maken,
„gelijk men mij en anderen heeft trachten te doen", enz. Ook
„hebben sleehts twee Katholieke tijdschriften zich tegen zijne
onderneming verzet, te weten de *Kerkelijke Courant* (3 Okt. 1857)
en *de Katholiek* (Maart 1858), doch geen van tweeën heeft
„gevraagd, hoe hij aan zijne beschouwingen kwam", geen van
tweeën heeft „alles stoutweg geloochend"; veeleer hebben beiden
doen blijken, dat een gedeelte der blaadjes voor hen geene nieuwig-
heid behelsde, en voor het overige schreven zij de eer der vinding
toe aan den heer B. zelven, als iemand, die is, hetgeen hij (luidens
zijn Voorwoord) niet schijnen wil, een „verteller van vertelseltjes,
„een romantische opmaker van zaken". Beiden hebben voor hun
ongunstig oordeel behoorlijke gronden aangevoerd; men heeft zich
daartoe herhaaldelijk op gezaghebbende schrijvers beroepen, zelfs
op diegenen, welke de heer B. voorgaf, gevolgd te zijn, en beiden
hebben zulk eene menigte onvergefelijke misslagen in zijn werk
aangetoond, dat niet alleen overvloedig is bewezen, hoe de volks-
blaadjes de historie werkelijk verdraaijen, maar ook het vermoeden
hoogst waarschijnlijk is geworden, dat onze dilettant er minstens
niet „op uit is" om (alweder naar 't Voorwoord) de historie
„getrouw na te vorschen en eerlijk voor te stellen" [1]).— En
dan wil de heer B. zich van zijne tegenpartij afmaken met een
onbesuisd geroep: ik heb met verdraaijers te doen? Waarlijk zulk
eene uitvlugt past wel het allerminste aan iemand, die eerst zich
zelven juist van dergelijke blaam heeft te zuiveren.

„Misschien scheldt het mij, op zulk eene liefelijke en aangename
„wijze als de ongenoemde in „de Katholiek."" Zeer geloofelijk
is het, dat men den heer B. in liefelijker en aangenamer vormen
zijn ongelijk onder het oog kan brengen, en, daar het den „onge-
noemde" vooral om juistheid te doen was, heeft hij mogelijk aan
die zucht wel wat meer toegegeven, dan sommigen willen goed-
keuren; maar zoo min als „de ongenoemde" mag de heer B.

---

[1]) Schoon ik de meeningen van den schrijver in de *Kerkelijke Courant*, betreffende Karel V, niet geheel kan aannemen, blijft echter het bovenstaande in volkomen kracht en toepassing.

daarover beslissen, zoolang deze niet het ongegronde aantoont van de voornaamste bezwaren, door middel dier min liefelijke uitdrukkingen tegen hem uitgebragt. Er komt ook in het verslag van *de Katholiek* wel een en ander voor, 'twelk den heer B. om andere redenen mishaagd zal hebben, dan omdat het maar „schelden" was; bij enkele spreekwijzen is hij zeer opmerkzaam geweest. Bij voorbeeld de „ongenoemde" had (bl. 189 en 190) gezegd, dat in de volksblaadjes waarheid, eerlijkheid en degelijkheid werden gemist, en ziet nu met eenige verwondering, dat de heer B. die beoordeeling letterlijk heeft overgenomen en overgebragt van zich zelven op — Karel V, zeggende: „in de meeste dingen ontbrak hem degelijkheid, „eerlijkheid en waarheid" (N°. 18, bl. 3). Zulk eene mededeelzaamheid gelijkt veel naar die van de twee dichters, welke bij Molière elkander toeroepen:

TRISSOTIN.
Vous donnez sottement vos qualités aux autres.
VADIUS.
Fort impertinemment vous me jetez les vôtres.
Femmes Sav. A. III, Sc. V.

... „Welk blad (*de Katholiek*) met zijn vriend *Veuillot* van *L'Univers* „Spanje zeker zoo gaarne weêr op de been wil helpen, en Neder„land dan natuurlijk weêr onder hare regering?" — Ik mag niemand geluk wenschen, die zulken rimram uitlegt!... Veuillot!.. Spanje op de been!... Wat hevige drift al niet uit kan werken! ik krijg medelijden met den armen zondaar, en aarzel bijna, mijne beschuldiging van kwade trouw vol te houden.

„Den lezer verwijs ik naar de Spaansche, Fransche, Belgische „en Noord-Amerikaansche schrijvers, die uit de archieven van „Simancas zelven geput hebben.... Ik noem alleen Don Thomas „Gonzales, Mignet, Stirling, Gachard, Prescott, Motley en onzen „Bakhuizen van den Brink." — Dit verwijzen naar eene magt van schrijvers is in lange na geen waarborg, dat we in de volksblaadjes echte waarheid, of ten minste de echte meening dier geleerden ontvangen; is evenwel het beroep van den heer B. dezen keer regtmatig, dan heeft hij eene groote verkeerdheid verbeterd, doch ten aanzien van 't verledene zich geenszins verantwoord; is

het onregtmatig, zooals wel degelijk te onderzoeken blijft, dan is hij zoowel in zijn latere als in zijn vroegere Nummers hoe langer hoe meer te mistrouwen.

„De meesten hunner zijn Roomsch-Katholiek; 't zal daarom „moeijelijker vallen, hen ook bij het Nederlandsche volk verdacht „te maken." — Integendeel, bij vele Nederlanders zou dit helaas! veel gemakkelijker vallen; gelukkig is de heer B. met nog andere Protestanten van dergelijke vooroordeelen vrij. Overigens verklaart de „ongenoemde" volgaarne, dat, zoo hij ooit Katholieke schrijvers aan soortgelijke vergrijpen pligtig vond als die van Doktor B. en zoo hem insgelijks voldoende redenen drongen, er in 't openbaar van te gewagen, hij met nog warmer verontwaardiging hun handelwijs zou afkeuren, juist omdat ze Katholieken zouden wezen, wien het ten nadrukkelijkste wordt ingescherpt, dat men zelfs eene goede bedoeling niet door kwade middelen verwezenlijken mag.

„Verdacht te maken, gelijk men mij en anderen heeft trachten „te doen." — Waarlijk eene zeer getemperde voorstelling! Niet een bloote *verdenking* heeft men *trachten* op te werpen, maar daar is een formele aanklagt voorgedragen en bewezen, en wel tegen den heer B. alleen; niemand anders is er genoemd; vergeefs wil hij zich nog al minder ongunstig doen onderscheiden, door het te laten voorkomen, alsof met en benevens hem nog „anderen" besproken zijn.

„Mij en anderen die hen slechts volgen." Hier wordt ter verontschuldiging juist datgene aangevoerd, wat in en door de aanklagt ontkend wordt. Eene zuivere *petitio principii*.

„Mogen zij soms verschillen in hunne opvattingen en beschou„wingen, in de feiten verschillen zij niet. In dit stuk is Gachard „bepaald door mij gevolgd." — Op deze beide stellingen weet de ongenoemde veel aan te merken, doch bepaalt zich tot het volgende; niet alle misslagen van den heer B. behooren op rekening zijner schrijvers te komen; 't is ook der moeite niet waard, om te onderzoeken, in hoever de op nieuw ontdekte feilen in dit laatste N°. 18 aan hem of anderen toekomen [1]), maar zóóveel schijnt

---

[1]) Hiertoe breng ik o. a. de scheeve opvatting over de bulle van Julius III, en de bijzonderheid bl. 15:

zeker, dat, al beweerde hij niets anders, dan hetgeen hij woordelijk bij zijne zegsmannen vond, hij evenwel hunne afzonderlijke, verschillende meeningen niet met zóó weinig oordeel moest zamenvoegen, dat hij zich in de grofste tegenspraken verwart; een gebrek, al te doorloopend in de Volksblaadjes, dan dat zij ook daarom den naam niet verdienen, door den „ongenoemde" er reeds aan gegeven van: „armzalig knoeiwerk" en „onbekookte compilatiën".

Daarvan nog een enkel staaltje uit het laatste nummer. Bl. 3: „Karel V was een „dapper soldaat, een uitmuntend veldheer, „een fijn diplomaat." Vijf regels lager: „hij was een zwak man, „een onnadenkend man, in één woord een vorst van zijn tijd."

Van boven: „niet dat hij een slechtaard was, die het er op „toelag [toelegde] om te bedriegen"; beneden: een diplomaat „moge slim zijn en listen gebruiken, hij doet het toch nooit zoo, „dat hij den naam verkrijgt en verdient bij zijne tijdgenooten „van — Charles qui triche (Karel die bedriegt), zoo'n hebbelijk„heid was dat bij hem geworden."

't Is al wel! Ik neem hier de vrijheid, 's mans eigen menschkundige opmerking, niet om hare degelijkheid, schoon ze de allerdegelijkste is onder de zijne, maar om hare bijzondere toepasselijkheid ietwat tot de mijne te maken. „Hoe dit zij (lees ik bl. 3): bij den mensch zijn „vele inconsequentiën mogelijk, vooral bij den mensch, die niet ge„woon is, veel te denken, al is hij nog zoo slim; en menigwerf staan „wij nog dagelijks verbaasd [menigwerf-dagelijks] over lieden, die „meenen, dat zij werkelijk volgens principes handelen en toch die prin-

---

„Even als Cromwell later zijn derden September had, zoo had „Karel V zijn dag van den H. Matthеus. Op dien dag werd hij ge„boren, op dien dag won hij den slag van Pavia, op dien dag zette „de paus hem te Bologne de keizerskroon op, en op dienzelfden dag „was zijn natuurlijke zoon Don Juan van Oostenrijk geboren."

De geschiedenis leert: Karel V is geboren den 24sten Februarij (feest van den H. *Matthias*) en gestorven den 21sten September (feest van den H. *Mattheus*).

Het doet wel niet veel ter zake, maar 't is van een bijbelend Christen ook niet te veel gevergd, dat hij twee Apostelen onderscheide, en van een geschiedvorscher, dat hij twee datums onderscheide.

„cipes brutaalweg en met het onnoozelste gezigt vertrappen. Zulke „menschen echter, al zijn ze keizers, mogen met regt geen groote „mannen genoemd worden.„ Ook wij staan dikwerf verbaasd over het gedrag van menschen, die voorgeven, dat zij naar waarheid de historie schrijven, en toch die waarheid brutaalweg en met het onnoozelste gezigt vertrappen. Zulke lieden echter, al zijn ze doktoren in verschillende vakken, mogen met regt geen „eerlijke navorschers„ of verdienstelijke schrijvers genoemd worden, maar op zijn „liefelijkst en aangenaamst„ uitgedrukt, heeten ze „vertellers van vertelseltjes„ en „romantische opmakers van „zaken„.

ONDERRIGTINGEN OVER HET H. SACRAMENT DER BIECHT. EEN LEER- EN LEESBOEK, DOOR C. J. MOURIKS, PASTOOR TE POELDIJK [1]).

Uit alle bladzijden van dit met warmte geschreven werkje spreekt het liefderijke hart van den zielenherder, thans reeds door den dood aan zijne beminde en hem beminnende kudde ontrukt. Diep begaan met het jammerlijk lot der zondaren, en gansch doordrongen van de grootheid des heilmiddels hun in het H. Sakrament der Biecht aangeboden, is hij er in deze *Onderrigtingen* altoos op bedacht, niet enkel om hen zóó te stemmen, dat zij het *waardig*, maar met de *meest mogelijke vrucht* voor hunne zielen ontvangen. Althans onder dat oogpunt alleen konden we ons met sommige, anders ons wat streng voorkomende, eischen vereenigen. Ook de vorm, dunkt ons, verraadt, dat de schrijver op zulk een doel: het meest vruchtbaar ontvangen der Biecht, en wel met zekere drift, afging, en daardoor minder angstvallig in de keuze zijner woorden was. Vandaar zeker die gedurige zamenvoeging van woorden en gezeg-

---

[1]) Te Amsterdam, bij J. S. de Haas 1858. — VIII en 224 bladz. kl. 8°. Prijs *f* 1.

den, welke nagenoeg hetzelfde beteekenen; vandaar dat hij menig punt incidenteel behandelt, en beweegredenen aanvoert al naar dat ze hem onder 't schrijven toeschoten of invielen, hoewel ze niet altoos daar ter plaatse behoorden; vandaar dat hij in zijne heilige gejaagdheid zich den tijd niet gunt, of er dikwerf niet aan denkt, kortere of langere rustpunten te geven, door zijne zinnen te verdeelen of te sluiten; vandaar dat gij hier menigwerf eene schrijftaal hebt, die over de uiterste grenzen der gemeenzaamheid heenen gaat, en de lessen veraanschouwelijkt met de uitdrukkingen van het dagelijksche leven.

Hoe, om ons eerste voorbehoud te staven, aan dien heiligen ijver wel eens te sterke uitdrukkingen ontsnapten, ziet men, onder anderen, reeds in het „Voorwoord" bl. VI, waar we lezen: „het biechten is eene dier oefeningen van het christelijk leven, welke *alle mogelijke zorg en inspanning* vereischen"; evenzoo worden we bl. 20 tot het besluit gebragt: „ons *altijd..... met de grootste inspanning en naauwgezetheid* tot het waardig ontvangen van dat H. Sacrament (der Biecht) voor te bereiden"; want, volgt daar, „er kan geen beslissender oogenblik in ons leven zijn" (dan dat der biecht); „dat oogenblik beslist over eene gelukkige of ongelukkige eeuwigheid"; weder bl. 48: „bereiden wij ons daarom *met alle mogelijke inspanning* tot dat H. Sacrament"; en bl. 66: heet het: „dat men zich met de grootste zorg en *laatste inspanning* beijveren moet, om door overdenking der eeuwige waarheden [*van hoe velen kan men dit vragen?*], door innig besef van schuld, het berouw in zijn hart op te wekken;" bl. 144: „het onderzoek des gewetens is dus gewigtig, belangrijk, beslissend en verdient wel in hooge mate *al onze zorg en inspanning*"; bl. 214; „de voldoening is eene dure verpligting, welke met de *uiterste naauwgezetheid* volbragt moet worden"; bl. 218: „wie, die de onschatbare weldaad, welke hij in de biecht ontvangen heeft, herdenkt,... zal niet *met alle magt en inspanning, en met de uiterste naauwgezetheid*, de geringe boetedoening, die hem opgelegd is, volbrengen?" Al deze oversterke uitdrukkingen en alzoo te zware eischen van den boeteling, zijn — hoe wenschelijk anders dezer vervulling voor de *meerdere* vrucht der biecht moge wezen — voor de *goede* of *waardige* biecht toch te beperken tot hetgeen de

schrijver slechts éénmaal juist aanmerkt, als hij (bl. VII) klagend zegt: „Ach, het is eene treurige waarheid, die niet genoeg beweend kan worden, dat niet alle geloovigen ... met *genoegzame inspanning* tot het H. Sacrament der Biecht naderen"; en ééns ook (bl. 141) wordt gelukkig omtrent één punt verklaard: dat men ja, *met de uiterste zorg en oplettendheid* het geweten moet onderzoeken, doch dat die zorg en naauwkeurigheid ook grenzen heeft."

Aan dienzelfden zielenijver, welke de waarheid wel eens te sterk aanzet, hebben we deze en gene minder juiste uitdrukking toe te schrijven. Op de eerste bladzijde de beste van het „Voorwoord" (dat met de afgebruikte en hier lang niet gelukkige phrase begint: „Onder al de genademiddelen... bekleedt ongetwijfeld het H. Sacrament der Biecht eene eerste plaats") lezen we: „door de Biecht.., worden de rampzalige, de eeuwige gevolgen, welke de zonden voor de onsterfelijke ziel immer na zich sleept, hersteld, weggenomen en uitgewischt." Aan deze laatste woordstapeling zullen we niet raken, maar *de zonde* moest hier noodzakelijk de *doodzonde*, of de *groote zonde* heeten. — Als we bl. 2 en 6 lezen: de Biecht „neemt de rampzalige, de verschrikkelijke gevolgen en werkingen der zonde weg" - zal dit zeer goed zien op de *oneindige* schuld en straf; doch onnaauwkeurig wordt er van de verdere nalatenschap gezwegen en eerst bl. 216 gezegd: dat nog dikwerf van de vergevene zonden *tijdelijke straffen* overig zijn, hier of hierna in het vagevuur te boeten"; en van de zoo noodlottige geneigdheid en overhelling ten kwade, van de overblijvende zwakte als *eigen gevolg der zonde* wordt nergens bepaald gewaagd. — Reeds niet al te klaar is wat op bl. VII geschreven staat, hoe er zijn die uit onverschilligheid, of uit onwetendheid, of uit vrees en schaamte „zich aan eene heiligschennis schuldig maken *die zij niet willen*": maar bl. 104 en 119—120 is er niet aan gedacht, dat iemand eene begane heiligschennis een tijdlang geheel kan vergeten, en ze eerst later weêr door eene of andere aanleiding indachtig worden. Die tusschenliggende biechten zijn dan geene heiligschennissen en ook niet noodzakelijk te herhalen. Uit bl. 109 en 146 zou men moeten opmaken, dat men *altijd* EERST moet herstellen, alvorens men de vrijspraak kan ontvangen, 'twelk zeker te streng en niet bedoeld is; dat zou de onrust vermeerderen zijn

van menigen ten onregte beangsten boeteling, welke, schoon goed van wil, niet bij magte was noch is, om vooreerst het verschuldigde geheel of ten deele te herstellen. Op bl. 186 evenwel wordt dit geval van onvermogen, doch weder vrij scherp gezet, aangegeven als verontschuldiging. Te hard schijnt ons het oordeel over biechtvader en biechteling bl. 82, alsof die vreemde biechtvader over geen naaste gelegenheid tot zonde zou ondervragen noch kunnen oordeelen; hoe menigmaal heeft eene andere stem, een andere raad in die gevallen allerheilzaamst gewerkt. — Te onbepaald en daarom te veel gevergd is zeker bl. 94: dat men niet enkel *verpligt* is die zonde te biechten waaraan men twijfelt of zij doodzonden zijn, maar „zelfs waaraan men in het algemeen twijfelt of zij zonden zijn"; hier kan enkel spraak wezen over den twijfel, of iets dagelijksche zonde of in 't geheel geen zonde is: wat *verpligting* kan er dan zijn van het aldus betwijfelde te biechten. Evenmin als het gewetens-onderzoek 's avonds (hoe wenschelijk) een *dure pligt* mag heeten (bl. 141), is men *verpligt*, na de communie *op zijn minst een kwartier uurs* te bidden (bl. 147). In dwaling ook kunnen de vragen bl. 179, vergeleken met den regel op 176, den lezer brengen. Vrijwillige onzuiverheid is altoos groote zonde, luidt de bekende regel, en voor 't onderzoek op dat punt volgen vragen over lektuur, enz., over liefkozingen, kussen, enz. bij verkeering, welke zeker niet altoos groote, zelfs niet eens kleine zonden zijn, en heel onschuldig kunnen wezen. Wat er op volgt is zóó gezet, dat de genoemde punten er veeleer nog zwaarder dan ligter door voorgesteld worden: „Men achte toch zulke vrijheden niet gering" enz. — Ook ware het nuttig geweest, bepaaldelijk bij het lange gewetens-onderzoek voor de Biecht, aan te merken, wie dat moet nagaan en wanneer, wie en wanneer niet. — Zoo zoude men uit bl. 60 en 61 kunnen opmaken, dat voor de biecht een *dolor appretiative summus* niet eens genoeg, maar een *intensive summus* noodig is; bl. 57 en 58 wordt het leedwezen uit vrees alleen voor de helsche straffen uitsluitend van die zijde voorgesteld, dat het een *dolor serviliter servilis* en niet voldoende voor de biecht is; er schijnt niet gedacht aan 't andere geval, wanneer *de wil van te zondigen, met hoop op vergeving, wordt uitgesloten*; noch aan het gevoelen, 'twelk niet zonder grond houdt, dat er in die gesteltenis een begin van liefde

en alzoo zulk een berouw genoegzaam voor de biecht kan wezen.

Bij deze voorbeelden waren er meer te voegen, waar de uitdrukking deels onjuist, deels onduidelijk is. Bl. 123 bijv. is de vergelijking in den grond onwaar. Er is spraak over het *nut* eener generale biecht, wijl men hierdoor zijne groote schuldigheid voor God inziet, gelijk een huisvader eerst ontwaart hoe groot zijne schuld is, wanneer hij alle kleine rekeningen bij elkaâr trekt. Die vergelijking gaat dubbel mank: vooreerst wijl de hier bedoelde dagelijksche fouten niet zamenvloeijen en dus niet *groot* worden in den zin van des huisvaders rekening; ten andere wijl immers die reeds vergeven, geboete, gansch uitgewischte dagelijksche gebreken niet werkelijk blijven voortbestaan, maar te niet gedaan, en tot geene groote rekening meer te maken zijn. — Bl. 131 lezen we: „iemand die uitgaat om te stelen, doch daarin verhinderd, belet wordt is voor God reeds een dief, en *even* strafschuldig alsof hij werkelijk gestolen had"; en bl. 149: „indien wij niet gelooven wat God ons door Zijne Kerk voorhoudt, zijn wij *even* schuldig als dat wij niet doen wat Hij door Zijne wet gebiedt." Voor *even* is hier ongetwijfeld *zoowel* te lezen, ook blijkens het naar waarheid aangemerkte op bl. 132: „Dikwerf wordt echter [dit *echter* bewijst, dat het *even* strikt en dus verkeerd genomen is] door de uitvoering van de daad de zonde grooter, omdat daardoor de wil krachtiger en sterker wordt, en zich meer met het kwaad vereenigt." — Onjuist, schoon weder goed bedoeld, is bl. 19 de uitdrukking, dat de mensch geen *persoonlijke* schuld aan de erfzonde heeft; de erfschuld is persoonlijk aan ieder eigen (*inest unicuique proprium*), schoon niet door eigen toedoen; bl. 80 is de uitdrukking: „ook die naaste gelegenheid is zonde" door hare onvolledigheid niet waar; bl. 41: „die gesteltenissen nu, die noodzakelijk zijn, die bekwaamheid, die vatbaarheid noemt men deelen der biecht". Deze woorden passen ja op het berouw, „immers niet" (een geliefdkoosd woord des schrijvers) op de belijdenis en voldoening. Wat bl. 43 bedoeld wordt met dit gezegde: „in het Nieuwe Verbond is de vergiffenis der zonden tot regel, tot Sacrament ingesteld", laat zich raden, maar is zeker gebrekkig uitgedrukt.

Gaarne erkennen we, dat veel van het aangestipte goed *kan* opgevat worden: maar wijl het hier een leer- en leesboek geldt,

ook voor de eenvoudigsten geschreven, moeten zij zich zeker niet van wege de gebrekkige of onjuiste uitdrukking in de opvatting kunnen vergissen. Had de schrijver de laatste hand aan zijnen arbeid kunnen leggen, eene en andere onnaauwkeurigheid en leemte ware met vele *dezelves'*, enz. ongetwijfeld verdwenen, en de correctie meer gelijk geweest. Nu vindt men *onmiddelijk* en *onmiddellijk*; *afgrijsselijk* en *afgrijselijk*; *nogthans* en *nogtans*; *te vrede, te vreden* en *tevreden*; *de zulken* en *dezulken*; *op te zoeken* en *optezoeken*; personen *waarmede* en *met welke*, enz. Verder vindt men het vrouwelijke *huur* ook mannelijk; het mannelijke *schat* ook vrouwelijk; het vrouwelijke *bank* altoos mannelijk; het mannelijke *regel*, *zetel* en *prijs* en het onzijdige *vereischte* altoos vrouwelijk; zoo bedroefd *dan* voor *als*; *verzuchtet*, *biechtet*, voor *verzuchttet*, *biechttet*, *stootte* voor *stiet*, terwijl de zin bl. 47 (r. 2 v. b.) door een verloren *dat* uiterst mank gaat, om op *hoogtens*, *verders*, Hieronijmus en Pijthogoras, *tot besluit* voor *tot het besluit komen* en dergelijke niet te drukken. Hoe jammer, dat niet eene zorgzamer correctie beantwoordt aan de bijzonder nette typografische uitvoering van dit werkje.

Vinde intusschen dit *leer-* en *leesboek*, hetwelk een schat van heilrijke lessen bevat, toegang in de huisgezinnen, en brenge het allerwege gezegende vruchten voort!

GODVRUCHTIGE OVERWEGINGEN EN GEBEDEN VAN DEN EERWAARDEN THOMAS VAN KEMPEN, PRIESTER EN REGULIER KANUNNIK VAN DEN H. AUGUSTINUS. UIT HET LATIJN VERTAALD DOOR P. VAN DER PLOEG, PR. [1]).

„De beminde naam van Thomas van Kempen", zegt de Vertaler in zijne voorrede, „neemt vooruit reeds voor dezen zijnen arbeid

---

[1]) Te 's Gravenhage, bij Gebr. J. en H. van Langenhuysen, 1858. Bl. XXIV en 520, royaal 16°. Prijs *f* 1.30.

in". Voorzeker; maar wij kunnen dan hier ook volstaan met de bloote aankondiging dezer *Overwegingen en Gebeden* van den wereldberoemden schrijver der *Navolging*. De eenvoudige toon, die in de *Navolging* heerscht, wordt ook hier aangetroffen; en vinden wij in deze *Overwegingen* niet *overal* die diepte van gedachten, welke in de *Navolging* meer eigenaardig te huis behoorde, wij vinden er daarentegen iets buitengemeen aantrekkelijks, een zacht en teeder gevoel, dat zij in den godvruchtigen lezer overstorten, eene liefde voor het Kind Jesus, eene liefde voor den lijdenden Zaligmaker die in het hart des lezers doordringt. Mogt soms het boekje vallen in handen van hen, die zoo gaarne in onzen Thomas van Kempen eenen voorlooper der hervorming zouden zien, zij zullen er opmerken, hoe kinderlijk de schrijver aan de Katholieke leer gehecht, en vooral, hoe vertrouwelijk zijne liefde voor de heilige Moedermaagd is.

Den Eerw. Vertaler brengen wij onzen dank voor zijnen moeitevollen arbeid; de zorg door hem besteed én aan de vertaling zelve én aan de naauwkeurige korrektie zal, vertrouwen wij, rijkelijk beloond worden door de stichting, die het boekje in veler harten zal aanbrengen. — De uitvoering is keurig net; de prijs uiterst gering. Ook het titelplaatje (van de Dusseldorper school) is zeer gepast gekozen; het wijst op den inhoud der *Overwegingen*, welke het Kerkelijk Jaar, en alzoo de hoofdgeheimen van het leven en vooral van het lijden des Zaligmakers omvatten: wij zien er den Heer, ofschoon nog kind, uitgestrekt op het kruis staan, met het onderschrift: *dolor meus in conspectu meo semper*; uit het liefelijk bijschrift, dat de Vertaler ons naar aanleiding daarvan schonk, deelen wij een paar strofen mede:

Lief, god'lijk Kindje, klein en groot,
O nog zoo jong! en reeds ter dood
Voor ons gewijd;
't Is of Ge in heilig ongeduld
Uw lijdensuur reeds wenscht vervuld
En jongsten strijd.
. . . . . .
O lijdend Kindje! god'lijk schoon,

Daar staande op uw genadetroon,
Met blooten voet,
Met allerminnelijkst gelaat,
In uw onschuldig kindsgewaad,
Wat zijt Ge ons zoet!
. . . . . .

Behalve dit bijschrift, gaf de Vertaler drie andere teedere verzen naar het Latijn van Thomas van Kempen; ook heeft hij eene uitvoerige voorrede en opgave van den inhoud aan zijn werk toegevoegd, en hiermede het gebruik er van voor de lezers en vruchtbaarder en gemakkelijker gemaakt.

VADER BRUNO, DE KLUIZENAAR VAN OVERVEEN, DOOR J. J. VAN DER HORST, R. K. PR. [1]).

De Eerw. schrijver, reeds gunstig als novellist door zijne *Nederlandsche verhalen* [2]) bekend, geeft ons weder in *Vader Bruno* een even leerrijk als onderhoudend verhaal. Zijn plan is den lezers voor oogen te stellen, hoe zij in de keuze van een levensstaat moeten te werk gaan, indien zij bij eene zaak van zooveel gewigt den zegen van boven willen verwachten. Drie jonge edellieden komen over dat punt, naar den raad van hunnen stervenden vader, den kluizenaar van Overveen raadplegen, die zijne lessen door het waarschuwend voorbeeld van zijne eigene ondervinding staaft. De schrijver, die het voorval in 't laatst der XIV^{de} eeuw stelt, vindt ongezocht ge-

---

[1]) Vercierd met vier koper-etsen van J. B. Wittkamp. Uitgegeven door en ten voordeele van de Vereeniging van den H. Vincentius à Paulo te Delft. — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen. Delft, A. M. van Dijk, 1857.

[2]) Vercierd met vier koper-etsen van J. van Dyck. — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1854.

legenheid tot uitvoerige schildering van zeden en gebruiken dier tijden; en staat men een enkele maal verbaasd over het geheugen van dezen of genen spreker: de lezer verlustigt zich er niet te minder om in de verscheidenheid der vele hier aangeboden tafereelen, en huldigt de begaafdheid des auteurs, die de voorouderlijke zeden en toestanden zoo naauwkeurig en gemakkelijk weet voor te stellen. Bl. 105 zijn de latere „Capucijnen" zeker eene misstelling voor „Franciskanen". — De talentrijke historieschilder Wittkamp heeft met zijne illustratiën de novelle inderdaad versierd, en verdient met den schrijver onzen dank voor het dubbel geschenk: verheffend genot voor den kunstminnenden lezer, verkwikkende liefdegave aan den hulpbehoevenden naaste. Het verwondert ons niet, dat reeds spoedig eene tweede oplage is noodig geworden.

DE PREDIKANTEN IN DE EERSTE DAGEN DER HERVORMING EN DE PREDIKANTEN VAN ONZEN TIJD.

Ontzaggelijk groot is het verschil tusschen de predikanten, die in de zestiende eeuw de leer der hervorming in ons vaderland verkondigden, en hen, die zich in onze dagen daarmede bezig houden. Om zich hiervan te overtuigen, behoeft men slechts het tijdschrift *Waarheid in Liefde* (jaargang 1858, eerste stuk) te raadplegen. Onder het opschrift: „Iets over de predikanten in de eerste dagen der hervorming van eenen tijdgenoot", geven ons de Groninger godgeleerden (bl. 190—193) merkwaardige berigten over de predikanten der zestiende eeuw (uit Caspar Janszoon Coolhaas, door H. C. Rogge, 1e deel), terwijl Professor Hofstede de Groot (bl. 186) getuigenis aflegt voor de hedendaagsche leeraars der hervormde Kerk in ons vaderland.

„De toestand", aldus begint eerstgenoemd artikel, „der Her-„vormde Kerk in ons Vaderland was in den eersten tijd der Hervor-„ming nog alles behalve gunstig te noemen, en wel vooral wegens

„het groot gebrek aan predikanten..... Zoo had Amsterdam in „1580 nog maar zes vaste leeraars." enz. Uit dit begin zal niemand nog het eigenlijke doel des schrijvers vermoeden; namelijk, hoe hij zijne lezers tot de erkenning brengen wil, dat er destijds een groot aantal predikanten in ons vaderland *te veel* was. — „Het „meerendeel der leeraars bestond nog uit priesters, die tot de „Hervormde Kerk waren overgegaan." Dit brengt ons reeds een weinig verder; de wijze toch, waarop hier van deze afvallige en tot leeraars hervormde priesters gesproken wordt, doet duidelijk uitkomen, dat de schrijver op hen niet wil roemen, gelijk aanstonds overvloedig blijken zal. — „Hoewel de opzieners der Kerk „zooveel mogelijk toezagen, dat *alleen bekwame en opregte* mannen „tot de prediking des Evangelies werden toegelaten, en er ook „vaak werden afgewezen — [bekwame en opregte mannen?] —, „zoo was het hun niet ten kwade te duiden, dat zij zich *somwijlen* „in de keuze van waardige mannen — [*lees*: van onwaardige „mannen; of liever: door het kiezen van onwaardigen] — ver„gisten". Hoe voorzigtig wordt de lezer voorbereid, eer men hem het berigt van den tijdgenoot over de predikanten der zestiende eeuw mededeelt! Eerst heette het: er was groot gebrek aan predikanten; vervolgens: het meerendeel der leeraars bestond uit afvallige priesters; nu is er reeds spraak van vergissing, waardoor *onwaardigen* tot leeraars verkozen werden. Evenwel die vergissing wordt nog voorgesteld als eene zeldzaamheid, want zij gebeurde slechts *somwijlen*; maar wederom verder brengen ons de volgende woorden: „Bovendien waren er *niet weinigen*, die ongeroepen zich „hadden opgeworpen tot uitbreiders der Hervorming."

Na deze uiterst voorzigtige voorbereiding verstout eindelijk de schrijver zich, om onder de oogen zijner lezers het berigt te brengen van den tijdgenoot, Caspar Janszoon Coolhaas, den voorlooper van Arminius en der Remonstranten; wij vragen voor dat berigt de aandacht ook van onze lezers:

„Deghene, dewelcke te dier tyt haer tot predicanten ende „leeraers gebruycken lieten, — [dus, voegen wij er even bij, niet „de ongeroepenen", maar die „door de opzieners der Kerk tot de prediking des Evangelies werden toegelaten"] — waren „*meest al te samen* nieuwelingen, dewelcke (nae 't ghevoelen Pauli I

„Tim. III) *niet waerdich noch bequaem* gekent en worden, om het „predickampt te bedienen. Sy waren *meest al te samen mispriesters „ende cloosterlieden gheweest*, die [NB!] het pausdom gheen„sins verlaten hadden, maer van den pausdom verlaten waren. „Want hare waer ofte coopmanschap van missen te lesen ofte singhen „voor den levendighen ende dooden, insgelycken om vigiliën, om „litaniën voor de dooden te lesen, en dierghelycken seer veel „dinghen meer te houden (de welcke den daghelicschen penninck „inbrachten, waervan sy lieden met haren bysitten ende kinders „leven souden) en woude niemand meer copen. Waerom sy door „hongersnoot ofte gebreck van 't jaerlicx ende dagelicx incoemste „gedwongen, niet willende bedelen, en tot gheen andere arbeid „gesehikt — [wie denkt hier niet aan de taal van den onregtvaardigen rentmeester: spitten kan ik niet, voor bedelen schaam ik mij?] — *„thans meer schaden met haer predicken, dan sy oyt „met haren missen doen ghedaen hebben.*„

Niet zonder walging kan men denken aan die afvallige priesters en monniken met bijzitten en kinderen, die waarlijk niet zonder reden „door den Pausdom„ verlaten waren en zich bloot om den broode „tot predikanten en leeraars gebruiken lieten„; en toch, het is een Protestant, een predikant, een tijdgenoot tevens, die het ons verzekert: de hervormde predikanten dier dagen waren, „*meest al te samen*„ zulke onzedelijke en walgelijke wezens! Maar wat nu te houden van de betuiging des schrijvers: dat de opzieners der Kerk zooveel mogelijk toezagen, dat *alleen bekwame en opregte* mannen tot de prediking des Evangelies werden toegelaten en zij zich slechts *somwijlen* in de keuze vergisten? Waarlijk het moet eene onaangename verrassing geweest zijn voor zijne lezers, na deze voorafgaande betuiging het berigt van Caspar Janszoon Coolhaas te vernemen.

Hoe nu die zedelooze leeraars *meer schade* veroorzaakten door hunne prediking, „dan sy oyt met haren missen doen ghedaen hebben„, dit verklaart Coolhaas op de volgende wijze:

„Als sy mispriesters waren, en quam niemant om de misse te „hooren, dan deghene die anders niet en wisten, dan dat het misse „hooren een heerlick werck was. Maer onder het deksel van 't „Evangelium te predicken, den vrede te vercondighen, ende den

„alleen eenigen God alle lof, eere ende prijs toe te schryven, de „toehoorders tot onvrede, tot haet ende nyt, tot partijschap aen „te sporen ende haren naesten, in Christum gelovenden (doch in „allen puncten met hunlieder ghevoelen, synodalischen instellingen, „ceremoniën ende maniere om de Christelicke disciplyn ghebruycken, „ende wat diergelyken meer syn can, het fondament der salicheyt „niet aengaende, niet eens syn connende) te lasteren, verdoemen, „ketteren ende schelden; ende haer lieder toehoorders meer op „*hare* kerk, meer op *hare* gemeente te wysen dan op Christum; „so ergeren sy ontallicke veel menschen, en waer hun beter, dat „zy den wech der waerheyt niet gheweten hadden, mispriesters en „de cloosterlieden gebleven waren, dan dat sy onder het decksel „des Evangelii, hun voor predicanten des Evangelii uytgeven ende „doch in der waerheyt niet en syn.„

't Schijnt dus wel, dat de eerste hervormers in ons vaderland, door hunne toehoorders „tot onvrede, haet, nyt, en partyschap„ aan te sporen, zich hebben beijverd, om ons een trouw tegenbeeld voor te stellen van de eensgezindheid der eerste Christenen te Jerusalem, die (volgens Hand. IV, 32) één van hart en één van ziel waren. Maar, zal men vragen, waren er onder de eerste hervormde predikanten geene andere mannen? Zeker zij waren er. Immers men sprak ons ook van „niet weinigen, die zich ongeroepen „hadden opgeworpen tot uitbreiders der Hervorming„, en Coolhaas vergeet niet, ons ook dezen te beschrijven.

„Neffens de mispriesters„, zegt hij, liepen oock veel van ambachts-„lieden *onder de predicanten*, cleermakers, schoenmakers, wevers, „slootmakers, ende in summa van alderhande sorteringhe van „ambachtslieden, *meest alle meer om een luy leven ende seeckere „jaerlicx incoemst te hebben*, dan om de eere Godes, ende stichtinge „der kercken Christi te vorderen. Want wie *te dier tyt* (ghelyck „*oock noch hedensdaechs* by allen partyen geschied) meest op d'andere „partyen, en, oock op de vreedsame onpartydige wisten te lasteren, „te schelden ende te smaden, waren — [NB!] — *de beste* ende „worden noch gehouden voor *de vroomste ende yverichste predicanten „ende leeraers* der kercken Godes.„

Verwonderen zal het wel niemand, dat de schrijver aan deze taal van Coolhaas nog iets heeft willen toevoegen; integendeel zal

het velen bevreemden, dat zij slechts de volgende korte aanmerking gemaakt vinden:

„Voorzeker deze schets der toenmalige predikanten is *wat al te* „*zwart* geteekend: Coolhaas erkent zelf, „dat er *vele vrome mis-* „*priesters* geweest zijn, ja ook *verscheidene ambachtslieden*, die „„*zeer veel goeds* in de Kerk des Heeren gedaan, *veel* menschen „„gesticht en tot Christus gebracht hebben.„„

Zal niet bij velen, die de vrij uitvoerige zwarte schets naauwkeurig hebben gade geslagen, onwillekeurig de gedachte ontstaan, dat Coolhaas de lichtzijde zijner teekening *wat al te wit* heeft gemaakt?

Vergeten wij die lang vervlogen tijden, en vestigen wij liever het oog op de teekening der Nederlandsche hervormde predikanten van onze dagen, die, gelijk de vroegere, van eenen tijdgenoot, Protestant en predikant afkomstig is, namelijk van den hoogleeraar P. Hofstede de Groot. Wij gevoelden eerst groote neiging, om het geheele artikel: „*Eenige opmerkingen over België*„, waarin deze teekening voorkomt, naauwkeurig in alle bijzonderheden te ontleden; maar deden het niet, vooreerst, dewijl dit niet te dezer plaatse behoort, ten andere, om de moeijelijkheid van den arbeid; 't wil toch iets zeggen, veertig bladzijden te ontleden vol opmerkingen van eenen man als den Groninger hoogleeraar. Wij willen evenwel iets over dat artikel mededeelen en hopen daardoor begrijpelijk te maken, hoe te midden van opmerkingen over België eene teekening van onze vaderlandsche predikanten hare plaats konde vinden.

De hoogleeraar zegt in zijne inleiding, dat het bijna onmogelijk is, over België iets nieuws mede te deelen, dewijl nevens andere dagbladen de *Haarlemmer Courant* ons goed op de hoogte houdt; hij besluit daarom, ons geene *berigten* te geven, maar *opmerkingen*: „opmerkingen„, voegt hij er bij, „welke voor een goed deel ook „wel reeds uit de overweging van de dagblad-artikels over België „kunnen ontstaan, — [en dus voor de lezers der dagbladen nog al aantrekkelijk] — doch bij mij [NB. *bij mij*] nog meer kracht „en belang hebben verkregen, door een meermalen herhaald bezoek „van België.„ Deze opmerkingen, vijf in getal, worden nu breed voerig ontwikkeld.

„*Er is in België veel goeds.* Dit is mijne eerste opmerking.„ Met

den glans der voldoening op het gelaat over zulke diepzinnige opmerking, vervolgt de hoogleeraar: „Van welke zijde gij de grenzen „van dit land betreedt, gij vindt er — [wat denkt ge, lezers?] — „eene menigte *spoorwegen*"!! Met de snelheid van een spoortrein vliegen wij de „net bewerkte akkers", de „kunsten en wetenschap" en al het andere „goeds" dat zich in België bevindt, maar voorbij en komen aan het station der tweede opmerking.

„Mijne tweede opmerking is: *Er is vele mogelijkheid van vooruitgang.*" 't Kan dus in België, dat door rijke spoorwegen het ongelukkig Groningen reeds zoover voornit is, nog beter worden! En waarom? „Er bestaat in België meer *vrijheid* dan ergens elders. „Er is vrijheid in de *wetten*, vrijheid van drukpers, van onderwijs, „van prediking, van vereeniging, van godsdienst.... De vrijheid is „er inheemsch, ook doorgaans in de *handhaving der wetten*.... Ein„delijk ook in het *gebruik*, 'twelk de bevolking maakt van de „haar gegeven ruimte [vrijheid?], zien wij groote vrijheid." Dus besluit de hoogleeraar: er is vele mogelijkheid van vooruitgang. Vreemd echter was het ons, toen wij hem midden in dit betoog hoorden verzekeren: „*Gerustelijk kan men zeggen, dat deze vrijheid dusverre door de wetten geheiligd, beperkt zal* MOETEN *worden*"; want, dachten we, bestaat er dan tevens „*noodzakelijkheid tot achteruitgang*"?

Intusschen zijn wij genaderd aan de *derde* opmerking: *Er is ont„vangbaarheid voor meer goeds, ook voor het vrije Evangelie.*" Helaas! die ontvangbaarheid is niet groot; „bij verreweg de meesten" heerscht bijgeloof; bij de overigen ongeloof; „en welk van beide „meer onvatbaar maakt voor het Evangelie, is moeijelijk te beslissen."

Niettemin is er vatbaarheid „bij eenigen" uithoofde van den „volksaard" der Belgen. Immers de Luikenaars waren altijd in strijd met hunne Vorst-bisschoppen; en bij de Vlamingen vertoonde zich op alle wijzen „de onafhankelijke Saksische geest". Ook werd de Hervorming in België wel „door Spanje's wapenen" vernietigd, maar er bleef toch nog „eenig leven in de theologie, gelijk blijkt „uit de schriften en het leven van Jansenius en zijne volgelingen". — „Na twee en een halve eeuw slapens ontwaakt de aloude geest." — „Eenige nieuwe straten van Brussel heeten rue d'Egmont, rue de „Horne, rue de Brederode, rue de Marnix" (bl. 160): jammer

maar, dat de liberalen „*niet wisten*, dat Marnix een warm Protes-„tant is geweest„ (bl. 177).

Maar wat hier alles afdoet is „de Meibeweging van 1857 tegen de kloosterwet„, die geen werk was van de heffe des volks. „De „gezeten burgerij veroorzaakte haar *zonder afspraak of doel*, alleen „als uitdrukking van hare diepe verontwaardiging... Dat het zulke „menschen waren, BLEEK te Antwerpen, waar men in eene societeit „besloot — [*zonder afspraak*] —, de glazen van een Jezuïten-„klooster in te werpen, doch alleen met vijffrancstukken, opdat „het mogt blijken — [*zonder doel*] —, dat niet het gemeen zich „tegen die wet verhief.„ Als men nu bij dit alles nog voegt de „volksliederen„ der Meibeweging, de vlugschriften der liberalen, en bedenkt, dat onder de drie à vier millioen Belgen reeds „10,000 „tot 16,000 Evangelische Christenen„ zijn, dan blijkt het overvloedig, dat er, „ontvangbaarheid is voor veel goeds, ook voor het vrije Evangelie.„ Evenwel:

„Dit ontneemt niets aan eene volgende opmerking. *Er is groote „behoefte aan betere kennis van 't Evangelie.*„ — Zoude de hoogleeraar met eene tooverpen schrijven? Eerst wees hij ons op België als op een klein paradijs, en zie, naauwelijks vernemen wij deze vierde opmerking, of België is in een land van jammer en ellende herschapen. „De groote hoop kent het Evangelie niet. Uiterlijke kerk-„pligten neemt hij waar; [doch] het geschiedt bij velen mede om „door biecht en absolutie *vrijheid te erlangen tot grove uitspattingen.*„ Foei, Professor! — „De Kerk gaat er voort en voort; zij rust „niet, totdat zij het onderwijs in haar bezit heeft, de drukpers, „het grondbezit — alles. En zij heeft reeds veel.„

En dan de liberalen? „Men zou zich vergissen, zoo men meende, „dat deze partij het Evangelie ook maar *eenigzins* kende.„ Zij verfoeijen het „priesterjuk, het bijgeloof, de domheid.„ — „Maar „dat zij 't Evangelie behoeven, zelf maar om staatkundig vrij te „zijn als volk, weten zij niet; veel min, dat zij nog oneindig meer „behoefte hebben, om van 't *zondenjuk* [!] dan van 't priesterjuk „te worden bevrijd.„

Zoo werd, om een voorbeeld te geven, de Fransche wijsgeer Jules Simon te Gent door „meer dan drie duizend personen toegejuicht „en vereerd: als de tolk hunner eigene gedachten.„ En wat denkt

wel die tolk over het Christendom? Het is „eene godsdienst, welke „niet op bewijs, maar op gezag steunt; die vergaat, als zij vrijheid „van onderzoek toelaat; die vervolgziek is, en van de Protestantsche „zijde nog wel zoo erg tegen de Catholieken, als van deze tegen „gene." — „Treurig is derhalve de toestand van België."

Wij hebben vele zaken moeten voorbijgaan, bijv. hoe „mannen „met België *goed bekend*, klagen, dat geleerden, als Laurent te Gent, schaarsch [schaars] worden gevonden" (bl. 151); en hoe onze professor klaagt (bl. 175), dat die heer Laurent te Gent in Christus ziet „een der grondleggers der moderne democratie"; — hoe de opmerkende blik van den heer Hofstede de Groot bij elk kerkbezoek „vele vrouwen" vond, „met de uitdrukking van bijgeloof en ook van geloof op het eerbiedig gelaat"; — hoe Zijn Hooggeleerde ter beêvaart ging naar de plaats, waar Johannes Ruysbroeck bloeide: „ik bezocht", zegt hij, de merkwaardige plek in Aug. 1857 *met heiligen eerbied*", enz.; maar het was om te eerder tot de *vijfde* opmerking te komen: „*In België's behoefte aan betere kennis van „het Evangelie moet thans van buiten voorzien worden.*"

In België toch zijn wel „vele goede, *ten deele* uitmuntende mannen werkzaam"; zoo is van Maasdijk, predikant te Brussel, vroeger Roomsch-Catholiek Priester (Coolhaas zou welligt gezegd hebben, een *vrome* mispriester) „juist een man, gelijk de Vlaamsche „bevolking van Brussel behoeft. Alleen zou ik wenschen, dat hij „geholpen wierd door nog een kundig en ijverig man, want dan „zou deze gemeente nog veel sneller en sterker toenemen." Hoe verbazend logiesch kan onze professor redeneren! In één woord, er zijn meer zulke mannen noodig, en „België zelf kan die onmo„gelijk leveren. Dit land moet als een pupil van de groote Evan„gelische Kerk van alle landen beschouwd worden."

„Zulke mannen — vanwaar zullen ze komen? Frankrijk, Duitsch„land, Engeland kan ze niet ligt leveren. Dáár zijn de godgeleerden „over 't geheel van tweederlei soort. Ze zijn óf *vrij en wetenschap„pelijk*, maar dan ook *te onvast in 't geloof*, om de Belgische ledig„heid te kunnen aanvullen; en ook veelal *te koud*, om de liefde en „zelfverloochening te koesteren, die noodig is, om die zware taak „te volbrengen. Of de godgeleerden zijn in die landen, zoo niet vrij „en koel, dan veelal *confessioneel en bekrompen, warm en methodistisch*;

„ mannen, wel geschikt, om dezen en dien in België tot opregt geloof „ te brengen, maar *volstrekt onbekwaam*, om de vrijheidszucht te eer- „ biedigen en te versterken, en die dezekoesteren, toch tot Christus „ te leiden." — Wat Zwitserland aangaat: „ Ik vrees, dat ook dáár „ geene *helderheid en warmte* genoeg bij dezelfde personen worden „ gevonden, om België die hulp aan te brengen, welke het noodig „ heeft. "

Maar gelukkig is er een eenig Nederland! Onze lezers zullen nu niet alleen begrijpen, hoe de heer Hofstede de Groot in zijne „Opmerkingen over België " eene schets kon leveren onzer Vaderlandsche predikanten, maar ook beseffen, waarom wij de voorgaande uittreksels uit zijn schrijven mededeelden; immers daaruit blijkt overtuigend, met welken diepen en scherpen blik Zijn Hooggeleerde den toestand van België, ja wat meer is, zelfs de gaven van geest en hart der Protestantsche leeraren in het overige Europa weet te onderscheiden; en derhalve hoe hij grooter en voller vertrouwen verdient, als hij ons de volgende korte maar zinrijke woorden over de predikanten van ons vaderland schenkt.

„ Uit Nederland kunnen zulke godgeleerden in België komen; „ wij zijn het meest nabij, kennen België het best, hebben weder- „ keerig betrekking op elkander. Maar bovendien is de Godgeleerd- „ heid ook bij ons in veel beteren toestand dan elders. Hier zijn „ liberale theologen, die tevens vroom zijn, warme Evangeliepre- „ dikers, die tevens helder zijn; wij zijn door aardrijkskundige „ ligging in 't midden van de Duitsche vrije wetenschap en de „ Engelsche liefdevolle werkzaamheid in het Godsrijk, en volgen „ in de Kerk des Heeren eene gematigde rigting, welke ook door „ die ligging bevorderd wordt. "

Men stoote zich niet aan die uitdrukking: „ liberale Theologen ", noch denke, dat de orthodoxe partij hierdoor wordt uitgesloten. Want, om kort te zijn, wijzen wij er slechts op, hoe door de „ aardrijkskundige ligging " het tamelijk orthodoxe Utrecht zich *midden in het midden* bevindt.

Gelukkig Nederland dan! hoe verschillend van het Nederland der zestiende eeuw! En hoe volkomen kunt gij uwe schuld aan België betalen! uw Protestantisme toch was volgens den Engelschen schrijver (met wien onze hoogleeraar instemt, bl. 154 en 155)

„zonder twijfel de eerste oorzaak" van het liberalisme, het rampzalig liberalisme van België!

Gelukkig Nederland! zoo doet de hoogleeraar ons juichen, als hij met dit heerlijk tafereel de schoonste, zijne vijfde opmerking sluit. Maar is het, volgens zeker spreekwoord, noodlottig het vijftal te overschrijden, ook de professor geraakt *na zijne vijfde* opmerking in eene vreemdsoortige geestvervoering; en, helaas! nu blijkt het, dat Nederland nog ongelukkig is en slechts *door België* gered kan worden!!

„Wij leven in Nederland" — [met al onze liberale, vrome, warme en heldere predikanten] — „in werkelijk gevaar van Rome", — [ondanks de aardrijkskundige ligging!] — „Waren maar Breda, 's Hertogenbosch en Maastricht voor 't „Evangelie veroverd".... „Zal er hier [in Limburg] wat voor 't Evangelie geschieden, dan „moet dit *uit België* komen. Op België dus het oog gevestigd, om „vandaar op Maastricht en Breda, doch ook op Utrecht en Amsterdam, „Zwolle en Groningen te werken. En in België vooral het oog ge„vestigd op Brussel,.... [omdat] die Berlijn heeft, Pruissen, die „Weenen heeft, Oostenrijk, die Rome heeft, Italië bezit".... „Brussel „zij ons Jeruzalem, om in België, België ons doelwit, om en „dáár en in Nederland *en overal* alle knieën meer te doen buigen „voor Hem die alleen waarlijk vrij maakt."

Boileau zingt ergens:

Quoi! pour un maigre auteur, que je glose en passant
Est-ce un crime, après tout, et si noir et si grand!
Et qui, voyant un fat s'applaudir d'un ouvrage
Où la droite raison trébuche à chaque page,
Ne s'écrie aussitot: L'impertinent auteur!
. . . . . .
A quoi bon mettre au jour tous ces discours frivoles,
Et ces riens enfermés dans de grandes paroles?

KLAGT OVER KRACHTSVERSNIPPERING IN DE PROTESTANTSCHE WELDADIGHEID.

Er is onlangs bij P. van Zweden, te Groningen, een klein vlugschriftje uitgekomen, getiteld: *De Zendeling-, Bijbel- en andere godsdienstige Genootschappen en Maatschappijen en het fonds voor Noodlijdende Kerken en Personen in ons vaderland. Brief aan eenen Vriend, en aan allen, die belang stellen in den bloei van het Hervormd Kerkgenootschap.* De *Vaderlandsche Letteroefeningen* van Mei jl. geven er eene beoordeeling van, en brengen te dier gelegenheid bijzonderheden over de Protestantsche liefdegiften ter sprake, welke 't niet onbelangrijk is te herinneren. 't Geeft weder een blik in het Protestantsche leven onzer dagen.

Die brief — zoo lezen we — is eene voorwaar niet overbodige variatie op het thema, 't geen Etienne in zijne *Deux Gendres* met deze paar regels heeft uitgedrukt:

> Eh! vous allez bien loin chercher des malheureux,
> Quand il en est ici qui fatiguent vos yeux.

„Spijt alle declamatiën en exclamatiën van een tot mode geworden pseudo-philanthropisme, scharen we ons onbewimpeld aan de zijde des Schrijvers, als zijn gezond verstand hem o. a. zeggen doet: „Ik herhaal, ——, dat zaken, welke in mijne onmiddellijke nabijheid, in eigene gemeente, gewest of vaderland ondersteuning en medewerking behoeven, en meer particulier werken ten nutte van gemeente, gewest of land, mij meer belang inboezemen en tot hulp aansporen, dan die in en van den vreemde. Noem het bekrompene ziens- of denkwijze, egoïsme, 't is mij wel, ik blijf er bij en zal er naar handelen. — En dan ons onttrekken aan alle die nuttige en heilzame genootschappen en maatschappijen? Neen, Vriend! Maar kan het niet anders, dan het Fonds voor Noodlijdende Kerken en Personen in ons vaderland bovenaan en allereerst, al is het ook ten koste van die andere instellingen. Het is hard, onaangenaam, maar onbillijk, onregtvaardig is het niet. Zou het woord van Paulus, Gal. 6: 10 [*laat ons goed doen aan allen, doc vooral aan de huisgenooten des geloofs*], hier wel zoo geheel ver-

keerd geplaatst zijn?" — "Dan, bestond er nu — gaat Recensent voort — bepaald met het oog op dat Fonds, juist wel zooveel reden tot bezorgdheid? Geene reden? Ei, lees eens, wat de S. u al zoo verhaalt. Het Zendelinggenootschap ontving in 1856 *f* 52596.79 het Fonds *f* 28252.59, waarmeê niet veel meer dan $^2/_5$ der 37 hulpbehoevende gemeenten — om van de personen te zwijgen — te helpen waren! Uit eene kleine gemeente in Groningen ontving het Zendelinggenootschap *f* 149.42: het Fonds ... *f* 2.50!! De Friesche Predikanten-Vereeniging van dat jaar *schaamde zich niet* openlijk hare blijdschap te betuigen, dat "de mindere opbrengst der collecte voor Noodlijdende Kerken *ruim vergoed* werd door de bijdragen tot andere collecten, b. v. voor het Zendelinggenootschap"!!! Begeert ge soms, dat wij zelven aan deze fraaije stalen er nog eenige toevoegen? Dan konden we u eene kleine, maar welvarende stad van ons koningrijk noemen, waar men tijdens de afgoderij met Gützlaff zelfs eene afzonderlijke afdeeling voor 't Chinesche Hulpgenootschap oprigtte — onze eigene Javanen vóór te trekken zou immers eene verfoeijelijke zelfzucht geweest zijn? — en de collecte voor de Noodlijdende Kerken zoo wat veertig gulden beliep. Maar dan is ons inzonderheid de *schandelijke* zaak van 't *Hollandsche Veld* nog niet ontdacht, toen er voor de geestelijke behoeften van 2000 inlandsche Heidenen zóó heinde en verre en zóó lang om een paar duizend gulden moest worden gebedeld, dat eindelijk zelfs een *Israëliet*, de Heer M. L. Kan, zich de zaak aantrok, en eene *godsdienstige Rede* ten voordeele der arme veldbewoners in 't licht gaf! En ge weet immers, hoe dat in waarheid grootsche plan onzer Synode, 'tgeen, tot stand gebragt, eene eere, en zeker geene onvruchtbare, voor Nederland zou geweest zijn — de leening der twee millioen — schipbreuk geleden heeft en lijden moest op de treurige krachtsversnippering, welke bij slot van rekening de eene zoowel als de andere instelling belet, en hoe langer hoe meer beletten zal, iets degelijks en doortastends uit te rigten? "Er moet meer gegeven worden!" die uitvlugt is ook door onzen S. aangevoerd. Maar, gij mannen der theorie! wanneer er dan nu toch niet meer gegeven *wordt*, toont alsdan, wat wij u bidden mogen, ten minste zóóveel praktischen zin, dat gij, zonder de overige *met opzet* te verwaarloozen, eerst en meest helpt die u de *aller*naasten zijn. Gij zult

u immers den philanthropischen Tartuffe in de reeds geciteerde *Deux Gendres* niet tot model willen nemen, die zijne spaarpenningen van een geheel jaar „aux incendiées des Basses-Pyrénées" zendt, en voor 't aanzoek van een ongelukkig bloedverwant de ooren stopt? Of, meent gij door 't vermenigvuldigen der collecten ook de giften te vermenigvuldigen? 't Zal er veeleer mede gaan als in eene ons van nabij bekende gemeente, waar de gegoeden vroeger voor de Noodlijdende Kerken nog al wat over plagten te hebben, maar, toen er ongelukkig ook eene collecte voor Bijbel- en Zendelinggenootschap moest ingevoerd worden, de rijksdaaldersgifte tot een gulden voor elke collecte versnipperden, en dus nog vijftig cents bij de nieuwe collecte wonnen! Wat ons aangaat, wij zouden het reeds zeer prijselijke Synodale verbod om buiten speciale vergunning voor afzonderlijke gemeenten te collecteren, nog al zoo lief tot elke officiële collecte voor genootschappen uitgestrekt, en aan menige gemeente diergelijke collecten ook in weerwil van eventueel aanzoek ontzegd willen zien. Doch genoeg. Rec. hoopt, dat dit boekje veel en oplettend gelezen, maar vooral behartigd en toegepast worde."

Ten bewijze zijner onpartijdigheid geeft Recensent (v. P.) „daarbij de opregte verzekering, dat hij naar den S. niet eens raden kan, en dat hij naar menschelijke berekening voor zichzelven of voor zijne gemeente niet ligt eenig belang bij het Fonds voor Noodlijdende Kerken en Personen hebben zal."

EINDE VAN HET DRIE EN DERTIGSTE DEEL.